

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SIRAH STUDIES

SAYI/ISSUE: 13 • TEMMUZ/JULY 2022 • ISSN 2547-9822

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SIRAH STUDIES

SAYI / ISSUE 13

ISSN 2547-9822

E-ISSN 2791-6138

TARİH / DATE Temmuz 2022/July 2022

FİYAT (SAYI) / PRICE (ISSUE) 30₺

FİYAT (YILLIK) / PRICE (ANNUAL) 60₺ (35€)

YAYIN TÜRÜ / PUBLICATION TYPE 6 Aylık/6-Month Periodical

SAHİBİ VE SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

OWNER AND EDITORIAL DIRECTOR Ömür YILDIRIM

GENEL YAYIN YÖNETMENİ / EDITORIAL MANAGER

Meshar ŞEKER

BAŞ EDİTÖR / CHIEF EDITOR

Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT

EDİTÖRLER / EDITORS

Doç. Dr. Hakan TEMİR

Arş. Gör. Ali TEKKOYUN

SON OKUYUCU / REDACTOR

Muhammed Ali ALİÖĞLU

GRAFİK TASARIM / GRAPHICS AND DESIGN

Mevlüt Sami ERTEM

BASKI-CİLT / PRINT

Gülmat Matbaa

Maltepe Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/4

Zeytinburnu/İstanbul Tel +90 212 577 79 77

Sertifika No: 34712

SATIŞ PAZARLAMA VE DAĞITIM / FINANCE & DISTRIBUTION

Hakan TAN

İRTİBAT BİLGİLERİ / CONTACT INFORMATION

+90 531 660 50 18

Bağlar Mahallesi 24. Sokak No: 10/A

Güneşli-Bağcılar / İstanbul

TELEFON&FAKS / PHONE&FAX

+90 212 550 0 571 / +90 212 544 58 46

WHATSAPP

+90 531 660 50 18

WEB

www.siyerarastirmalaridergisi.com

E-POSTA / E-MAIL

akademikbirim@siyervakfi.org

MAKALE YÜKLEME / ARTICLE SUBMISSION

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/siyer>

YAYIN TARİHİ / PUBLICATION DATE

01.07.2022

TARANAN DİZİNLER / INDEXED BY

EBSCO, Copernicus, Asos Atf Dizini,

İSNAD, İSAM

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/siyer>

Matbu dergiye, abonelik ile erişilebilmektedir. Online dergi açık erişimdir (CC BY NC).

A Printed version of Siyer Araştırmaları Dergisi can be accessed by subscription.

The Electronic version of Siyer Araştırmaları Dergisi is Open

Access (CC BY NC).

OAI: <https://dergipark.org.tr/api/public/oai/siyer/>

RSS: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siyer/rss-feeds>

YAYIN KURULU/PUBLISHING BOARD

- Prof. Dr. Âdem APAK
(Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN
(İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Ali AKSU
(Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Mehmet Nadir ÖZDEMİR
(Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Nuh ARSLANTAŞ
(Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Gülgün UYAR
(Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Fatımatüz Zehra KAMACI
(Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Nadir KARAKUŞ
(Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Ömer SABUNCU
(Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Dr. Öğr. Üyesi İlyas UÇAR
(Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin GÖKALP
(Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi)
- Dr. Halil ORTAKCI
(Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Dr. Muhammet Ali ASAR
(Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi)
- Dr. Ümit ESKİN
(İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)

DANIŞMA KURULU/PUBLISHING BOARD

- Prof. Dr. Bünyamin ERUL
(Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Kasım ŞULUL
(Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK
(Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK
(Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Mithat ESER
(Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi)
- Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ
(Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Mustafa KILIÇ
(Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Nizamettin PARLAK
(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Ünal KILIÇ
(Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Cahit KÜLEKÇİ
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi)
- Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR
(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Mücahit YÜKSEL
(Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT
(Ege Üniversitesi, Birgivi İslami İlimler Fakültesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Nihal ŞAHİN UTKU
(Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÖL
(Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi)

EDİTÖR KURULU/EDITORIAL BOARD

Baş Editör/Editor in Chief

Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT
Ege Üniversitesi, Birgivi İslami İlimler Fakültesi
kocyigit@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4017-7682

Editör ve Teknik Editör/Editor, Technical Editor

Doç. Dr. Hakan TEMİR
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
h.temir@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4142-6310

Editör/Editor

Arş. Gör. Ali TEKKOYUN
Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
ali.tekkoyun@deu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7073-8105

Siyer ve İslam Medeniyeti Alan Editörü/Field Editor (Sirah and Islamic Civilization)

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin GÖKALP
Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
huseyin.gokalp@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7954-083X

İslam Tarihi Alan Editörü ve Sekreter/Secretary & Field Editor (History of Islam)

Arş. Gör. Mehmet Emin DEMİR
Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
m.emindemir@outlook.com
ORCID: 0000-0002-9949-7592

İngilizce Dil Editörü/Language Editor (English)

Arş. Gör. Elif Nur DÖNMEZGÜÇ
Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
elif.donmezguc@amasya.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8931-5284

Arapça Dil Editörü/Language Editor (Arabic)

Doç. Dr. Hossam ABDELAZİZ
Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
hosamass@gmail.com

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

Editörden / From the Editor 9

■ Araştırma Makaleleri | Research Articles

Hz. Peygamber Özelinde Beden Dilinin
Muhatap Üzerindeki Etkisi 13

تأثير التعبيرات النبوية الصامتة على نفسية المخاطب

The effect of the Prophet's physical expressions on the psyche of the addressee

Enes Salih

Kureyş'in Batınlarından Benî Mahzûm
ve Tarihi Süreçteki Konumu 35

Banū Makhzûm From The Tribes of Quraysh And Its Position in the Historical
Process

Mücahit Yüksel

Kureyş Batınlarından Benî Esed b. Abdüluzzâ ve Tarihi Süreçteki
Konumu 61

The Historical Significance of Banī Asad b. 'Abd al-'Uzzā of Quraysh

Hakan Can

Türk Şiirinin Ufku: Hz. Peygamber 89

The Vision of Turkish Poetry: The Prophet

Ałper Ay

İbnü's-Sukâ'î ve İslâm Tarih Yazıcılığına Katkıları 111

Ibn al-Sukā'ī and His Contributions to Islamic Historiography

Aygül Düzenli

Alâ b. Hadramî'nin İdarî, Siyasî, İktisadî
ve Askerî Alanlardaki Faaliyetleri 129

The Activities of al-'Ala' al-Hadramī in Administrative,
Political, Economic and Military Areas

Mustafa Çavuşoğlu

Abdurrahman b. Hâlid'in Hayatı, Kişiliği ve Faaliyetleri 153
Abdurrahmân b. Khâlid's Life, Personality and Activities
Barış Çakan

Fatih Bir Sahâbî: Abdurrahmân b. Semüre 177
A Conqueror Companion: 'Abd al-Rahmân b. Samura
Murat Bıyıklı

İlk Müslüman Kadınlardan 'Âtike bint Zeyd'in 197
Hayatına Bir Bakış
A Look at the Life of 'Atika bint Zayd from the First Muslim Women
Esmâ Havva Akış

Abdurrahman b. Sehl el-Ensârî 223
Abdurrahman b. Sahl el-Ansari
Hatice Dokgöz

■ Çeviri | Translation

Tarih Öncesi Dönemden Göçebe Sanata – Suudi Arabistan'da 237
Kabile Sanatının Tarihi ve Gelişiminin Özeti
From Prehistoric To Nomadic Art – A Synopsis of the
History and Development of Tribal Art in Saudi Arabia
Majeed Khan
Çev: Hakan Temir

■ Kitap Tanıtımı | Book Reviews

"Fransız Oryantalizminde Hz. Muhammed İmajı" 255
Kitabının Tanıtımı
A Review on "Fransız Oryantalizminde Hz. Muhammed İmajı"
Ahmet Erdem Işık

"Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler" Adlı Eser Üzerine 263
A Review on "Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler"
Ayşenur şimşek Ergül

Yayın İlkeleri ve Makale Değerlendirme Süreci 272
The Publication Principles and Article Evaluation Process

EDITÖRDEN

FROM THE EDITOR

Değerli Dostlar;

Hamdolsun, zorlu ve sıkıntılı pandemi günlerinin ardından yeniden siz değerli okuyucularımızla yeniden birlikte olmanın bahtiyarlığını yaşıyoruz. Bahtiyarız, çünkü 2022 yılı Temmuz sayısıyla, yine zengin bir içerikle karşınızdayız. Sözlerimizin başında mutluluğumuzu sizlerle paylaşarak hepinizi en içten saygılarımızla selamlıyoruz.

Bu sayımızda dosya konumuz “Kureyş” olarak belirlenmiştik. Bunlara ilaveten serbest konuda bizlere ulaşan araştırma makaleleri yanında, “Abdullahlar” ile başlattığımız sahâbî biyografilerini “Abdurrahmanlar” ile devam ettirdik. İnşallah gelecek sayılarda sahâbî biyografilerini aksatmadan sürdürmeye çalışacağız. Siyer-i Nebî ve İslâm Tarihi alanının tecrübeli araştırmacıları yanında, özellikle genç akademisyenlerin katkılarını görmek bizlere daha fazla güç ve cesaret veriyor. Her yeni sayıda dergimize gösterilen ilgi, merak ve talebin arttığına tanık oluyoruz. İtiraf etmeliyiz ki elbette artan dergi kalitesi ve siyer okuyucusunun ilgileri bizlerin de sorumluluğunu artırıyor. İnşallah, bundan böyle de dergimizi, kıymetli yazarlarımızın göz nuru çalışmaları ve birbirinden değerli hakemlerimizin titiz ve özverili değerlendirmeleri ile daha da olgunlaşarak, daha güçlü ve zengin içerikle okuyucularımıza ulaştırma gayretimizi sürdüreceğiz.

Bu sayımıza değerli çalışmalarıyla katkı sunan kıymetli araştırmacılarımız Doç. Dr. Mücahit Yüksel, Doç. Dr. Enes Salih, Dr. Öğretim Üyesi Murat Bıyıklı, Dr. Öğretim Üyesi Alper Ay, Dr. Aygül Düzenli, Dr. Havva Esmâ Akış, Ar. Gör. Hakan Can, Arş. Gör. Barış Çakan, Mustafa Çavuşoğlu, Ayşegül Ergül Şimşek ve Ahmet Erdem Işık'a ve hakemlerimize gönülden teşekkürlerimiz sunuyoruz.

Siyer Araştırmaları Dergisi'nin sizlere kadar ulaşmasında değerli gayret ve emeklerini her zaman takdirle yâd ettiğim kıymetli editörlerimiz Doç. Dr. Hakan Temir ve Arş. Gör. Ali Tekkoyun'u, alan editörlerimiz Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Gökalp ve Arş. Gör. Mehmet Emin Demir'i, dil editörlerimiz Doç. Dr. Hassam Abdelaziz'i, Arş. Gör. Elif Nur Dönmezgüç'ü, her dâim yardım ve desteklerini gördüğümüz Siyer Vakfı Kurucusu Sayın Muhammed Emin Yıldırım'ı, vakfın değerli yöneticileri ve çalışanları başta olmak üzere işin mutfağında yer alan Muhammed Ali Alioğlu ve Mezher Şeker'i hayırla ve şükranla zikretmem gerekir.

Yakın zamanda Arapça yayımlayacağımız “Sahâbe Özel Sayısı” ile yeniden birlikte olmak ümidi ve müjdesiyle... Cenâb-ı Hak'a emanet olunuz!

Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT

Baş Editör

Araştırma Makaleleri

Research Articles

Hz. Peygamber Özelinde Beden Dilinin Muhatap Üzerindeki Etkisi

تأثير التعبيرات النبوية الصامتة
على نفسية المخاطب

The effect of the Prophet's physical expressions
on the psyche of the addressee

Enes Salih*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

<https://doi.org/10.56288/siyer.1116726>

Geliş Tarihi: 14 Mayıs 2022/Date Received: 14 May 2022

Kabul Tarihi: 11 Haziran 2022/Date Accepted: 11 June 2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Enes Salih)

* Doç. Dr. Enes SALİH. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İşlam Bilimleri Bölümü, Hadis Dalı/ Assoc Prof, Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Hadith. enes.salih.gop@gmail.com.orcid: 0000-0003-0810-7550

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

İnsanlar arası iletişimin başlıca unsuru olan konuşmada konuşmacının ilk hedefi muhatapta etki bırakabilmektir. Çeşitli vesileleri kullanarak muhatabın ruhuna dokunup sosyal, politik, dinî, ahlâkî veya maddî alanda etki sağlama arzusu kadim bir uğraştır. Zira güçlü bir etki kişide eylem ve söylem değişikliğine vesile olacağından toplulukları etkilemek isteyen liderler, önderler, peygamberler ve eğitimciler bu konuda hassas olmuşlardır. Diğer türlü konuşma, ruh üzerinde hiçbir etkisi olmayan söz, tesiri hiddesilmeyen boş bir kelim olarak bir kulaktan girip öbüründen çıkacaktır. Günümüzde de eğitimin nihai amacı budur ve eğitimciler insan davranışını değiştirmek isterler. İnsanları etkilemenin yöntemleri ise muhtelifdir. Bilgi, kişilik, akıl vb. gibi içsel etkilerin yanında anne baba, arkadaş, televizyon vb. gibi dışsal faktörler de mevcuttur.

Etki, konuşma yoluyla sağlanabileceği gibi görsel ve işitsel yani beden diliyle de yapılabilir. Beden dili, bazı durumlarda özellikle eğitim alanında tüm araçlardan daha etkili olabilir ve bazen konuşmadan daha büyük etki meydana getirebilir. Davranışın sözden önemli olduğu gerçeği hafife alınmadan nübüvvet makamının etkili kılabilme adına kimi zaman beden dili tercih edilerek muhatapların kalplerinde arzu edilen sürurun yerleşmesi hedeflenmiştir. İşte bu araştırma, muhatabın ruhunu etkilemede kullanılan nebevî beden dili ve bunun yöntemleri üzerine olacaktır. Hz. Peygamber'in (sas) eylemine kattığı anlamlar ve muhatabın ruhu üzerindeki etkisinin boyutu tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışmada öncelikle beden dilinin insan ifadesindeki rolü açıklanacak sonrasında çeşitli örneklerle konu detaylandırılacaktır. **Anahtar Kelimeler:** Hadis, İslâm Tetbiyesi, Hz. Peygamber'in Beden Dili, Etki, Muhatabın Ruhü.

Abstract

Influencing the human psyche is the highest goal of the speaker in his speech, whether it is a social, political, religious, educational, or other discourse. Because influence is the base from which the intended change stems from the discourse. The discourse loses its effectiveness if it has no effect on the soul. Since education has the ultimate goal of changing human behavior, it had to influence it to reach the desired change. There are many ways to influence people. Including internal influences such as science, personality, mind and so on. Including external, such as parents, friend, television, and so on. And the contemporary world today uses all the methods that would affect the human mentality; Television, social media platforms, and the Internet, including advertisements, speeches, and visuals, are only models and methods for influencing the human mind, in order to reach the desired change, whether for the individual or society. And the influences may be through speech, or it may be the case, and it may be through visuals and through audio, and it may be through body language as well. And body language in some cases, especially in the field of education, may be more effective than all means, and if it is combined with speech, it will give it a greater impact than mere speech. Hence, the prophetic body language played a role in establishing the desired meanings in the hearts of the addressees and influencing them. This research will stand on the prophetic methods used in influencing the psyche of the addressee through physical expressions. It will show the meanings it added to the prophetic discourse and the extent of its impact on the psyche of the addressee. He will also explain in his entry the role of body language in the human statement.

Keywords: Hadith, Islamic education, prophetic physical expressions, influence, the psyche of the addressee.

الملخص

التأثير في نفسية المخاطب هو الهدف الأعلى للمتكلم في خطابه، وهو القاعدة التي ينطلق منها التغيير المراد من الخطاب، بل إن الخطاب يفقد فاعليته إذا لم يكن له تأثير في النفس، وهذا الأمر ليس محصوراً في مجال دون مجال، بل إنه يعم كل مجالات الحياة؛ السياسة والاجتماعية والدينية والأخلاقية والتربوية وغيرها. وقد علم الإنسان ذلك بالفطرة منذ نشأته، فسعى وجهاء الناس من الأمراء والرؤساء والعلماء والقادة والمعلمون والمربون إلى استخدام جميع الطرق التي من طبيعتها التأثير في نفسية الناس والمجتمع، والأنبياء عليهم السلام كذلك، ما تركوا سبيلاً صحيحاً للتأثير في عقيدة الناس وسلوكهم إلا سلكوه، ذلك لأن التأثير القوي سيؤدي إلى التغيير المنشود في عقلية الإنسان، وبالتالي ستتغير معتقداته وقناعاته وسلوكه وأقواله وأفعاله، وهذا هو الهدف المرجو من الخطاب، وإلا كان خطاباً مستقراً في الآذان ولا يتجاوز إلى الجنان.

وأساليب التأثير في الإنسان كثيرة؛ منها مؤثرات داخلية كالعلم والشخصية والعقل ونحو ذلك، ومنها خارجية كالأبوين والصديق والتلفاز ونحو ذلك، كما أن المؤثرات قد تكون عبر الكلام، وقد تكون عبر الحال، وقد تكون عبر المراثيات أو عبر المسموعات، وقد تكون عبر لغة الجسد أيضاً. ولغة الجسد في بعض الأحيان وخصوصاً في مجال التربية قد تكون أبلغ من كل الوسائل في التأثير، ذلك لأن تأثير السلوك أبلغ من تأثير الكلام، وإذا اقترنت لغة الجسد بالكلام تضيف عليه تأثيراً أعظم من معاني الكلمات المجردة. ومن هنا كان لغة الجسد النبوية دوراً في إرساء المعاني المرادة في نفوس المخاطبين والتأثير عليهم. وهذا البحث سيقف على الأساليب النبوية التي اتخذها النبي عليه الصلاة والسلام للتأثير على نفسية المخاطب من خلال التعبيرات الجسدية، وسببين المعاني التي أضافتها على الخطاب النبوي، وسيوضح حجم تأثيرها في نفسية المخاطب. كما سيقف في مدخله على دور لغة الجسد في البيان الإنساني.

الكلمات المفتاحية: الحديث الشريف، التربية الإسلامية، التعبيرات الجسدية النبوية، التأثير، نفسية المخاطب.

مدخل:

تغيير سلوك الإنسان مطلب قديم قام مع نشأة آدم عليه السلام وأولاده في الأرض، ذلك لأن الإنسان لا يولد كاملاً، إنما يحتاج دائماً إلى التطور العلمي والأخلاقي في الدين والدنيا، لكن هذا التغيير لا يحصل إلا عبر قواعد ثابتة وشروط خاصة، فليس كل فرد يستطيع تغيير سلوك غيره، وليس كل فرد قابل للتغيير إلا بقوانين خاصة.

إلا أن التأثير هو أهم أركان التغيير، وهو القاعدة الأولى له، لأنه يسهم في عملية الاقتناع عند الفرد، ويحثه على التغيير المراد، والتأثير منه ما هو لفظي ومنه ما هو غير لفظي، وله أساليب كثيرة، تختلف من عصر إلى عصر، ومن مجتمع إلى آخر، وكلما توسعت الحضارة كانت أساليبه أبلغ في النفوس، والمراثيات والمسموعات ومنصات التواصل وأساليبها في التأثير في العصر الحديث خير دليل على ذلك.

والشرائع الدينية عموما جاءت للتغيير في الإنسان عقيدة وسلوكا، فأصلحت له المعتقدات الخاطئة عبر إيضاح صوابها، وقومت سلوكه عبر إخضاعه لقوانين وأحكام إلهية، فقامت الرسل مقام المرابين والمؤدبين والمعلمين، واستخدمت ما أوتيت من قوة للتأثير على المخاطبين لإقناعهم بالدين الجديد من تفكير أو مجادلة بالحق أو استعانة بخوارق العادات، إذ إنه لا يمكن لهم تقويم عقيدتهم وسلوكهم إلا بعد اتباعهم، ولا يتصور الاتباع إلا بعد الاقتناع بهم وبما جاؤوا به، وهذا الاقتناع قام عبر التأثير في نفوسهم وعقولهم.

وإن الأساليب النبوية التي استخدمها النبي صلى الله عليه وسلم في التأثير لها دور فعال في التربية، وقد تنوعت أساليبه صلى الله عليه وسلم في التأثير، منها عبر الكلام ومنها عبر التعبيرات الجسدية وغير ذلك، وقد اقتصر هذا البحث على التأثيرات غير اللفظية التي منشؤها تعبيرات جسد النبي صلى الله عليه وسلم لا غير، والتي لها تأثير في نفس المخاطب من حيث إسهامها في تربيته وتغيير سلوكه.

وليس هذا البحث معنيا بلغة الجسد النبوي الشريف بشكل عام ولا بحركات اليدين أو الوجه الشريف أو نحو ذلك مما هو موضوع للمعاني المجردة عن التأثير في نفسية المخاطب.

وقد وقفت على بعض الكتب والمقالات في اللغة العربية واللغة التركية^(١) التي فصلت الحديث عن لغة الجسد النبوي وذكرت أمثلتها المتعلقة باليد والإبهام والوجه والحاجبين والوقوف والجلوس والاستلقاء ووضع اليد على اليد أو الرجل على الرجل وغير ذلك.

إلا أن هذا البحث يمتاز عن تلك الأبحاث في بعض الحثيات:

الأولى: استوعبت تلك الأبحاث جميع الحركات الجسدية النبوية وذكرت معانيها، بيد أن هذا البحث استخرج من ذلك ما كان مؤثرا في نفسية المخاطب وفاعلا في تربيته وإرساء المعاني في فكره، فإشارة النبي صلى الله عليه وسلم بالرأس للموافقة معتبرة في المعنى وهي أسلوب معلوم من أساليب الجواب والموافقة، ولكنها ليست مؤثرة في النفسية وليست أسلوبا تربويا، إنما هي معدة للمعنى المجرد من التأثير.

الثانية: لم تناقش تلك الأبحاث الفرق بين المفهوم الاجتماعي للغة الجسد وتعبيراته وبين ما يزيد عليه العلم الحديث من التفاصيل، ولم تقف أيضا على مفهوم التعبيرات الجسدية وثقافتها في عصر الصحابة ومن قبلهم في العصر الجاهلي، وقد ناقش هذا البحث ذلك.

الثالثة: لم تدرس تلك البحوث لغة الجسد وتعايره في الميزان الشرعي، وقد ناقشها هذا البحث بشكل مقتضب.

[١] أسامة جميل عبد الغني رابعة، «لغة الجسد في القرآن الكريم»، (فلسطين: جامعة النجاح الوطنية، كلية الدراسات العليا، رسالة ماجستير، ٢٠١٠)؛ ريم بنت خالد بن عبد الله السقاف، «لغة الجسد في السنة النبوية (لغة الأيدي أنموذجا)»، مجلة جامعة الملك عبد العزيز، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، ٢٧م، ٦ع، (٢٠١٩)، وغيرها.

Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber ve Beden Dili", *Kutlu Doğum 2003: İslam'ın Güncel Sunumu*, 2006, s. 217-235; Mustafa Karataş, "Hz. Peygamberin Beden Dili", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003).

وقد جمع هذا البحث بعض التعبيرات الجسدية مع أمثلتها ودرس تأثيرها في نفسية المخاطب وفائدتها في تربيته، ليتسنى اتباع النبي صلى الله عليه وسلم في هذه الأساليب في كل المجالات الدينية والتربوية والدينية والأخرى.

وقد جاء هذا البحث متضمنا ثلاثة مباحث:

جاء المبحث الأول منها في التواصل اللفظي وغير اللفظي، وما يختص بالتعبير الجسدية وثقافتها في المجتمعات والعلاقة ما بينها وبين الكلام. وجاء المبحث الثاني في التأثير. وجاء المبحث الثالث في تعبيرات الجسد النبوي وتأثيرها في نفسية المخاطبين.

التواصل اللفظي والتواصل غير اللفظي

البيان في حياة الإنسان

خلق الله الإنسان وفضله على كثير ممن خلق بخصائص وميزات كثيرة ينعم بها الإنسان ويتميز بها عن غيره من المخلوقات، والبيان الإنساني من أعظم تلك الخصائص والميزات، ولذلك امتن الله على الإنسان بذلك مظهرا عظيم صنعه فيه عبر هذا النعمة في قوله تعالى: **الرَّحْمَنُ * عَلَّمَ الْقُرْآنَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ * عَلَّمَهُ الْبَيَانَ**، [الرحمن ١/٥٥-٤]، فالبيان في الأصل تعليم إلهي للإنسان، وعليه قامت غالب حياته، فلا يمكن تصور الحياة الإنسانية بغيره، إذ به يظهر ما يخالجه من عواطف وما يعالجه من أفكار، وعليه تقوم الحياة العلمية والاجتماعية، وبسبيله تكون التربية والتعليم والتلقي، وبواسطته يتم التواصل والتشارك مع الغير، وغير ذلك مما هو معلوم وظاهر.

إلا أن البيان واسع المجال له طرق كثيرة وأساليب متعددة ومتنوعة، والكلام وإن كان من أهم سبله لكن البيان ليس محصورا عليه، فقد أثبتت بعض الدراسات أن التواصل ما بين الأفراد من (٠.٧٪ - ٠.٩٪) غير لفظي، وأن (٥٥٪) من الاتصالات تكون عبر لغة الجسد^[٢]، حيث إن التواصل غير اللفظي يضم عددا غير متناه من القنوات التعبيرية التي تؤدي دورها في إرسال المعاني والمعلومات، ومن جملة التواصل غير اللفظي لغة الجسد والتواصل الشبهي^[٣]، فالتواصل غير اللفظي أو التواصل الصامت دور هام في التواصل وإرسال المعاني، ولغة الجسد وتعبيراته جزء مهم من ذلك.

العلاقة بين التواصل اللفظي والتواصل غير اللفظي

بين التواصل اللفظي والتواصل غير اللفظي علاقة قائمة معلومة، فقد ينفرد أحدهما عن الآخر، وقد يقترنان فيكون بينهما انسجام أو يطغى أحدهما على الآخر فيؤدي دورا في إرسال المعاني أكثر

[٢] عقبة الصباغ، لغة الجسد وأثرها على إنجاز أهداف التفاوض التجاري، (حلب: جامعة حلب، كلية الاقتصاد، رسالة ماجستير، ٢٠١٥)، ٢.

[٣] سلاف شهاب الدين يغمور، التواصل غير اللفظي في الإبانة والتواصل، (فلسطين: جامعة بيرزيت، كلية الآداب، رسالة ماجستير، ٢٠١٩)، ٢٣.

من الآخر، وقد يكذب أحدهما الآخر، وقد يصدقه، وهذا البحث مقتصر على التعبيرات الجسدية دون أدوات وحركات وأنواع التواصل غير اللفظي الأخرى، وإذا أردنا أن نصنف العلاقة ما بين الكلام والتعبيرات الجسدية فسنراه على ثلاثة أنواع:

الأول: أن ينفرد الكلام بذاته دون أي تأثيرات عليه من لغة الجسد، وهذا كثير جدا، سواء المكتوب منه أو المنطوق.

الثاني: أن ينفرد الجسد ببيانه دون تأثير من معاني الكلمات إذ ليست ثمة كلام أصلا، وهذا كثير معلوم في المجتمع، فابتسامه أحدهم، أو هز رأسه للموافقة، أو إشارة التعجب، أو تقطيب الحاجبين، أو الإشارة باليد للنفى أو للإثبات وكذلك رفع الحواجب ونحو ذلك، كلها معان يدركها الذي يراها من خلال التعبيرات الجسدية ودون أن يتلفظ بكلمة.

الثالث: أن تجتمع لغة الجسد مع لغة اللسان، ويكون لأحدهما تأثير على الآخر سلبا أو إيجابا، قوة أو ضعفا، تأييدا أو إنكارا، فالابتسام مثلا حال الكلام تعطي للمخاطب معنى زائدا على ما في الكلام، والضحك أوسع من الابتسام، وهكذا دواليك.

٣١١ دور التعبيرات الجسدية حال اقترانها مع الكلام

يتنوع تأثير التعبيرات الجسدية في معاني الكلام حال اقترانها به إلى أنواع عديدة:

فقد يكون في التعبيرات معنى زائد على معاني الكلمات المجردة؛ فالابتسام من المتكلم حال الكلام كما ذكرنا آنفا تعطي للمخاطب معنى زائدا على معاني الكلمات المجردة، والضحك يزيد أكثر، ويتلقى المخاطب عبر القهقهة في الحديث معاني لا يتلقاها في الكلام.

وقد تكون التعبيرات مقياسا لقوة المعاني أو ضعفها؛ فالأمر من الوالد لولده وهو يبتسم، لا يفهم كالأمر منه وهو مقطب الجبين، وغير ذلك مما هو معلوم.

وقد تكون التعبيرات مصدقة للكلام أو مكذبة له، فلو حدثك أحدهم عن شجاعته وجسارته وقوته وثباته في موقف عصب وأنت تراه مصفر الوجه ترتجف قدماه وينقطع صوته لصدقت لغة جسده وكذبت لغة اللسان، ذلك لأن لغة الجسد عند الناس أقوى من لغة اللسان، فكذب اللسان واقع يستطيعه كل أحد، أما الكذب في لغة الجسد أي التحكم فيه فلا يستطيعه كل أحد.

وقد تكون التعبيرات متممة لجملة من جمل لغة اللسان، فقد يتكلم الرجل جملة لا يتم معانيها المعلومة لدى السامع إنما يشير إليها فيفهما المتلقي.

وقد يتجاوز دور التعبيرات الجسدية في حال اقترانها بالكلام إلى ما هو أوسع من ذلك فقد تحدد معنى الكلمات، أو تقيدها، أو تشرحها وتبين المراد منها، أو غير ذلك.

وكل هذه المؤثرات هي من البيان، ولكنها ليست نابعة من معاني الكلمات المجردة، إنما من تأثيرات التعبيرات الجسدية التابعة للتواصل غير اللفظي أو التواصل الصامت.

لغة الجسد ما بين العلم الحديث والثقافة الاجتماعية

علم لغة الجسد في الحقيقة ظهر الاهتمام به والتأصيل لقواعده في العصور المتأخرة، وبدأ الباحثون يتبعون حركات جسد الإنسان ويستقروون معانيها ليصلوا بذلك إلى تفسير معاني حركاته، ولكن هذا العلم في الحقيقة قد نشأ مع نشأة الإنسان كونه جزء من بيانه الذي علمه إياه الله، ومن خلال التصنيفات السابقة والأمثلة التي أوردناها والعرف الاجتماعي الذي نعيشه نعلم علم اليقين أن لغة الجسد لم تفارق البيان الإنساني منذ اللحظة الأولى.

وليست هذه الثقافة مختصة بمجتمع دون آخر، إنما كانت تعم كل المجتمعات ولا ريب، وإن اختلفت في بعض تفاصيلها من مجتمع إلى آخر في التواصل غير اللفظي، وهذا ظاهر بين، فالإشارات بالأيدي على سبيل المثال لا تعطي مفهوما واحدا لدى كل المجتمعات.

أما علم لغة الجسد الحديث فقد أضاف على مفهوم ذلك في الثقافات الاجتماعية ضوابط وحيثيات أخرى، فقد درس تلك المعاني التي يرسلها الجسد دون أن يتحكم بها الإنسان، ودرس حركات الجسد غير الإرادية ومعانيها، وحركات الجسد الإرادية التي لها معنى خفي لا يريد المتكلم إظهاره، ولكن الجسد يظهره ويفضحه، أي إنه درس لغة الجسد التي لا تعرف في الثقافات الاجتماعية.

التعبيرات الجسدية في ثقافة عصر الصحابة

المجتمع الذي نزل عليه القرآن وأرسل إليه النبي صلى الله عليه وسلم هو المجتمع الجاهلي، والمجتمع الجاهلي هو ذاته المجتمع الذي ضم الصحابة قبل بعث النبي صلى الله عليه وسلم، فالصحابة عاشوا الجاهلية ونشؤوا في رحابها وخبروا ثقافتها، والشعراء الجاهليون هم الذين نقلوا لنا كثيرا من ثقافات المجتمع العربي قبل الإسلام، والمتتبع للشعر الجاهلي يرى أن التعبيرات الجسدية كانت محط اهتمام في المجتمع الجاهلي وخصوصا منهم الشعراء، وعلى سبيل المثال يصف النابغة امرأة سقط غطاء رأسها فوضعت يدها لكيلا تُرى، ونظرت نظرة يصفها بأنها نظرة معبرة كنظرة المريض الذي ينظر إلى الذين يعودونه، قال النابغة^[٤]:

سقط النصف ولم ترد إسقاطه ففتنا ولته وا تقتنا باليد

نظرت إليك بحاجة لم تقضها نظر السقيم إلى وجوه العود

ولعظيم تأثير التعبيرات عند تلك المرأة ساقها النابغة في أبياته، ولا زالت الأعراب تتناقلها إلى اليوم لما لها من تأثير في نفسية الإنسان.

والنبي صلى الله عليه وسلم أيضا عاش في هذا المجتمع وتربى على ثقافته، فهو يعرف معاني ذلك وتأثيرها في الناس، ولذلك تنوعت تعبيرات جسده إلى أنواع عديدة كالإشارات باليد للقبول

[٤] عباس عبد الساتر، ديوان النابغة الذبياني، (بيروت: دار الكتب العلمية، ١٩٩٦)، ١٠٧-١٠٨.

أو الرفض، وفي بعض الأحيان بالوجه، وفي بعض الأحيان بغير ذلك، حيث إن لتلك التعبيرات الصامته تأثيراً في نفسية المخاطب في التربية والتعليم والإقناع والقبول والانكار.

لكن الصحابة الكرام لم ينقلوا لنا كل التعبيرات الجسدية، إنما نقلوا لنا التعبيرات الجسدية المؤثرة في المعاني بحسب العرف والثقافة الاجتماعية المعتمدة آنذاك، فلم يذكروا لنا أن النبي صلى الله عليه وسلم روى الحديث قائماً أو قاعداً، ماشياً أو واقفاً، مستلقياً أو جالساً إلا إن كان له تأثير في المعنى أو في الحال، كما سنرى أمثلة ذلك، لأن الأصل في التشريع أنه سيقى خالداً إلى قيام الساعة، ومن ملتزمات خلوده نقله بألفاظه ومعانيه، كما هو الحال في القرآن تماماً، والنبي صلى الله عليه وسلم قد نبه الرواة على الالتزام بالألفاظ والمعاني المنطوقة بقوله صلى الله عليه وسلم: «نضر الله امرأ سمع منا شيئاً فبلغه كما سمع، فرب مبلغ أوعى من سامع»^[٥]، فلذلك نقل لنا الصحابة رضوان الله عليهم أحاديث النبي صلى الله عليه وسلم بألفاظها ومعانيها، وكذلك نقلوا أفعاله وصفاته وحركاته، وبما أن ثقافة لغة الجسد في المجتمع العربي آنذاك لها مستوى الفهم الاجتماعي، وبما أن تأثير التعبيرات الجسدية لها وقعها في النفوس عظيم استخدمها النبي صلى الله عليه وسلم للتأثير على نفسية المخاطبين.

ولعظيم وقعها وتأثيرها في النفوس وتأثيرها في المعنى المنطوق نقلها لنا الصحابة الكرام، ونقلوا لنا تلك الأحاديث ببهيات الجسد الشريف، وهذا من الأمانة العلمية الدينية ولا ريب.

حيث إن الصحابة رضوان الله عليهم كانوا مثال المرید الصادق لشيوخه والولد المؤدب لأبيه والتلميذ النجيب لأستاذه، فكانوا يفهمون حديث النبي صلى الله عليه وسلم من خلال حاله، ويعلمون نوعية خطابه قبل أن يتكلم من خلال وجهه الشريف صلى الله عليه وسلم^[٦]. ولذلك حينما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يسألهم عن بعض الأشياء كانوا يجيبون بحسب مراد رسول الله صلى الله عليه وسلم وحاله، لا بحسب السؤال، فتارة يسألهم فيجيبون، وتارة يسألهم سؤالاً بسيطاً ولكنهم يقولون: الله ورسوله أعلم، وعلى سبيل المثال: في حجة الوداع وفي يوم النحر سألهم فقال: أتدرون أي يوم هذا؟ فقال الصحابة: بلى، ثم قال: أليس يوم النحر؟ فقال الصحابة: بلى، ثم قال: أليس ذو الحجة؟ فقال الصحابة: بلى، ثم سألهم سؤالاً ثالثاً فقال: أي بلد هذا؟ فقال الصحابة: الله ورسوله أعلم، ثم قال: أليست بالبلدة الحرام؟ فقال الصحابة: بلى^[٧]، وسيأتي في نهاية البحث تفصيل الكلام في الحديث.

[٥] محمد بن عيسى الترمذي، سنن الترمذي، مح. أحمد محمد شاكر، (مصر: شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي، ١٩٧٥): «أبواب العلم، باب ما جاء في الحديث على تبليغ السماع»، ٣٤/٥ (٢٦٥٧)؛ محمد بن يزيد القزويني، ابن ماجه، سنن ابن ماجه، مح: محمد فؤاد عبد الباقي، (م.د.: دار إحياء الكتب العربية، د.ت.)، «افتتاح الكتاب في الإيمان وفضائل الصحابة والعلم، باب من بلغ علماً»، ٨٥/١ (٢٣٢)؛ أحمد بن محمد بن حنبل، المسند، مح. شعيب الأرنؤوط وعادل مرشد وآخرون، (القاهرة: دار الحديث، ١٩٩٥): ٢٢١/٧ (٤١٥٧).

[٦] Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, (İstanbul: 1980), 54

[٧] محمد بن إسماعيل، أبو عبد الله البخاري، الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه، (بيروت: دار طوق النجاة، ١٤٢٢)، «كتاب الحج، باب الخطبة أيام منى»، ١٧٦/٢ (١٧٤١)؛ مسلم بن الحجاج النيسابوري، المسند الصحيح بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، مح. محمد فؤاد عبد الباقي، (بيروت: دار التراث العربي، د. ت.)، «كتاب القسامة، باب تغليظ تحريم الدماء والأعراض والأموال»، ١٣٠/٣ (١٦٧٩).

فانظر إلى الصحابة رضوان الله عليهم كيف أن النبي صلى الله عليه وسلم يسألهم عن يومهم وشهرهم والبلد الذي هم فيه وهم لا يجيبون ويقولون: الله ورسوله أعلم، مع علم الجميع بالجواب، وذلك لعلمهم من حال النبي صلى الله عليه وسلم ومن لغة جسده أنه صلى الله عليه وسلم لا يريد منهم الجواب، إنما سأل هذا السؤال لمعاني أخرى يريد أن يشبها في النفوس، ولما سألهم في المرة الثانية قاتلاً: أليس يوم النحر؟ أليس ذو الحجة؟ أليست البلد الحرام؟ فأجاب الصحابة الجواب الصحيح لعلمهم أن النبي صلى الله عليه وسلم يريد منهم الجواب وقد فهموا ذلك من حاله.

ومثل ذلك أيضاً ما جاء في حديث الشهداء، حيث قال صلى الله عليه وسلم سائلاً الصحابة: «ما تعدون الشهيد فيكم؟» فأجاب الصحابة وقالوا: يا رسول الله، من قتل في سبيل الله فهو شهيد... الحديث^[٨]، ولم يقولوا: الله وسوله أعلم. ومثله قوله صلى الله عليه وسلم، قال: «أتدرون ما المفلس؟» فأجاب الصحابة وقالوا: المفلس فينا من لا درهم له ولا متاع، فقال: «إن المفلس من أمتي يأتي يوم القيامة بصلاة، وصيام، وزكاة... الحديث»^[٩].

فالصحابة كانوا يقرؤون حال النبي صلى الله عليه وسلم وتعابير وجهه ولغة جسده ويتصرفون على أساس المعاني التي يفهمونها من حاله وجسده صلى الله عليه وسلم.

التعابير الجسدية في المفهوم الشرعي:

الكلام في هذا البحث متشعب إلى أبواب وفصول كثيرة، ويشمل ذلك كل الطقوس الدينية المتعلقة بالجسد كالصلاة والطواف والسعي ونحوها، ومن ذلك الأحكام التي تقوم على المعاني غير المنطوقة، وهي مذكورة في كتب الفقه كالأحكام المختصة بالأخرس وغيره، ويدخل في هذا النطاق الإشارات التي لها معان، وقد اعتد الشرع بها، وحتى لا ينسب في الموضوع في مكان يحسن فيه الاختصار والإيجاز، نستطيع القول: إن التعابير الجسدية في المفهوم الشرعي متعددة المذاهب والفصول، ولكن بما يخص لغة الجسد فإن النبي صلى الله عليه وسلم اعتد بها في مجالات كثيرة أبرزها ثلاثة؛ نذكرها بأمتثلها وأدلتها:

الأول: الاعتداد بمعاني لغة الجسد المعتبرة في العرف:

بين صلى الله عليه وسلم أن المعاني الصادرة عن الجسد والمفهومة في الثقافة الاجتماعية والثابتة في العرف معتبرة في المفهوم الشرعي، فقد روى عن جابر بن عبد الله رضي الله عنه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إذا حدث الرجل بالحديث ثم التفت فهي أمانة»^[١٠]، وجاء في رواية أحمد: «إذا حدث الإنسان حديثاً، والمحدث يتلفت حوله، فهو أمانة»^[١١]،

[٨] مسلم، «كتاب الإمارة، باب بيان الشهيد»، ١٥٢١/٣ (١٩١٥).

[٩] مسلم، «كتاب البر والصلة، باب تحريم الظلم»، ١٩٩٧/٤ (٢٥٨١).

[١٠] سليمان بن الأشعث بن إسحاق، أبو داود، سنن أبي داود، مح. محمد محيي الدين عبد الحميد، (بيروت: المكتبة العصرية، د.ت.)، «كتاب الآداب، باب نقل الحديث»، ٢٦٧/٤ (٤٨٦٨)؛ سنن الترمذي، «أبواب البر والصلة، باب ما جاء أن المجالس أمانة»، ٣٤١/٤ (١٩٥٩).

[١١] أحمد، ١٠٥/٢٣ (١٤٧٩٢).

وفي هذا إشارة نبوية واضحة تفيد أن معاني لغة الجسد المعتمدة في العرف هي أيضا معتبرة في الشرع، حيث إن التفات المتكلم يمنة وشمالا حال حديثه يفهم منه المخاطب أنه يريد أن لا يسمع أحد حديثه، وأن يبقى كلامه طي الكتمان، فلا يذاع ولا ينقل، والتفاته هذا يشعر بذلك، والتفاته يعتبر من المعاني الصامتة وغير لفظية، وهي من البيان الإنساني عبر الجسد، وبما أن هذه المعاني معتبرة في العرف معروفة عند الناس فقد اعتبرها الشارع الكريم واعتد بها.

الثاني: النهي عن بعض التعبيرات الجسدية

وهذا القسم متفرع عن الأول، فيما أن معاني لغة الجسد معتبرة فإن ما أدى من حركات الجسد وتعاييره إلى معنى مردود في الشرع يعتبر منهيًا عنه لأنه الوسيلة التي أدت إلى المنهي عنه، فالغمز واللمز منهي عنه في الشرع، «وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ»، «الَّذِينَ يَلْمُزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» [التوبة ٩٧/٩]، ولم يكن من عادة النبي صلى الله عليه وسلم الغمز بعينه في مجال السوء ولم يكن يسمح بذلك^[١٢].

ومن ذلك: حديث عائشة رضي الله عنها فقد قالت: يا رسول الله إن صفيية امرأة، وقالت بيدها هكذا كأنها تعني قصيرة، فقال: «لقد مزجت بكلمة لو مزجت بها ماء البحر لمزج»^[١٣]، وقد عبر النبي عن هذه الإشارة بقوله (كلمة) لأنها تحمل المعنى، وإن كانت غير منطوقة.

الثالث: أمر النبي صلى الله عليه وسلم بلغة الجسد:

لقد تجاوز المفهوم الشرعي للتعبيرات الجسدية من اعتبار معانيها والنهي عن ما يؤول إلى السوء منها إلى الأمر بها لما لها من تأثير في نفوس الناس، كالتبسم مثلا، إذ إن له تأثيرا كبيرا إيجابيا في نفسية الناس، ولذلك أمر به الشارع الكريم، واعتبره من الصدقة، وأنه تعبير له معنى مثاب عليه، وهذا من الأمور النادرة التي أمر الشارع بفعلها عن طريق لغة الجسد، فعن أبي ذر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «تبسمك في وجه أخيك لك صدقة»^[١٤]، وطلاقة الوجه اعتبرها النبي صلى الله عليه وسلم من المعروف فقال صلى الله عليه وسلم: «لا تحقرن من المعروف شيئا، فإن لم تجد، فائق أخاك بوجه طلق»^[١٥].

التأثير

الإنسان بطبيعته متأثر بما حوله وبما يلقي عليه من معان سواء بصرية أو سمعية أو لفظية أو غير لفظية، وقد يكون هذا التأثير مبنيا على شيء باطل، وقد يكون على حق، وهذا ما يفسر تأثر الناس

[١٢] Mustafa Karataş, "Hz. Peygamberdin Beden Dili", İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 8 (2003), 66

[١٣] أخرجه أبو داود والترمذي واللفظ له وأحمد وغيره: أبو داود، «كتاب الآداب، باب الغيبة»، ٢٦٩/٤ (٤٨٧٥)؛ الترمذي، «أبواب صفة يوم القيامة» ٦٦٠/٤ (٢٥٠٢)؛ أحمد، ٣٦١/٤٢ (٢٥٥٦٠).

[١٤] الترمذي، «أبواب البر والصلة، باب صنائع المعروف»، ٣٣٩/٤ (١٩٥٦)؛ محمد بن أحمد، ابن حبان، صحيح ابن حبان، (بيروت: مؤسسة الرسالة، ١٩٨٨)، ٢٢١/٢ (٤٧٤).

[١٥] مسلم، «كتاب البر والصلة والآداب، باب استحباب طلاقة الوجه عند اللقاء»، ٢٠٢٦/٤ (٢٦٢٦).

بالباطل، ويظهر جليا في السلوك الأعوج، فليس العبرة بالمصادقية أو الصواب في المؤثر، إنما العبرة بحصول التأثير أم عدمه، ألا ترى أن إبليس استطاع التأثير على آدم عليه السلام وجعله يأكل الشجرة وهو نبي من أنبياء الله سبحانه وهو المعدود لأن يكون خليفته في الأرض.

فالوصول إلى التأثير في عقلية الإنسان هو وصول إلى تغيير سلوكه وأفعاله وأقواله وأحواله، والشرائع السماوية جاءت للتأثير الإيجابي على حياة الناس من حيث معتقداتهم وتفكيرهم وسلوكهم وأفعالهم وأقوالهم وأحوالهم، ونقلهم من الضلال إلى الهداية، ومن الباطل إلى الحق، واستخدمت لذلك كل الوسائل التي من شأنها الوصول إلى النتائج المرادة، ولذلك مدح الله قوما تأثروا بالقرآن فقال: «إنما المؤمنون الذين إذا ذكر الله وجلت قلوبهم وإذا تليت عليهم آياته زادتهم إيمانا وعلى ربهم يتوكلون» [الأنفال ٢/٨]، وأخبرنا القرآن الكريم أن الأنبياء ما تركوا وسيلة للتأثير على الناس إلا وفعلوها، وسورة نوح عليه السلام مثال لذلك، وأخبر الله سبحانه وتعالى موسى أن يأتي فرعون بالأسلوب الأدعى للتأثير عليه فقال له: «فقلوا له قولاً لنا لعله يتذكر أو يخشى» [طه ٤٤/٠٢].

وقد أمر الله سبحانه وتعالى نبينا صلى الله عليه وسلم أيضا باتخاذ الأساليب المؤثرة في قلوب الناس، حيث قال الله تعالى: «ادع إلى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة» [النحل ٥٢١/٦١]، أي بالطرق المؤثرة فيهم، فالتأثير في نفسية المخاطب هو مقصد ديني شرعي لأن به يكون التغيير المراد من التشريع.

والتأثير من خلال لغة الجسد له دوره الفعال في نفسية المخاطب أكثر من التأثير اللفظي، فإن احتضان الأم لطفلها لا يعادله تأثير من خلال الكلمات، وإن ابتسامة المعلم لحسن جواب تلميذه لا يقابله أي تأثير من خلال الألفاظ، وإن عبوس المرأة في البيت أشد أساليبها تأثيرا في نفسية الرجل.

وفي دراسة أعدت في دار الأيتام بعد عدة تجارب في تغيير سياسة نظام الطعام والنظام النفسي لمعاملة الأطفال وصلوا إلى أن نسبة الوفيات عند الأطفال قد قلت بعد أن اعتمدوا على أخذ الأطفال في أحضانهم بشكل دوري ومكثف^[١٦].

التعبيرات الجسدية النبوية ودورها في التأثير

للنبي صلى الله عليه وسلم أساليب متعددة في التأثير على المخاطب والسامع عبر لغة جسده الشريف صلى الله عليه وسلم، أو عبر التعبيرات الصامتة، وفي هذا المبحث سنقف على تلك التعبيرات مع بيان الأحاديث التي أشارت إليها، والتي بينت مدى تأثير تلك التعبيرات غير اللفظية على نفسية المخاطب.

الإعراض:

أمر الله سبحانه وتعالى نبيه صلى الله عليه وسلم بالإعراض فقال: «فأعرض عنهم» [النساء ٣٦/٤]، وهذه الآية جاءت في المنافقين، فقد أمره سبحانه بأسلوب تعبيرى صامت شديد التأثير، ذلك لأن الإعراض عنهم يحدث في نفوسهم الهواجس والخوف من سوء العاقبة، فإذا رأوا من النبي صلى الله عليه وسلم الإعراض عنهم وعدم الالتفات إلى أذارهم المؤكدة بأيمانهم الكاذبة، على خلاف عادته مع أصحابه من الإقبال عليهم والبشاشة في وجوههم فإنهم يظنون الظنون^[١٧]، وهذا الأمر النفسي من أكبر المؤثرات، ولولا تأثيره الشديد على النفس لما جاء أمرا إلهيا، والأمر بالإعراض هنا لا يعني تركهم، إنما يعني الإشاحة عنهم بصورة الوجه، والدليل على ذلك قوله تعالى بعد ذلك: «فأعرض عنهم وعظهم وقل لهم في أنفسهم قولا بليغا» [النساء ٣٦/٤]، فإن ذلك يدل على أن المقصود بالإعراض هو الإشاحة عنهم وذلك هو المؤثر في نفوسهم.

وهذا الأمر كان من صفات النبي صلى الله عليه وسلم ومن أساليبه المتبعة للتأثير في نفسية المخاطب، فقد وصفه هند بن أبي هالة فقال: «كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يغضب لنفسه ولا ينتصر لها، وإذا غضب أعرض وأشاح»^[١٨]، فهي صفة دائمة وأسلوب نبوي متبع، لعظيم تأثيره في نفسية المخاطب، وجاء في حديث ثوبان رضي الله عنه أن فلانة بنت القاسم، وصاحبة لها جاءتا إلى النبي صلى الله عليه وسلم، وفي أيديهما خواتم، تدعوها العرب: الفتخ، فسألناه عن شيء، فأخرجت إحدهما يدها، فرأى النبي صلى الله عليه وسلم بعض تلك الخواتم، فضرب يدها بعسيب معه من عند الخاتم إلى منكبها، ثم أعرض عنهما، فقالتا: ما شأنك تعرض عنا؟ فقال: «وما لي لا أعرض عنكما، وقد ملأتما أيديكما جمرا، ثم جئتما تجلسان أمامي»^[١٩]، فلم يسألها عن سبب ضربهما بعسيب النخل إنما عن سبب إعراضه عنهما، حيث إن تأثير إعراض النبي صلى الله عليه وسلم عنهما مؤثر في النفس.

ومن ذلك ما رواه عدي بن حاتم، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، أنه ذكر النار فتعوذ منها، وأشاح بوجهه ثلاث مرار، ثم قال: «اتقوا النار ولو بشق تمرة، فإن لم تجدوا، فبكلمة طيبة»^[٢٠]، فلولا أن الإشاحة تؤثر في نفسية المخاطب وتعطيه صورة عن شدة الموقف لما كررها النبي صلى الله عليه وسلم.

والمجتمع العربي قديما وحديثا أيضا يدرك مدى تأثير الإعراض والإشاحة بالوجه ولذلك جاء ذلك في أشعارهم، وخصوصا في إشاحة الحبيب عنهم، قال الشاعر^[٢١]:

[١٧] محمد رشيد بن علي، الحسيني، تفسير المنار، (الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٩٩٠)، ١٨٦ / ٥.

[١٨] أحمد بن الحسين، البيهقي، شعب الإيمان، (الرياض: مكتبة الرشيد، ٢٠٠٣)، ٢٤/٣، (١٣٦٢).

[١٩] محمد بن عيسى، الترمذي، الشمائل المحمدية، (مكة المكرمة: المكتبة التجارية، ١٩٩٣)، ٣٤؛ البيهقي، شعب الإيمان، ٢٤/٣ (١٣٦٢)؛ معمر بن أبي عمرو راشد الأزدي، الجامع، (بيروت: المجلس العلمي باكستان، ١٤٠٣)، ٧٣ / ١١ (١٩٩٤٩).

[٢٠] مسلم، «كتاب الزكاة، باب الحث على الصدقة»، ٧٠٤/٢ (١٠١٦).

[٢١] الشاعر هيثم الرصاص، قصيدة بعنوان «جرح يماني»، بوابة الشعراء.

أشاح بوجهه لَمَّا رآني فأفقدني وقاري واتزاني
وأنساني الكلامَ كأنني لم أكن من قبل معجزة البيان

تغيير الجلسة وتعديلها:

عن أبي بكره رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «ألا أنبئكم بأكبر الكبائر» قلنا: بلى يا رسول الله، قال: «الإشراك بالله، وعقوق الوالدين»، وكان متكئا فجلس فقال: «ألا وقول الزور، وشهادة الزور، ألا وقول الزور، وشهادة الزور» فما زال يقولها، حتى قلت: لا يسكت^[٢٢].

للجلوس حالة خاصة في نفسية المخاطب وهذا الأمر في غالب المجتمعات، ولذلك كانت الشرائع السماوية على اختلافها تهتم بالجلوس، حيث إن له معاني سامية في النفوس، فكل أمر جلل أو معتبر أو قيم أو مقدس يصاحبه جلوس بهيئات تلائم ذلك المقام بحسب عرف المجتمعات، فالبوذيون لهم جلسات خاصة في العبادة، وكذلك اليهود والنصارى وكل الديانات التي نراها من حولنا لا زال أصحابها يحافظون على هذا التراث في الجلوس، والإسلام كذلك فرض على الناس جلسات خاصة للعبادة في الصلاة وغيرها، والاهتمام الشرعي الإسلامي في الجلوس وحسن الهيئة بالغ، ألا ترى إلى جلسات الصلاة، وإلى شعائر الحج، بل لقد نهى النبي صلى الله عليه وسلم عن الإقعاء في الصلاة^[٢٣]، وجاء عن معاذ بن أنس الجهني أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن الحيوية يوم الجمعة والإمام يخطب^[٢٤]، ذلك لأن الجلوس له معان عظيمة في نفوس الناس، والاعتدال في الجلوس له تأثير نفسي في العرف الاجتماعي، ولم عبر النبي صلى الله عليه وسلم عن تواضعه وصف نفسه بأنه يجلس كما يجلس العبد حيث قال صلى الله عليه وسلم: «أكل كما يأكل العبد وأجلس كما يجلس العبد»^[٢٥]، فلولا أن هذه الجلسة لها تأثير على نفسية المخاطب في العرف الاجتماعي لما عبر بها النبي صلى الله عليه وسلم وجعلها آية تواضعه.

ولا زال هذا العرف سائدا إلى يومنا هذا في المجتمعات، ففي بعض المجتمعات وضع الرجل على الرجل في المجلس معيب، وهكذا دواليك.

[٢٢] البخاري، «كتاب الأدب»، باب عقوق الوالدين من الكبائر، ٤/٨؛ صحيح مسلم، «كتاب الإيمان»، باب بيان الكبائر وأكبرها، ٩١/١ (٨٧).

[٢٣] عن علي، قال: قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم: «يا علي، أحب لك ما أحب لنفسي، وأكره لك ما أكره لنفسي، لا تقع بين السجدين»، وقد ضعف الترمذي الحديث ولكنه قال: «والعمل على هذا الحديث عند أكثر أهل العلم: يكرهون الإقعاء»، الترمذي، «أبواب الصلاة»، باب ما جاء في كراهية الإقعاء بين السجدين، ٧٢/٢ (٢٨٢)؛ ابن ماجه، «كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها»، باب الجلوس بين السجدين، ٢٨٩/١ (٨٩٤)؛ أحمد، ٤٠٢/٢ (١٢٤٤).

[٢٤] أبو داود، «تفريع أبواب الجمعة»، باب الاحتباء والإمام يخطب، ٢٩/١ (١١١٠)؛ الترمذي، «أبواب الجمعة»، باب ما جاء في كراهية الاحتباء والإمام يخطب، ٣٩٠/٢ (٥١٤)؛ مسند أحمد، ٣٩٣/٢٤ (١٥٦٣٠).

[٢٥] معمر بن راشد، الجامع، ٤١٥/١٠ (١٩٥٤٣)؛ أحمد بن علي بن المشي، أبو يعلى الموصلي، مسند أبي يعلى، (دمشق: دار المأمون للتراث، ١٤٠٤)، ٣١٨/٨ (٤٩٢٠)؛ البيهقي، شعب الإيمان، ١١٦/٨ (٥٥٧٢).

فرسول الله صلى الله عليه وسلم في اعتداله وتغييره لجلسته أعطى بذلك تأثيراً في نفس السامع على أهمية الجملة التي اعتدل في جلسته لأجلها، وقد ذكر العلماء كثيراً من التأويلات حول اختصاص اعتداله صلى الله عليه وسلم في جلسته عند قول الزور، وأياً تكن الإجابة فالكل متفق على أن الاعتدال في هذه الجملة أضاف إليها معاني وتأثيراً في النفوس لم تنله الجملتان السابقتان. وهذا يدل على أن الاعتدال في الجلوس عند جملة من الجمل أو معنى من المعاني دون غيره ما هو إلا أسلوب من أساليب إرساء المعاني وتثبيتها وإعطائها خصوصية في نفسية المخاطب.

ترك المجلس أو الشخص:

من الأساليب النبوية في التأثير في نفسية المخاطبين وإظهار خطئهم وعظم فعلهم ترك النبي صلى الله عليه وسلم لهم أو لمجلسهم، وهذا دليل على عدم رضاه وإنكاره لفعلتهم، بل ولشدته غضبه صلى الله عليه وسلم مما فعلوه، وهذا التعبير غير اللفظي كان يفعله النبي صلى الله عليه وسلم كثيراً، فهو أسلوب من أساليبه صلى الله عليه وسلم للإنكار، وقد وردت في أكثر من حادثة نسوق منها ثلاثاً للتمثيل وليس للإحصاء:

الأولى: عن سعيد بن المسيب، أنه قال: بينما رسول الله صلى الله عليه وسلم جالس ومعه أصحابه وقع رجل بأبي بكر، فأذاه، فصمت عنه أبو بكر ثم آذاه الثانية، فصمت عنه أبو بكر، ثم آذاه الثالثة، فانتصر منه أبو بكر، فقام رسول الله حين انتصر أبو بكر، فقال أبو بكر: أوجدت علي يا رسول الله؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «نزل ملك من السماء يكذبه بما قال لك، فلما انتصرت وقع الشيطان، فلم أكن لأجلس إذ وقع الشيطان»^[٢٦]، فأبو بكر رضي الله عنه علم أن النبي صلى الله عليه وسلم قد ساءه فعله وانتصاره، فلما قام النبي صلى الله عليه وسلم علم أن النبي غضب وأثر ذلك في نفسه، فسأله: أوجدت علي يا رسول الله؟، وفي رواية أحمد: قال أبو بكر: «يا رسول الله كان يشتمني وأنت جالس، فلما رددت عليه بعض قوله، غضبت وقمت»^[٢٧]، وهذا يدل على تأثير هذا الأسلوب في نفسية المخاطب.

الثانية: عن أنس بن مالك: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل على أعرابي يعوده وهو محموم، فقال: «كفارة وطهور»، فقال الأعرابي: بل حمى تفور، على شيخ كبير، تُزيره القبور، فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم وتركه^[٢٨]، أي قام غاضباً من رد الأعرابي على ما قاله له رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولذلك جاء في رواية ابن عباس عند البخاري أن النبي صلى الله عليه وسلم رد عليه بقوله: «فنعم إذن»^[٢٩]، وجاء في رواية زيد بن أسلم أن النبي صلى الله عليه وسلم قال له: «نعم، فهو كذلك» فمات الرجل^[٣٠].

[٢٦] أبو داود، «كتاب الأدب»، باب في الانتصار، ٤/٢٧٤ (٤٨٩٦).

[٢٧] أحمد، ١٥/٣٩٠ (٩٦٢٤).

[٢٨] أحمد، ٢١/٢٢٣ (١٣٦١٦)؛ أبو يعلى الموصلي، المسند، ٧/٢٣١ (٤٢٣٢)؛ سليمان بن أحمد، أبو القاسم الطبراني، الدعاء، مح. مصطفى عبد القادر عطا، (بيروت: دار الكتب العلمية، ١٤١٣)، ٥٦٢ (٢٠٢٣).

[٢٩] البخاري، «كتاب المناقب»، باب علامات النبوة في الإسلام، ٤/٢٠٢ (٣٦١٦).

[٣٠] معمر بن راشد، الجامع، ١١/١٩٧ (٢٠٣٠٩).

الثالثة: قال ثوبان مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم: دخلت ابنة هبيرة على رسول الله صلى الله عليه وسلم وفي يدها خواتيم من ذهب، يقال لها الفتح، فجعل رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرع يدها بعصية معه يقول لها: «أيسرك أن يجعل الله في يدك خواتيم من نار؟» فأتت فاطمة فشكت إليها ما صنع بها رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: وانطلقت أنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فقام خلف الباب، وكان إذا استأذن قام خلف الباب، فدخل النبي صلى الله عليه وسلم فقال: «يا فاطمة بالعدل أن يقول الناس فاطمة بنت محمد، وفي يدك سلسلة من نار؟» ثم عذمها عندما شديدا، ثم خرج ولم يقعد فأمرت بالسلسلة فبيعت فاشترت بثمنها عبدا فأعتقه، فلما سمع بذلك النبي صلى الله عليه وسلم كبر وقال: «الحمد لله الذي نجى فاطمة من النار»^[٣١]، فخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم من منزل فاطمة ثقل عليها في نفسها حتى تصرفت بما يرضي رسول الله صلى الله عليه وسلم.

فإظهار الغضب بترك المجلس الذي هو فيه أسلوب نبوي في التربية وهو أمر بالغ التأثير، وقد رأينا استجابة أبي بكر رضي الله عنه وتصرف فاطمة رضي الله عنها ورد فعلها وتأثير الأسلوب فيها حتى عادت وفعلت ما يرضي رسول الله صلى الله عليه وسلم، وهذا الأسلوب مؤثر حتى في حياتنا إلى الآن، فإن الذي له منزلة بين الناس لكونه أبا أو معلما أو أميرا أو نحو ذلك إذا ترك مجلس من يعولهم فهو تعبير شديد اللهجة عن إنكاره وغضبه وعدم رضاه عما بدر ممن حوله.

التكرار:

تكرار الكلام هو في الحقيقة منطوق وليس صامتا، ولكن المعاني التي يعطيها التكرار هي معان زائدة على المعاني المنطوقة، وهي من التعبيرات المنطوقة التي تفيد معنى غير منطوق، فلذلك أحقناها بالتعبيرات الصامتا، إذ المعنى الزائد فيها ليس منطوقا.

وتكرار الجملة أو العبارة في الأصل هو من الأساليب النبوية في أحاديثه صلى الله عليه وسلم حتى تفهم عنه، ولكن الأمر في بعض الأحيان قد يتجاوز إلى غير ذلك ويؤثر في النفوس تأثيرا عظيما مما يبلغ بالصحابة أن يقولوا لبيت النبي صلى الله عليه وسلم سكت ووقف عن هذا التكرار لما يصيبهم من شدته، ومن ذلك ما أو ردها سابقا من حديث أكبر الكبار حيث كرر النبي صلى الله عليه وسلم قوله: «ألا وقول الزور، وشهادة الزور، ألا وقول الزور، وشهادة الزور»، قال الراوي أبو بكر: وما زال النبي صلى الله عليه وسلم يكررها حتى قال الصحابة لبيته سكت، لتقل ذلك على نفوسهم^[٣٢].

ومثله ما جاء عن أسامة بن زيد رضي الله عنهما، قال: بعثنا رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى الحرقة، فصبحنا القوم فهزمناهم، ولحقت أنا ورجل من الأنصار رجلا منهم، فلما غشيناها،

[٣١] أحمد، ٨٣/٣٧ (٢٢٣٩٨)؛ وأصل العدم: العجز، انظر: مجد الدين المبارك بن محمد، ابن الأثير الجزري، النهاية في غريب الحديث والأثر، (بيروت: المكتبة العلمية، ١٩٧٩)، ٢٠٠/٣.

[٣٢] البخاري، «كتاب الأدب، باب عقوب الوالدين من الكبار»، ٤/٨ (٥٩٧٦)؛ مسلم، «كتاب الإيمان، باب بيان الكبار وأكبرها»، ٩١/١ (٨٧).

قال: لا إله إلا الله فكف الأنصاري قطعته برمحي حتى قتلته، فلما قدمنا بلغ النبي صلى الله عليه وسلم، فقال: «يا أسامة، أقتلته بعد ما قال لا إله إلا الله» قلت: كان متعوذاً، فما زال يكرها، حتى تمنيت أني لم أكن أسلمت قبل ذلك اليوم^[٣٣]، فأسامة رضي الله عنه من عظم التأثر من تكرار النبي صلى الله عليه وسلم تمنى أنه لم يكن مسلماً آنذاك ليسلم لأن الإسلام يمحو ما قبله. ومن ذلك حديث أبي ذر رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «ثلاثة لا يكلمهم الله يوم القيامة، ولا ينظر إليهم ولا يزكّيهم ولهم عذاب أليم» قال: فقراها رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلاث مرات، قال أبو ذر: خابوا وخسروا، من هم يا رسول الله؟ قال: المسبل، والمنان، والمنفق سلعته بالحلف الكاذب^[٣٤]، فرسول الله صلى الله عليه وسلم كرر تلك الجملة ثلاث مرات، وكان لذلك تأثير في قلب أبي ذر رضي الله عنه مما دفعه ليقول خابوا وخسروا من هم يا رسول الله، وقوله خابوا وخسروا أسلوب من أساليب العرب يقصد من ورائها أن المستمع قد تأثر بتلك الحال التي عن القائل، وذلك من قوة التأثر.

السكوت الطويل أثناء الكلام:

سكوت الإنسان له معان كثيرة في حياة الناس، فقد يسكت الإنسان أثناء التفكير، أو التذكر، أو لجمع أفكاره، أو لحل مشكلة، وغير ذلك، والنبي صلى الله عليه وسلم أيضاً كان لسكوته معان متعددة؛ فكان ينصت ويستمع للصحابة في أحاديثهم، وكان يسكت في حال نزول الوحي، وكان يسكت عن الجواب منتظراً الوحي وغير ذلك^[٣٥].

لكن في بعض الأحيان يخلق النبي صلى الله عليه وسلم حالاً مؤثراً في النفوس يهيئ المخاطب إلى تحمل معاني عظيمة من خلال أسئلة يسألها أو سكوت أو حال يتبناها، مثاله ما جاء عن أبي بكر رضي الله عنه، قال: «خطبنا النبي صلى الله عليه وسلم يوم النحر، قال: أتدرون أي يوم هذا؟ قلنا: الله ورسوله أعلم، فسكت حتى ظننا أنه سيسميه بغير اسمه، قال: أليس يوم النحر؟ قلنا: بلى، قال: أي شهر هذا؟ قلنا: الله ورسوله أعلم، فسكت حتى ظننا أنه سيسميه بغير اسمه، فقال: أليس ذو الحجة؟ قلنا: بلى، قال: أي بلد هذا؟ قلنا: الله ورسوله أعلم، فسكت حتى ظننا أنه سيسميه بغير اسمه، قال: أليست بالبلدة الحرام؟ قلنا: بلى، قال: فإن دماءكم وأموالكم عليكم حرام، ... الحديث^[٣٦]، فرسول صلى الله عليه وسلم من خلال سؤاله المعلوم جوابه للجميع ثم سكوته أثر ذلك في قلوب الصحابة حتى أنهم ظنوا أن النبي صلى الله عليه وسلم سيغير تلك الأسماء التي سأل عنها، وما فعله النبي صلى الله عليه وسلم كان تهيئة النفوس لاستقبال

[٣٣] البخاري، «كتاب المغازي، باب بعث النبي صلى الله عليه وسلم أسامة بن زيد إلى الحرقات من جهينة»، ١٤٤/٥ (٤٢٦٩)؛ مسلم، «كتاب الإيمان، باب تحريم قتل الكافر بعد أن قال: لا إله إلا الله»، ٩٦/١ (٩٦).

[٣٤] مسلم، «كتاب العلم، باب بيان غلظ تحريم إسبال الإزار»، ١٠٢/١ (١٠٦).

[٣٥] YUSUF MACİT, "Beden Dili: Hz. Peygamber Örneği", İğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi 1 (2012), 41.

[٣٦] البخاري، «كتاب الحج، باب الخطبة أيام منى»، ١٧٦/٢ (١٧٤١)؛ مسلم، «كتاب القسامة، باب تغليظ تحريم الدماء والأعراض والأموال»، ١٣٠/٣ (١٦٧٩).

وسماع معان عظيمة أراد النبي صلى الله عليه وسلم أن يهيئ النفوس لاستقبالها، وأن يرسي في النفوس أن ما سيقوله هو أمر عظيم، وكان ذلك في حجة الوداع.

ولأثر ذلك البالغ في نفوس الصحابة لا زال هذا الحديث يروى بالحال الذي ورد عليه إلى يوم هذا لعلم الرواة جميعا بمدى تأثير هذا الحال على المعاني التي وردت في الحديث من حيث أهميتها وثقلها.

تقطيب الوجه والحاجبين

من التعبيرات الجسدية السائدة في التربية والمعلومة في الثقافة الاجتماعية هي تقطيب الوجه، وتقطيب الوجه له معان متعددة بحسب الحال الذي هو فيه المتكلم:

فقد يكون التقطيب مع الخطاب العام يضيفي جلالا على الخطاب وليس له معنى إلا ذاك خصوصا إذا كان الخطاب عاما كخطبة الجمعة مثلا، وهذا كان ديدن رسول الله صلى الله عليه وسلم في حين يخطب قال جابر بن عبد الله: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا خطب احمرت عيناه، وعلا صوته، واشتد غضبه، حتى كأنه منذر جيش يقول: «صبحكم ومساكم»^[٣٧]. وقد يقترن التقطيب مع الكلام فيثير في النفوس أن المتكلم في حالة نفسية متألمة كأن يكون غاضبا أو منفعلا أو نحوه.

وإذا اقترن التقطيب بإعطاء الأمر ففيه شدة في طلب التنفيذ وتحذير من المخالفة، وقد يعني أنه زيادة في إنكار المتكلم للفعل أو القول أو الوضع الذي يعالجه، وهذا عام ومعروف في الثقافة الاجتماعية.

أما إن كان التقطيب من المرئي أو الأب فله في ذلك الإنكار وعدم الرضى، وهو مع ذلك يفيد معنى آخر ضمنيا، وهو أن المرئي ينهى عن فعل ذلك، ويبين لمن أمامه بهذا التقطيب أن هذا الأمر لا ينبغي أن يصدر منه مرة أخرى.

وما ذكر آنفا هو تقطيب الوجه مع الكلام، أما إذا انفرد التقطيب عن الكلام، فالنكارة وعدم الرضى والحالة النفسية السيئة هي أهم معانيه.

وأما إن صدر التقطيب من رسول الله صلى الله عليه وسلم المشرع، فإن ذلك ينبي عليه حكم شرعي، ويفهم منه أن هذا منكر من قبل رسول الله صلى الله عليه وسلم، والمنكر من المشرع منكر في التشريع، فلذلك اهتم الصحابة بنقل هذا الأمر عن حال رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقد رأوا أن في ذلك معاني زائدة على الخطاب النبوي ينبغي ذكرها فذكروها، ومن باب أولى إن انفرد التقطيب عن الكلام حيث إن ذكرها فيه معنى نبوي وحكم شرعي.

مثال ذلك ما رواه ابن عمر فقال: رأيت رجلا جاء إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم بقدح فيه نبيذ وهو عند الركن، ودفع إليه القدح فرفعه إلى فيه، فوجده شديدا فرده على صاحبه، فقال له

[٣٧] مسلم، «كتاب الجمعة، باب تخفيف الصلاة والخطبة»، ٥٩٢/٢ (٨٦٧).

رجل من القوم: يا رسول الله، أحرام هو؟ فقال: «علي بالرجل»، فأتى به، فأخذ منه القدح، ثم دعا بماء فصبه فيه فرفعه إلى فيه، فقطب ثم دعا بماء أيضا، فصبه فيه، ثم قال: «إذا اغتسلت عليكم هذه الأوعية، فأكسروا متونها بالماء»^[٣٨]، وجاء في رواية العقيلي فقطب وجهه^[٣٩].

فرسول الله صلى الله عليه وسلم بتقطيبه أشار إلى أن درجة الرائحة التي فاحت من الإناء وصلت إلى درجة لا يستوي معها حلية الشرب منه، فغير عن ذلك بالتقطيب.

وفي حديث أنس رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم رأى نخامة في القبلة، فشق ذلك عليه حتى رئي في وجهه! فقام فحكه بيده، فقال: إن أحدكم إذا قام في صلاته، فإنه ينجسي ربه فلا يبيزن أحدكم قبل قبلته، ولكن عن يساره، أو تحت قدميه^[٤٠].

فأنس رضي الله عنه روى إنكار رسول الله الشديد لهذا الفعل عن طريق وصف حالة وجهه صلى الله عليه وسلم، حيث قال: فشق عليه ذلك حتى رئي في وجهه، وهذا يدل على أن الأمر ينكره المرء ولا يرضاه ولكن إذا رئي في الوجه فقد وصل إنكاره إلى ما هو أشد من مجرد الإنكار وعدم الرضى.

عرق الغضب في وجه النبي صلى الله عليه وسلم:

علامات الغضب في الإنسان متعددة، ومن ذلك رفع الصوت واحمرار الوجه وتقطيب الحاجبين وترك الكلام وترك رد السلام وغير ذلك، وقد تختلف تلك العلامات من شخص لآخر، وقد تظهر بعض هذه العلامات في الإنسان دون قصد منه فهو يستطيع أن يخفض صوته ويتحكم به ولكنه لا يستطيع أن يتحكم في احمرار وجهه أو في انتفاخ أوداجه.

ورسول الله صلى الله عليه وسلم لا يغضب إلا إذا تعدى على محارم الله، فهو لا يغضب إلا لله، وغضب رسول الله صلى الله عليه وسلم يعني أن هناك أمرا محرما أو مخالفا للشرع حصل، وأن المشرع أغضبته تلك المخالفة.

ومن علامات الغضب عند رسول الله صلى الله عليه وسلم غير الإرادية أنه حين يغضب يدر عرق في جبينه، فإذا در هذا العرق عرف من وجهه صلى الله عليه وسلم أنه غاضب، ودخل العباس على رسول الله فقال: يا رسول الله ما لنا ولقريش إذا تلاقوا تلاقوا بوجوه مبشرة، فإذا لقونا لقونا بغير ذلك؟ قال: فغضب رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى احمر وجهه، وحتى استدر عرق بين عينيه، وكان إذا غضب استدر فلما أسفر قال: «والذي نفس محمد بيده لا يدخل قلب رجل إيمان أبدا، حتى يحبكم لله ولرسوله»، ثم قال: «يا أيها الناس، من آذى عمي فقد آذاني، فإنما عم الرجل صنو أبيه»^[٤١].

[٣٨] أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب، النسائي، سنن النسائي، مح. عبد الفتاح أبو غدة، (حلب: مكتب المطبوعات الإسلامية، ط. ٢٠، ١٩٨٦)، ٣٢٣/٨، (٥٦٩٤)، عبد الله بن محمد، ابن أبي شيبة، مصنف ابن أبي شيبة، (الرياض: مكتبة الرشد، ١٤٠٩)، ١١٠/٥، (٢٤٢١٠).

[٣٩] محمد بن عمرو، العقيلي، الضعفاء الكبير، (بيروت: دار المكتبة العلمية، ١٩٨٤)، ٣٦/٣.

[٤٠] البخاري، «كتاب الصلاة، باب حك الزايق»، ٩٠/١، (٤٠٥).

[٤١] أحمد بن محمد بن حنبل، فضائل الصحابة، مح. د. وصي الله محمد عباس، (بيروت: مؤسسة الرسالة، ١٩٨٣)، ٩١٨/٢، (١٧٥٧)؛ عبد الله بن محمد، أبو بكر بن أبي شيبة، مسند ابن أبي شيبة، مح. عادل بن يوسف العزازي وأحمد بن فريد المزدي، (الرياض: دار الوطن، ١٩٩٧)، ٣٩٥/٢، (٩١٨).

خاتمة

البيان نعمة من نعم الله خصها الله الإنسان دون كثير ممن خلق، وليس البيان محصورا على المنطوق من الألفاظ، بل هو واسع المجال، له طرق كثيرة، والكلام واحد منها، ومن تلك الطرق أيضا لغة الجسد، والإشارة، والمفهوم من حال الإنسان، والمرئيات وغير ذلك.

التواصل ما بين الناس منه ما هو تواصل لفظي ومنه ما كان غير لفظي أو تواملا صامتا، وقد يقتربان، وقد ينفرد أحدهما عن الآخر، لكن التواصل غير اللفظي إذا اقترن بالتواصل اللفظي أضفى عليه معاني زائدة، فقد يكون التواصل غير اللفظي مقياسا لقوة وضعف التواصل اللفظي، أو مصدقا أو مكذبا له، أو متمما للمعاني أو شارحا أو مقيدا لها.

علم لغة الجسد في حقيقته معلوم عند الناس، يعرفه القاصي والداني، وقد يختلف من عصر إلى عصر، ومن مجتمع إلى مجتمع في بعض تفاصيله، أما علم لغة الجسد المعاصر فهو علم حديث يزيد على ثقافة الناس له أنه يدرس المعاني التي يرسلها الجسد عن طريق تتبع حركاته وإشاراته الإرادية وغير الإرادية، والتي يتحكم بها الإنسان أو التي لا يستطيع أن يتحكم بها.

النبي صلى الله عليه وسلم بطبيعته البشرية وكذلك الصحابة الكرام يعلمون من علم لغة الجسد ما يعلمه المجتمع آنذاك، فهم يعلمون المهم منه وغير المهم، والمؤثر منه وغير المؤثر، والنبي صلى الله عليه وسلم استخدم تلك الثقافة في إرساء المعاني في نفوس الناس للتأثير عليهم، والصحابة بدورهم نقلوا لنا تلك التأثيرات لأنها معان زائدة على المعاني المنطوقة ومؤثرة أيضا، ولم ينقلوا لنا كل لغة جسد النبي صلى الله عليه وسلم.

بين النبي صلى الله عليه وسلم أن المعاني التي تستفاد من الجسد إن كانت معتبرة في العرف فهي معتبرة في الشرع، ونهى الشارع الكريم عن بعض الاستعمالات للغة الجسد، وأمر باستخدام بعضها في بعض الأحيان، وبذلك يتبين أن لغة الجسد والتعبيرات الصامتة في المفهوم الشرعي لها اعتبارها.

جمع هذا البحث بعض التعبيرات الجسدية التي لها تأثير في نفسية المخاطب، وليست تلك التي لها مطلق المعنى، فإن ذلك مدروس ومبحوث في الكتب والمقالات التي عنت بلغة الجسد النبوية.

من هذه التعبيرات: الإعراض والإشاحة بالوجه، الخروج من المجلس وتركه، الاعتدال في الجلوس، السكوت الطويل في الموقف المهيب، تكرار الكلام، تقطيب الوجه والحاجبين، در عرق الغضب عند النبي صلى الله عليه وسلم واحمرار وجهه.

المراجع والمصادر

ابن أبي شيبة، عبد الله بن محمد. مسند ابن أبي شيبة. مح: عادل بن يوسف العازري وأحمد بن فريد المزدي. الرياض: دار الوطن، ٧٩٩١.

ابن أبي شيبة، عبد الله بن محمد. مصنف ابن أبي شيبة. الرياض: مكتبة الرشد، ٩٠٤١.

- ابن الأثير، مجد الدين المبارك بن محمد الجزري. النهاية في غريب الحديث والأثر. بيروت: المكتبة العلمية، ٩٧٩١.
- ابن حبان، محمد بن أحمد. صحيح ابن حبان. بيروت: مؤسسة الرسالة، ٨٨٩١.
- ابن ماجه، محمد بن يزيد القزويني. سنن ابن ماجه. مح: محمد فؤاد عبد الباقي. د.م.: دار إحياء الكتب العربية، د.ت.
- أبو داود، سليمان بن الأشعث. سنن أبي داود. مح. محمد محيي الدين عبد الحميد. بيروت: المكتبة العصرية، د.ت.
- أبو يعلى الموصلي، أحمد بن علي بن المثنى. مسند أبي يعلى. دمشق: دار المأمون للتراث، ٤٠٤١.
- أحمد بن محمد بن حنبل. المسند. مح. شعيب الأرنؤوط وعادل مرشد وآخرون. بيروت: مؤسسة الرسالة، ٣٠٤١.
- أحمد بن محمد بن حنبل. فضائل الصحابة. مح: د. وصي الله محمد عباس. بيروت: مؤسسة الرسالة، ٣٨٩١.
- البخاري، محمد بن إسماعيل. الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه. بيروت: دار طوق النجاة، ٢٢٤١.
- البيهقي، أحمد بن الحسين. شعب الإيمان. الرياض: مكتبة الرشيد، ٣٠٠٢.
- الترمذي، محمد بن عيسى. سنن الترمذي. مح. أحمد محمد شاكر. مصر: شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي، ٥٧٩١.
- الترمذي، محمد بن عيسى. الشمائل المحمدية. مكة المكرمة: المكتبة التجارية، ٣٩٩١.
- رشيد رضا، محمد رشيد بن علي الحسيني. تفسير المنار. الهيئة المصرية العامة للكتاب، ٠٩٩١.
- الرصاص، هشام. قصيدة بعنوان «جرح يمانى». بوابة الشعراء. تاريخ: ٢٠٢٠، ٢٠٢٠، ٢٠٢٠.
- <https://poetsgate.com/poem.php?pm=197234>
- الصباغ، عقبة. لغة الجسد وأثرها على إنجاز أهداف التفاوض التجاري. حلب: جامعة حلب، كلية الاقتصاد، رسالة ماجستير، ٥١٠٢.
- الطبراني، سليمان بن أحمد. الدعاء. مح. مصطفى عبد القادر عطا. بيروت: دار الكتب العلمية، ٣١٤١.
- عبد الساتر، عباس. ديوان النابغة الذبياني. بيروت: دار الكتب العلمية، ٦٩٩١.
- العقيلي، محمد بن عمرو. الضعفاء الكبير. بيروت: دار المكتبة العلمية، ٤٨٩١.
- مسلم بن الحجاج النيسابوري. المسند الصحيح بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم. مح. محمد فؤاد عبد الباقي. بيروت: دار التراث العربي، د. ت.
- معمر بن أبي عمرو راشد الأزدي. الجامع. بيروت: المجلس العلمي بباكستان، ٣٠٤١.
- النسائي، أحمد بن شعيب. سنن النسائي. مح. عبد الفتاح أبو غدة. حلب: مكتب المطبوعات الإسلامية، ط. ٢، ٦٨٩١.
- يغمور، سلاف شهاب الدين. التواصل غير اللفظي في الإبانة والتواصل. فلسطين: جامعة بيرزيت، كلية الآداب، رسالة ماجستير، ٩١٠٢.

- Kazancı, Ahmet Lütfi. Peygamber Efendimizin Hitabeti. İstanbul: n.s., 1980.
- Cüceloğlu, Doğan. Yeniden İnsan İnsana. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
- Karataş, Mustafa. “Hz. Peygamberdin Beden Dili”. İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 8 (2003), 49-71.
- Macit, Yusuf. “Beden Dili: Hz. Peygamber Örneği”. Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi 1 (2012), 29-44.

Kaynakça

- ‘Abbâs, Abdu’s-Sâtir. *Dîvânü’n-Nâbîğa ez-Zubyânî*. Beyrut, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1996.
- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Hanbel. *Fedâilu’s-sahâbe*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1403.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1422.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şuabü’l-îmân*. thk. Abdülali Abdülhamid Hamid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Ruşd, 1. Basım, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi’u’s-şâhih*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Cüceloğlu, Doğan. *Yeniden İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
- Dâvûd, es-Sicistânî Ebû. *Sunen*. ed. Muḥammed Muḥyiddîn ‘Abdulḥamîd. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, ts.
- Ebû Ya’lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *el-Müsned*. Dımeşk: Dâru’l-Me’mûn, 1404.
- Erul, Bünyamin, “Hz. Peygamber ve Beden Dili”, *Kutlu Doğum 2003: İslam’ın Güncel Sunumu*, 2006, s. 217-235.
- er-Rasâs, Heysem. “*Curhun Yemâni*”. Bevvâbetü’ş-şu’arâ. 07.05.2022. <https://poetsgate.com/poem.php?pm=197234>
- es-Sabbâğ, ‘Ukbetu. *Luğatu’l-cesed ve eseruha ‘alâ incâzi ehdâfi’t-tefâvud et-ticârî*. Halep: Halep Üniversitesi, İktisad Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Ḥorâsânî en-Nesâî, Ebû ‘Abdirrahmân Aḥmed b. Şu’ayb b. ‘Alî. *el-Müctebâ mine’s-Sünen(es-Sünenüs-Suğrâ li’n-Nesâî)*. ed. ‘Abdulfettâḥ Ebû Ğudde. Halep: Mektebetü’l-Maṭbûâti’l-İslâmiyye, 2. Basım, ts.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir. *Musned İbn Ebî Şeybe*. ed. Aḥmed b. Ferîd ‘Âdil b. Yûsuf. Riyad: Dâru’l-Vaṭan, 1997.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Muşannef fi’l-eḥâdis ve’l-âşâr*. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Ruşd, 1409.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büst. *el-Müsnedü’s-şâhih ‘ale’t-tekâşim ve’l-envâ’*, . Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1988.
- İbn Mâce, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sunen*. thk. Muḥammed Fu’âd ‘Abdulbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi Kütübî’l-Arabiyye, ts.
- İbnü’l-Esir el-Cezerî, Ebû’s-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed İbnu’l-Esir el-Cezerî. *En-Nihâye fi ğarîbi’l-hadîs ve’l-eser*. Thk. Ebû Abdirrahman Salâh b. Muhammed b. Avîda. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2002.

- Karataş, Mustafa. "Hz. Peygamberdin Beden Dili". İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi. 8 (2003), 49-71.
- Macit, Yusuf. "Beden Dili: Hz. Peygamber Örneği". İğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi.1 (2012), 29-44.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû 'Urve. *el-Câmi'*. ed. Habîbu'r-Raĥmân el-A'zamî. Pakistan: el-Meclis el-İlmî, 1403.
- Müslim, Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. Beyrut: Dâdu İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1405.
- Reşid Rızâ, Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-menâr)*. el-Hey'etü'l-Misriyye-tü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1990.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *ed-Duâ'*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1413.
- Tirmizî, Muhammed b. 'İsâ. *Şemâil*. thk. Seyyid b. Abbâs. Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1993.
- Tirmizî, Muĥammed b. 'İsâ b. Şevre b. Mûsa b. ed-Đaĥĥâk. *Sünen-i Tirmizî*. ed. Aĥmed Muĥammed Şâkir-Muĥammed Fu'âd 'Abdûlbâkı-İbrâhîm Utve 'Avd. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Maĥbaati Muştafa el-Bâbî el-Ĥalebî, 2. Basım, ts.
- Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr. *ed-Du'afâ'ü'l-kebir*. thk. Abdülmü'ti Emin Kal'aci. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1984.
- Yağmûr, Sulâf Şihâbuddîn. *et-Tevâsul ğayru'l-lafzî fi'l-ibâne ve't-tevâsul*. Filistin: Bîrzeyt Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kazancı, Ahmet Lütfi. *Peygamber Efendimizin Hitabeti*. İstanbul: n.s., 1980.

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
THE JOURNAL OF SİRAH STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138
Sayı: 13 • Temmuz 2022
Issue: 13 • July 2022

Kureyş'in Batınlarından Benî Mahzûm ve Tarihî Süreçteki Konumu

Banû Makhzûm From The Tribes of Quraysh
And Its Position in the Historical Process

Mücahit Yüksel*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

<https://doi.org/10.56288/siyer.1100174>

Geliş Tarihi: 07 Nisan 2022/Date Received: 07 April 2022

Kabul Tarihi: 23 Mayıs 2022/Date Accepted: 23 May 2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mücahit Yüksel)

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı/ Assoc Prof, Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology, Department of Islamic History, myksl_42@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-2958-7813.
CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

Câhiliye döneminde Arap Yarımadası'ndaki hâkim anlayış, asabiyet; bu anlayışın sosyal hayattaki yansıması ise kabilecilik şeklindeydi. İnsanlar, farklı statülerdeki kabilelere mensup olmak zorundaydı. Zira kabile dışında kalan insanın hayatı her an tehlikede idi. Bu sebeple bölgeye dışarıdan gelen insanlar da ilk etapta mutlaka bir kabilenin himayesine girmenin yolunu aramaktaydı. Nitekim herhangi bir kabilenin liderliğini kabul etmeyen Mekke toplumunda idarî görevlerin paylaşıldığı ve başkanlığın olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Kusay b. Kilâb'ın faaliyetlerinin ardından Kureyş'in belirgin bir ağırlığı göze çarpmaktadır. Benî Mahzûm, Kureyş'e mensup on kabileden biridir. İslâm tarihi kaynakları incelendiği takdirde bu kabileye mensup olan kişilerin, İslâm davetine karşı farklı tepkiler verdikleri görülmektedir. Zira Hz. Peygamber'e düşmanlık yapanlar olduğu gibi ona destek olanlar da mevcuttur. Bu makalede, Benî Mahzûm kabilesinin, câhiliye döneminden başlayarak İslâm sonrası döneme kadarki olaylarda sergilediği tutum ele alınmaktadır. Zira konu, dönemin koşullarının anlaşılması ve İslâm davetinin, kabilecilik anlayışıyla teması açısından önem arz etmektedir. Konunun özelliğine uygun olarak makalede betimleyici, analitik ve tümevarımcı yöntem takip edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Arap Yarımadası, Kabile, Benî Mahzûm, Ebû Cehil

Abstract

During the Age of Ignorance, the dominant understanding in the Arabian Peninsula was bigotry, and the reflection of this understanding in social life was tribalism. People had to belong to tribes of different status. Because the life of the people outside the tribe was always in danger. For this reason, the people who came to the region from outside were also looking for a way to enter the protection of a tribe in the first place. As a matter of fact, it is seen that the administrative duties are shared and there is no presidency in the Meccan society, which does not accept the leadership of any tribe. However, after the activities of Qusayy b. Kilâb, a significant weight of Quraysh stands out. Banū Makhzûm is one of the ten tribes of Quraysh. When the sources of Islamic history are examined, it is seen that the members of this tribe reacted differently to the invitation of Islam. For, just as there are those who are hostile to the Prophet, there are also those who support him. In this article, the attitude of the Banū Makhzûm tribe in the events starting from the period of ignorance and up to the post-Islamic period is discussed. Because the subject is important in terms of understanding the conditions of the period and the contact of the Islamic call with the understanding of tribalism. In accordance with the nature of the subject, descriptive, analytical and inductive methods were followed in the article.

Keywords: Islamic History, Arabian Peninsula, Clan, Banū Makhzûm, Abū Jahl.

Giriş

Câhiliye dönemi sosyal hayatında baskın anlayış, asabiyettir. Haklı ya da haksız olduğuna bakmaksızın kendi kabilesinin üyesini her şartta desteklemeye dayalı bu anlayış, kabileyi de önemli bir unsur hâline getirmekteydi. Arap nesepleri altı kademedele alınmaktadır: *Şa'b, kabile, imâre, batın, fahz ve fasîle*. Şa'b, Adnan ve Kahtân gibi en uzak ve en kapsamlı neseptir. Bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi, kabilelerin ondan dallanıp yayılmasıdır. Şa'bın neseplerinin dağıldığı daha dar kapsamlı bir alt yapı, kabiledir; Rebîa ve Mudar buna örnektir. İçinde neseplerin karşılıklı yapısını ihtiva etmesi sebebiyle bu yapı, kabile adını almıştır. Kabilenin neseplerinin ayrıldığı bölüme imâre adı verilmektedir. Kureyş ve Kinâne buna örnektir. İmârenin neseplerinin ayrıldığı bölüm, batındır; Benî Abdümenâf ve Benî Mahzûm gibi. Batının neseplerinin ayrıldığı bölüm, fahzdir; Benî Hâşim ve Benî Ümeyye gibi. En küçük birlikteliği ifade eden fasîle ise, fahzin neseplerinin ayrıldığı bölümdür; Ebû Taliboğulları ve Abbasoğulları gibi.^[1]

Yukarıda zikredilen sıralama çerçevesinde Kureyş'e bağlı bir batın olan Benî Mahzûm, Mekke toplumunda önemli konuma sahip bir topluluktur. Velîd b. Muğîre (ö. 1/622) ve Ebû Cehil (ö. 2/624) gibi İslâm'a karşı olumsuz tavır sergilemiş lider kişiliklerinin yanı sıra Erkam b. Ebû'l-Erkam (ö. 55/675) ve Ebû Seleme (ö. 4/625) gibi İslâm'ı ilk andan itibaren kabul etmiş önemli şahsiyetler de bu yapının üyesidirler. Bu çalışmada Benî Mahzûm'un, Mekke toplumsal yapısındaki statüsü ve hem İslâm öncesi hem de İslâmî dönemdeki konumu ele alınmaktadır. Bu bağlamda özellikle İslâm daveti karşısındaki pozisyonları ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Bu konuda Rıdvan Gür^[2] tarafından yapılan bir makale çalışması mevcuttur. Bizim çalışmamız ise, söz konusu çalışmaya göre biraz daha kapsamlı oluşuyla ve muhtevastındaki bazı hususlarla farklılık arz etmektedir.

A. Mahzûm İsminin Mânâsı ve Kaynağı

Mahzûm kelimesi, ism-i mef'ûl kalıbında olup, "bağlamak", "ipe dizmek", "düzenlemek" ve "delmek" anlamlarına gelen "hzm" (حزم) fiilinden türemektedir. Dolayısıyla ism-i mef'ûl olarak; "delinen, dizilen, bağlanan ve düzenlenen şey" gibi anlamlara gelmektedir.^[3]

[1] Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdadî el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultânîyye* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 304; Hakan Temir, *Arap Yarımadasında Kabile Hayatı*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 91.

[2] Rıdvan Gür, "Mahzumoğullarının Mekke İçerisindeki Konumu", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/34 (2015), 95-107.

[3] Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-'ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâ-merrâî (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), "hzm", 4/212; Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya

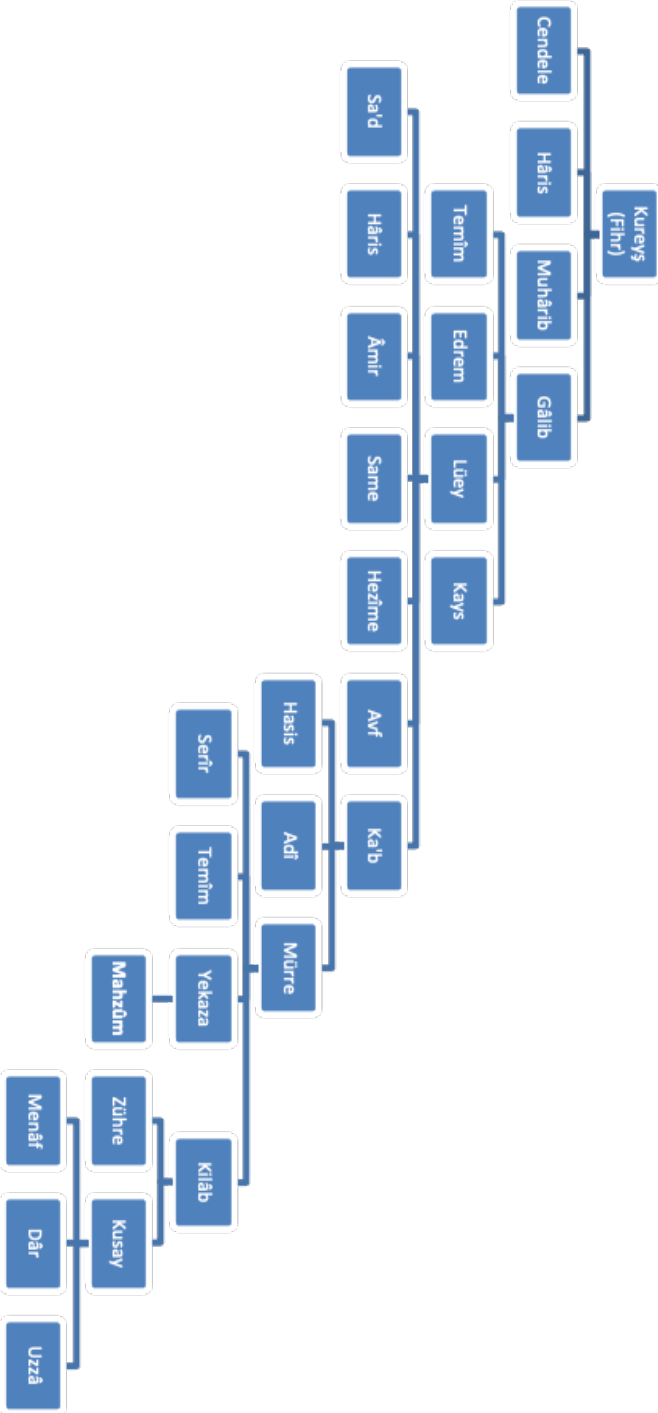
Kelime anlamı bu şekilde olmakla birlikte batna ismini veren kişi, Mahzûm b. Yekaza (ö. 505)'dir. Arap dünyasında Mahzûm adında birden fazla batna rastlanmaktadır. Bunlardan biri, Mısır'ın Saîd bölgesinde bir batın olan Mahzûm; diğeri, Mahzûm b. Amr; bir diğeri, Adnânîlerden Kays b. Aylân'a bağlı Benî Abs'tan bir batın olan Mahzûm; sonuncusu ise bu çalışmanın konusunu teşkil eden Mahzûm b. Yekaza'dır.^[4] Batnın tam adı, Benî Mahzûm b. Yekaza b. Mürre b. Ka'b b. Lüey b. Gâlib b. Fih'r'dir.^[5]

M. 505 tarihinde ölen Mahzûm b. Yekaza b. Mürre b. Ka'b, *Reyhanetü Kureyş* lakabıyla tanınmaktaydı.^[6] Yekaza b. Mürre'nin çocukları, *Benî Mahzûm b. Yekaza* diye anılmaktadırlar. Mahzûm b. Yekaza'nın annesi, Kelbe bint Âmir b. Lüey b. Gâlib b. Fih'r'dir. Oğulları ise; Amr, Âmir ve İmrân'dır. Onaların anneleri yani Mahzûm'un eşi ise Sa'dâ bint Vehb b. Teym b. Gâlib b. Fih'r'dir. Amr b. Mahzûm'un çocukları; Abdullah, Ubeyde ve Abduluzza'dır. Anneleri ise Berre bint Kusay b. Kilâb'dır. Abdullah b. Amr'ın çocukları; Muğîre (en ön plana çıkanı budur), Osman, Âiz, Hâlid, Ebû Cündeb (Esed) ve Kays'tır. Onların anneleri ise Rayta bint Amr b. Ka'b b. Sa'd b. Teym b. Mürre'dir. Hilâl b. Abdullah'ın annesi ise Huzâa'dan Berre bint Sâide'dir. Muğîre b. Abdullah'ın çocukları; Hâşim, Hişâm, Ebû Hüzeyfe, Ebû Rebîa ve Ebû Ümeyye'dir.^[7]

Benî Mahzûm'un, nesep olarak Kureyş kabilesinin içindeki konumu şematik olarak şu şekildedir^[8]:

el-Kazvîni, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), "hzm", 2/178; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), "hzm", 12/174.

- [4] Ebû Sa'd Abdulkarim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî vdgr (Haydarabad: Meclisu Dâirati'l-Me'ârif el-'Usmaniyye, 1962), 12/135-136; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu kabâilî'l-arabi'l-kadîme ve'l-hadîse* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 3/1057-1058.
- [5] Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Kalâidü'l-cemân fi't-ta'rif bi-kabâilî arabi'z-zemân*, thk. İbrahim el-İbyârî (Mısır-Lübnan: Dâru'l-Kitabi'l-Mısri-Dâru'l-Kitabi'l-Lübnânî, 1982), 144.
- [6] İbn Saîd el-Endelüsî, *Neşvetü t-tarb fi tarihî câhiliyyeti l-arab*, thk. Nusret Abdurrahman (Am-mân: Mektebetü l-Aksâ, ts.), 355; Hayreddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 7/193.
- [7] Mus'ab b. Abdullah b. Mus'ab ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureyş* (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 299-300; Kalkaşendî, *Kalâidü'l-cemân*, 144; Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb fi ma'rifeti ensâbi'l-arab*, thk. İbrahim el-İbyârî (Beyrut: Dâru'l-Kitab el-Lübnaniyyin, 1980), 416.
- [8] Gür, "Mahzumoğullarının Mekke İçerisindeki Konumu", 105.

B. Mekke Şehrindeki Konumu

Kureyş temelde iki kısımdır: Kureyşu'l-Bitâh ve Kureyşu'z-Zevâhir. Kureyşu'l-Bitâh, Mekke'nin iç bölgesinde Kâbe'ye yakın yerleşen Abdümenâfoğulları, Abdüddâroğulları, Abdüluzzâoğulları, Adî b. Kusay b. Kilâboğulları, Zühre b. Kilâboğulları, Teymoğulları, Mahzûmoğulları, Sehm ve Cumahoğulları'dır. Kureyşu'z-Zevâhir ise Mekke'nin, merkezden uzak, kenar yüksek bölgelerine yerleşenlerdir. Bu uzaklık sebebiyle Kureyşu'z-Zevâhîr diye isimlendirilmişlerdir. Bunların arasında ise; Benî Muhârib, el-Hâris Benî Fihri, Beni'l-Edrem b. Gâlib, Benî Maîs/Muays b. Âmir b. Lüey vardır. Bitâh ve Zevâhir'den ayrı bir de *Kureyşu'l-Âize* ve *Kureyşu'l-Âriye* gibi kollar bulunmaktadır. Bunlardan olan Hüzeyme b. Lüey, Beni'l-Hâris b. Hemmâm b. Mürre b. Zühel b. Şeybân'a gitmiştir. Âizetü Kureyş ise anneleri Âize bint Hıms b. Kuhâfe'ye nispetle bu adı almıştır.^[9]

Göröldüğü üzere bu sınıflandırma içerisinde Beni Mahzûm, itibarı daha yüksek olan, Kureyşu'l-Bitâh'tandır. İbn Teymiyye, Kureyş'te en asil evin Beni Mahzûm ve Beni Abdümenâf olduğunu söylemiştir.^[10] Beni Mahzûm'un, Mekke şehrindeki konumu, şiiirlere de yansımıştır. Zira Hz. Peygamber'in şairi Hassân b. Sâbit'in şu beyiti, onların önemini anlatan sözler kabilindedir:

“Herhangi bir kavmin evlerindeki kahramanlıklarını bırak
Ve Mahzûm'un evindeki asaletle övün”^[11]

Kureyş kabilesinin ve dolayısıyla Beni Mahzûm'un Mekke toplumundaki yükselişi, Kusay b. Kilâb'a (ö. 480) dayanmaktadır. Kusay'ın asıl adı, Zeyd b. Kilâb b. Mürre'dir. Kusay denmesinin sebebi, kavmini Şam'dan uzaklaştırıp Mekke'ye getirmesidir. Dağınık durumdaki Kureyş'in batınlarını bir araya toplamasından dolayı *Mücemmi'* diye de anılmaktaydı.^[12] Kusay öldükten sonra kavmi ve diğerleri arasındaki görevleri, onun oğulları yerine getirmeye devam ettiler. Mekke'yi parsellere ayırdılar. Kureyş ilk etapta bunu kabul etti ve aralarında anlaşmazlık olmadı. Fakat sonradan Abdümenâf b. Kusay'ın oğulları; Abdüşems, Hâşim, Muttalib ve Nevfel, Abdüddâr b. Kusay'ın elindeki

[9] Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî İbn Habîb, *el-Muhabber*, thk. Eliza Lichten Stater (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 168; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, 398; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Abdülmun'im el-Hîmyerî, *er-Ravdu'l-mî târ fî haberi'l-aktâr*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Müessesetü Nâsır li's-Sekâfe, 1980), 7; Avâtuf Edîb Ali Sellâme, *Kureyş kable'l-İslâm* (Riyâd: Dâru'l-Merîh, 1994), 43-44.

[10] Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Komisyon (Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, ts.), 24/442.

[11] Hassân b. Sâbit, *Divân-u Hassân b. Sâbit*, thk. Abdullah Sinde (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1427), 1/225.

[12] Cârullah Zemahşerî Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Amr b. Ahmed, *el-Fâik fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 3/425.

ve babalarının verdiği hicâbet, sancaktarlık, sikâye ve rifâde gibi görevleri elinden almaya karar verdiler. Bu ise Kureyş içinde derin bir ayrılığa sebep oldu. Bu süreçte bir grup Abdümenâfoğulları'nın yanında toplanırken, bir grup da Abdüddâroğulları'nın yanında yer aldı. Bu bağlamda Esed b. Abdüluzzâ b. Kusayoğulları, Zühre b. Kilâboğulları, Teym b. Mürre b. Ka'boğulları ve Hâris b. Fihri b. Mâlik b. Nadroğulları, Abdümenâfoğulları'nın yanında yer aldılar. Buna karşılık Benî Mahzûm b. Yekaza b. Mürre, Benî Sehm b. Amr b. Husays b. Ka'b, Benî Cumah b. Amr b. Husays b. Ka'b ve Benî Adî b. Ka'b ise Abdüddâroğulları'nın yanında yer aldılar. Abdümenâfoğulları, koku dolu bir kâse çıkarıp ellerini ona daldırmak ve ardından da Kâbe'ye sürmek suretiyle birbirilerini yalnız bırakmayacaklarına dair yeminleştiler. Bu sebeple onlara *Mutayyebûn* adı verilirken Kâbe'nin yanında yeminleşen Abdüddâroğulları ve müttetiklerine de *Ahlâf* adı verildi. Sonunda savaş olmadan anlaşma yoluna gidildi ve sikâye ile rifâdenin Abdümenâfoğulları'na verilmesine; hicâbet, sancaktarlık ve nedvenin ise eskisi gibi Abdüddâroğulları'nda kalmasına karar verildi.^[13] Grup içerisindeki taksimatta da Kubbe ve Einne görevleri Benî Mahzûm'a verilmişti. Onlardan bu görevi, Hâlid b. Velîd üstlenmiştir.^[14]

1. Yerleşim Yerleri/Yurtları

Kusay b. Kilâb, Mekke'de kontrolü ele geçirdikten sonra Kureyş'e, evlerini Harem'in içinde Kâbe'nin etrafında yapmalarını emretmişti. Bunun gerekçesini de "Eğer bunu yaparsanız Araplar arasında heybetiniz olur ve sizinle savaşmazlar." diyerek açıklamıştı. Böylece onlar, Kâbe'nin dört tarafına evlerini inşa ettiler ve evlerinin kapılarını ona doğru planladılar. Onlardan her bir batnın, kendilerine nispet edilen bir kapısı vardı; Benî Şeybe Kapısı, Benî Sehm Kapısı ve Benî Mahzûm Kapısı gibi.^[15] Nihayetinde Kâbe'nin 19 kapısı bulunmaktaydı ve bunların çoğu, birçok kapıya açılmaktaydı. Bunlar arasında eski adı Benî Mahzûm Kapısı olan Safâ kapısı da 5 kapıya açılmaktaydı. Bu, Kâbe'nin en büyük kapısı olmakla birlikte, sa'y alanına buradan çıkılmaktaydı.^[16]

[13] Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyeri İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Taha Abdurraûf Sa'd (Mısır: Şeriketü't-Tibâ'atî'l-Fenniyyeti'l-Müttehide, ts.), 1/120-122; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008), 1/623-624; Ebü'r-Rebi' Süleymân b. Mûsâ b. Sâlim el-Kelâî, *el-İktifâ' fî (bimâ teğammenehü min) meğâzî Resûlillâh ve's-şelâseti'l-hulefâ'* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420), 1/59.

[14] Ahmed Accâc Keremî, *el-İdâra fî asri'r-Rasûl* (Kahire: Dâru's-Selâm, ts.), 47.

[15] Ali b. İbrahim b. Ahmed el-Halebî, *es-Sîretü'l-halebiyye (İnsanu'l-uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn)* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427), 1/20.

[16] Muhammed b. Ahmed İbn Cübeyr, *Rihletü İbn Cübeyr* (Beyrut: Dâru'l-Hilâl, ts.), 73; Ebü Abdullah Muhammed b. Abdullah İbn Batûta, *Rihletü İbn Batûta* (Rabat: AkaAkademiyye-tü'l-Memleketi'l-Mağribiyye, 1417), 1/376.

Benî Mahzûm'un ve haliflerinin/müttetiklerinin evlerinin bulunduğu Ecyâd bölgesi, Mekke'de Safa tepesinin hemen bitişiğindedir.^[17] Büyük ve Küçük Ecyâd bölgesinde vadi üzerinde bu ikisinin başlangıcından sonuna kadar sadece Benî Cüd'ân'ın ve Osman et-Teymî ailesinin mülkü vardı. Bu iki ecyâdın tamamı, Benî Muğîre b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm'a aitti. Bundan sadece Sâib'in, *Sakîfe* adı verilen evi ve Abbâs b. Muhammed'in, kuyumcuların üzerinde bulunan evi hariçtir. Benî Âyiz'in de orada bir mülkü vardı. Ezd kabilesinden Hebbâr ehlinin de onlarla Küçük Ecyâd'da bir mülkü bulunmaktaydı. Hebbâr, Ezd kabilesinden bir adamdır ve daha öncesinde Velîd b. Muğîre câhiliye döneminde küçük yaştaiken onu evlat edinmiş, onu sevmiş ve ona iktâ' vermişti. Bu Hebbâr ailesinin mülkü, Hâlid b. Âs b. Hişâm'ın evi ile Züheyr b. Ebû Ümeyye'nin evi arasındadır. Aynı şekilde onlarla Büyük Ecyâd'da Hâris b. Ümeyye el-Asğar Abdüşems b. Abdümenâf'ın mülkü vardır ki ona *Dâru Able* adı verilmektedir. Buradaki Dâru Hâlid b. Âs b. Hişâm ile Dâru'd-Düme Hişâm b. Muğîre'nin ailesine aittir. Ebû Cehil'in evi de bu Dâru'd-Düme'dedir. Küçük Ecyâd'da Hişâm b. Süleyman ailesine ait Dâru's-Sâc bulunmaktadır. Abdurrahman b. Hâris'in mülkü ise Mirbed denen yerdir.^[18]

Mahzûmoğulları'ndan Benî Âyiz'in evlerine gelecek olursak; Ebû Nüheyk'in yurdunun büyük kısmı vadiye girmiştir. Kalanı ise, Küçük Ecyâd'ın sarraflara giriş kısmında bulunan Abbâs b. Muhammed'in yurdudur. Mütevekkil b. Ebû Nüheyk'in oğullarından biri onu satmıştı. Yine diğerklerinden bir yurt da Sâib b. Ebû's-Sâib'in (ö. ?) yurduydı. Onun bir kısmı da vadiye girmekteydi. Kalanlar ise *Dâru Sakîfe* denen yurttaydı. Orada sarrafların yanında kumaş tüccarları da bulunmaktaydı. Bu yurttan, içinde câhiliye döneminde Hz. Peygamber'in ve Sâib b. Ebu's-Sâib'in ticaret yaptığı ev bulunmaktaydı. Sâib, Hz. Peygamber'in ticaret ortağıydı. Hz. Peygamber onun ortaklığını övmüştür.^[19]

Ebû Kubeys dağının dibinde bulunan Abbâd b. Ca'fer b. Rifâa b. Ümeyye b. Âyiz yurdu Âyiz ailesinin mülkiyetindedir. Halife Mehdi (ö. 169/785), 167/783 senesinde Mescid-i Haram'ı genişlettiği ve vadiyi Mescid-i Haram'a dâhil ettiği zaman bu Abbâd b. Ca'fer yurdu da onlardan satın alınarak vadiye dâhil edilmiştir. Sonradan Yahyâ b. Hâlid b. Bermek'in (ö. 190/805) olan İbn Sayfî'nin evi de Benî Âyiz'in yerleşim yerindedir. Orada da kumaş tüccarları bulunmaktadır. Sâib'in eviyle bitişik olan Hintab ailesinin mülkü de buraya

[17] Âtik b. Ğays el-Belâdi, *Mu'cemu me'âlimi'l-Hicâz* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2010), 60.

[18] Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Velîd b. Ukbe b. el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, thk. Rüşi Salih Muslih (Beyrut: Dâru'l-Endelüs, ts.), 2/257-260; Takiyuddin Muhammed b. Ahmed el-Fâsî, *el-İkdü's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/33.

[19] Fâsî, *el-İkdü's-semîn*, 1/34.

dâhildir. Safâ tepesine doğru olan bütün bu meskenler, Muttalib b. Hintab b. Hâris b. Ubeyd b. Ömer b. Mahzûm'un mülkiyetindedir. Erkam b. Ebü'l-Erkam'ın evi de Safâ'nın yanındaydı ve oraya *Dâru'l-Hayzarân* denirdi. Burada, namaz kılınan bir mescid vardı. Bu mescid, evdi ve Hz. Peygamber orada ashâbiyla bir araya gelerek, onlara Kur'ân öğretirdi.^[20]

Bu bölgede bulunan Cebelü Nüfey', Bi'ru Zeyneb'den başlayıp Esed'in putlarına gelinceye kadar ki yerdir. Bu ismin verilmesinin sebebi, orada Mahzûm kabilesinden Hâris b. Ubeyd'e ait pranga bulunmasıdır. Mahzûmoğulları'nın sorunlu insanları orada hapsedilirdi. Bu pranga nüfey' olarak adlandırılırdı.^[21] Ayrıca Merruzzahrân'da Mekke halkından birçok kesimin olduğu gibi onların da mezarları bulunmaktaydı.^[22]

2. Kuyuları

Mekke'de henüz Zemzem kuyusu keşfedilmeden önce su azaldığı zaman Kureyş, kuyu kazmaya başladı. Bu kapsamda Kilâb b. Mürre, *Hum* adı verilen kuyuyu kazdı. Câhiliye döneminde insanlar ondan su içerdi. Bu kuyunun Benî Mahzûm'a ait olduğu söylenmektedir.^[23]

Ayrıca Mahzûmoğulları, Ebû Cehil'in babası Hişâm b. Muğîre'ye ait olan *Sukyâ* kuyusunu da kazmıştı.^[24]

el-Esved kuyusu ise, Esved b. Süfyân b. Abdülesed b. Hilâl b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm'a nispet edilmiştir. Bu kuyu, Abbâsi halifesi el-Mehdi'nin azadlısı Hâlisâ'nın kuyusunun yanındadır.^[25]

İslâmî dönemde de Benî Mahzûm'a ait kuyular bulunmaktaydı. Bunlardan Bi'ru-ş-Şürekâ, Ecyâd'da bulunmaktadır.^[26] Buraya *Şürekâ* denmesinin sebebi şu şekilde açıklanmaktadır: Ecyâd'da su az bulunmaktaydı. Seleme b. Hişâm ailesi ve beraberindekiler birlikte yola çıktılar ve bu yurttaki kuyuyu kazdılar. Bu sebeple oraya da Dâru-ş-Şürekâ dendi. Meyseb kuyusu ise Muğîre b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm'a ait bir su kuyusudur.^[27] Benî Mahzûm'a ait bir başka kuyu ise, Şi'bi Âl-i Amr'daki Minâ'da bulunan Ömer b. Osman b. Affân kuyusudur.^[28]

[20] Fâsî, *el-Ikdü's-semîn*, 1/35.

[21] Fâsî, *el-Ikdü's-semîn*, 1/53.

[22] Himyerî, *er-Ravdu'l-mi'târ*, 531.

[23] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/214; Fâsî, *el-Ikdü's-semîn*, 1/7, 10.

[24] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/223; Ahmed b. Yahyâb. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1998), 58; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihu'l-'Arab kabile'l-İslâm* (Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2001), 13/192.

[25] Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 59.

[26] Fâsî, *el-Ikdü's-semîn*, 1/11.

[27] Fâsî, *el-Ikdü's-semîn*, 1/54.

[28] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/224.

3. Otlakları

Tarih kaynaklarında Benî Mahzûm'a ait otlak olarak sadece bir yerden bahsedilmektedir. *Bustânu'l-Ğumeyr* adındaki bu yere, câhiliye döneminde *Ğamru Zî Kinde* denmekteydi. Benî Mahzûm'a mensup kişiler oradan toprak aldıkları zaman buraya *Bustanu'l-Ğumeyr* denmiştir.^[29]

C. İnsan Kaynakları ve Geçim Durumu

Nübüvvetten önce ticaret kervanları, *Hicâz* bölgesinin en önemli ekonomik kaynaklarındandı. Bu alanda zenginliğiyle tanınmış birçok Mahzûmlu bulunmaktadır. Bunların en meşhurları, Süveyd b. Heremî b. Âmir el-Mahzûmî, Muğîre b. Abdullah, Hilâl b. Abdullah b. Ömer ve Ümeyye b. Âiz, Velîd b. Muğîre, kardeşi Hişâm b. Muğîre ve Vehb b. Amr'dır.^[30]

Benî Mahzûm'a mensup kişilerin, ticaret yanında tarımla uğraştığı da görülmektedir. Zira *Merruzzahrân*'da "el-Bûka" adında bir kale bulunmaktaydı. Burada verimli ekenekler vardı ve bu ekenekler sahipleri arasında Mahzûmlular da vardı.^[31] Yukarıda da zikredildiği üzere Benî Mahzûmlular, Mekke etrafında yerler satın almış ve sulamak için buralarda Hum, Sukya ve Şüreka adlarında kuyular kazmışlardı. Çeşitli işlerde çalıştırmak için köle ve mevâlî de istihdam etmekteydiler.^[32]

Ebû Cehil'in babası Hişâm b. Muğîre b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm câhiliye döneminde cömertliğiyle tanınan kişilerin başında gelmekteydi. Mekke toplumunda o derece itibar sahibiydi ki Kureyş onun ölümünü tarih olarak kullanmıştır. Şair onun ölümünün ardından söylediği şiiriyle, cömertliğini şu şekilde anlatmıştır:

"Mekke'nin içi kurak kaldı

Çünkü oranın toprağında artık Hişâm yok"

Hişâm b. Muğîre'nin oğlu ve aynı zamanda Ebû Cehil'in kardeşi olan Hâris de cömert insanlardandı. Ebû Zer (ö. 32/653), onun cömertliği konusunda bizzat yaşadığı şu tecrübeyi aktarmaktadır:

"Umre için Mekke'ye geldim. Burada, misafirperver olarak kimin bilindiğini sordum. Çok kişi olduğunu, ancak evi en yakın olan kişinin, Hâris b. Hişâm

[29] Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* (Beirut: Dâru Sâdır, 1995), 1/414; Safiyyü'd-din Abdü'l-mü'min b. Abdül'l-hakk el-Bağdadi, *Merasidü'l-tttila' alâ esmai'l-emkine ve'l-bika'* (Beirut: Dâru'l-Cil, 1412), 1/195.

[30] Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*, 299-300; Tefîk Berû, *Tarihu'l-Arabî'l-kadîm* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 2001), 244; Tarık b. Abdullah b. Muhammed er-Rumeyh, *Eseru Benî Mahzûm fî asri'devleti'l-Ümeviyye* (Câmiatu İmam Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye, Külliyyetü'l-Ulûmî'l-Arabîyye ve'l-İctimâiyye, Doktora, 2009), 85.

[31] Himyerî, *er-Ravdu'l-mi'târ*, 531.

[32] Muhsin Halil, *Fî'l-Fikri'l-iktisâdî el-Arabî el-İslâmî* (Bağdat: Dâru'r-Reşid, 1982), 79-80.

olduğunu söylediler. Ardından onun kapısına geldim ve evinde yemek yedim. Üç gün sonra Medine'ye döndüğüm zaman durumu Hz. Peygamber'e haber verdim. Bunun üzerine Hz. Peygamber: 'O, cömert oğlu cömerttir. Onun Müslüman olmasını istedim.' buyurdu."^[33]

Mekke halkından bazı kimseler gibi Benî Mahzûm'dan bazı insanlar da mallarını faizde kullanıyordu. Zira Sakîf'ten Benî Amr b. Avf, Benî Muğîre b. Abdullah ile karşılıklı faiz işlemi yapıyor ve borçlanıyorlardı. Benî Mahzûm'un önemli kaynaklarından biri de faizdi. Hz. Peygamber, Tâif'e karşı galibiyet sağladığı sıralarda Sakîfli kardeşler Müslüman olmuş ve Benî Muğîre b. Avf'tan faizlerini istemişlerdi. Bunun üzerine Benî Muğîre: "Allah müminlerden kaldırdığı hâlde biz İslâm'da faiz vermeyiz." dedi. Ardından Hz. Peygamber'in Mekke'deki amili olan Attâb b. Esîd'e (ö. 13/634) davalı olarak geldiler. O da durumu Hz. Peygamber'e bildirdi ve bu sırada "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalamı bırakın."^[34] mealindeki âyet nazil oldu.^[35]

D. Tarihi Süreçteki Etkileri

Benî Mahzûm, Mekke toplumundaki ve daha özelde Kureyş içindeki önemli konumuna paralel olarak gerek İslâm öncesi gerek İslâm sonrası birçok olayda rol almıştır. Bu bazen batın olarak sergilediği toplu bir tavır şeklinde görülebildiği gibi bazen de batna mensup önemli şahsiyetlerin faaliyetleri şeklinde tezahür etmiştir.

1. İslâm Öncesi Durumları

Câhiliye döneminde Benî Ca'fer b. Kilâb ile Benî Mahzûm, kibirleriyle meşhur olan iki batındı. Hatta o dönem meşhur olan şu söz de bu gerçeği ortaya koymaktadır: "Dört şeyin olması mümkün değildir: Zübeydilerin cömert olması, Mahzûmîlerin mutevazı olması, Hâşimîlerin cimri olması ve Kureyşlilerin Muhammed ailesini sevmesi."^[36]

Câhiliye döneminin etkin anlayışı kuşkusuz ki asabiyet idi. Kabile üstünlüğüne dayalı bu anlayışın tabii bir sonucu ise kabileler arasındaki üstünlük yarışması olmaktadır. Bu bağlamda, kibriyle meşhur olan Benî Mahzûm'un,

[33] İbn Habîb, *el-Muḥabber*, 139-140; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Cümel min ensâbi'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Zirikli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 10/172.

[34] *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), el-Bakara 2/278.

[35] Saîd b. Muhammed b. Ahmed el-Afğânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1380), 61.

[36] Ali, *el-Mufasssal*, 7/339.

diğer bazı batınlarla girdiği münâfere/sözlü üstünlük yarışına dair malumat, tarih kaynaklarında zikredilmektedir. Bunlardan biri, Benî Mahzûm ile Benî Ümeyye arasındaki münâferedir. Buna göre:

“Kâbe’nin hicr bölgesinin yanında Benî Mahzûm’dan bir topluluk ile Benî Ümeyye’den bir topluluk bir araya geldi ve üstünlük konusunda çekişmeye girdiler. Benî Kinâne’den, Benî Mahzûm’un halifi olan bir adam, Benî Mahzûm’un daha üstün olduğunu söyledi. Benî Zübeyd kabilesinden Benî Ümeyye ile halif olan bir adam da Benî Ümeyye’nin daha üstün olduğunu söyledi. Aralarında söz düellosu devam ederken sonunda Mahzûm kabilesinden Velîd b. Muğîre ile Üseyd b. Ebu’l-İs kızdı ve aralarında inatlaştılar. Ardından Velîd, ben anne ve baba bakımından senden daha üstünüm ve Kureyş içinde nesep bakımından senden daha sağlamım dedi. Bunun üzerine Üseyd de ben makam bakımından senden daha üstünüm ve Kureyş’te nesep bakımından senden daha üstünüm, sen Kureyş’in yabancı olan Kinâne’den bir adamsın ben ise Abdumenâf’ın en makbul kısmındanım dedi. Sonra ortaya 50 deve koydular ve karar vermesi için *Satîh* isimindeki kâhine gittiler. Sonuçta çekişme Mahzûmoğullarının zaferiyle sonuçlandı.”^[37]

Tarih kaynaklarında Benî Mahzûm’un münâfere içine girdiği bir diğer batın olarak da Benî Kusay’dan bahsedilmektedir. Buna göre:

“Ma’rûf İbnü’l-Harrabûz’un Beşîr b. Temîm’den anlattığına göre: Kureyş’ten bir topluluk bir mecliste oturmaktaydı. Bu sırada Ebû Rebîa (Amr) İbnü’l-Muğîre ve oğlu Muğîre ile onun oğulları: ‘Benî Âmir b. Ubeyd b. Ömer b. Mahzûm’dan olan Süveyd b. Heremî bizdedir.’ dediler. Bunun üzerine Üseyd b. Ebu’l-İs b. Ümeyye de ‘Yavaş ol! Benî Kusay daha şereflidir dedi. Sonra da Kusay’ın adamlarını saydı. Ardından da; ‘Sikâye, hicâbe, nedve, rifâde ve livâ bizdedir.’ dedi. Sonra birbirilerini münâfereye çağırđılar. Ardından Üseyd dedi ki: ‘Eğer ben sana üstün gelirim malından çıkartırım, sen bana üstün gelersen sen beni malımdan çıkarırsın.’ Bu şekilde anlaştılar ve Huzâa kabilesinden bir kâhine gitmeye karar verdiler. Sonra İbn Ebû Hemheme ve annesi Tumâzır bint Ebû Amr b. Abdümenâf: ‘Ey Ebû Rebîa! Acele etme’ dediler. Fakat o dinlemedi ve münâfere yerinde kesmek üzere yanlarına bir deve alarak yola çıktılar. Sonuçta münâferede Benî Kusay’dan Üseyd galip geldi ve getirdiği deveyi kesti. Döndükleri zaman da Ebû Rebîa’nın malını aldı. Fakat Üseyd’in kız kardeşi, Ebû Cehil’in yanındaydı. Bu sebeple araya girerek kardeşi Üseyd ile konuştu ve sonunda o da ikna olarak Ebû Rebîa’ya malını iade etti.”^[38]

[37] Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr İbn Habîb, *el-Münemmak fî ahbâri Kureyş*, thk. Hurşid Ahmed Faruk (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1985), 104-106.

[38] İbn Habîb, *el-Münemmak*, 106-107.

Câhiliye döneminde kabileler arası rekâbette şiir ve hitabetin önemli bir rolü bulunmaktaydı. Bu sebeple kabileler, kendilerini savunacak ve üstünlüklerini ortaya koyacak şair ve hatiplerin yetiştirilmesine önem vermektedir. Bu bağlamda, dönemin önemli şairlerinden Antere b. Muâviye b. Şeddâd, Mahzûmoğullarının Abs koluna mensup önemli bir şairdi.^[39]

Benî Mahzûm'un tarih sahnesinde rol aldığı önemli bir olay da Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib, adağını yerine getirmek amacıyla oğlu Abdullah'ı kesmek istediği zaman ona engel olmalarıdır. Benî Mahzûm, onun dayıoğulları idi, bu işten vazgeçmesi ve Rabbini razı etmesi için fidiye vermesini istediler. Böylece Abdülmuttalib, oğlu Abdullah ile on deve arasında devamlı kur'a çekti ve kur'a develere çıkıncaya kadar sayıyı artırdı. Bunun üzerine 100 deveye ulaştığı zaman kur'a develere çıktı ve o da 100 deve keserek oğlu Abdullah'ı kesmekten vazgeçti.^[40]

Ficâr savaşları, câhiliye döneminin bir olgusuydu. Zira her ne kadar haram aylarda savaşmama konusunda hassasiyet göstermeye çalışsalar da bazen buna engel olamıyorlardı. Tarih kaynaklarında ifade edildiğine göre Ebû Cehil'in babası Hişâm b. Muğîre, Ficar savaşında Benî Mahzûm'un liderliğini yapmıştır.^[41]

Câhiliye dönemi, genel anlamda kötülüklerin hâkim olduğu bir süreç olmakla birlikte, bazı erdemli davranışlara da tanıklık etmiştir. Zira haksızlıkların önüne geçmek amacıyla kurulan ve *hilfü'l-füdûl* adıyla bilinen erdemliler birliği de bu anlamda öne çıkmaktadır. Benî Zübeyd kabilesinden bir adam, ticaret amacıyla Mekke'ye gelmiş ve mallarını Âs b. Vâil'e (ö. 622) satmıştı. Fakat gücüne ve otoritesine güvenen Âs b. Vâil, adama parasını ödemedi. Bunun üzerine adam, bir süre bekledikten sonra, uğradığı haksızlığı dile getiren bir şiiri bağırarak okumaya başladı. Bunu duyan Kureyş'ten Benî Hâşim, Benî Muttalib, Benî Zühre ve Benî Teym, Abdullah b. Cüd'ân'ın (ö. 600) evinde toplandılar ve Mekke'de zulme uğrayan herkesin yanında yer alıp hangi zümreden olursa olsun zalime karşı duracaklarına dair aralarında yeminleştiler. Hz. Peygamber de bu toplantıda hazır bulunanlardandı. Benî Mahzûm ise bu olayda, zulme uğrayan adamın yardım talebine karşılık vermediği gibi, Âs b. Vâil'i destekleyen tarafta yer almıştır.^[42]

[39] Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 13/150.

[40] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/46; Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim Hattâbî, *Garîbu'l-Hadis*, thk. Abdülkerîm İbrahim el-Gırbâvî (Dimaşk: Dâru'l-Fikir, 1982), 2/26; Celâleddin es-Suyûtî, *el-Hasâisü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/77.

[41] İbn Habîb, *el-Muhabber*, 170.

[42] İbn Habîb, *el-Münemmak*, 52-53.

Hız. Peygamber, nübüvvet öncesinde genç yaşta ticaret hayatına atılmıştı. Bu bağlamda bazı kişilerle ticaret ortaklığı da yapmıştır. Benî Mahzûm'dan olan Sâib b. Ebu's-Sâib Sayfî el-Mahzûmî de vahiyden önce Hız. Peygamber ile ticaretle otaklık yapmıştır.^[43]

Câhiliye döneminin önemli olaylarından biri de Hız. Peygamber 35 yaşlarında vuku bulan, Kâbe'nin onarımı işiydi. Kureyşliler Kâbe'nin yıkımı konusunda görev bölümü yaptılar. Bu bağlamda Kureyş kabileleri dört gruba ayrıldıktan sonra Kâbe'nin içinde Hübel putunun yanında dört yön için kur'a çektiler. Buna göre kapı tarafı Abdümenâf ve Zühreoğullarına düşüyordu. Rüknu Esved ile Rüknu Yemânî arasında bulunan yer Mahzûm, Teym ve kendilerine intisap eden bazı Arap kabilelerinin sorumluluğundaydı. Dış kısmı Sehm ve Cumah'ın sorumluluğu altındaydı. Hicr yani hatim tarafı ise Abdüddâr b. Kusay, Esed b. Abdülzâ b. Kusay ve Adî b. Ka'boğullarının sorumluluğundaydı.^[44]

Kâbe'nin inşasından sonra hacrûlesved taşının yerine konması hususunda tartışma çıkmış ve nerdeyse iş, bir çatışmaya dönüşme noktasına gelmişti. Bu sırada çözüm için hakem önerisini yapan kişi de Benî Mahzûm'a mensup olan ve Kureyş'in en yaşlı kişisi durumundaki Ebû Ümeyye Huzeyfe İbnü'l-Muğîre b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm idi.^[45]

2. İslâmî Dönemdeki Faaliyetleri

Benî Mahzûm, gerek kabile olarak gerek şahıslar bazında, İslâmî dönemde de etkin bir rol oynamıştır. Zira Asr-ı Saâdet'ten başlayarak Emevîler döneminin sonuna kadar yaşanan süreç, Benî Mahzûm'dan önemli şahsiyetlerin rol oynadığı önemli olaylara tanıklık etmiştir.

Bu bağlamda, Hız. Peygamber döneminde Benî Mahzûm, batın olarak İslâm daveti aleyhinde bir tavır sergilerken, fertlerinin tavrı açısından ise farklılıklar arz etmiştir. Zira fertleri arasında, ilk andan itibaren İslâm'a karşı muhalif bir tavır sergileyip bu hâl üzere ölenler olduğu gibi, ilk andan itibaren müspet bir tavır sergileyip bu hâl üzere vefat edenler de olmuştur. Bunun yanında üçüncü bir sınıf ise, başlangıçta muhalif bir tavır sergilemekle birlikte sonradan İslâm davetini kabul etmiş ve bu yolda önemli hizmetler sunmuştur.

Benî Mahzûm, -belki de Mekke toplumunda lider konumda olması sebebiyle- batın olarak İslâm davetine menfî bir tavır sergilemiştir. Görünüşe göre

[43] Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 3/90.

[44] Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî İbn İshâk, *Sîretü İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978), 105; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/180; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/161.

[45] Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir Takiyuddîn el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 1/19.

Bedir Gazvesi'nden yaklaşık on beş yıl öncesine kadar Mekke'de etkin olan siyasal grup Mahzûm'du. Bu batna mensup Ebû Cehil de Hz. Peygamber karşısındaki muhalefetin lideri durumundaydı.^[46]

Kureyş'ten en çok üyesi sonraki zamanlara kalan ve câhiliye dönemindeki eşraftan olan bu batın,^[47] Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara eziyet eden müşriklerin önde gelenlerindendi. Zira en çok işkence yapan Ebû Cehil İbn Hişâm, kardeşi el-Âs İbn Hişâm, amcaları Velîd İbnü'l-Muğîre, onun oğlu Ebû Kays İbnü'l-Velîd b. Velîd b. Muğîre, amcasının oğlu Kays İbnü'l-Fâkih İbnü'l-Muğîre, Ümmü Seleme'nin (ö. 62/681) kardeşleri Züheyr b. Ebû Ümeyye İbnü'l-Muğîre ve Abdullah b. Ebû Ümeyye (ö. 8/629) ile Ebû Seleme'nin (ö. 4/625) kardeşi Esved b. Abdüleşed bu batna mensuptu.^[48] İslâm tarihi kaynaklarında zikredildiği üzere Muğîre b. Abdullah b. Mahzûmoğullarından bir aile, Ammâr b. Yâsir'in (ö. 37/657) annesi Sümeyye bint Hubbât'a (ö. 615) Müslüman olduğu için işkence etmiş ve İslâm'dan dönme tekliflerini reddettiği zaman da onu şehit etmiştir. Onlar işkence altındayken Hz. Peygamber yanlarına uğramakta ve: "Sabır Ey Yâsir ailesi, sabır. Gideceğiniz yer cennettir" diyerek onları teselli etmekteydi.^[49]

Hz. Hamza'nın Müslüman oluş hikâyesinde de olay Benî Mahzûm'un lideri Ebû Cehil'in Hz. Peygamber'e eziyet etmesiyle başlamıştır. Hatta Hz. Hamza, Ebû Cehil'e elindeki okla vurduğu zaman Benî Mahzûm'dan bir grup onu savunmak için kalkmış fakat olayın büyümesini ve Hz. Hamza'nın (ö. 3/625) Müslüman olmasını istemeyen Ebû Cehil tarafından durdurulmuştur.^[50]

Hz. Peygamber'in davetini engelleme kapsamında müşrikler farklı yöntemler takip etmişlerdi. Bu çerçevede, Ebû Tâlib'e (ö. 619) gelerek, Hz. Peygamber'in öldürülmek üzere kendilerine teslim edilmesi karşılığında Mekke'nin gözde gençlerinden Umâre İbnü'l-Velîd'i kendisine vermeyi teklif etmişlerdi. Umâre de Benî Mahzûm'dan Velîd b. Muğîre'nin oğludur.^[51]

Benî Mahzûm, Bedir Gazvesi'nde de etkin rol oynamıştır. Zira kaynaklarda belirtildiğine göre Benî Mahzûm'dan, Bedir Gazvesine katılan müşrik sayısı 180 kişidir. Bunlar arasından 24 kişi ölmüştür. Yani Bedir'de öldürülenlerin

[46] W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 134.

[47] Kalkaşendî, *Kalâidü'l-cemân*, 145.

[48] Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî İbn Seyyidün-nâs, *'Uyünü'l-eşer fî fümûni'l-meğâzi ve's-siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1993), 1/130.

[49] İbn İshâk, *Sîret*, 192; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/279; Kelâî, *el-İktifâ'*, 1/96.

[50] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/260.

[51] Endelüsî, *Neşvetü t-tarb*, 357; Rumejh, *Eseru Benî Mahzûm*, 30.

%35'i Benî Mahzûm'dandı.^[52] Ebû Cehil, Bedir'de müşrikleri savaşa teşvik eden taraftandı. "Muhammed, Nahle'de yaptıklarını bize de yapabileceğini mi zannediyor?" diyerek kışkırtıcı rol üstlenmiştir. Ayrıca bu gazvede bulunan toplamda 100 atının 30 tanesi de Benî Mahzûm'dandı.^[53]

Benî Mahzûm, Bedir'de ordunun yemek ihtiyacını karşılayan batınlar arasında yer almaktaydı. Zira Abdümenâf kabilesinden Hâris b. Âmir b. Nevfel ve Rebîa'nın iki oğlu Utbe ve Şeybe, Benî Esed kabilesinden Zem'a b. el-Esved İbnü'l-Muttalib b. Esed ve Nevfel b. Huveylid b. el-Adeviyye, Benî Cumah kabilesinden Ümeyye b. Halef, Benî Sehm kabilesinden el-Haccâc'ın iki oğlu Nübeyh ve el-Münebbih ile Benî Mahzûm kabilesinden Ebû Cehil de askerlere yemek veren kişiler arasında yer almıştır.^[54]

Benî Mahzûm, Bedir Gazvesi'nde büyük yara almıştır. Zira Hâlid b. Hişâm b. el-Muğîre, Ümeyye b. Ebû Hüzeyfe b. el-Muğîre, Osman b. Abdullah el-Muğîre ve Velîd b. Velîd İbnü'l-Muğîre esir alınanlar arasında yer alırken; Ebû Cehil, el-Âs İbnü'l-Muğîre, Harmele b. Amr b. Ebû Utbe ve Benî Mahzûm'un halifinden Yezîd b. Temîm et-Temîmî ile Ebû Müsâfî el-Eş'arî de öldürülenler arasında yer almıştır.^[55]

Şahıslar bazında ise bu batna mensup Velîd b. Muğîre, Kureys'in yöneticiliğini yapmıştır. Câhiliye döneminde Benî Mahzûm'un reisiydi. Hâlid b. Velîd'in babasıdır. O, Hz. Peygamber ve Müslümanlarla alay edenlerdendi. Kur'an'daki "Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!" dediler."^[56] âyetinde kastedilen iki kişiden biridir. İbn Abbâs (ö. 68/687), Velîd b. Muğîre hakkında 104 âyetin nazil olduğunu söylemiştir. Onlardan bazıları şunlardır: "Mal toplayan ve onu durmadan sayan, insanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline!"^[57], "Yemin edip duran alçağa uyma!"^[58] "Andolsun, insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik."^[59]

[52] Rumejh, *Eseru Benî Mahzûm*, 30. Benî Mahzûm'a mensup olup da bu savaşta öldürülenlerden tespit edebildiğimiz 19 kişinin ismi şu şekildedir: Ebû Cehil, Âs b. Hişâm, Yezîd b. Temîm, Ebû Müsâfî el-Eş'arî, Harmele b. Amr, Ebû Kays b. Velîd b. Muğîre, Ebû Kays b. Fakîh b. Muğîre, Mes'ûd b. Ebû Ümeyye b. Muğîre, Rufâ'a b. Ebû Râfi, Ebû'l-Münzir b. Ebû Rufâ'a, Abdullah b. Ebû Rufâ'a, Züheyr b. Ebû Rufâ'a, es-Sâib b. Ebû Rufâ'a, es-Sâib b. Ebu's-Sâib, el-Esved b. Abdülesed, Amr b. Süfyân, Cebbâr b. Süfyân, Câbir b. es-Sâib b. Uveymir b. Âiz ve Uveymir b. Amr b. Âiz. Belâzurî, *Cümel*, 1/298-300.

[53] Muhammed b. Ömer b. Vâkid Ebû Abdullah el-Vâkidî, *Kitabu'l-Megâzi*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1989), 1/39.

[54] Vâkidî, *Kitabu'l-Megâzi*, 1/128; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/224.

[55] Vâkidî, *Kitabu'l-Megâzi*, 1/140, 149.

[56] *ez-Zuhruf* 43/31.

[57] el-Hümeze 104/1-2.

[58] el-Kalem 68/10.

[59] et-Tîn 95/4-5; Endelüsî, *Neşvetü t-tarb*, 356; Ebû Bekir Muhammed İbnü'l-Hasen b. Düreyd el-Ezdî, *el-İştikâk*, thk. Abdusselâm Muhammed Harûn (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1991), 98.

Velîd b. Muğîre'nin yeğeni ve Hişâm b. Muğîre'nin oğlu olan Ebû Cehil de ilk andan itibaren ölümüne kadar İslâm davetine muhalif tavır alan kişilerdendir. Onun bu tavrından dolayı, künyesi *Ebu'l-Hakem* iken Hz. Peygamber ona *Ebû Cehil* künyesini vermiştir. Ancak bu tavrına rağmen karakterindeki istikrarı da gören Hz. Peygamber, duasında: "Allah'ım! İslâm'ı Ömer ya da Ebû Cehil ile destekle." diye dua etmiştir. Ebû Cehil, Bedir'de öldürülmüştür. Mâverîdî (ö. 450/1058) onun hakkında 84 âyetin nazil olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber'in oğlu Kâsım vefat ettiği zaman o: "Muhammed'in soyu kesildi, ondan sonra işini yapacak birisi kalmadı." diyerek sevincini ortaya koymuş ve bunun üzerine, "*Kuşkusuz ki sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir.*"^[60] âyeti nazil olmuştur.^[61] Ayrıca Hz. Peygamber onun genel konumunu ortaya koymak için: "Her ümmetin bir Firavnu vardır, bu ümmetin Firavnu da Ebû Cehil'dir." buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber namazda secdesini uzun tuttuğu bir sırada gidip yeni kesilmiş bir devenin işkembesini getirerek onun omzuna koyan Ukbe b. Ebî Muayt'ı (ö. 2/624) bu harekete teşvik eden kişi de Ebû Cehil'dir.^[62]

Benî Mahzûm'dan Hübeyre b. Ebû Vehb de ölünceye kadar İslâm'a muhalif kalan isimlerdendir. O, İslâm daveti ortaya çıkınca Mekke'den ayrılmış ve Necdân'da ölmüştür. Ümmü Hânî bint Ebû Tâlib (50/670 sonrası) onun eşiydi. Hz. Ali'nin (ö. 40/661) Horasan valiliğine atadığı Ca'de b. Hübeyre (ö. ?) de ondan olan çocuğudur.^[63]

Benî Mahzûm'dan, ilk andan itibaren İslâm davetine karşı olumlu bir tavır sergileyip bu hâl üzere vefat eden önemli simalar da mevcuttur. Ayyâş b. Ebû Rebîa (ö. 15/636), bu yolda sıkıntılara göğüs germiş mustazaf sahâbilerdendi ve Hz. Peygamber, onu kurtarması için Allah'a dua etmiştir.^[64] Mahzûmoğulları'nın halifi olan Ammâr b. Yâsir de işkence görenler arasındaydı.^[65]

Yedinci ya da on birinci Müslüman olan Erkam b. Ebû'l-Erkam, genç yaşta İslâm'ı kabul etmiş ve gizli davet döneminde, Mekke'de Safâ Tepesinin üzerindeki evini Hz. Peygamber'in tebliğ faaliyetinin hizmetine sunmuştur.^[66] Hz. Peygamber'in bu evi seçmesinin birçok sebebi bulunmaktaydı. Bunlar

[60] el-Kevser 108/3.

[61] Endelüsî, *Neşvetü t-tarb*, 360.

[62] Belâzurî, *Cümel*, 1/125.

[63] Endelüsî, *Neşvetü t-tarb*, 362.

[64] Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdullah b. Saîd b. İsmail el-Askerî, *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*, thk. Mahmûd Ahmed Mîre (Kahire: el-Matbaatu'l-Arabiyyetü'l-Hadîse, 1402), 2/854.

[65] İbn İshâk, *Sîret*, 144.

[66] Cemaluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülük ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 5/279; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 1/19.

arasında; Erkam'ın Müslüman olduğunun bilinmemesi ve henüz on yedi yaşında bir genç olmasını, Hz. Peygamber'in, ashâbıyla kendi yurtlarında görüşeceğinin Kureys'in aklına gelmeyeceği düşüncesini ve Erkam'ın, Benî Mahzûm'a mensup olması ve Benî Mahzûm'un da Benî Hâşim ile rekâbet hâlinde olması sebebiyle böylesine tehlikeli bir toplantının, düşman saflarının merkezinde gerçekleşmesinin de akıllardan uzak kalacağı düşüncesini saymak mümkündür.^[67]

Medine'ye Kureys'ten Mahzûmoğulları'ndan ilk hicret eden kişi olan Ebû Seleme b. Abdülesed b. Hilâl b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm idi.^[68] Asıl adı Amr b. Kays b. Zâide İbnü'l-Asam olan İbn Ümmü Mektûm (ö. 15/636), annesi Âtike bint Abdullah tarafından Benî Mahzûm kabilesine mensuptur.^[69] Ayrıca Amr b. Hureys b. Amr b. Osman da (ö. 85/704) Benî Mahzûm'dandı. Doğduğu zaman annesi onu Hz. Peygamber'e getirip zengin olması için dua etmesini istemişti. Hz. Peygamber de dua etmiş ve Amr, Irak'ın en zengin insanı olmuştu.^[70]

Habeşistan'a hicret ettikten sonra Mahzûmoğulları'ndan ve müttefiklerinden dönenlerin isimleri ise kaynaklarda şu şekilde zikredilmektedir: Ebû Seleme b. Abdülesed b. Hilâl b. b. Abdullah b. Amr b. Mahzûm, yanında da karısı Ümmü Seleme bint Ebû Ümeyye b. Muğîre b. Şemmâs b. Osman b. Şerîd b. Süveyd b. Hermî b. Âmir b. Mahzûm – ki bunlar aynı zamanda ilk hicret edenlerdendir- ve Seleme b. Hişâm b. Muğîre. Amcası onu Mekke'de hapsedmişti ancak Bedir, Uhud ve Hendek'ten sonra gelmeyi başarmış ve Ayyaş b. Ebû Rebîa b. Muğîre ile birlikte Medine'ye hicret etmiştir.^[71]

Mahzûm kabilesinden Bedir ve Uhud Gazvelerine iştirak edenler arasında da yine Ebû Seleme b. Abdülesed, Şemmâs b. Osman (ö. 3/625), Erkam b. Ebû'l-Erkam, onların halifi Ammâr b. Yâsir ve Muattib b. Avf bulunmaktadır.^[72]

Benî Mahzûm'dan, ilk aşamada İslâm davetine muhalif tavrı sergileyip sonradan Müslüman olan kişilerin başında, Hâlid b. Velîd ve İkrime b. Ebû Cehil (ö. 13/634) gelmektedir. Hâlid b. Velîd, Hudeybiye Musalahası'ndan sonra Amr İbnü'l-Âs (ö. 43/664) ve Osmân b. Ebû Talha (ö. 42/662) ile birlikte Medine'ye gelip Müslüman oldular.^[73] *Kebsi Benî Mahzûm* diye tanınan^[74] Ebû Süleyman

[67] Keremî, *el-İdâra fî asri'r-Rasûl*, 60.

[68] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/80; Kelâî, *el-İktifâ'*, 1/272-273.

[69] Ebu'l-Hasen İbn Zî'l-Vizârateyn, *Tahrîcû'd-delâilâti's-sem'iyye*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1419), 124.

[70] Ezdî, *el-İştikâk*, 99.

[71] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/12.

[72] İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/319, 2/39.

[73] Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 1/335.

[74] Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, *Fütûhu's-Şam* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/112.

Hâlid b. Velîd b. Muğîre b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm, Hz. Peygamber'den bazı hadisler rivayet etmiştir. Ondan da İbn Abâs, Câbir b. Abdullah (ö. 78/697), Mikdâm b. Ma'dikerib, Mâlik b. Hâris el-Eşter (ö. 37/657), Elyesa b. Muğîre ve Ebû Abdullah el-Eşarî rivayette bulunmuşlardır.^[75] Hz. Peygamber, Mekke'yi fethettiği zaman Hâlid b. Velîd'i Batn-ı Nahle'ye göndermiş ve Uzzâ putunu kırmasını emretmiştir. O da bu görevi başarıyla yerine getirmiştir.^[76] Hâlid b. Velîd'in annesi Lübâbe es-Suğrâ bint el-Hâris de Müminlerin annesi Meymûne'nin (ö. 51/671) kız kardeşidir. Hâlid b. Velîd, Müslüman olduktan sonra ayrıca Mûte, Hayber ve Mekke'nin fethine de katılmıştır.^[77]

İkrime b. Ebû Cehil de ilk etapta babası gibi câhiliyenin başlarından; fakat Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olmuştur.^[78] Hz. Ebû Bekir onu irtidat eden Umân'a gönderilen ordunun komutanı olarak atamıştır. Sonra da Şam'a gitmiştir. Urve (ö. 94/713) ve bazıları onun Ecnadeyn'de şehit olduğunu söylerken, İbn Sa'd (ö. 230/845) ve Halife b. Hayyât (ö. 240/854) Yermûk'te şehit olduğunu söylemiştir.^[79]

Benî Mahzûm, Hz. Peygamber zamanında da önemli bir konuma sahip olmasına rağmen hiçbir zaman ayrıcalıklı bir muamele görmemiştir. Öyle ki bu batna mensûp bir kadın hırsızlık yaptığı zaman onun elinin kesilmemesi için ashâb, Hz. Peygamber'in çok sevdiği Üsâme b. Zeyd'in (ö. 54/674) aracı olmasını istemiş, ancak Hz. Peygamber bu tavra kızmıştır. Hâdler konusunda böyle bir aracılığı kabul etmeyen Hz. Peygamber, aynı durumda kızı Fâtima olsa yine aynı muameleyi yapacağını bildirmiştir.^[80]

Benî Mahzûm, Râşit halifeler döneminde de etkinliğini sürdürmüştür. Öyle ki Hz. Ebû Bekir dönemindeki ridde olaylarında Benî Mahzûm'un olumlu rolünü ve kahramanlıklarını görmekteyiz. Benî Mahzûm'dan Halid b. Velîd, İkrime b. Ebû Cehil ve Muhâcir b. Ebû Ümeyye (12/633 sonrası), ridde olaylarında Hz. Ebû Bekir'in görevlendirdiği komutanlardandır.^[81] Hz. Ebû Bekir'in emriyle Halid b. Velîd, ensâr ve muhâcirden 100 kişiyle birlikte, mürtedlerin

[75] Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, 242.

[76] Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed Ebu'n-Nadr İbnü's-Sâib İbn Bişr el-Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, thk. Ahmed Zekî Bâşâ (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2000), 25-27.

[77] Abdullah Tayyib Bâ Mahreme, *Kilâdetü'n-nahr fî vefeyâti a 'yâni'd-dehr*, thk. Bû Cum'a Mükri, Hâlid Zevârî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2008), 1/283.

[78] Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kâymâz ez-Zehbî, *Siyeru a 'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaût vdgr. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 2/58; Salâhuddin Halil b. Aybek b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâs, 2000), 20/38.

[79] Zehbî, *Siyeru a 'lâmi'n-nübelâ*, 2/61.

[80] Takıyyuddin İbn Teymiyye, *es-Siyasetü'ş-şer'iyye* (Suudi Arabistan: Vizâratü'ş-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da' ve ve'l-İrşâd, 1418), 52.

[81] Rumejh, *Eseru Benî Mahzûm*, 35.

üzerine gönderilmiştir. Ayrıca bu birlikte onun dışında Benî Mahzûm'dan Seleme b. Hişâm (ö. 14/635), Abdullah b. Süfyân, Hebbâr b. Süfyân ve Ayyâş b. Ebû Rebîa da bulunmaktaydı.^[82] Muhâcir b. Abdullah b. Ümeyye de Hz. Ebû Bekir tarafından Yemen valiliğine atanmıştır.^[83]

Benî Mahzûm, Hz. Ömer (ö. 23/644) zamanında Yermük Savaşı'nda kahramanca mücadele etmiş ve şehitler vermiştir.^[84] Hz. Ömer'in istişare ettiği kişiler arasında da Mahzûm'dan insanlar bulunmaktaydı. Örneğin Bah-reyn'den ganimetler geldiği zaman istişare ettiği Velîd b. Hişâm b. Muğîre ona divan kurmasını ve askerleri kaydetmesini tavsiye etmiştir.^[85] Ayrıca Hz. Ömer, Benî Mahzûm'un halifi olan Ammâr b. Yâsir'i Kûfe'ye Abdullah b. Ebû Rebîa'yı (ö. 35/656) da Yemen'e vali olarak atamıştır.^[86]

Benî Mahzûm, Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde de olumlu faaliyetleriyle dikkat çekmiştir. Zira bu batna mensûp Abdurrahman İbnü'l-Hâris b. Hişâm el-Mahzûmî (43/663), bazı sahâbîlerle birlikte mushafın çoğaltılmasında görevlendirilmiştir. Yine bu dönemdeki İfrîkiyye fethine katılanlar arasında da Ebû Saîd el-Müseyyeb, İsmail b. Ubeydullah b. Ebu'l-Muhâcir ve Ammâr b. Yâsir gibi Benî Mahzûm'dan kişiler bulunmaktadır. Aynı şekilde Sakaliyye'ye yapılan akınlarda da onların iştiraki görülmektedir.^[87]

Hz. Osman'ın dönemindeki fitne olaylarında Kûfe halkının yatıştırılmasında da Benî Mahzûm'dan kişilerin gayretleri görülmektedir. Hıms emiri Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd (ö. 46/666), onların şüphelerini çürüttükten sonra onlara şöyle demiştir: “Ey şeytanın aleti! Sana merhaba ve hoş geldin demiyorum. Şeytan bile hayal kırıklığına uğrayıp elleri boş döndüğü hâlde siz hâlâ batıl için çalışıyorsunuz. Eğer sizi cezalandırmazsa Allah Abdurrahman'ı hüsrana uğratsın. Ey Arap mı yoksa Acem mi olduklarını bilmediğim topluluk! Saîd ve Muâviye'ye söylediklerinizi bana asla söylemeyeceksiniz. Ben Hâlid b. Velîd'in oğluyum. Ben imtihanlarla sınanmış ve riddeye şiddetle karşı durmuş adamın oğluyum...” Kûfe Vali Vekili Amr b. Hureys el-Mahzûmî (ö. 85/704) de insanlara nasihat ederek sakinleştirmeye çalışmıştır.^[88]

Benî Mahzûm'a mensûp kişilerin etkinliği, Hz. Ali'nin hilafeti sırasında da görülmektedir. Nitekim onlardan bazıları idari kadrolara atanmıştır. Bu

[82] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407), 2/260: Kelâi, el-İktifâ', 2/107.

[83] Ezdî, *el-İştikâk*, 99.

[84] Taberî, *Târîh*, 2/337.

[85] Taberî, *Târîh*, 2/570.

[86] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Munî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 6/3, 3/193.

[87] Rumejh, *Eseru Benî Mahzûm*, 37.

[88] Taberî, *Târîh*, 2/636.

bağlamda Ca'de b. Hübeyre b. Ebû Vehb Horasan'a^[89], oğlu Avn b. Ca'de de Sicistan'a vali olarak atanmış; ancak Avn, oraya varmadan öldürülmüştür.^[90]

Cemel ve Sıffîn savaşlarında ise her iki safta bu batna mensûp kişilerin bulunduğu görülmektedir. Hz. Aişe'nin ordusunda yer alan Abdurrahman İbnü'l-Hâris b. Hişâm (ö. 43/663) ise daha sonra tarafsız bir konumu benimseyerek ordudan ayrılmış ve Medine'ye geldiği zaman şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın, 'Ey Dâvûd ailesi, şükrederek çalışın. Kullarımdan şükredenler azdır.'^[91] sözünü işittim. Peygamber meşicidinden ayrılmayın ve birbirinizi terk etmeyin."^[92]

Benî Mahzûm'un etkisi, Emevîler döneminde de devam etmiştir. Zira onların evleri Rûknü Yemânî ile Rûknü Esved arasındaydı ve dolayısıyla Kâbe ile Kureyş'in meclisinin yakınında bulunmaktaydı.^[93]

Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680), Hz. Osman zamanında Şam Valisi iken, cesaretinden dolayı Abdurrahman b. Halid b. Velîd'i Hıms emiri olarak atamıştır. Ayrıca Konstantiniye üzerine gönderdiği orduda ona komuta görevi vermiştir. Ancak onun şöhretinden ve insanların ona meyletmesinden korkan Muâviye'nin, özel doktoru İbn Usâl'e emrederek onu zehirlemesini emrettiği ve onun da bunu yaptığına dair rivayetler tarih kaynaklarında zikredilmektedir.^[94] Yine Hz. Âişe (ö. 58/678), Hucr b. Adî (ö. 51/671) ve arkadaşlarının öldürülmemesi konusunda ikna etme amacıyla Muâviye'ye arasının iyi olduğu Abdurrahman İbnü'l-Hâris b. Hişâm'ı göndermiştir.^[95]

Yezîd b. Muâviye'nin (ö. 64/683) Benî Mahzûm ile ilişkisi de babası gibi genel anlamda olumluydu. Hatta Yezîd, Hâris b. Halid İbnü'l-Âs'ı Mekke valiliğine atamıştır.^[96]

Öncesinde iyi olan Emevî-Benî Mahzûm ilişkisi, Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) zamanında adeta zirve yapmıştır. Öyle ki onun döneminde bu batna mensup kişiler önemli idarî görevlere atanmışlar; hatta onlarla akrabalık ilişkisi de kurulmuştur. Zira Abdülmelik, Muğîre b. Abdurrahman'a haber göndererek amcası Yahyâ İbnü'l-Hakem için kız kardeşi Zeyneb'i istemiş ve ardından nikâh işlemi gerçekleşmiştir.^[97] Ayrıca Abdülmelik b. Mervân,

[89] Taberî, *Târîh*, 3/109.

[90] Belâzurî, *Cümel*, 2/176.

[91] es-Sebe' 34/13.

[92] Belâzurî, *Cümel*, 10/175.

[93] Rumejh, *Eseru Benî Mahzûm*, 43.

[94] Belâzurî, *Cümel*, 5/104; Taberî, *Târîh* 3/202.

[95] Taberî, *Târîh*, 3/232.

[96] Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*, 313; Belâzurî, *Cümel*, 5/299.

[97] Belâzurî, *Cümel*, 7/378.

Kûfe'ye girmeye muvaffak olup da Mus'ab b. Zübeyr'i (ö. 72/691) öldürünce Amr b. Harîs el-Mahzûmî ona bir yemek vermiştir.^[98]

Emevîler döneminde yönetim aleyhtarı olan Benî Mahzûmlu kişiler de bulunmaktaydı. Nitekim Hâris b. Abdullah, Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) taraftarıydı ve onun tarafından Basra valiliğine atanmıştır.^[99] Ayrıca dönemin meşhur fakihlerinden Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), her ne kadar Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) tarafından değer görüp, istişarede bulunulan bir kişi olsa da^[100] Abdülmelik b. Mervân'a karşı muhalif tavır sergilemiş, ayrıca oğulları Velîd b. Abdülmelik (ö. 96/715) ile Süleyman b. Abdülmelik'e (ö. 99/717) bîat edilmesi talimatına da uymamış ve bu sebeple hapse atılıp kırbaçlanmıştı.^[101]

Sonuç

Câhiliye dönemi Arap toplumunda insanların zihinlerindeki ana unsur, asabiyet; sosyal hayatın temel unsuru ise kabile olmuştur. Her kabilenin, kendi üstünlüğünü savunduğu ve bu sebeple bir şahsın başkanlığında devlet haline gelemediği bu ortamda Kusay b. Kilâb ile birlikte Kureyş kabilesi, önemli bir konum elde etmeye başlamıştır. Zira Kusay b. Kilâb, dağınmık durumdaki Kureyş batınlarını birleştirmeyi başarmış ve bu birliktelikten elde ettiği güçle, önemli bir pozisyon elde etmiştir.

Kureyş'in önemli batınlarının başında gelen Benî Mahzûm, Kureyşu'l-Bitâh'a dâhil olup, Kâbe'ye yakın tutulan zümre arasında olmuştur. Bu batın, gerek câhiliye döneminde gerek İslâm sonrası süreçte etkin bir rol oynamış ve olumlu-olumsuz birçok olayda ön planda görülmüştür. Ebû Cehil'in babası olan Hişâm b. Muğîre, câhiliye döneminin önemli zenginlerinden ve cömertliğiyle meşhur olan simalarındandı. Zengin bir batın olan Benî Mahzûm, gerek ticaret gerek tarım faaliyetlerinde her zaman ön planda olmuştur.

Benî Mahzûm'un, İslâm davetine karşı homojen bir tavır sergilemediği görülmektedir. Zira ilk andan itibaren Hz. Peygamber'e karşı muhalif tavır sergileyen ve Müslümanlara yapılan işkencelerde ön planda olan müntesiplerinin yanı sıra bu batından azımsanmayacak sayıda ve önemli konumda insan da Müslüman olup önemli hizmetler sunmuştur. Ancak lider konumda olmaları ve mevcut pozisyonlarını kaybetmek istememeleri gibi sebeplerle Velîd b. Muğîre ve babasından liderliği devralan Ebû Cehil gibi simaların menfî tavırları, bu batının imajını olumsuz yönde etkilemiştir. Hâlbuki Hz.

[98] Taberî, *Târîh*, 3/525.

[99] Ezdî, *el-İştikâk*, 99.

[100] Abdullah b. Abdülhakem b. A'yen b. Leys İbn Râfi', *Sîretu Ömer b. Abdülazîz alâ ma ravâhu'l-İmam Mâlik b. Enes ve ashâbihû*, thk. Ahmed Ubeyd (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1984), 27.

[101] Zehebî, *Siyeru'l-İmâmî'n-nübelâ*, 4/231-232.

Peygamber döneminde bu batna mensup kişiler arasında başından sonuna kadar İslâm'a düşmanlık eden kişiler olduğu gibi, başından sonuna kadar İslâm'a hizmet eden ve başlangıçtaki olumsuz tavrından süreç içerisinde vaz geçerek Müslüman olduktan sonra önemli hizmetler yapan şahsiyetler de mevcuttur.

Benî Mahzûm, Râşit halifeler döneminde de önemli hizmetler sunmuş ve özellikle ridde olaylarının bastırılmasında, başta Hâlid b. Velîd olmak üzere bu batna mensup kişiler önemli rol oynamıştır. Ayrıca bu batna mensup kişilerin, önemli valilikleri üstlendikleri ve mushafın çoğaltılması gibi önemli işlerde görev aldıkları görülmektedir.

Emevîler dönemi de genel anlamda Benî Mahzûm ile yönetim arasındaki ilişkilerin olumlu seyrettiği bir süreç olmuştur. Emevî halifeleri genel anlamda bu batna mensup kişilerle ilişkilerini iyi götürme yönünde gayret sarfetmişler, hatta evlilik yoluyla onlarla akrabalıklar kurmuşlardır. Ancak bununla birlikte Saîd b. Müseyyeb örneğinde olduğu gibi Emevî yönetimiyle ters düşen Benî Mahzûm mensupları da olmuştur.

Netice itibariyle Benî Mahzûm, câhiliye döneminden itibaren İslâm tarihinin her döneminde ön planda olan bir batın olmuştur. Her ne kadar lider konumundaki Ebû Cehil zamanında olumsuz yönleriyle ön plana çıkmış olsalar da onun ölümüyle birlikte hem lider konumlarında bir gerileme yaşamışlar hem de İslâm davetine karşı olumlu yönde seyreden bir sürece girmişlerdir.

Kaynakça

- Afġânî, Saîd b. Muhammed b. Ahmed. *Esvâku'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1380.
- Ali, Cevâd. *el-Mufassal fi târihu'l-'Arab ħable'l-İslâm*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 4. Basım, 2001.
- Askerî, Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdullah b. Saîd b. İsmail. *Tashifâtü'l-muhaddisîn*. thk. Mahmûd Ahmed Mîre. 2 Cilt. Kahire: el-Matbaatu'l-Arabiyyetü'l-Hadîse, 1402.
- Bâ Mahreme, Abdullah Tayyib. *Kûlâdetü'n-nahr fi vefeyâti a'yâni'd-dehr*. thk. Bû Cum'a Mûkrî, Hâlid Zevârî. 6 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2008.
- Baġdadî, Safiyyü'd-din Abdü'l-mü'min b. Abdül'l-hakk. *Merasidü'l-ittıla' alâ esmai'l-emkine ve'l-bika'*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412.
- Belâdî, Âtik b. Ğays. *Mu'cemu meâlimi'l-Hicâz*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2. Basım, 2010.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Cümel min ensâbi'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâb. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1998.
- Berû, Tevfik. *Tarihu'l-Arabi'l-kadîm*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 2001.
- Endelüsî, İbn Saîd. *Neşvetü t-tarîb fi tarihi câhiliyyeti l-arab*. thk. Nusret Abdurrahman. Ammân: Mektebetü l-Aksâ, ts.

- Ezdî, Ebû Bekir Muhammed İbnü'l-Hasen b. Düreyd. *el-İştikâk*. thk. Abdusselâm Muhammed Harûn. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1991.
- Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Velîd b. Ukbe b. *Ahbâru Mekke*. thk. Rüşdi Salih Muslih. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, ts.
- Fâsî, Takiyuddin Muhammed b. Ahmed. *el-İkdü's-semîn fi tarihi'l-beledi'l-emîn*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Gür, Rıdvan. "Mahzumoğullarının Mekke İçerisindeki Konumu". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/34 (2015), 95-107.
- Halebî, Ali b. İbrahim b. Ahmed. *es-Sîretü'l-halebiyye (İnsanu'l-uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1427.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman. *Kitabü'l-'ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâi. 8 Cilt. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Halil, Muhsin. *Fi'l-Fikri'l-iktisâdî el-Arabî el-İslâmî*. Bağdat: Dâru'r-Reşîd, 1982.
- Hamevî, Yâkût. *Mu'cemu'l-Buldân*. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1995.
- Hassân b. Sâbit. *Dîvân-u Hassân b. Sâbit*. thk. Abdullah Sinde. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1427.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim. *Garibu'l-Hadis*. thk. Abdülkerîm İbrahim el-Gırbâvî. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1982.
- Himyerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Abdulmun'im. *er-Ravdu'l-mi'târ fi haberi'l-aktâr*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Müessesetü Nâsir li's-Sekâfe, 2. Basım, 1980.
- İbn Batûta, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Rihletü İbn Batûta*. 5 Cilt. Rabat: AkaAkademiyyetü'l-Memleketi'l-Mağribiyye, 1417.
- İbn Cübeyr, Muhammed b. Ahmed. *Rihletü İbn Cübeyr*. Beyrut: Dâru'l-Hilâl, ts.
- İbn Habîb, Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr. *el-Münemmak fi ahbâri Kureyş*. thk. Hurşid Ahmed Faruk. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1985.
- İbn Habîb, Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *el-Muhabber*. thk. Eliza Lichten Stater. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Taha Abdurraûf Sa'd. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü't-Tibâ'ati'l-Fenniyyeti'l-Müttehîde, ts.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. *Sîretü İshâk*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, ts.
- İbn Râfi', Abdullah b. Abdulhakem b. A'yen b. Leys. *Sîretü Ömer b. Abdülazîz alâ ma ravâhu'l-İmam Mâlik b. Enes ve ashâbuhû*. thk. Ahmed Ubeyd. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 6. Basım, 1984.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Muni'. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Seyyidünnâs, Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *'Uyûnü'l-eşer fi funûni'l-meğâzi ve's-semâ'ül ve's-siyer*. thk. İbrahim Muhammed Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1993.
- İbn Teymiyye, Takiyyuddin. *es-Siyasetü's-şer'iyye*. Suudi Arabistan: Vizâratü's-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da've ve'l-İrşâd, 1418.
- İbn Zî'l-Vizârateyn, Ebu'l-Hasen. *Tahrîcü'd-delâlati's-sem'iyye*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1419.

- İbnü'l-Cevzî, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Mustafa Abdülkadir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *el-Kâmûl fi't-Tarih*. çev. Ahmet Ağırakça vd. 10 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali. *Kalâidü'l-cemân fi't-ta'rîf bi-kabâilî arabi'z-zemân*. thk. İbrahim el-İbyârî. Mısır-Lübnan: Dâru'l-Kitabi'l-Mısri-Dâru'l-Kitabi'l-Lübnânî, 2. Basım, 1982.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali. *Nihâyetü'l-ereb fi ma'rifeti ensâbi'l-arab*. thk. İbrahim el-İbyârî. Beyrut: Dâru'l-Kitab el-Lübnaniyyin, 2. Basım, 1980.
- Kur'ân-ı Kerim Meâli*. çev. Hayreddin Karaman vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Kazvînî, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya. *Mu'cemu mekâyisi'l-luġa*. thk. Abdusselam Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemu kabâilî'l-arabi'l-kadîme ve'l-hadîse*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 1997.
- Kelâî, Ebü'r-Rebî Süleymân b. Mûsâ b. Sâlim. *el-İktifâ' fi (bimâ teqammenehû min) meġâzî Resûlillâh ve's-selâseti'l-ġulefâ'*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420.
- Kelbî, Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed Ebu'n-Nadr İbnü's-Sâib İbn Bişr. *Kitâbu'l-esnâm*. thk. Ahmed Zekî Bâşâ. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 4. Basım, 2000.
- Keremî, Ahmed Accâc. *el-İdâra fi asri'r-Rasûl*. Kahire: Dâru's-Selâm, ts.
- Makrîzî, Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir Takîyuddin. *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i ve'l-aĥvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*. thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Mâverdü, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Baġdadî. *el-Ahkâmu's-sultâniyye*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Rumeyh, Tarık b. Abdullah b. Muhammed. *Eseru Benî Mahzûm fi asri'devleti'l-Ümeviyye*. Câmîatu İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Külliyyetü'l-Ulûmî'l-Arabiyye ve'l-İctimâiyye, Doktora, 2009.
- Safedî, Salâhuddin Halil b. Aybek b. Abdullah. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000.
- Sellâme, Avâtîf Edîb Ali. *Kureyş kable'l-İslâm*. Riyâd: Dâru'l-Merîh, 1994.
- Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî el-Mervezî. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî vdgr. 11 Cilt. Haydarabad: Meclisu Dâirati'l-Me'ârif el-'Usmaniyye, 1962.
- Suyûtî, Celâleddin. *el-Hasâisü'l-kübrâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Şaberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407.
- Temir, Hakan. *Arap Yarımadasında Kabile Hayatı*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd Ebû Abdullah. *Kitabu'l-Megâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 3. Basım, 1989.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer. *Fütûhu's-Şam*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Watt, W. Montgomery. *Hiz. Muhammed Mekke'de*. çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2. Basım, 2020.

- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Huseynî. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Komisyon. 40 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kâymâz. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaût vdgr. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- Zemahşerî, Cârullah, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Amr b. Ahmed. *el-Fâik fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, ts.
- Zirikî, Hayreddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali. *el-A'lâm*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.
- Zübeyrî, Mus'ab b. Abdullah b. Mus'ab. *Nesebü Kureş*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 3. Basım, ts.

Kureyş Batınlarından Benî Esed b. Abdüluzzâ ve Tarihi Süreçteki Konumu

The Historical Significance of Banî Asad
b. 'Abd al-'Uzzâ of Quraysh

Hakan Can*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

<https://doi.org/10.56288/siyer.1116756>

Geliş Tarihi: 14 Mayıs 2022/Date Received: 14 May 2022

Kabul Tarihi: 09 Haziran 2022/Date Accepted: 09 June 2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hakan Can)

* Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı/
Res. Assist. Dr., Bingöl University, Faculty of Theology, Department of Turkish-Islamic Arts
History, ilahiyathakan21@gmail.com ORCID: 0000-0001-6706-7312
CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial
License

Öz

Kureyşü'l-bitâh'dan olan Benî Esed, Abdüluzzâ b. Kusay'ın çocukları olup Mekke'nin önde gelen ailelerindendir. Benî Esed'in, Kureyş'in diğerkolları Abdüddâr ve Abdümenâfoğulları ile karşılaştırıldığında daha geriplanda kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu durum kaynaklara da yansımıştır. Çünkü elimizdeki kaynaklar Benî Abdimenâf ve Benî Abdiddâr ile ilgili bolca malumat sunarken Benî Esed'e dair bilgilere ise yeterince yer vermemektedir. Var olan bilgilerin de sınırlı ve dağınık olduğu görülmektedir. Oysa Benî Esed mensupları hem İslâm öncesi hem de İslâm sonrası dönemlerde iştirak ettikleri hadiseler ve sahip oldukları meziyetler ile adlarından sıkça söz ettirmişlerdir. Bu öneme binaen araştırmamız, Kureyş'in dört ana kolundan biri olan Benî Esed'in faaliyetlerinin genel çerçevesini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmada öncelikle Benî Esed'in nesep bilgilerinden, İslâm öncesi faaliyetlerinden bahsedilmiş ardından Hz. Peygamber (sas) ve Râşid halifeler dönemindeki durumlarından söz edilmiştir. Ayrıca Benî Esed'e mensup bazı kimselerin Emevîler ve Abbâsiler döneminde ne tür görevlerde buldukları ve iktidara karşı nasıl bir tavır takındıkları da konu kapsamına dahil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Mekke, Kureyş, Abdüluzzâ b. Kusay, Benî Esed

Abstract

Banî Asad from Quraysh al-Bitâh are the children of 'Abd al-'Uzzâ b. Qusayy, one of the prominent families in Mecca. It is known that Banî Asad was less significant when compared with the other branches of Quraysh, Abduddars and Abdumenafts. In fact, this was mentioned in previous studies. Although the existing sources provide significant information about Banî 'Abd al-Manâf and Banî 'Abd ad-Dâr, they do not include adequate data on Banî Asad. It was observed that the available data is limited and scattered. However, the members of Banî Asad made a name for themselves both in pre-Islamic and post-Islamic periods due to the events they participated in and the virtues they possessed. Thus, the present study aims to determine the general framework of the activities conducted by Banî Asad, one of the four main Quraysh branches. In the study, initially, genealogy and pre-Islamic activities of Banî Asad are discussed. Their status during the period of the Prophet and the Rashid caliphs is addressed. Furthermore, the positions of certain Banî Asad members during the Umayyads and Abbasids and their attitudes towards the government are also discussed.

Keywords: History of Islam, Mecca, Quraysh, 'Abd al-'Uzzâ b. Qusayy, Banî Asad.

Giriş

Bu çalışmada, Kureyş'in dört ana kolundan biri olan Benî Esed, çeşitli yönleriyle tanıtılmaya çalışılacaktır. Amacımız ülkemizde hakkında müstakil akademik bir çalışma bulunmayan bu kolun İslam öncesi dönemden başlayarak Hz. Peygamber, Raşid Halifeler, Emevîler ve Abbâsîler dönemindeki faaliyetlerini incelemek ve küçük de olsa alana bir katkı sunmaktır.

Asıl konuya geçmeden önce önemli bir noktaya temas etmek istiyoruz. Bilindiği üzere kabile olgusu Arap Yarımadası'nın ayrılmaz bir parçası haline dönüştüğünden kabile ve batın çalışmalarının yapılması Arap toplumunun genel yapısını anlamak için elzemdir. Bu tür çalışmalar küçük/sınırlı bir noktaya odaklanıyor gibi görünse de aslında bütünü görmemizde büyük katkı sağlamaktadır. Buradan hareketle biz de bu önemli hususu göz önünde bulundurarak Kureyş'in dört ana kolundan biri olan Benî Esed'i araştırmamıza konu ettik. Fakat veri toplama safhasında bazı sıkıntılarla karşılaştık. Çünkü kaynakların genel olarak Hz. Peygamber'in mensubu olduğu Hâşimoğulları eksenli bir anlatım biçimi sergilediklerini, Kureyş'in bir diğer kolu olan Benî Esed'e dair bilgilere ise sınırlı bir şekilde yer verdiklerini gördük. Bu da bizi zorunlu olarak kaynakları tek tek incelemeye, sınırlı ve dağınık haldeki bilgileri bir araya getirmeye sevk etti. Ensâb, siyer-meğâzî, İslâm tarihi, tabakât ve tefsir eserlerinden istifade ederek yoğun bir çalışma sonucunda Benî Esed batnı ile alakalı bilgileri sistematik bir şekilde bir araya getirdik. Ayrıca klasik kaynaklarda yer alan rivayetleri tahlil etmede yardımcı olması için modern dönemde yazılmış bazı eserlerden de faydalandık.

Bu ön bilgilerden sonra Benî Esed'in nesebi hakkında bilgi vererek konuya giriş yapacağız ve daha sonra bu batnın tarihî panoramasını sunmaya çalışacağız.

A. Benî Esed: İsmi ve Nesebi

Bu batna ismini veren Esed, Arapçada *aslan* anlamına gelmektedir.^[1] Corci Zeydan'a göre dünya medeniyetlerinde şahısların isimlendirilmesinin uzun bir tarihi geçmişi vardır. Her millet kendi örf, gelenek ve âdetlerine göre isimlendirme yapmaktadır. Herhangi bir dinî inanca mensup olmayan veya ilkel kabile topluluğu içerisinde bedevî bir yaşam tarzı benimseyen insanlar çoğu zaman çocuklarına beğendikleri şeylerin veya tabiatta korktukları nesnelere isimlerini verirlerdi. Çocuklarının kuvvetli, cesur, heybetli ve zeki

[1] Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Abdülhamid Hindavî (Beyrut: Darü'l-kutubi'l-ilmîyye, 2003), 1/68; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Daru Sadr, ts.), 3/72.

olmasını arzuladıkları vakit özellikle isim tercihlerini hayvan isimlerinden yana kullanırlardı.^[2] Buradan hareketle Arapların da diğer milletlerde olduğu gibi çocuklarına isim koyarken fehd, kelb, esed gibi hayvan isimlerini tercih ettikleri söylenebilir.

Kureyş kabilesinin önemli kollarından birini teşkil eden Benî Esed'e ismini veren Esed'in Adnân'a varan nesep silsilesi şöyledir: Esed b. Abdiluzzâ b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Lüey b. Gâlib b. Fıhr b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Hüzeyme b. Müdrıke b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Mead b. Adnân.^[3] Bu soy seçeresine göre Esed b. Abdiluzzâ'nın nesebi, Hz. Peygamber'in dördüncü dedesi olan Kusay b. Kilâb'da birleşmektedir. Yine Esed b. Abdiluzzâ'nın kızı Ümmü Habîb yoluyla da Hz. Peygamber ile bir nesep ilişkisi söz konusudur. Çünkü Ümmü Habîb, Âmine'nin annesi Berre bint Abdiluzzâ b. Osman b. Abdiddâr'ın annesidir.^[4]

Benî Tuveyt b. Habîb, Benî Humeyd b. Usame, Benî Bedr, Benî Muslih, Benî Nessâre, Benî Ramadân, Benî Mus'ab ve Benî Ğanî Benî Esed'in kollarından bazılarıdır.^[5]

Araplar arasında Esed ismiyle bilinen başka kabileler ve boylar da vardır. Esed b. Rebî'a b. Nizar, Benî Esed b. Hâris b. Âtik, Benî Esed b. Hüzeyme, Esed b. Müsliye b. Âmir, Benî Esed b. Abdimenât, Benî Esed b. Mürre b. Suda bunlardan sadece birkaçıdır.^[6]

B. Mekke'deki Konumları ve Kuyuları

Kureyşü'l-bitâh'dan olması hasebiyle Benî Esed mensuplarının Kâbe'ye çok yakın bir yerde meskûn oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Ezrakî'nin,

-
- [2] Corci Zeydan, *Kadîm Arapların Nesepleri*, çev. Hakan Temir (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020), 70-71. Ayrıca bkz. Hüseyin Alan, *Siyer'in Gölgesinde 1 (Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan)* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 416; Hakan Temir, *Arap Yarımadası'nda Kabile Hayatı*, 2. Baskı (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 182-189.
- [3] Ebü Abdillâh Muhammed İbn İşhâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-meĝazi*, thk. Süheyl Zekkâr (Beirut: Darü'l-fıkr, 1978), 82.
- [4] İbn İşhâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-meĝazi*, 42; Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî (Beirut: Darü'l-kitabi'l-Arabî, 1990), 1/127; Ebü Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, thk. Abdülmü'tî Kal'acı (Beirut: Darü'l-kutubi'l-ilmıyye, 1988), 1/103; W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 60.
- [5] Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu Kabâilü'l-Arab* (Beirut: Müessesetü'r-ri-sale, 1997), 1/136, 304, 2/467, 731.
- [6] Ebü Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *Muhtelifü'l-kabâ'il ve mü'telifühâ*, thk. İbrâhim el-Abyârî (Kahire-Beyrüt: Dârü'l-kitabi'l-Mısrî-Dârü'l-kitabi'l-Lübnânî, 1400/1980), 67-68; Ebü Muhammed Abdülĝanî b. Saïd el-Ezdî, *Müştebihü'n-nıse*, thk. Komisyon (Kahire: Mektebetü's-sekafe, 2001), 20; Hüseyin b. Alî b. el-Hüseyin el-Vezîr el-Maĝribî, *el-İnâs fî 'ilmi'l-ensâb*, thk. Hamed el-Câsir (Riyad: Darü'l-Yemame, 1980), 77-78; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi'l-Arab*, thk. İbrâhim el-Abyârî (Beirut: Darü'l-kitâb, 1980), 37-39.

Dâr-ı Humeyd b. Zühayr'den^[7] söz ederken bu evin Kâbe'nin arka tarafında, Mescid-i Harâm'a bitişik olduğunu, akşam vakitlerinde Kâbe'nin gölgesinin bu evin üzerine düştüğünü, sabah vakitlerinde ise evin gölgesinin Kâbe üzerine düştüğünü söylemesi onların Kâbe'ye çok yakın bir yerde ikâmet ettiklerini açıkça göstermektedir.^[8] Aynı şekilde Dâr-ı Ebi'l-Bahterî b. Haşim b. Esed'in Buğdaycılar'ın (Terziciler'in) yanındaki Dâr-ı Zübeyde'ye dâhil edilmesi^[9], bu aile mensuplarının Mescid-i Harâm'a bitişik bir yerde oturduklarına işaret etmektedir. Yine Dâr-ı Esed b. Abdülzâ'nın batı tarafında Kâbe'nin karşısında yer aldığı ve Kâbe ile arasındaki mesafenin 9 zira' (yaklaşık 4,5 metre) olduğunun söylenmesi^[10] onların meskûn oldukları yerleri neredeyse kesinleştirmektedir.

Mekke'de Benî Esed mensuplarına ait birçok ev bulunmaktaydı. Bunlardan Dâr-ı Zübeyr b. Avvâm ve Dâr-ı Hakîm b. Hizâm adlı evler Sikketü'l-Huzamiyye'de yer almaktaydı. Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile evlendiği ev Dâr-ı Hakîm b. Hizâm'ın içindeydi. Abdullah b. Zübeyr'in Kuaykian'da sıralı üç evi, Zübeyr evleri olarak bilinmekteydi. Bu evler Âl-i Afif b. Nebih es-Selmiyyin'den ve Münebbih'in çocuğundan satın alınmıştı. Orada Dâr-ı Zenc adı verilen başka bir ev daha vardı. Dâr-ı Zenc olarak isimlendirilmesinin sebebi bu evde İbn Zübeyr'in zenci kölelerinin bulunmasıydı. Yine Kuaykian'da Abdullah b. Zübeyr'e ait Dâr-ı Haşenî denilen bir ev daha vardı. Abdullah b. Zübeyr, Dârü'l-acele ile Dârü'n-nedve arasında yer alan Dâr-ı Buhâtî isimli bir eve daha sahipti. Bu evin yanı başında Mekke'nin beytülmalî bulunan bir ev daha yer almaktaydı. Yine onlara ait Dârü'l-acele'de bulunan ve Mus'ab b. ez-Zübeyr evleri olarak bilinen iki ev daha bulunmaktaydı.^[11]

Benî Esed mensuplarının Medine'de de evleri vardı. Başta Zübeyr b. Avvâm'ın evi olmak üzere Dâr-ı Urve b. Zübeyr, Dâr-ı Munzîr b. Zübeyr, Dâr-ı Mus'ab b. Zübeyr, Dâr-ı Âl-i Ukkâşe b. Mus'ab b. Zübeyr, Dâr-ı Âl-i Abdullah b. Zübeyr, Dâr-ı Züeyb b. Habîb b. Tuveyt b. Esed, Dâr-ı Hakîm b. Hizâm,

[7] Sedüsi'nin aktardığına göre Humeyd b. Zühayr, Mekke'de evini çatılı bir şekilde yapan ilk kişidir. Kureys, Kâbe'den daha büyük olduğu için çatıyı yıktırmıştır. Bkz. Ebü Feyd Müerric b. Amr b. el-Hâris es-Sedüsi, *Kitâbü Hazf min nesebi Kureys*, nşr. Selâhaddin el-Müneccid (Kahire: Mektebetü Dar-ı Arûbe, 1960), 54. Cevad Ali de onun, kare şeklinde ev inşa eden ilk kişi olduğunu söyler. Bkz. Cevad Ali, *el-Mufassal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: 1993), 4/51.

[8] Ebü'l-Velid Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr*, thk. Rüşdi Salih Melhas (Beyrut: Darü'l-Endülüs, 1983), 2/251. Ayrıca bkz. Ebü Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî kadîmi'â-dehr ve hadîsih*, thk. Abdülmelik b. Abdillâh (Beyrut: Daru Hadr, 1994), 3/306; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 2/111.

[9] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/251.

[10] Ahmed Zeki Yemanî, *Darü's-Seyyideti Hatice bint Huveylid* (Mekke: Müessesetü'l-Furkan, 2013), 31.

[11] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/251-252; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 3/308-309.

Dâr-ı Hebbâr b. Esved, Dâr-ı Nevfel b. Adî ve Dâr-ı Abdurrahman b. Avvâm (Dar-ı Reyyan) bunlardan sadece bazılarıdır.^[12]

İslâm öncesi dönemde Kureyş genel olarak su ihtiyacını dağ başlarından gelen sularından ve Lüey b. Gâlib, Mürre b. Ka'b ve Kilâb b. Mürre'nin kazdığı kuyulardan karşılamaktaydı. Daha sonra Kusay, *Acûl* denilen kuyuyu açtırdıca insanlar su ihtiyacını buradan gidermeye başladı. Kusay'ın ölümünden sonra Benî Abdimenâf birçok kuyu açtırdı. Açılan kuyulardan insanlar su ihtiyacını giderirken kuyu sahipleri de halk nezdinde büyük bir itibar görmekteydi. Bu sebeple Benî Esed de Kureyş'in diğer boyları gibi bir kuyu açtırdı. Bu kuyu *Şufeyye/Sukeyye* olarak bilinmekteydi.^[13] Ezrakî Zemez'den sonra kazılan kuyular hakkında bilgi verirken Benî Esed'e ait Bi'r-i Esved b. Ebi'l-Bahterî'den söz eder. Ona göre Bi'r-i Esved b. Ebi'l-Bahterî, Buğdaycılar Çarşısı'nda Dârülesved kapısı üzerindeydi, daha sonrasında Buğdaycılar Çarşısı'ndaki Dâr-ı Zübeydetülkebir'e dâhil edilmiştir.^[14] Yine Ezrakî, Abdullah b. Zübeyr'in Kuaykian'daki sıralı üç evinden bahsederken, bu evlerin en büyüğünde Abdullah b. Zübeyr'in bir kuyu kazdığını söylemiştir.^[15]

C. Geçim Durumu

Çöl ikliminin hâkim oluşu ve gelir getirecek diğer kaynakların bulunmaması sebebiyle İslâm öncesi Mekke toplumunda iktisadî faaliyetler ticaret üzerinden yürütülmekteydi. Hâşim ve sonrasında kardeşleri civar bölgelerin hükümdarları ile ticarî anlaşmalar yaparak geçimlerini sürdürmekteydi. Kışları Yemen'e, yazları ise Şam'a giden Kureyş ticaret kervanları buralardan ciddi kazançlar ile geri dönmekteydi. Benî Esed'in bu ticarete rolünün ne olduğu hakkında ne yazık ki kaynaklarda pek fazla malumat ile karşılaşmaktayız. Ancak Benî Esed'e mensup Hz. Hatice'nin İslâm öncesi dönemde ticaret ile meşgul olduğu, yaptığı ticaretten büyük kârlar elde ettiği, aynı şekilde kardeşi Hâle bint Huveylid'in de Mekke'de koyun^[16] ve deri ticareti yaptığı bilinmektedir.^[17] Yine bu aileden olan Hakîm b. Hizâm da Mekke'deki

[12] Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, thk. Fehîm M. Şeltût (Cidde: 1979), 1/229-231.

[13] Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tebba' (Beyrut: Müessesetü'l-maarif, ts.), 64-66; Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Daru Sadr, 1993), 3/229; Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 71.

[14] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/224.

[15] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/252.

[16] Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr (Müsnedü'l-Bezzâr)*, thk. 'Âdil b. Sa'd (Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikme, 2003), 10/204-205.

[17] İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-meğazî*, 81; Muhammed b. el-Hasen İbn Zebâle, *el-Müntehab min kitâbi Ezvâci'n-nebî (Zübeyr b. Bekkâr'ın rivayeti)*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Medine:

sayılı tüccarlardan biriydi. Sedûsî, onun insanların en zengini olduğunu söylemektedir.^[18] İbn Habîb (ö. 245/860), Benî Esed'den olan Esved b. Muttalib b. Esed'in de Kureys'in zenginlerinden olduğunu, onunla yolculuk edenlerin beraberinde yiyecek götürmeye gerek duymadıklarını, aynı şekilde oğlu Zem'a'da da bu özelliğin olduğunu söylemektedir.^[19] Yine İbn Habîb'e göre babasına karşı itaatkâr olan Zem'a ticaret yapmak için Şam'a giderdi.^[20]

Benî Esed'in alt kollarından olan ve Mısır ve çevresinde yaşayan kimi aileler, daha sonraki yıllarda genellikle çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşmışlardır.^[21]

D. Tarihi Süreçteki Etkileri

1. İslâm Öncesi Durumları

Kureys'in kollarından biri olan Benî Esed b. Abdüluzâ, İslâm öncesi ve sonrasında önemli roller üstlenmiştir. Biz burada Benî Esed'in İslâm öncesi durumundan söz edip Kureys içerisindeki konumundan ve birtakım önemli hadiselerle iştirak edişlerinden bahsedeceğiz.

Huzâa kabilesi ile giriştiği mücadelede Mekke'nin yönetimini ele geçiren Kusay, ilk iş olarak Mekke dışında dağınık bir şekilde yaşam süren Kureys kabilesinin kollarını birleştirerek Mekke'ye yerleştirdi. Nesep itibariyle kendisine yakın olan Benî Abdüluzâ'nın da içinde bulunduğu Kureys'in kollarını Kâbe'nin yakınına, kendisinden uzak olanları da Kâbe'nin uzağına yerleştirdi.^[22] Kâbe ve Mekke ile ilgili olan kıyâde, livâ, hicâbe, nedve, sikâye ve rifâde hizmetlerini uhdesinde toplayan Kusay vefat etmeden önce nedve, hicâbe, sikâye, rifâde ve livâ görevlerini oğlu Abdüddâr'a bıraktı.^[23] Ezrakî (ö. 250/864), Kusay'ın sikâye, rifâde ve kıyâde görevlerini Abdümenâf'a verdiğini kaydetmektedir.^[24] Ya'kubî (ö. 292/905'ten sonra) ise Kusay'ın sikâye ve riyâset görevlerini Abdümenâf'a, nedve görevini Abdüddâr'a, rifâde görevini

Matbaatü'l-cami'ati'l-islamiyye, 1981), 27; Hüseyin Ali Şerhanî, *es-Seyyidetu Hatice bint Huveylid* (Irak: el-Atabetü'l-Hüseyniyye, 2017), 121-122.

[18] Sedûsî, *Kitâbü Hafz*, 52.

[19] İbn Habîb, *el-Münemmak fî ahbâri Kureys*, thk. Hurşid Ahmed Fârık (Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1985), 368-369. Ayrıca bkz. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *el-İştikak*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Darü'l-Cil, 1991), 94.

[20] İbn Habîb, *el-Münemmak*, 387.

[21] Kehmâle, *Mu'cemu Kabâilü'l-Arab*, 2/467.

[22] Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 1/52-53; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, thk. Süheyl Zekkar-Riyad Zirikli (Beyrut: Darü'l-fikr, 1996), 1/58; Ebû'l-Hasen b. Ali el-Mes'ûdi, *Mürüci'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher*, thk. Kemal Hasan Mer'i (Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 2005), 2/46.

[23] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/147; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/52; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 1/60.

[24] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/110.

Abdüluzza'ya ve Mekke vadisinin iki tarafındaki yerleri^[25] de Abdükusay'a verdiğini söylemektedir.^[26] Ancak Kusay'ın vefat etmesinin ardından Benî Abdimenâf, Abdüşems, Hâşim, Muttalib ve Nevfel toplanıp hem sayı hem de itibar yönünden Benî Abdüddâr'dan daha üstün olduklarını ileri sürdüler ve onların uhdesindeki görevlerin kendilerine verilmesini talep ettiler. Benî Abdiddâr elindeki görevlerin Kusay tarafından kendilerine verildiğini söyleyerek bu talebi reddetti. Bunun üzerine Kureyşliler arasında tartışma çıktı. Benî Esed b. Abdiluzza^[27], yaşanan bu anlaşmazlıkta Abdüddâr'a karşı Abdümenâf'ı destekledi.^[28] Taraflar savaşmak için bir araya gelmişken sulhtan yana olanların araya girmesiyle anlaşma sağlandı. Yapılan bu anlaşmaya göre sikâye, rifâde ve kıyâde görevleri Abdümenâf'a, hicâbe, livâ ve nedve görevleri de Abdüddâr'a verildi. Bu durum İslâmiyet'in ortaya çıkışına kadar devam etti.^[29]

Benî Abdiluzza'nın bu anlaşmazlıkta Hâşim ile ittifak kurduğunu görmekteyiz. Hâşim ile akrabalık bağı olan Esed b. Abdiluzza, kardeşleri olmadığı için Kureyş içerisinde bir güce sahip olmak adına Hâşim ve müttefiklerinin yanında yer alarak^[30] Benî Abdiddâr'ın zorbalıklarına karşı bir nevi kendisini güvence altına almıştır.^[31]

Babası Kusay'ın ölümünden sonra rifâde görevini uhdesine alan Abdüluzza, Benî Teym'den Huzeyya bint Ka'b b. Sa'd (Ummu Raite/Rayte) ile evliydi ve bu evlilikten Esed adında bir erkek çocu vardı.^[32] Abdüluzza'nın vefat etmesinin ardından Kâbe ile ilgili vazifelerin taksimi meselesinde ihtilaflar yaşanması sonucunda Esed b. Abdiluzza, Benî Abdimenâf'ın yanında saf tuttu. Esed

[25] Muhtemelen bu iki vadiden Mekke'ye giren tüccarlardan vergi alma görevi kastedilmektedir. Bkz. Şerhanî, *es-Seyyidetu Hatice*, 32 1 no'lu dipnot.

[26] Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Muhammed Sâdik Bahrülulûm (Necef: Mektebetü'l-Haydariyye, 1964), 1/211.

[27] Şerhanî, *Hilfû'l-mutayyebîn'de Abdüluzza'nın oğlu Esed'in kız aldığı söylemektedir. Çünkü Hâlide bint Hâşim ile evli olması onu Hâşim b. Abdimenâf ile çağdaş kılmaktadır. Bkz. Şerhanî, es-Seyyidetu Hatice*, 32.

[28] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/149-150; Belâzürî, *Ensâbü'l-eyraf*, 1/62-63; Süheylî, *er-Ravzû'l-ünûf*, 1/239-241; Mes'ûdî, *Mürücu'z-zehab*, 2/46; Casim Avcı, "Kureyş (Benî Kureyş)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/442.

[29] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/150; Süheylî, *er-Ravzû'l-ünûf*, 1/241; Avcı, "Kureyş", 26/442.

[30] İbn İshâk'ın kaydettiği bir rivayete göre Varaka b. Nevfel'in kız kardeşi Rukiyye/Ümmü Kibâl bnt. Nevfel b. Esed, Hz. Muhammed'in babası Abdullah'la, Âmine ile evlilik yapmadan önce evlenmek istemiştir. Fakat Abdullah Âmine ile evlenince Rukiyye bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Bkz. İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-meğâzî*, 42-43. Bu rivayet Benî Esed'in Benî Hâşim ile evlilik yoluyla ittifak kurmak istediğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

[31] Şerhanî, *es-Seyyidetu Hatice*, 33.

[32] Sedûsî, *Kitâbü Hazf min nesebi Kureyş*, 52; Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, thk. Nâcî Hasan (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1407/1986), 68; Ebü Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, thk. E. Lévi-Provençal (Kahire: Darü'l-ma'arif, 1982), 205-206; Ebü Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm el-Endelüsî, *Cemheretü' ensâbi'l-'Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Darü'l-ma'arif, 1962), 117.

b. Abdiluzzâ, çocukları olmadığı için Kureyş içerisinde zayıf halkayı teşkil etmekteydi. Bu durum Esed'i birçok evlilik yapmaya sevk etti. İlk olarak Benî Mâzin'den Zühre bint Amr ile evlenen Esed'in bu evlilikten Huveylid ismindeki çocuğu dünyaya geldi. Daha sonra Hâlide bint Hâşim b. Abdimenâf b. Kusay'dan Nevfel, Habîb ve Seyfi, Rayte bint Hüveyris es-Sekaffî'den Hüveyris, Berre bint Avf el-Adeviyye'den Muttalib, Hâris, Abd ve Osman ismindeki çocukları oldu.^[33] Ayrıca Nahiye bint Said b. Sehm'den Amr, Hâşim, Muhaşşim, Sa'be bint Hâlid'den de Tâlib ve Tuleyb/Tuveylid adlı çocukları dünyaya geldi.^[34] Ümmü veled bir cariyyeden de Hâlid ismindeki çocuğu oldu.^[35] Esed, gerçekleştirdiği bu evliliklerden doğan çocukları sayesinde İslâm öncesi Mekke toplumunda arzuladığı güce ulaştı. Bunu birazdan ifade edeceğimiz üzere Mekke'deki hadiselerle aktif bir şekilde katılım sağlamalarından da anlamaktayız. Zübeyr b. Bekkâr'a (ö. 256/870) göre Esed, Kureyş içerisinde *Müslim* lakabı ile meşhur olmuştur. Çünkü Esed, aralarında husumet bulunan kimselerin aralarını düzeltir, onları barıştırdı.^[36]

Esed b. Abdiluzzâ'nın vefat etmesinin ardından Benî Esed'e, Huveylid b. Esed reislik etti. Huveylid Kureyş'in ileri gelenlerinden olup toplum içerisinde saygın bir konuma sahipti. Aynı zamanda sahip olduğu meziyetler sayesinde kardeşleri arasında da ön plana çıkan birisiydi. O, Kâbe ile ilgili vazifelerin taksimi konusunda yaşanan ihtilaflarda sürekli Abdülmuttalib b. Hâşim'in safını tutardı.^[37]

Huveylid de babası Esed gibi birçok evlilik gerçekleştirdi. Beni Mâzin'den Meniyye bint Hâris'ten Adî, Hizâm, Avvâm^[38] ve Rukayke (veya Rafika) adlı çocukları dünyaya geldi. Kaynaklarda ismi zikredilmeyen ve sahâbî Büdeyl b. Verka'nın halası olduğu söylenen Huzâalı bir kadından da Nevfel adlı çocuğu dünyaya geldi. Fâtıma bint Zaide ile yaptığı evlilikten de Hatice ve Hâle isminde iki kız çocuğu dünyaya geldi.^[39] İbn Habîb, Huveylid'in ayrıca Hâlide isminde bir kızından bahsetmekte fakat onunla ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir.^[40]

[33] Sedûsî, *Kitâbü Hazf*, 52; İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 68-69; Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 206-207.

[34] İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 69; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 9/419-420.

[35] İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 69; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 9/420.

[36] Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 206; Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys*, 1/274.

[37] Şerhanî, *es-Seyyidetu Hatice*, 69.

[38] İbn Kuteybe Mekke eşrafının icra ettiği bazı meslek ve zanaatlardan söz ederken Avvâm'ın mesleğinin terzcilik olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: Darü'l-ma'arif, ts.), 575.

[39] Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 229-231; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 120.

[40] Ebû Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *el-Muhabber*, nşr. Ilse Lichtenstädter (Haydarâbâd-Dekken: Matbaatü Cem'iyyeti Daireti'l-ma'arif, 1361/1942), 100.

Huveylid döneminde Benî Esed ailesinin *meşveret* denilen bir görevi ifa ettiği kaynaklar tarafından aktarılmaktadır. İbn İşhâk'ın kaydettiğine göre Tübba' el-Himyerî, Hacerülesved'i Kâbe'den alıp Yemen'e götürmek istemiş, bunun üzerine Kureyş, Huveylid b. Esed'e gelerek durumu bildirmiş o da buna karşı çıkarak “ölüm bundan daha iyidir” demiştir. Kılıcını kuşanan Huveylid b. Esed, beraberindeki Kureyşliler ile Tübba'nın yanına varmıştır. Büyük bir kararlılıkla Tübba'nın karşısında duran Kureyş onun Hacerülesved'i Yemen'e götürmesine izin vermemiştir.^[41] Hüseyin Ali Şerhanî bu rivayetin güvenilir olmadığını, rivayette işaret edilen Tübba'nın Ebû Kerib Es'ad olduğunu ve Kâbe'ye örtü giydirdiğini, Cürhümlüler'in Mekke'ye hükmettiği dönemde yaşadığını, dolayısıyla İbn İşhâk'ın zikrettiği bu rivayetin aslının olmadığını söylemektedir. Ayrıca o, İbn Hişâm ile Ezrakî'nin^[42] de Ebû Kerib Es'ad'ın Mekke ziyaretinden bahsettiklerini ancak bu rivayete değinmediklerini ifade etmektedir.^[43] Yine ona göre bu durum Benî Esed'in meşveret görevini ifa etmediği anlamına gelmez. Aksine bu görevi kendileri yapmakta olduğu için İbn İşhâk bu rivayeti Huveylid'e nispet etmiştir.^[44] Şerhanî'nin Benî Esed'in meşveret görevini ifa ettiği görüşünde haklı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kaynaklar İslâm öncesi dönemde meşveret görevinin Benî Esed'den Yezîd b. Zem'a b. el-Esved'in uhdesinde olduğunu söylemektedir.^[45]

Benî Esed ile Benî Hâşim arasındaki iyi ilişkiler iki ailenin birbirine yakınlaşmasını sağlamıştır. Bundan dolayı Seyf b. Zîyzen Habeşlileri bozguna uğratarak onları Yemen'den çıkardığı vakit kendisini tebrik etmeye giden Kureyş kabilesi heyeti içerisinde Huveylid b. Esed de bulunmuştur.^[46] Yine Benî Esed, Hilfü'l-fudûl antlaşmasına da iştirak etmiştir.^[47]

[41] İbn İşhâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-meğâzî*, 54.

[42] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/39-40; Ezrakî, *hbâru Mekke*, 1/132-134. Ayrıca bkz. Ebû Abdillâh Vehb b. Münebbih, *Kitâbü't-Ticân fî mülûki Himyer* (San'a: Merkezü'd-dirasat ve'l Abhasi'l-Yemeniyye, 1347/1928), 306-307.

[43] Şerhanî, *es-Seyyidetu Hatice*, 71-72.

[44] Şerhanî, *es-Seyyidetu Hatice*, 72.

[45] Ahmed b. Muhammed İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, thk. Müfîd Muhammed Kumeyha-Abdülmecîd et-Terhînî (Beirut: Darü'l-kutubi'l-ilmiyye, 1983), 3/267, 271; Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme el-Makdisî, *et-Tebyîn fî ensâbi'l-Kureşiyîn*, thk. Muhammed Nâyif ed-Düleymî (Irak: el-Mecmau'l-İlmiyyü'l-İrâkî, 1982), 244.

[46] Vehb b. Münebbih, *Kitâbü't-Ticân*, 318; Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî, *Târîhu'l-'Arab kable'l-İslâm*, thk. M. Hasan Âl-i Yâsîn (Bağdad: Matbaatu'l-maarif, 1959), 52; Abdülhamid Mahmud Tahmaz, *es-Seyyidetu Hatice* (Dımaşk: Darü'l-kalem, 1996), 14; Şerhanî, *es-Seyyidetu Hatice*, 72; Muhammed Fatih Duman, *Kureyş Kabilesi (İslâm Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)* (Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2017), 220.

[47] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/153-154; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/52; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/13; Ahmed Hayri el-Ömerî, *es-Sîretü Müstemirre* (Mısır: 'Asîrul'-kutub, 2018), 101.

Benî Esed ile ilgili önemli hadiselerden biri de II. Ficâr Savaşı'na katılmış olmaları ve bu savaşta önemli bir rol oynamalarıdır. Kinâne-Kureys ve mütefik kabileleri ile Kays Aylân kabileleri arasında yaşanan savaşta Kureysliler Kayslılar'a galip gelmiştir. Daha sonra Utbe b. Rebîa'nın araya girmesiyle taraflar arasında sulh yapılmıştır. Kureys ve Kinâne Kays Aylân'dan öldürülenlerin diyetini ödeyerek karşı tarafa Benî Esed'den Hakîm b. Hizâm b. Huveylid'in de içinde bulunduğu kırk kişiyi rehine olarak vermiştir.^[48] Yapılan bu savaşta Kureys kabilesinin her boyunun başında bir reis bulunmaktaydı. Benî Esed'e de Huveylid b. Esed ile Osman b. Hüveyris b. Esed reislik etmiştir.^[49] Bu savaşta Benî Esed'den Nevfel b. Esed, Habîb b. Esed, Tâlib b. Esed, Tuleyb b. Esed, Avvâm b. Huveylid^[50] ve Hizâm b. Huveylid öldürülmüştür.^[51] Bazı kaynaklar Huveylid'in de bu savaşta öldürüldüğünü söylerken kimi kaynaklar onun ficar savaşının gerçekleştiği yılda yani ficar savaşından önce öldüğünü zikretmektedir.^[52] İbn Habîb, Huveylid'in Benî Ka'b b. Amr b. Huzâa'dan biri tarafından öldürüldüğünü kaydeder fakat ne zaman ve nerede öldürüldüğüne dair herhangi bir bilgi vermez.^[53]

Genel olarak putperestliğin^[54] hâkim olduğu Benî Esed içerisinde bazı kimselerin Hanifliğe yakın durduğu, Varaka b. Nevfel ile Osman b. Hüveyris gibi kimselerin ise Hristiyanlığı kabul ettiği görülmektedir. Kaynaklarda zikredilen bazı rivayetler Huveylid b. Esed'in dinî bir temayülünün olduğunu göstermektedir. Abdülmuttalib'in zemzem kuyusunu kazdıktan sonra Huveylid b. Esed'in onunla karşılaşp onu öven bir şiir söylemesi ve bu şiirde İbrahim'den İsmail'den, Cebrail ve Adem'den bahsetmesi^[55] onun

[48] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/209-211; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/104-106; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/12; Süheylî, *er-Ravzû'l-ünîf*, 1/318-321; Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-esser fî fünûni'l-meğâzi ve's-şemâ'il ve's-siyer*, thk. Muhammed el-İdü'l-Hatrâvî-Muhyiddin Müstû (Medine-Dimaşk: Mektebetu Dâri't-Turâs-Daru İbn Kesîr, 1992), 1/113; Corci Zeydan, *el-'Arab kable'l-İslâm* (Kahire: Darü'l-hilâl, ts.), 272-273.

[49] Sedûsî, *Kitâbü Hazf*, 52; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 169-170; İbn Habîb, *el-Münemmak fî ahbâri Kureys*, 332; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 120; İbn Kudâme el-Makdisî, *et-Tebyîn*, 223.

[50] İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 219; Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütüb'l-'Arabîyye, 1962), 15/248.

[51] İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 69-70; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 92; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *el-Muktedab min Kitâbi Cemhereti'n-neseb*, thk. Nâci Hasan (Beyrut: Darü'l-'Arabîyye, 1987), 41.

[52] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/109; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/16; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Darü'l-ma'arif, 1968), 2/282; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-esser*, 1/119.

[53] İbn Habîb, *el-Muhabber*, 189; Şerhanî, *es-Seyyidetu Hatice*, 77. Ayrıca bkz. Hudayr Abbâs el-Cümeylî, *Kureys*, çev. Asım Sarıkaya (İstanbul: Endülü's Yayınları, 2018), 104.

[54] Benî Esed'in Uzzâ putuna taptığı zikredilmektedir. Bkz. Cevad Ali, *el-Mufassal*, 6/240.

[55] İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 15/217.

Hanîflik geleneğinden habersiz olmadığını göstermesi açısından önemli bir veridir. Fakat bu veri Huveylid'in kesin olarak Hanîf olduğunu söylememiz için yeterli değildir. Abdülmuttalib'in "ilmi, miras alan kimselerden sadece Huveylid kalmıştır"^[56] sözünü değerlendiren Şerhanî, miras alınan ilmin din olduğunu söyleyerek Huveylid'in dinî bir temayülünün olduğunu söylemektedir.^[57] Şerhanî'ye katılmakla birlikte Huveylid'in dinî inancını net olarak ortaya koymak için yeterli malumata sahip olmadığımızı da ifade etmek isteriz.

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Benî Esed'den Varaka b. Nevfel putlara tapmaktan yüz çevirip Hristiyanlığı benimsedi.^[58] Osman b. Hüveyris de Rum kayserine gidip Hristiyan oldu ve kayserin yanında iyi bir konum elde etti.^[59] Kayserin taç giydirdiği Osman, Mekke valisi olarak tayin edildi.^[60] Hicaz bölgesini Bizans'a bağlama düşüncesi içerisinde olan Osman b. Huveyris vali olarak Mekke'ye geldiğinde yaptığı ilk iş Mekke halkını Hristiyanlığa davet etmek oldu. Fakat müşrik ve aynı zamanda akrabası olan Esved b. Esed b. Abdiluzzâ ona, Mekke halkının esirliği kabul etmeyeceğini ve kayserin dinini benimsemeyeceklerini bildirdi. Böylelikle Osman b. Hüveyris, bu girişiminde başarısız oldu ve hedefine ulaşamadı. Kendisine patrik^[61] denilen Osman'ın, Şam'da Gassanî Kralı Amr b. Cefne tarafından zehirlenerek öldürüldüğü söylenmektedir.^[62]

Kaynaklar Kâbe'nin tamir edilmesi hadisesini anlatırken Benî Esed'in de bu hadisede rol aldığını aktarmaktadır. Kâbe, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmâil'in inşâ etmesinden sonra yangın ve sel gibi nedenlerden dolayı zarar görmüş, bunun yanı sıra yapımının üzerinden uzun zaman geçmesinden ötürü yıkılacak hâle gelmişti.^[63] Aynı zamanda Kâbe'nin içinde bulunan kuyudan da değerli eşyalar çalınmaktaydı. Bu sebepten ötürü Kureyş, alçak

[56] İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 15/217.

[57] Şerhanî, *es-Seyyidetu Hatice*, 78.

[58] İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-meğâzî*, 115-116; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/251-253, 269; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 171; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/227; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, 1/379-380; Bünyamin Erul, "Varaka b. Nevfel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/517-518; Muhammed b. Muhammed Ebu Şehbe, *es-Sîretü'n-Nebeviyye fî Dav'il Kur'ân ve Sünne* (Dimaşk: Darü'l-kalem, 2014), 1/84-85.

[59] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/253; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, 1/381; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 4/39-40.

[60] Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, 1/382; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/606.

[61] Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, 209; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 4/93-94; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 125.

[62] Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, 210; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, 1/382. Ayrıca bkz. Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, 41-42.

[63] Daha geniş bilgi için bkz. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/58-102.

olan Kâbe duvarlarını yükseltmeye ve çatısı olmayan Kâbe'ye bir de tavan yapmaya karar verdi. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Kureyş batınları hep birlikte Kâbe'nin yeniden inşasına girişti. Hangi batının hangi duvarı yapacağına dair bir tartışma yaşandı ve görev taksiminin fal oklarının yardımıyla yapılmasına karar verildi. Fal oklarının çekilmesi sonucunda Hicr-Hatîm tarafı Abdüddâr b. Kusay, Esed b. Abdüluzzâ ve Adiy b. Ka'b oğullarına düştü.^[64]

Kâbe'nin yeniden yapımı tamamlanınca bu kez de Hacerülesved'in yerine yerleştirilmesi konusunda söz konusu kabileler arasında ihtilaf yaşandı. Daha sonra mescide ilk giren kişinin hakem kabul edileceğine dair anlaşmaya varıldı. Mescid kapısından ilk giren kişi Hz. Muhammed (sas) oldu. Toplum içerisinde "el-emîn" olarak bilinen Hz. Muhammed'e hadise anlatılınca o da şöyle bir çözüm yolu takip etti: Ridasını yere sererek Hacerülesved'i üzerine koydu ve Kureyş'in her batnından bir kişinin gelip ridasının bir ucundan tutmasını istedi.^[65] Bunun üzerine Benî Abdümenâf'tan Utbe b. Rebîa, Beni Esed'den Ebû Zem'a b. Esved, Benî Sehm'den el-Âs/Âsî b. Vâil (veya Kays b. Adiy) ve Benî Mahzûm'dan Ebû Huzeyfe b. Muğîre peygamberin ridası ile beraber Hacerülesved'i yerine taşıdılar ve rüknün hizasına kaldırdıklarında Hz. Muhammed de taşı yerine yerleştirdi.^[66]

Netice itibariyle Benî Esed, İslam öncesi dönemde genel olarak ticaret ile meşgul olmuş, Kâbe görevlerinin taksimi meselesinde ve yaşanan diğer anlaşmazlıklarda her zaman Benî Hâşim ile birlikte hareket etmiştir. Ayrıca katıldıkları Ficâr Savaşı'nda önemli bir rol üstlenmişlerdir.

2. Hz. Peygamber Dönemindeki Faaliyetleri

Hz. Peygamber vahiy alıp davete başladığı vakit Kureyş'in diğer batınları gibi Benî Esed de ona karşı düşmanca bir tavır takındı. Fakat Benî Esed içerisinde Hz. Peygamber'e inanıp onun davetine icabet eden kimseler de vardı. Bunların başında eşi Hz. Hatice bint Huveylid gelmekteydi.^[67] Zübeyr b. Avvâm b. Huveylid de ilk iman edenlerdendi.^[68]

Müşrikler yeni dinin müntesiplerine karşı başlangıçta sözlü saldırıda bulunmakta, onları tahkir edici ifadeler kullanmaktaydı. Fakat bu durum daha

[64] İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-meğâzi*, 103-105; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/218-221; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/120-121; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/157-164; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/14-15; Süheylî, *er-Ravzû'l-ünîf*, 1/337-338; Duman, *Kureyş Kabilesi*, 249.

[65] İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-meğâzi*, 107-108; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/223-224; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/121; Duman, *Kureyş Kabilesi*, 249.

[66] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/121-122; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/164; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/15.

[67] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/269-275.

[68] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/286.

sonra fizikî baskılara, hakâret ve işkencelere vardı. Mekke'de kendilerine yaşam hakkı tanınmayan Müslümanlardan bir grup Hz. Peygamber'in izni ve tavsiyesiyle Habeşistan'a hicret etti. Habeşistan'a hicret edenlerin arasında Benî Esed'den şu kimseler vardı:

- Zübeyr b. Avvâm b. Huveylid: Hem birinci hem ikinci hicrete katılmıştır.
- Amr b. Ümeyye b. Hâris b. Esed: İkinci Habeşistan hicretine katılmış ve Müslüman olarak Habeş topraklarında vefat etmiştir.
- Hâlid b. Hizâm b. Huveylid: İkinci hicrete katılmış ama yılan sokması sonucu vefat etmiş ve Habeşistan'a ulaşamamıştır.
- Yezid b. Muaviye b. Esved b. Muttalib b. Esed: İkinci hicrete katılmıştır.
- Esved b. Nevfel b. Huveylid b. Esed: İkinci hicrete katılmıştır.^[69]

Benî Esed'den bazı kimselerin Hz. Peygamber'in davetine karşı çıktığı, Peygambere ve Müslümanlara eziyet ettiği bilinmektedir. Bunlardan Esved b. Muttalib b. Esed Peygamber ile alay edenlerdendi. Ebü'l Bahterî el-Âs b. Hâşim b. Hâris b. Esed de Peygamberi yalanlayan ve ona eziyet edenler arasındaydı.^[70] Benî Esed'den Hz. Peygamber'e eziyet edenlerden birisi de Hebbâr b. Esved idi. Hebbâr b. Esved sadece Hz. Peygamber'e eziyet etmekle kalmamış onun aile fertlerini de incitmiştir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra kızı Zeyneb'i Mekke'den getirmesi için birini göndermişti. Zeynep dönüş yolunda Hebbâr b. Esved'in de içinde bulunduğu Kureyş kabilesinden bazı kimseler ile karşılaştı. Hebbâr, elindeki mızrak ile Zeyneb'e vurup onu devesinden düşürdü. Bu hadise vuku bulduğunda Zeyneb gebe idi ve aldığı darbe sebebiyle bebeğini kaybetti. Allah Resulü, Hebbâr'ı yakalamaları için askeri birlik gönderdi ve onu yakaladıkları yerde yakarak öldürmelerini söyledi. Fakat daha sonra ateşle cezalandırmanın Allah'a mahsus olduğunu söyleyerek onu öldürmekle yetinmelerini istedi. Gönderilen birlik tarafından ele geçirilemeyen Hebbâr, Mekke'nin fethinden sonra, Hz. Peygamber'in yanına gelerek İslâm'ı kabul etmiş ve böylece bağışlanmıştır.^[71]

Kaynaklar Kureyş müşriklerinin bi'setin 7. senesinde (M. 617) Şi'b-i Ebî Tâlib'de, Hâşimoğulları ile Muttaliboğullarına uyguladıkları ambargodan

[69] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/352; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/112-113; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/229-230; Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilberr, *ed-Dürer fi'htisâri'l-meğâzi ve's-siyer*, thk. Şevki Dayf (Kahire: 1966), 52; İzzüddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012), 45, 321, 407, 920.

[70] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/324; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/140, 165, 168-170.

[71] Mus'ab ez-Zübeyri, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 219; İbn Kudâme el-Makdisî, *et-Tebyîn*, 247; Nuri Topaloğlu, "Hebbâr b. Esved", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/148.

söz ederken bazı Benî Esed mensuplarının ağır şartlar altında yaşamaya zorlanan Müslümanlara yardım ettiğinden söz etmektedir. Anlatıldığına göre Hakîm b. Hizâm Şi'b-i Ebî Tâlib'de muhasara altına alınan Müslümanlara gizlice erzak taşımış, buna engel olmaya çalışan Ebû Cehil, Ebû'l Bahterî'nin tepkisiyle karşılaşmıştır.^[72] Zem'a b. Esved de Kâbe'ye asılan ve ambargo maddelerinin yazılı olduğu metni geçersiz kılmak için girişimde bulunanlar arasında olmuştur.^[73] Fakat bahsi geçen Hakîm b. Hizâm, Ebû'l Bahterî ve Zem'a b. Esved'in, Hz. Peygamber'in hicretinden bir gün önce Dâru'n-nedve'de toplanan ve Rasûlullah'ı öldürme kararını alan Kureys ileri gelenleri arasında olduğunu da ayrıca zikretmek gerekir.^[74]

Benî Esed'den bazı kimselerin Kureys'in saflarında Bedir Savaşı'na (2/624) katıldığı görülmektedir. Bunlar, savaşa gönüllü olarak katılmayan ve hatta bu konuda Ebû Cehil ile tartışan Hakîm b. Hizâm başta olmak üzere, Abdurrahman b. Avvâm, Abdullah b. Avvâm, Saîb b. Ebi Hubeyş b. Muttalib b. Esed, Huveyris/Hâris b. Abbad, Hâris b. Osman b. Hüveyris, Zem'a b. Esved b. Muttalib, Akîl b. Esved b. Muttalib, Hâris b. Zem'a, Ebû'l Bahterî ve Nevfel b. Huveylid'dir. Zikri geçen isimlerden Saîb b. Ebi Hubeyş, Huveyris/Hâris b. Abbad ve Hâris b. Osman Müslümanlar tarafından esir alınmış, Zem'a b. Esved, Akîl b. Esved, Hâris b. Zem'a, Nevfel b. Huveylid, Abdullah b. Avvâm ve Ebû'l Bahterî de öldürülmüştür.^[75] Allah Resulü, Şi'b-i Ebî Tâlib'e erzak sokan ve Benî Hâşim'e uygulan boykotun kaldırılması için çaba sarf eden Ebû'l Bahterî'nin öldürülmemesini söylemişti. Savaş meydanında Ebû'l Bahterî ile karşılaşan Mücezzer ona Allah Resulü'nün kendisini öldürmemelerini emrettiğini söyledi. Ebû'l Bahterî beraberindeki arkadaşının da affedilmesini talep etti. Bunu kabul etmeyen Mücezzer kılıcıyla onu öldürdü.^[76] Şirkin sembol isimlerinden biri olan Nevfel b. Huveylid de Mekke'de İslâm'a giren kimseleri dinlerinden döndürmek için işkence etmekteydi. Esed-i Kureys ve Esed-i Mutayyebûn olarak şöhret bulan Nevfel'i İbn Hişâm, Kureys'in

[72] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/8; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 1/272. Ayrıca bkz. İbn Abdilberr, *ed-Dürer*, 59.

[73] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/28-29; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 1/272-273.

[74] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/122-123; İbn Seyyidinnâs, *Uyünü'l-eser*, 1/292.

[75] İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-meğâzî*, 309; Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (London: Oxford University Press, 1965), 1/140, 148-149; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/348; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 1/362, 9: 464; İbn Abdilberr, *ed-Dürer*, 118; Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûnî'l-edeb*, thk. Ali Muhammed Haşim-Abdülmeccid Tarhinî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 17/35; Ahmed b. Ali b. İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 4/289.

[76] Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 213-214.

şeytanlarından biri olarak tanıtmıştır.^[77] O, Bedir'de Zem'a b. Esved ile birlikte Kureyş askerlerine erzak temininde bulunmuştur.^[78] Benî Esed'den Zübeyr b. Avvâm ise Müslümanların saflarında Bedir Savaşı'na iştirak etmiştir.^[79]

Nevfel b. Huveylid, Zübeyr b. Avvâm'ın amcasıydı. Zübeyr Müslüman olunca amcası Nevfel bu duruma şiddetle karşı çıktı. Sözlü uyarıları bir anlam ifade etmeyince Nevfel yeğenini bir hasıra sarıp tavana astı. Ardından bir ateş yakarak bu ateşin dumanıyla ona eziyet etti. Amcasının eziyetlerine rağmen inancından vazgeçmeyen Zübeyr'i, annesi Safiyye kurtardı.^[80] Yine anlatıldığına göre Hz. Ebû Bekir ile Talha b. Ubeydullah, Müslüman olunca Nevfel, onları iple birbirine bağlamış ve onlara işkence etmiştir. Bu nedenle ikisi karîneyn (birbirine bağlılar/birbirine bitişikler) olarak meşhur olmuştur.^[81] Nevfel b. Huveylid Peygambere olan düşmanlığıyla tanınmaktaydı. Allah Resulü'nün en bariz düşmanlarından biri olan Nevfel, bulduğu her fırsatta onu incitmeye ve eziyet etmeye çalışırdı. Allah Resulü onun Bedir'de öldürülmesi için Allah'a dua etmişti. Nitekim Allah, Peygamberin duasına icabet etmiş ve Nevfel Hz. Ali'nin eliyle Bedir'de öldürülmüştür.^[82] Bir defasında Nevfel, Hz. Peygamber'e olan düşmanlıkları ile bilinen Nadr b. Hâris ve Abdullah b. Ebî Ümeyye'yi de yanına alarak Allah Resulü'ne geldiler ve ona şöyle dediler: “Ey Muhammed! Bize Allah'tan bir kitap getirmediğin müddetçe, ayrıca bu kitabın Allah katından olduğuna ve senin de onun elçisi olarak gönderildiğine şahitlik edecek dört melek getirmediğin sana asla iman etmeyeceğiz.”^[83] Bunun üzerine onlar hakkında şu ayet nazil oldu: “Şayet sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik ve onlar elleriyle onu tutmuş olsalardı, yine de o inkârcılar, “Bu apaçık bir büyü, başka bir şey değil” derlerdi”.^[84]

[77] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/312-313. Ayrıca bkz. İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 120.

[78] Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzi*, 1/128.

[79] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/323; İbn Abdilberr, *ed-Dürer*, 122.

[80] Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 1/122; Mehmet Efendioğlu, “Zübeyr b. Avvâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/522.

[81] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/197; Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-'Ossmâniyye*, thk. Abdüsselâm M. Hârûn (Beyrut: Darü'l-Cil, 1991), 27-28; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 3/416.

[82] Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir b. Muhammed el-Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*, thk. M. Abdülhamîd en-Nümeysî (Beyrut: Darü'l-kutubi'l-İlmiyye, 1999), 12/166.

[83] Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdi el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Daru İhya'i-turâs, 2002), 1/550-551; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Daru Taybe, 1989), 3/129; Emînü'l-İslâm Ebî Ali el-Fazl b. el-Hasen et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Darü'l-Murteza, 2006), 4/10.

[84] el-En'âm 6/7.

Uhud Savaşı'nda (3/625) Benî Esed'den Abdullah b. Hûmeyd^[85] b. Zübeyr b. Hâris b. Esed beraberindeki müşrikler ile birlikte Hz. Peygamber'i öldürmek istemiş de bu girişimi Ebû Dücâne'nin engellemesi sebebiyle başarısızlıkla sonuçlanmış ve Abdullah, Hz. Ali tarafından öldürülmüştür.^[86] Muhtemelen Benî Esed Hendek savaşında (5/627) da Ebû Süfyân önderliğinde toplanan kabileler arasında yerini almış ve Medine muhasarasına katılmıştır. Çünkü Ebû Süfyân Hz. Muhammed ile savaşmak için Kureyş'in bütün batınlarından savaşçılar toplamıştır.^[87] Fakat bu savaşa Benî Esed'den kimlerin katıldığı bilinmemektedir. Zübeyr'in kardeşi Sâib b. Avvâm da Müslümanların safında Uhud Savaşı'na katılmıştır.^[88] Mekke'nin fethinden önce Hendek ile Hayber Savaşlarına ve Hudeybiye Antlaşması'na iştirak edenler arasında Benî Esed'den Zübeyr ve Sâib dışında hiç kimsenin ismine rastlamamaktayız.^[89]

Benî Esed Kureyş'in diğer kolları gibi Mekke'nin fethinde (4 Ocak 630) Müslüman oldu. Müslüman olduktan sonra Benî Esed'e mensup bazı kimseler Hz. Peygamber ile birlikte çeşitli savaşlara iştirak etti. Yezîd b. Zem'a, Tâif kuşatmasında (630) savaşın şiddetli olduğu bir anda atının üzerinde Tâif kalesinin dibine kadar geldi ve kendileriyle konuşmak için kalede bulunanlardan eman istedi. Kaledekiler de ona eman vermiş gibi göründüler. Yezîd b. Zem'a onlara yaklaşıncı attıkları oklarla onu şehit ettiler.^[90] Mekke'nin fethinde Müslüman olan Vehb b. Zem'a da Veda haccında Hz. Peygamber'e eşlik etmiştir.^[91]

3. Hz. Peygamber'den Sonraki Yaşantıları

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in vefatından sonra Benî Esed'in yaşanan siyasi ve içtimaî hadiselerle kabilesel tavır olarak katılımları hakkında pek fazla bilgi yoktur. Fakat Benî Esed'e mensup bazı şahsiyetlerin yaşanan siyasi hadiselerle aktif bir şekilde katıldığı görülmektedir. Bu şahsiyetler arasında da ön plana çıkan kişi Zübeyr b. Avvâm'dır. Zübeyr, Hz. Peygamber'in vefatından sonra yapılan ilk halife seçiminde başlangıçta Hz. Ali'yi desteklemiş fakat

[85] Mus'ab ez-Zübeyrî'ye göre, rifade görevinin Abdullah'ın babası Humejd'in uhdesinde olduğu söylenmiştir. Bkz. *Kitâbü Nesebi Kureyş*, 212.

[86] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3/91; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/40; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/391; İbn Abdilberr, *ed-Dürer*, 166.

[87] Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, thk. Mustafa Abdülvâhid vd. (Kahire: el-Meclisü'l-a'la li'ş-şuuni'l-İslâmiyye, 1997), 4/512.

[88] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/112; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 448-449.

[89] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/112; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 408, 449.

[90] Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/926; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3/310; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/113; İbn Abdilberr, *ed-Dürer*, 242.

[91] İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 4/1560; İbn Kudâme el-Makdisî, *et-Tebyîn*, 246.

çoğunluğun Hz. Ebû Bekir'e meylettiğini görünce o da Hz. Ebû Bekir'e biat etmiştir.^[92] Zübeyr b. Avvâm, Hz. Ebû Bekir döneminde irtidat eden kabilelere karşı mücadele etmiş, Yermük Savaşı'na (15/636) iştirak etmiştir. Hz. Ömer döneminde idarî sahalarda halifeye danışmanlık yapmış, aynı zamanda bu dönemde İran, Suriye-Filistin ve Mısır bölgelerinde yürütülen bazı fetih hareketlerine katılmıştır. Zübeyr, ikinci halife Hz. Ömer'in, kendisinden sonraki halifenin seçimi için oluşturduğu altı kişilik ashâbü's-şûrâ heyeti^[93] içerisinde yer almıştır. Hz. Osman döneminde de Taberistan'ın fethi (30/650) başta olmak birçok sefere katılım sağlamıştır.^[94]

Zübeyr'in kardeşi Sâib b. Avvâm, Hz. Ebû Bekir döneminde yapılan Yemâme Savaşı'nda (12/633) Müseylime'ye karşı savaşırken şehit olmuştur.^[95] Zübeyr'in diğer kardeşi Büceyr b. Avvâm'ın da Yemâme Savaşı'nda şehit olduğu rivayet edilmektedir.^[96] Sahâbenin seçkinlerinden olan Hişâm b. Hakîm'in de Hz. Ebû Bekir döneminde yapılan Ecnadeyn savaşında (13/634) şehit düştüğü söylenmektedir.^[97] Varaka'nın kardeşi Adî b. Nevfel b. Esed, Hz. Ömer ve[ya] Hz. Osman dönemlerinde Hadramut'ta âmillik yapmıştır.^[98] İbn Hazm onun bu görevi Hz. Ömer veya Hz. Osman döneminde yürüttüğünü kaydetmektedir.^[99] Zübeyr'in bir diğer kardeşi Abdurrahman b. Avvâm da Yermük Savaşı'nda şehit düşmüştür.^[100]

Kaynaklar Hz. Osman döneminde Benî Esed'den bazı kimselerin halifenin yanında yer aldığını, evinde muhasara edildiği vakit onu savunurken öldürdüklerini yazar. Zikredildiğine göre Hz. Osman, Mescid-i Nebevî'de hutbe okuduğu esnada muhalifliği ile bilinen Abdullah b. Mes'ud mescide gelmiş, onu gören Hz. Osman minberden onu eleştirmiştir. Abdullah b. Mes'ud da kendisini savununca Hz. Osman, onun mescitten çıkarılmasını emretmiştir. Bunun üzerine Benî Esed'den Abdullah b. Zem'a b. Esved b. Muttalib, Hz.

[92] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4/308-310; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/267-268; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/973.

[93] Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-siyâse*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Darü'l-Edva, 1990), 1/44.

[94] Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülük*, 3/571, 4/108; Efenodioğlu, "Zübeyr b. Avvâm", 44/522-523.

[95] İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 71; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'n-Neseb*, thk. Mer-yem Muhammed Hayrüddir' (Beyrut: Darü'l-fikr, 1989), 205; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/112; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 2/575.

[96] İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 1/403.

[97] İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 1222.

[98] Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 209; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/1061; İbn Kudâme el-Makdisî, *et-Tebyîn*, 243.

[99] İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 120.

[100] İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 778; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 4/289.

Osman'ı eleştiren Abdullah b. Mes'ud'u tartaklayıp yere düşürmüştür.^[101] Yine Abdullah b. Zem'a, Abdullah b. Vehb b. Zem'a, Abdullah b. Abdurrahman b. Avvâm, Ubeydullah b. Abdurrahman b. Avvâm ve Abdullah b. Zübeyr Hz. Osman isyancılar tarafından muhasara edildiği vakit onu savunmuşlardır. Bunlardan Abdullah b. Zem'a, Abdullah b. Vehb ve Abdullah b. Abdurrahman b. Avvâm isyancılar tarafından öldürülmüştür.^[102] Hz. Osman isyancılar tarafından öldürüldükten sonra Hakîm b. Hizâm, Abdullah b. Zübeyr ve Münzir b. Zübeyr ile birlikte gizlice maktul halifeyi defnetmiştir.^[103]

Benî Esed mensuplarının Hz. Ali döneminde muhalefet bloğunda yer aldığını görmekteyiz. Talha b. Ubeydullah ile birlikte Hz. Ali'ye ilk biat edenlerden biri olan Zübeyr b. Avvâm, başlangıçta Hz. Ali'yi desteklemişse de daha sonra biatını bozmuş, Talha b. Ubeydullah ile birlikte Mekke'ye giderek Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını isteyen Hz. Âişe'nin safına katılmıştır. Cemel Savaşı'nda (36/656) Hz. Ali'nin ordusuna karşı savaşmak için Hz. Âişe'nin ordusunda yer alan Zübeyr, savaşın hararetli olduğu bir anda Hz. Ali ile karşılaşmıştır. Hz. Ali, Zübeyr ile konuştuktan sonra onu savaş meydanından ayrılmaya ikna etmiştir. Bunun üzerine Zübeyr, savaş alanını terk edip Medine'ye dönmek için yola çıkmıştır. Bunu haber alan Amr b. Cürmûz birkaç arkadaşını da yanına alarak Zübeyr'in peşine düşmüş ve Vâdissibâ' denilen yerde kendisine yetişmiştir. Amr b. Cürmûz, namaz kıldığı esnada Zübeyr'i şehid etmiştir.^[104] Abdullah b. Ma'bed b. Hâris b. Zübeyr b. Hâris b. Esed de Cemel savaşında öldürülmüştür.^[105]

Hz. Ali-Hz. Muâviye arasındaki kavgada ise Esved b. Ebi'l Bahterî^[106] b. Hâşim b. Hâris b. Esed Medine'de Mervân ile birlikte hareket ediyor, insanları Hz. Ali'ye yardım etmekten alıkoyuyor, Sıffîn'de bulunan Muaviye ile mektuplaşıyordu. Hatta Hz. Muâviye, Kays b. Sa'd'ın Hz. Ali'nin safına katılmasını engelleyemedikleri için Esved b. Ebi'l Bahterî ile Mervan'ı kınamıştır.^[107] Ayrıca Hz. Muâviye, Büsr b. Ebû Ertât'ı Ali taraftarlarını öldürmesi için

[101] Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, 6/147.

[102] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, 4/1280; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, 6/199; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 119; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 750; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 4/225.

[103] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/75; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/64; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, 6/206.

[104] Ahmet b. Dâvûd Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *el-Ahbârü'l-tvâl*, thk. Abdülmün'im Âmir (Kahire: Vizaretü's-sekafâ, 1960), 147-148; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, 3/54; Mes'ûdî, *Mürüci'z-zehab*, 2/283; Efendioğlu, "Zübeyr b. Avvâm", 44/522.

[105] İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 5/22.

[106] Esved b. Ebi'l Bahterî, Ali-Muaviye kavgasında Medine'de insanlara namaz kıldırmaştır. Bkz. Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 214.

[107] Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, 3/83-84; Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/555.

Medine'ye yolladığında Benî Esed'den Esved ile istişare etmesini istemiştir. Búsr Medine'ye gelince Hz. Ali destekçilerini öldürmeyi düşünmüş fakat Esved buna izin vermemiştir.^[108] Ubeydullah b. Abdırrahman b. Avvâm da Sıffin'de Muaviye'nin safında savaşırken öldürülmüştür.^[109] Onun Cemel'de öldürüldüğü de söylenmiştir.^[110] Münzir b. Zübeyr de Yezîd b. Muâviye ile birlikte Konstantiniye fethine katılmıştır. Muaviye öleceğı zaman Münzir'in kendisini kabre koymasını vasiyet etmiştir.^[111]

Kaynaklar 63/683 yılında meydana gelen Harre Olayı'ndan söz ederken Emevî kuvvetlerinin Medine'yi işgal edip burada büyük bir katliam gerçeleştirdiğini zikreder. Gerçeleştirilen bu katliamda Benî Esed'e mensup birçok kişi öldürülmüştür. Öldürülenler arasında şu kimseler vardır: Vehb b. Abdullah b. Zem'a b. Esved, Yezîd b. Abdullah b. Zem'a, Ebû Seleme b. Abdullah b. Zem'a, Mikdâd b. Vehb b. Zem'a, Yezîd b. Abdullah b. Vehb b. Zem'a, Hâlid b. Abdullah b. Zem'a, Abdullah b. Zem'a'nın ismi bilinmeyen bir çocuğı, Muğire b. Abdullah b. Sâib b. Ebî Ceşş b. Muttalib, Abdullah b. Nevfel b. Adî, Amr b. Nevfel b. Adî, Abdurrahman b. Abdullah b. Ebî Züeyb b. Adî b. Nevfel'in bir çocuğı ve Adî b. Tuveyt b. Habîb b. Esed.^[112]

Burada Benî Esed'den Abdullah b. Zübeyr'in Mekke hâkimiyetinden de söz etmek istiyoruz. Yezîd'e karşı yürütölen muhalefetin başını çeken Zübeyr b. Avvâm'ın oğlu Abdullah, Yezîd'in öldüğünü (27 Kasım 683) haber aldığı vakit "emirü'l-mü'minîn" unvanıyla Mekke'de halifeliliğini ilân etti (64/683) ve Mekke'yi hilafet merkezi yaptı.^[113] şam (Ürdün hariç), Kûfe, Basra, Horasan, Yemen ve Medine gibi şehirler ona biat ettiler.^[114] Yaklaşık on yıl boyunca başta Mekke olmak üzere İşlâm dünyasının birçok yerinde halife olarak hüküm süren ve bu süre zarfında Emevîler'i oldukça uğraştıran Abdullah b. Zübeyr, Haccac b. Yûsuf es-Sekafî'nin komuta ettiğı 2000 kişilik ordunun Mekke'ye girmesi (Ocak 692) üzerine şehri korumak için büyük bir direniş

[108] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 41-42; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 1/88; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 1/221-222.

[109] Zübeyrî, *Cemheretü nesebi Kureyş*, 1/227.

[110] Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Ömer b. Ğarame el-Amrevî (Beirut: Darü'l-fıkr, 1996), 38/8.

[111] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beirut: Mektebetü'l-maarif, 1990), 8/246

[112] Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, 228; Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 236-239, 241. Ayrıca bkz. İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/230-239.

[113] Ebü Amr Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Riyad: Daru Taybe, 1985), 257-258; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/320-321; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/145.

[114] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/374; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/234-235; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/332-333.

sergiledi. Ancak Emevî ordusu karşısında daha fazla dayanamayan Abdullah b. Zübeyr, 14 Cemaziyelevvel 73/1 Ekim 692 tarihinde öldürüldü.^[115] Böylelikle onun ölümünden sonra Zübeyrîler de dağılmış oldu. Abdullah b. Zübeyr'in hilafeti döneminde Benî Esed'den şu kimseler Medine'de emirlik yapmıştır: Münzir b. Zübeyr b. Avvâm^[116], Ubeydullah b. Zübeyr, Ca'fer b. Zübeyr^[117], Ubeyde b. Zübeyr^[118], Mus'ab b. Zübeyr^[119]. Bunlardan Ubeydullah b. Zübeyr Emevî halifesi Mervan b. Hakem döneminde (684-685) de emirlik yapmıştır.^[120]

Yezîd döneminde Husayn b. Nümeyr'in Mekke'yi kuşattığı (24 Eylül 683) ve bu kuşatma esnasında Yezîd ordusunun, mancınıklar ile attıkları yağlı paçavraların Kâbe'de yangına yol açtığı kaynaklar tarafından zikredilmektedir.^[121] Abdullah b. Zübeyr, Kâbe duvarlarının kalan kısımlarını Hz. İbrâhim'in yaptırdığı temele kadar yıktırdı ve Kâbe'yi bu temeller üzerinden yeniden yaptırdı. Aynı zamanda güneybatı, kuzeydoğu duvarlarını hatîm ile birleştirerek hicri binaya dâhil etti ve binanın yüksekliğini de 27 zira'a çıkardı (64/684). Abdullah b. Zübeyr, bu yenilikler dışında daha başka restorasyon faaliyeti ve bakım-onarım işleri gerçekleştirdi. Ancak 73 (692) yılında Halife Abdülmelik b. Mervân'ın emriyle Mekke'ye giren Haccâc b. Yüsuf yine onun onayıyla İbn Zübeyr'in açtığı güneybatı duvarı üzerinde bulunan kapıyı kapattırdı, hicri tekrar binanın dışına çıkartıp binanın yüksekliğini de eski haline geri döndürdü.^[122]

Benî Esed'in daha sonra yaşanan siyasî hadiselere iştirakleri hakkında pek fazla bilgi sahibi olmasak da bazı mensuplarının Emevîler'e destek verdiğini görmekteyiz. Emevî Halifesi II. Mervân döneminde, 130/748 yılında Hâricî lideri Ebû Hamza el-Muhtâr b. Avf, Mekke ve Medine'yi işgal edince Emevî ordusu içerisinde Medine savunmasında yer almışlardır. Kudeyd vakası olarak bilinen savaşta Emevîler, Ebû Hamza karşısında yenilgiye uğramış ve aynı zamanda Benî Esed'den (Âl-i Zübeyr) 40 kişi de bu savaşta öldürülmüştür. Öldürülenlerden bazılarının isimleri şöyledir: Hamza b. Mus'ab b. Zübeyr,

[115] Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 269

[116] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/181.

[117] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/182-183.

[118] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/185.

[119] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/181-182.

[120] Arif Ahmed Abdülğani, *Târîhu Umerâi'l-Medîneti'l-Münevvera (h.1-1417)* (Dımaşk: Dâru Kenân, 1996) 494-495.

[121] Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 252; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/196-200; İbn Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-siyâse*, 2/19-20; Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 5/498-499.

[122] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/201-221; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/251; Sadettin Ünal, "Kâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/16-17.

Ammara b. Hamza, Mus'ab b. Ukkâşe b. Mus'ab, Âtîk b. Amir b. Abdullah b. Zübeyr, Amr b. Âtîk, Salih b. Abdullah b. Urve b. Zübeyr, Hakem b. Yahya b. Urve b. Zübeyr, Münzir b. Abdullah b. Münzir, Hâlid b. Zübeyr'in çocuğu, Saîd b. Muhammed b. Hâlid, Musa b. Hâlid'in bir çocuğu.^[123]

Benî Esed'in Abbasîler dönemindeki faaliyetleri hakkında pek fazla malumata sahip değiliz. Fakat bu aileden bazı kimselerin bu dönemde emirlik yaptığı bilinmektedir. Bu dönemde emirlik görevinde bulunanların isimleri şöyledir:

Abdullah b. Mus'ab b. Sabit b. AbdUllah b. Zübeyr: Halife Mehdî döneminde Yemâme'de, Hârûnürreşîd döneminde ise Medine'de emirlik yapmıştır. Abdullah b. Mus'ab, bahsi geçen iki halifenin de teveccühünü kazanmış, onların has adamlarından biri olmuştur.^[124]

Bekkâr (Ebû Bekr) b. Abdullah b. Mus'ab b. Sâbit: Bekkâr da babası gibi Hârûnürreşîd döneminde Medine'de emirlik yapmış ve halifenin teveccühüne mazhar olmuştur.^[125]

Ebü'l Bahterî Vehb b. Vehb b. Kesîr/Kebîr b. Abdillâh b. Zem'a b. Esved: Hârûnürreşîd döneminde Medine'de emirlik yapmıştır.^[126] Halife Emîn döneminde de kadılık yaptığı kaydedilmektedir.^[127]

Talha b. Abdurrahman b. Abdullah b. Esved b. Ebi'l-Bahterî de Abbasî halifelerinden Abbas es-Seffâh, Ebû Ca'fer el-Mansûr ve Muhammed el-Mehdî'nin yakın dostuydu.^[128]

Daha sonraki dönemlerde sahip oldukları meziyetler ile adlarından söz ettiren Benî Esed mensuplarından bazı kimseleri zikretmek istiyoruz. Bunlardan Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) Medineli meşhur yedi fakihten biri olup hadis ve siyer ilimlerinde ön plana çıkmıştır.^[129] Hubeyb b. Abdullah b. Zübeyr, zühdü ve ilmi ile meşhur olmuştur.^[130] Zübeyr b. Bekkâr b. Abdullah b. Mus'ab, Abbasîler adına uzun yıllar farklı bölgelerde kadılık yapmıştır. Ensâb âlimi, tarihçi ve hadis râvisi olan Zübeyr b. Bekkâr birçok eser telif

[123] Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 391-392. Ayrıca bkz. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 7/394-398; İzzüddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebu'l Fida Abdullah el-Kadî (Beirut: Darü'l-kutubi'l-ilmiyye, 1987), 5/49-51.

[124] Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys*, 1/113-160; Yâkût el-Hamevî, *el-Muktedab*, 42.

[125] İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 72; Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys*, 1/138; Yâkût el-Hamevî, *el-Muktedab*, 42.

[126] Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 8/247, 498; Ahmed Abdülğani, *Târîhu Umerâti'l-Medîneti'l-Münevverâ*, 156-157.

[127] Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 468.

[128] Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 218.

[129] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/177-181; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 9/441-444; İbn Kudâme el-Makdisî, *et-Tebyîn*, 231.

[130] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/405.

etmiştir.^[131] Urve b. Zübeyr'in çocuklarından Hişâm b. Urve, Abdullah b. Urve ve Yahya b. Urve meşhur muhaddislerdendi.^[132] Hebbâr b. Esved'in neslin-den gelen Ömer b. Abdülazîz b. Münzir de Sind bölgesinde valilik yapmış, Halife Mütevekkil'in öldürülmesinden (4 Şevval 247/ 11 Aralık 861) sonra bağımsızlığını ilan ederek bir hanedanlık kurmuştur.^[133]

Sonuç ve Değerlendirme

Kureysü'l-bitâh'tan olan Benî Esed, İslâm öncesi dönemde sayı ve güç bakımından Abdüddâr ve Abdümenâf oğullarının gerisinde kalmış, zayıf halkayı teşkil ettiği için bir denge siyaseti gütmeye adına genellikle Benî Abdimenâf/ Beni Hâşim ile ittifak kurmuştur.

Kâbe'nin yakınında ikamet eden Benî Esed'in geçim kaynağı ticaret olmuş, Hakîm b. Hizâm, Zem'a b. Esved, Hz. Hatice ve Hâle bint Huveylid gibi kimseler yaptıkları ticaretten büyük kazançlar elde etmişlerdir.

Benî Esed'den iki kişi putlara tapmaktan yüz çevirip Hristiyanlığı kabul etmiştir. Bunlar Varaka b. Nevfel ve Osman b. Hüveyris'tir. Diğer batınlar ile karşılaştırıldığında bu sayı istatistiksel bir veri olarak oldukça değerlidir.

Allah Resulü vahiy alıp davete başladığı zaman Kureys'in diğer kolları gibi Benî Esed de davete karşı düşmanca bir tavır takınmış, Hz. Peygamber ve ona iman eden sahâbîlere türlü eziyetler etmekten geri durmamıştır. Bunun yanında Benî Esed'den Hz. Hatice bint Huveylid ve Zübeyr b. Avvâm b. Huveylid gibi kimseler ona iman eden ilk kimselerden olmuştur. Müşriklerin baskıları ve işkencelerinden kurtulmak ve inançlarını rahatça yaşamak için Habeşistan'a hicret edenler arasında Benî Esed'den bazı kimseler de olmuştur. Benî Esed'e mensup Zübeyr b. Avvâm ve Saib b. Avvâm gibi kimseler Hz. Peygamber ile birlikte çeşitli savaşlara iştirak etmişlerdir.

Benî Esed mensuplarından Müslüman olanlar olsa da genel olarak İslâm'ı kabul ettikleri Mekke'nin fethine kadar Hz. Peygamber'e muhalefet etmişler ve Müslümanlar ile yaptıkları savaşlarda birçok mensubunu kaybetmişlerdir.

Benî Esed mensupları Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde çeşitli görevlerde bulunmuşlar ve fetih hareketlerine iştirak etmişlerdir. Hz. Osman döneminde halifenin yanında yer almışlar ve halifenin evinde öldürüldüğü gün onlardan birçok kişi halifeyi

[131] Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî (Haydarabad: Meclisü Dâirati'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1977), 6/266-267.

[132] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/460-462; İbn Kudâme el-Makdisî, *et-Tebyîn*, 232.

[133] Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 220; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 118; Zabiher Rahman, "Bilâdü's-Sind'de Bir Arap Hanedanlığı: Hebbârîler (h.247-416/m.862-1026)", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Haziran 2020), 135-164.

isyancılara karşı savunurken öldürülmüştür. Hz. Ali döneminde ise bu ailenin mensupları halifeye karşı muhalefet etmiş, hatta Benî Esed'den Sıffîn'de Hz. Muâviye'nin safında savaşıp öldürülenler olmuştur.

Emevîler dönemine gelindiğinde Abdullah b. Zübeyr, Halife Yezîd'in keskin bir muhalifi olmuştur. Emevîler ile yapılan savaşlarda pek çok Benî Esed mensubu öldürülmüştür.

Abbasîler döneminde ise Benî Esed mensuplarının halifeler ile iyi ilişkiler geliştirdiklerini görmekteyiz. Abdullah b. Mus'ab, Bekkâr (Ebû Bekr) b. Abdillâh, Ebû'l-Bahterî Vehb b. Vehb ve Talha b. Abdirrahman b. Abdillâh gibi bazı kimseler emirlik ve kadılık görevlerinde bulunmuş, halifelerin ilgi ve teveccühlerine mazhar olmuşlardır.

Daha sonraki dönemlerde bu aileye mensup Urve b. Zübeyr, Hubeyb b. Abdullah b. Zübeyr ve Zübeyr b. Bekkâr gibi kimseler gerçekleştirdikleri ilmî faaliyetler ile adlarından sıkça söz ettirmişlerdir. Hişâm b. Urve, Abdullah b. Urve ve Yahya b. Urve gibi kimseler hadis ilminde meşhur olmuşlardır. Hebbâr b. Esved'in neslinden olan Ömer b. Abdülazîz b. Münzir de Sind bölgesinde bir hanedanlık kurmuştur.

Sonuç olarak denilebilir ki Benî Esed, her ne kadar Benî Abdimenâf ile Benî Abdiddâr'ın gölgesinde kalmışsa bile yine de hem İslâm öncesi dönemde hem de İslâm sonrası dönemde tarihî bir role sahip olmuştur. Özellikle mensuplarından bazı kimseler İslâm tarihinde büyük izler bırakmıştır.

Kaynakça

- Abdülġani, Arif Ahmed. *Târîhu Umerâi'l-Medîneti'l-Münevvera (h.1-1417)*. Dımaşk: Dâru Kenân, 1996.
- Alan, Hüseyin. *Siyerin Gölgesinde 1 (Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan)*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Ali, Cevad. *el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*. Beyrut: 1993.
- Asmaî, Abdülmelik b. Kureyb. *Târîhu'l-'Arab kable'l-İslâm*. thk. M. Hasan Âl-i Yâsîn. Bağdad: Matbaatu'l-maarif, 1959.
- Avcı, Casim. "Kureyş (Benî Kureyş)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/442-444. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd. *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Daru Taybe, 1989.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkar-Riyad Zirikli. 13 Cilt. Beyrut: Darü'l-fikr, 1996.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu'l-büldân*. thk. Abdullah Enis et-Tebba'. Beyrut: Müessesetü'l-maarif, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *Delâ'ilü'n-nübüvve*. thk. Abdülmü'tî Kal'acı. 7 Cilt. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1988.

- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-Bahrü'z-zehhâr (Müsnedü'l-Bezzâr)*. thk. 'Âdil b. Sa'd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikme, 2003.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-'Osmâniyye*. thk. Abdüsselâm M. Hârûn. Beyrut: Darü'l-Cil, 1991.
- Cümeylî, Hudayr Abbâs. *Kureys*. çev. Asım Sarıkaya. İstanbul: Endülüis Yayınları, 2018.
- Çelikkol, Yaşar. *İslâm Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Duman, Muhammet Fatih. *Kureys Kabilesi (İslâm Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)*. Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Ebû Hanife ed-Dineverî, Ahmet b. Dâvûd. *el-Ahbârü't-tivâl*. thk. Abdülmün'im Âmir. Kahire: Vizaretü's-sekafe, 1960.
- Ebu Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *es-Sîretü'n-Nebeviyye fî Dav'il Kur'ân ve Sünne*. 2 Cilt. Dimaşk: Darü'l-kalem, 2014.
- Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'n-Neseb*. thk. Meryem Muhammed Hayrüddir'. Beyrut: Darü'l-fikr, 1989.
- Efendioğlu, Mehmet. "Zübeyr b. Avvâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/522-524. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Erul, Bünyamin. "Varaka b. Nevfel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/517-518. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ezdî, Ebû Muhammed Abdülganî b. Saîd. *Müştebihü'n-nisbe*. thk. Komisyon Kahire: Mektebetü's-sekafe, 2001.
- Ezraki, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed. *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âssâr*. thk. Rüşdi Salih Melhas. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Endülüis, 1983.
- Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs. *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadîsîh*. thk. Abdülmelik b. Abdillâh. 6 Cilt. Beyrut: Daru Hadr, 1994.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Abdülhamid Hindavî. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2002.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr. *et-Târîh*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. Riyad: Daru Taybe, 1985.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût. *el-Muktedab min Kitâbi Cemhereti'n-neseb*. thk. Nâcî Hasan. Beyrut: Darü'l-Arabiyye, 1987.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, 1993.
- İbn Abdilberr, Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *ed-Dürer fî'htisâri'l-meğâzi ve's-siyer*. thk. Şevki Dayf. Kahire: 1966.
- İbn Abdilberr, Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becavî. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Cil, 1992.
- İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed. *el-'İkdü'l-ferîd*. thk. Müfid Muhammed Kumeyha-Abdülmeccid et-Terhînî. 9 Cilt. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1983.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Ömer b. Ğarame el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Darü'l-fikr, 1996.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *el-İştikâk*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Darü'l-Cil, 1991.

- İbn Ebi'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh. *Şerhu Nehci'l-belâga*. thk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrahim. 20 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1962.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *el-Muhabber*. nşr. Ilse Lichtenstädter. Haydarâbâd-Dekken: Matbaatü Cem'iyeti Daireti'l-maarif, 1361/1942.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *el-Münemmak fî ahabâri Kureys*. thk. Hurşîd Ahmed Fârik. Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1985.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *Muhtelifü'l-kabâ'il ve mü'telifühâ*. thk. İbrâhim el-Abyârî. Kahire-Beyrut: Dârü'l-kitabi'l-Mısırî-Dârü'l-kitabi'l-Lübânî, 1400/1980.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî. *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Darü'l-maarif, 1962.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-kitabi'l-Arabî, 1990.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü's-Siyer ve'l-meğâzî*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Daru'l-fikr, 1978.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-maarif, 1990.
- İbn Kudâme el-Makdisî, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tebyîn fî ensâbi'l-Kureşiyîn*. thk. Muhammed Nâyif ed-Düleymî. Irak: el-Mecmau'l-İlmiyyü'l-Irâkî, 1982.
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *el-İmâme ve's-siyâse*. thk. Ali Şîrî. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Edva, 1990.
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukkâse. Kahire: Darü'l-maarif, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbn Seyyidünnâs, Ebû'l-Feth Fethüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *'Uyû-nü'l-eser fî funûni'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*. thk. Muhammed el-İdû'l-Hatrâvî-Muh-yiddin Müstû. 2 Cilt. Medine-Dımaşk: Mektebetu Dâri't-Turâs- Daru İbn Kesîr, 1992.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer. *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*. thk. Fehîm M. Şeltût. 4 Cilt. Cidde: 1979.
- İbn Zebâle, Muhammed b. el-Hasen. *el-Müntehab min kitâbi Ezvâci'n-nebi (Zübeyr b. Bekkâr'ın rivayeti)*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Medine: Matbaatü'l-cami'ati'l-İslâmiyye, 1981.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed. *el-Kâmil fî't-târîh*. thk. Ebû'l Fida Abdullah el-Kadî. 11 Cilt. Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1987.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed. *Üsdü'l-ğâbe*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012.
- İbnü'l-Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed. *Cemheretü'n-neseb*. thk. Nâcî Hasan. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1407/1986.

- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Nihâyetü'l-ereb fi ma'rifeti ensâbi'l-'Arab*. thk. İbrâhim el-Ebyârî. Beyrut: Darü'l-kitâb, 1980.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu Kabâili'l-'Arab*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1997.
- Mağribî, Hüseyin b. Alî b. el-Hüseyin el-Vezîr. *el-Înâs fi 'ilmi'l-ensâb*. thk. Hamed el-Câsir. Riyad: Darü'l-Yemame, 1980.
- Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l- ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*. thk. M. Abdülhamid en-Nümeysi. 15 Cilt. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1999.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen b. Alî. *Mürücü'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher*. thk. Kemal Hasan Mer'î. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 2005.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhya'i-turâs, 2002.
- Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*. thk. Ali Muhammed Haşim-Abdülmecid Tarhinî. 33 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Ömerî, Ahmed Hayri. *es-Siretü Müstemirre*. Mısır: 'Asîrul'-kutub, 2018.
- Seâlibî, Ebü Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil. *Simârü'l-kulûb fi'l-muzâf ve'l-mensûb*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Beyrut: Darü'l-maarif, 1985.
- Sedûsî, Ebü Feyd Müerric b. Amr b. el-Hâris. *Kitâbü Hazf min nesebi Kureys*. nşr. Selâhaddin el-Müneccid. Kahire: Mektebetü Dar'ı-Arûbe, 1960.
- Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî. 13 Cilt. Haydarabad: Meclisü Dâirati'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1977.
- Süheyli, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî. *er-Ravzî'l-ünüf*. thk. Mecdi b. Mansur. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.
- Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*. thk. Mustafa Abdülvâhid vd. 12 Cilt. Kahire: el-Meclisü'l-a'la li'ş-şuuni'l-İslâmiyye, 1997.
- Şerhanî, Hüseyin Ali. *es-Seyyidetu Hatice bint Huveylid*. Irak: el-Atabetü'l-Hüseyniyye, 2017.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 11 Cilt. Kahire: Darü'l-maarif, 1968.
- Tabersî, Emînü'l-İslâm Ebî Ali el-Fazl b. el-Hasen. *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Darü'l-Murteza, 2006.
- Tahmaz, Abdülhamid Mahmud. *es-Seyyidetu Hadîce*. Dımaşk: Darü'l-kalem, 1996.
- Temir, Hakan. "Hakîm b. Hizâm'ın Hayatı ve Faaliyetleri". *Akademik Siyer Dergisi* 1 (Ocak 2020), 84-111.
- Temir, Hakan. *Arap Yarımadası'nda Kabile Hayatı*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Baskı, 2021.
- Topaloğlu, Nuri. "Hebbâr b. Esved", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/148. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ünal, Sadettin. "Kâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/14-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd. *Kitâbü'l-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. (London: Oxford University Press, 1965.

- Vehb b. Münebbih, Ebû Abdillâh. *Kitâbü't-Ticân fî mülûki Himyer*. San'a: Merkezü'd-dirasat ve'l Abhasi'l-Yemeniyye, 1347/1928.
- Watt, W. Montgomery. *H. Muhammed Mekke'de*. çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Muhammed Sâdık Bahrülulûm. 3 Cilt. Necef: Mektebetü'l-Haydariyye, 1964.
- Yemani, Ahmed Zeki. *Darü's-Seyyideti Hatice bint Huveylid*. Mekke: Müessesetü'l-Furkan, 2013).
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Zabihur Rahman. "Bilâdü's-Sind'de Bir Arap Hanedanlığı: Hebbâriler (h.247-416/m.862-1026)". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Haziran 2020), 135-164.
- Zeydan, Corci. *el-'Arab kable'l-İslâm*. Kahire: Darü'l-hilâl, ts.
- Zeydan, Corci. *Kadîm Araşların Nesepleri*. çev. Hakan Temir. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020.
- Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab. *Kitâbü Nesebi Kureys*. thk. E. Lévi-Provençal. Kahire: Darü'l-maarif, 1982.
- Zübeyrî, Zübeyr b. Bekkâr el-Kureşî. *Cemheretü nesebi Kureys ve ahbâruhâ*. thk. Abbas Hânî el-Çerâh. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2010.

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
THE JOURNAL OF SİRAH STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138
Sayı: 13 • Temmuz 2022
Issue: 13 • July 2022

Türk Şiirinin Ufku: Hz. Peygamber

The Vision of Turkish Poetry: The Prophet

Alper Ay*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

<https://doi.org/10.56288/siyer.1093238>

Geliş Tarihi: 25 Mart 2022/Date Received: 25 March 2022

Kabul Tarihi: 23 Mayıs 2022/Date Accepted: 23 May 2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Alper Ay)

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, mail: alper.ay40@gop.edu.tr orcid: 0000-0002-3035-1560

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

Türk edebiyatının en yaygın nazım türlerinden birisi na'tlardır. Bunun yanında tevhid, münâcât ve mevlid gibi türler de oldukça sık örneği olan nazım türleri arasındadır. Tarihi seyir içerisinde Hoca Ahmed Yesevî'den Yunus Emre'ye ve buradan bütün bir Türk şiirine yön veren bazı temel konular vardır. Bunların başında Hz. Peygamber gelmektedir. Türk edebiyatında hakkında en fazla şiir yazılan kişi Hz. Muhammed'in (sas) kendisidir. Bu itibarla edebiyatımıza yön veren kurucu şairlerin mısralarındaki temel yaklaşım bize bütüne dair ipuçları verecektir. Ahmed Yesevî, Yunus Emre gibi kurucu şairlerin şiirlerindeki temalar sonraki yüzyıllarda da karşımıza çıkmakta ve mefhum itibarı ile tekrar edilmektedir. Bu temaların en başında ise sevgi gelmektedir. Peygamber sevgisi yüzyıllar boyunca Türk şiirinin üzerinde durduğu bir konudur. Sevgiyle birlikte hürmet ve saygı gibi kavramlar da kendini göstermektedir. Bu makalede Türk edebiyatının önde gelen kurucu şairlerinin Hz. Peygamber algıları üzerinde duruldu. Hikmetler ve şiirler vahiy penceresinden değerlendirilmiş; Hz. Muhammed'i canından çok sevdiğini söyleyen şairlerin gerekçeleri izah edilmeye çalışılmıştır. Netice olarak bütüncül bir yaklaşımla Türk şiirindeki Hz. Peygamber sevgi ve saygısının temel noktaları incelenmiş ve çerçevesi çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Hz. Peygamber, Tasavvuf, Şiir, İktibas

Abstract

One of the most common types of verse in Turkish literature is na't. In addition, genres such as tawhid, münâcât and mawlid are among the verse types that are very common examples. In the historical course, there are some basic issues that direct the whole Turkish poetry from Hoca Ahmad Yasawî to Yunus Emre. First of all the Prophet is one of them. Prophet Muhammad is the person about whom the most poems are written in Turkish literature. In this respect, the basic approach in the verses of the founding poets who guided our literature will give us clues about the whole. The themes in the poems of the founding poets such as Ahmad Yasawî and Yunus Emre appear in the following centuries and are repeated as a concept. At the forefront of these themes love comes first. The love of the Prophet is a subject that Turkish poetry has focused on for centuries. Along with love, concepts such as reverence and respect also show themselves. In our study, we focused on the perceptions of prophet of the leading founding poets of Turkish literature. The wisdoms and poems were evaluated through the aspect of revelation. We tried to explain the reasons of the poets who said that they loved our Lord very dearly. As a result, the basic points of the Prophet's love and respect in Turkish poetry were examined and framed with a holistic approach.

Key Words: Turkish Literature, Prophet, Mysticism, Poem, Citation

Giriş

Türk İslâm edebiyatı başlangıcından günümüze İslâm dinini kaynak olarak kullanmaktadır. Bu bakımdan İslâm'ın bilhassa vahyin sıklıkla kullandığı konu ve kavramlar edebiyatımızda aynı oranda karşımıza çıkar. Bunun en temel örneği tevhid konusudur. Kitabımız baştan sona, Fatîha'dan Nas'a kadar tevhid inancını ihata eder. Sûfî şairlerin divan-ı ilâhiyatları da böyledir. Onların yazdıkları şiirlere ilâhi, divanlarına da divan-ı ilâhiyat denmesi muhtevalarındaki ilâhî kaynakta mündemiçtir. Dolayısıyla Türk edebiyatının en temel ve yaygın konularından birisi Allah'tır. Cenâb-ı Mevla'yı tanıma, bilme, emrine itaat etme gibi kaygı ve amaçlarla yazılan ilâhilerde en başta Allah'ın varlığını ve birliğini okuruz. Eşinin benzerinin olmaması, eşyaya hükmetmesi ve kudreti üzerinde durulan konulardandır. Allah'a şükretmek, O'ndan korkmak, O'na sığınmak ve dua etmek yine şiir ikliminde bizi karşılayan konu ve kavramlardır. Müstakil birer tür olan tevhid^[1] ve münacatlar^[2] o kadar yaygındır ki tevhid şiirleri içerisinde akaid/inanç sahasındaki pek çok konu ele alınmıştır. Münacatlarda ise bir kul Allah'a nasıl dua eder veya etmelidir sorusunun pek nahif cevapları bulunabilir. Dahası bu şiirlerde Allah'ın rahmeti, merhameti, bağışlayıcı olması en çok üzerinde durulan konulardır. Kısacası İslâm inancında Allah'a dair bilinen, söylenen, üzerinde durulan hemen her konu bu şiirlere misafir edilmiştir.

Türk İslâm edebiyatının ikinci temel kaynağı ise hadis-i şeriflerdir. Kendisine kitabın vahyedilmesiyle birlikte inananlar için en güzel ve mutlak örnek olması; Hz. Peygamber'i, Türk edebiyatının en mühim şahsiyeti ve kahramanı yapmıştır. Türk edebiyatı bütünüyle değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'e eşsiz yakarışlar sunan bir sedaya sahiptir. Bu yakarışların başında na't-i şerifler^[3] gelmektedir. Şiir vadisinde kalem oynatan hemen her Müslüman şairin durduğu, durmayı bir vazife bildiği veya durmamaktan hayâ ettiği duraklardan birisi na'tlardır. Bu noktada merhum Sezai Karakoç'un ifadelerini hatırlamakta yarar vardır: "Peygamber nasıl insanın ufku ise na't da şiirin ufkudur."^[4] Hz. Peygamber'i övme ve bu vesile ile ondan şefaahat talep etme üzerine bina edilen na'tlar edebiyatımızda en çok örneği olan türdür. Divanlarda genellikle tevhid ve münacatlardan hemen sonra

[1] M. İsmet Uzun, "Tevhid", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012); Mustafa İsen - Muhsin Macit, *Türk Edebiyatında Tevhidler* (Ankara: TDV Yayınları, 2011).

[2] Abdulhakim Koçin, *Türk Edebiyatında Münâcât* (Ankara: TDV Yayınları, 2011); Muhsin Macit, "Münacat", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006).

[3] Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't* (Ankara: TDV Yayınları, 1993).

[4] Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, 2. Çalışmamıza verdiğimiz başlık da Karakoç'un buradaki teşbihinden mülhemdir.

yer alan na't-ı Şerifler hemen her nazım Şekli ile karşımıza çıkabilmektedir. Na'tların dışında Hz. Peygamber'in hayatını baştan sona konu alan siyerler müstakil bir tür olarak kaşımıza çıkar. Türk edebiyatındaki ilk rneği ise Kadı Darir'in (. ?) *Siretü'n-nebi* eseridir.^[5] Peygamber Efendimiz'in sadece doğumunu ve bazı mucizelerini anlatan ve halk arasında çok yaygın okunan bir diğer tür ise mevliddir. En meşhur rneği Süleyman elebi'nin (. 1422) *Vesiletü'n-nect* adlı eseridir.^[6] Hz. Peygamber'in miracını konu alan eserlere *miraciyye*,^[7] hicretini anlatanlara *hicret-nme*, gazalarını konu edinenlere *gazavat-nme*, fizikçi özelliklerini anlatan eserlere hilye, ahlki özelliklerini anlatanlara Őemil denmektedir ve bu konuların her birisinin müstakil birer tr oluşturabilecek çoklukta örnekleri vardır. Krk hadisler, yüz hadislerle beraber Hz. Peygamber hakkında yazılan Şiirlere baktığımızda bu Şiirlerde Efendimiz'in her yönü ile ele alındığını görebiliriz. Hayatı hakkında bilinen pek çok Şey Şiire konu edilmiş ve yüzyıllardır Türk edebiyatında işlenmiştir. Türk edebiyatını bütünüyle dikkate aldığımızda Şunu rahatlıkla iddia edebiliriz ki: Türk edebiyatı bir peygamber edebiyatıdır. Hz. Peygamber'i Őireten ve sreten her yönüyle Türk edebiyatında okuyabiliriz. Onun hayatının her safhası merkezden çevreye doğru Şiire konu olmuştur. Doğumundan miracına, savaşlarından vefatına kadar hemen her hadise manzumelerde yer bulurken mesela Onun dilinden cennetle mjdelenmek Őerefine erişen Bedir ashbı dahi müstakil manzumelere konu olmuştur.^[8] Bu durumu Müslüman Şairin Hz. Peygamber'i anlama ve anlatma gayreti ile izah etmek mümkündür. Fakat en temelde Resl-i Ekrem efendimiz ile iman edenler arasındaki duygusal bağ bu durumun kilit noktasıdır. Bu kilidin anahtarı ise "*Peygamber mü'minlere kendi canlarından evladır.*"^[9] yetinde mahfuzdur.

Hz. Peygamber ile müslüman Türk Şairleri arasındaki bağı irdelemek ve tutarlı, tatmin edici neticeler elde etmek bir makale konusundan çok daha ötede bir mefhumdur. Dolayısıyla biz burada Ahmed Yesev (. 1166) ve Yunus Emre (. 1320) gibi Türk İslm Edebiyatının kurucu isimleri ve onların takipçilerinin Şiirlerinden rnekler vermek suretiyle konuyu izah etmeye çalışacağız. Tercih ettiğimiz örnekler ise hem daha önceki çalışmalarda

[5] M. İsmet Uzun, "Siyer", *TDV İslm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009).

[6] M. İsmet Uzun, "Mevlid", *TDV İslm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004); İsmail Metin, "Türklerde Hz. Peygamber Sevgisine Bir rnek Olarak Süleyman elebi'nin 'Vesiletü'n-Nect' Adlı Eser", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* VII/3 (2020), 1644-1672.

[7] M. İsmet Uzun, "Mi'raciyye", *TDV İslm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020).

[8] Fatih Ramazan Süer, "Esm-i Ehl-i Bedir'i Manzm Söyleyiş", *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science* V/41 (2017), 190-218.

[9] el-Ahzb 33/6.

üzerinde durulmayan veya kısaca bahsedilip geçilen hem de divanlarda sıklıkla örneği bulunan konulardan olacaktır. Fakat konu başlığının belirlenip mefhuma uygun örneği tespit etmek, şiiirlerin sayısı nazar-ı dikkate alındığında hayli zorlu bir süreçtir. Seçtiğimiz konular ve örnekler bir sevgi temeline dayanmakla birlikte vahyin çerçevesi dâhilinde olacaktır. Yani Kur'ân-ı Hakîm, Hz. Peygamber'i nasıl algılamamızı öngördü ise konular ve örnekler bu bağlam dâhilinde olacaktır.

Bu minvalde ilk olarak taradığımız divan Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleridir. Türkistan Piri'nin *Divân-ı Hikmet*'te isminden en çok bahsettiği peygamber Hz. Muhammed'dir. Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde Hz. Peygamber'e karşı son derece saygılı, muhabbetli bir tavır takınmıştır. Hz. Peygamber'e dair hemen her hikmette muhabbet, saygı, edep ve itaat çizgisi hâkim olmuştur.

Yunus Emre'nin divanında da durum aynıdır. Yunus da tıpkı Yesevî gibi divanında Hz. Peygamber'den çok sık bahseder. Her iki mutasavvıf şairin Hz. Peygamber hakkındaki ifadelerini değerlendirdiğimizde ortak bir çizginin hâkim olduğunu gözlemliyoruz. Sevgi temelli başlayan bu çizgi; saygı, itaat ve hürmet kavramları ile bir anlam dünyasına bürünmektedir.

Eşrefoğlu Rûmî, Şemseddin Sivâsî gibi Yunus takipçisi sûfî şairlerin şiiirleri muhteva bakımından Yesevî ve Yunus çizgisindedir ve konuya dair taradığımız divanlar arasındadır. Hz. Peygamber hakkındaki mısraları birbirlerini tamamlar mahiyette bir bütünlük arz etmektedir. Dede Ömer Rûşenî, İsmail Hakkı Bursavî, Alvarlı Efe ve Yaman Dede gibi isimlerin de şiiirlerinden istifade ettik. Örnek verdiğimiz şairlerin yaşadıkları zamanlar dikkate alındığında genel olarak Türk edebiyatının başından sonuna bütüncül bir bakış açısı yakalamaya çalıştığımızı söyleyebiliriz.

A. Hz. Peygamber, Mü'minlere Canlarından Daha Kıymetlidir

İlk olarak Hz. Peygamber ile mü'minler arasındaki sevgi bağıni kuran, emreden ve bu sevginin ölçüsü ile sınırlarını çizen bir âyetle konuya başlamak istiyoruz. Ahzâb sûresi 6. âyette hem Hz. Peygamber'i sevme kıstası belirlenmiş hem de onun eşlerinin mü'minlerin anneleri olduğu haber verilmiştir:

“O peygamber mü'minlere kendi canlarından daha evladır (yakındır).

Onun zevceleri de (mü'minlerin) anneleridir.”^[10]

Âyet-i kerimenin verdiği mesaj esasında çok açıktır. İman eden birisi peygamberini kendi nefesine tercih etmelidir ve bu tercih imanın bir göstergesidir. Âyetin tefsirlerinde genel olarak bir hadis-i şerif kaydedilmiş ve bu

[10] el-Ahzab 33/6.

sevginin iman ile ilişkisi ortaya konulmuştur. MÜslim’de geçen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Hiçbir kul, ben kendisine ehlinden, malından ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça (kmil) iman etmiş sayılmaz.”^[11]

Hz. Peygamber, yetteki kıstası/ölüyü biraz daha açmış ve sevgi bakımından kendisinin ne derece üstün olacağını ve bunun da iman bir mesele olduğunu beyan etmiştir. Yine kaynaklarda zikredildiğine göre Amr b. s, Hz. Peygamber’e duyduğu muhabbet ve tazimden dolayı doya doya yüzüne bakamadığını söylemiştir.^[12] Bu minvalde kendisini canından hariç her şeyden çok sevdiğini beyan eden Hz. Ömer’i, Efendimiz tashih etmiş ve canından da çok sevmesi gerektiği konusunda uyarmıştır.^[13]

Ayet-i kerimenin tefsirlerinde işaret edilen bu hadislerle beraber bazı açıklama ve rneklemele de mevcuttur. Geniş bir bakış açısı sunması bakımından Mevdd’nin yet-i kerimenin tefsiri için söylediklerini buraya kaydediyoruz:

“Hz. Peygamber’in Müslümanlarla, Müslümanların da Hz. Peygamber’le olan ilişkileri diğer insan ilişkilerinin ötesinde yüce bir zellige sahiptir. Hz. Peygamber’le mü’minler arasındaki bu ilişki ile karşılaştırılabilecek başka hiçbir ilişki yoktur. Hz. Peygamber mü’minlere ailelerinden hatta kendi nefislerinden bile daha müşfik, yumuşak ve merhametlidir. Aileleri, eşleri ve çocukları onlara zarar verebilir, onlara bencilce davranabilir, onları yanılabilir, onların hata ve günah işlemelerine neden olabilir ve onları cehenneme srkleyebilirler. Fakat Peygamber aleyhisselam başkadır. O, sadece mü’minleri ebedi saadet ve huzura yöneltecek davranışlarda bulunur. Mü’minler kendi felaketleri ile sonuçlanan hatalar işleyebilirler fakat Hz. Peygamber onlar için sadece iyi ve hayırlı olanı diler. Durum böyle olduğuna göre Hz. Peygamber’in m’minler tarafından ailelerinden, çocuklarından hatta kendi nefislerinden bile önde tutulmaya hakkı vardır. Mü’minler O’nu dünyadaki herkesten, her şeyden daha çok sevmeli, O’nun seçim ve hükmünü kendilerinininkine tercih etmeli ve onun verdiği her emre boyun eğmelidir.”^[14]

Elmalılı Hamdi Yazır da benzer bir yaklaşımla yet-i kerime için şunları söyler:

[11] Ahmed Davudoğlu, *Sahh-i Müslim Tercümesi ve şerhi* (İstanbul: Rihle Kitap, 2017), 1/264.

[12] Davudoğlu, *Sahh-i Müslim Tercümesi ve şerhi*, 1/265.

[13] Davudoğlu, *Sahh-i Müslim Tercümesi ve şerhi*, 1/265.

[14] Mevdd, *Tefhimu’l-Kur’an* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 4/390-391.

“Peygamber mü'minler için canlarından ileridir, bütün işlerinde kendilerinden daha önceliklidir. Çünkü onlar için iyilikleri, yararları ve kurtuluşları ne ise o ancak onu gözetir, onu emreder, kötülüklerine ve zararlarına razı olmaz. Hâlbuki insanın kendisi öyle değildir. O hâlde peygamber onlara kendilerinden daha sevgili ve onun emri de kendilerinin emrinden daha geçerli ve ona karşı şefkatleri nefislerine şefkatlerinden daha mükemmel olmalıdır.”^[15]

İsmail Hakkı Bursevî^[16], Zemahşerî^[17] ve Ömer Nasuhi Bilmen^[18] de burada kilere benzer ifadelerle âyeti tefsir etmişlerdir. Yukarıdaki hadis-i şerifler ve müfessirlerin âyet-i kerime için beyan ettiği görüşleri değerlendirdiğimizde mü'minlerin Hz. Peygamber'i sevme noktasında nasıl bir tutum içerisinde olmaları gerektiği veya Hz. Peygamber'in ne suretle mü'minlere kendi nefislerinden kıymetli olacağı anlaşılabilir.

Allah Resulü ile ümmeti arasında iman temelinde duygusal bir bağın olduğunu âyet-i kerimeden hareketle söylemek gerekir. Hz. Peygamber'in de ümmetine son derece düşkün olduğu yine vahyin haber verdiği konular arasındadır.^[19] Bu ölçüt bize Müslüman şairleri anlama, onların mısralarını anlamlandırma noktasında geniş bir bakış açısı da sunmaktadır. Zira Türk edebiyatında Hz. Peygamber ile ilgili yazılan manzumelerin pek çoğu duygusal metinlerdir ve muhtevalarında bilgiden öte duyguya ağırlık vermişlerdir. Dolayısıyla Türk edebiyatında bilhassa sûfî şairlerin dillerinden dökülen manzumelerin sahip olduğu duygusal muhteva bu minvalde değerlendirilebilir. Burada üzerinde durduğumuz duygusallıktan kastın ise temelde sevgi ve muhabbet olduğunu belirtmek gerekir. Hz. Peygamber'e aşk derecesinde bağlı olan bir şairin mısralarında sevginin bütün katmanları, hasret, özlem, iştiyak ve buna bağlı olarak gelişen saygı, hürmet, itaat gibi duygular kendini gösterir. Şiirimizde Hz. Peygamber için duygusal olarak çizilen dünya bu kavramlar ile ihata edilmiştir. Tabi aşkın kaynaklık ettiği saygı ve hürmet de yine vahye taalluk eden konulardandır. Bu konular da müstakil başlıklar altında ele alınacaktır.

Türkistan Piri Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri sevgi veya aşk bağlamında dikkat çekici örnekler içermektedir. Bu özgün misallerden birisi şöyledir:

[15] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 6/505-506.

[16] İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan Tefsiri* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2012), 6/417.

[17] Zemahşerî, *Keşşaf Tefsiri = el-Keşşaf an haka'iki gavamidi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucuhi't-te'vil (metin-çeviri)* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 5/348. Zemahşerî diğerlerinden farklı olarak Hz. Peygamberi mü'minlerin babası olarak telakkî etmiştir. Fakat yine mefhum ortaktır.

[18] Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1971), 6/2785.

[19] Tevbe 9/128.

**Ümmet bolsan iştib canın bermes misen
Mustafa'ga canın kurban kılmas mısın**

Can ne bolgay imanın bermes misen
İştib okub yerge kirdi Kul Hoca Ahmed

Günümüz ifadesiyle;

**Ümmet olsan iştip cânını vermez misin
Mustafa'ya cânını kurban eylemez misin**

Cân ne olacak, imanını vermez misin
İştip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed^[20]

Hoca Ahmed Yesevî ümmet olmanın gereği olarak Hz. Peygamber'i sevmekten bahsetmiş ve "Mustafa'ga cânın kurbân kılmas mısın" derken yukarıda örneklerini vermeye çalıştığımız hadisleri ve tefsirleri kuşatan bir bakış açısı sunmuştur.

Hikmet'te Hz. Peygamber'e canı feda etmekten, onun söz konusu olduğu yerde canın kıymetinin olmayacağından bahsedilmiştir. Üçüncü mısradan iman kavramını kullanması da anlamsız ve rastgele değildir. Hoca Ahmed Yesevî mefhumun muhalifinden konuyu ele almış ve kişinin imanının Hz. Peygamber sevgisine bağlı bulunduğunu işaret etmiştir. Zira Hz. Peygamber, hadis-i şerifinde kendisine duyulan veya duyulması gereken sevgiyi iman ile irtibatlandırmıştır. Hikmetteki bu ifadeler sıradan bir sevgi sözü olmaktan çok ötededir. Çünkü bu emir yukarıdaki âyette bildirildiği üzere bizzat Allah'ın mü'minlere yüklediği bir sorumluluktur. Bir kulun Hz. Peygamber'i canından çok sevdiğini söylemesi sıradan bir sevgi alameti değil bilakis vahyin işaret ettiği bir ölçüdür. Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetindeki ifadelerini de bu açıdan değerlendirmek gerekir.^[21]

Yunus Emre ise âyette belirtilen kıstasın somut örneklerini ilâhilerinde izhar eder. Yunus ilâhilerinde Peygamber sevgisi kendini çok net bir şekilde gösterir.

Şol seni seven kişi komış yoluna başi

İki cihân güneşi sensün yâ Resûla'llâh

Şol seni sevenlere kıl şefâ'at anlara

Mü'min olan tenlere cânsun yâ Resûla'llâh

Şol seni sevdi Sübhân oldun kamuya sultân

Cânım yolına kurbân olsun yâ Resûla'llâh^[22]

[20] Hayati Bice, *Dîvân-ı Hikmet* (Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 82.

[21] Alper Ay, *Dîvân-ı Hikmet'te Manevi Âyet İktibasları*. (Ankara : Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2020).

[22] Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 346.

Yunus Emre ilâhisinde Hz. Peygamberle birlikte onun yolundan da bahsetmiş ve bir anlamda sünnete tabi olmayı işaret etmiştir. Çünkü Yunus’a göre Peygamber Efendimizi seven kişi onun yoluna başını koyacaktır, koymalıdır. “Mümin olan tenlere cansın Resulullah” mısrası yukarıda tefsirler ve hadislerle birlikte düşündüğümüz “*O peygamber mü’minlere kendi canlarından daha evladır.*” âyetinin Türk dilindeki sedasıdır. Yunus’un mısrası bu âyetin mefhumu/mazmunu ile hayat bulmuştur. Yunus Emre’ye göre iman eden bir beden ancak Resulullah sevgisi ile can bulabilmektedir. Beden için can ne ise mü’min için de Hz. Peygamber o mesabededir. Bu yaklaşım bize Yunus Emre’nin hayatı Hz. Peygamber ile anlamlandırıldığını gösterir. Bu bakış açısını destekleyen başka âyetler de söz konusudur. Hz. Peygamberin “üsve-i hasene”^[23] olması bunlardan bir tanesidir. Her iki âyet de Ahzâb suresinde kayıtlıdır. Aynı surenin 36. âyeti de yine mü’minler ile Resûlullah arasındaki kıstası belirler:

“Allah ve Resûlü bir meselede hüküm verdiği zaman inanan erkek ve kadına başka bir tercih hakkı yoktur.”^[24]

Bu âyet-i kerime ile Hz. Peygamber’in mü’minlere nasıl nefislerinden evla olacağı müşahhas hale getirilmiştir.

Aşık Yunus da ilâhilerinde Hz. Peygamber’in adını sıkça anar ve halk arasında çokça bilinen ilâhiler de Aşık Yunus’a aittir. En çok bilinen şiirlerinden bir tanesi şöyledir:

Cânım kurbân olsun senin yoluna
Adı güzel kendi güzel Muhammed
Gel şefaate eyle kemter kuluna
Adı güzel kendi güzel Muhammed
Sen hak peygambersin şeksiz gümansiz
Sana uymayanlar gider imansız
Âşık Yunus neyler dünyayı sensiz
Adı güzel kendi güzel Muhammed^[25]

Adı güzel kendi güzel Muhammed mısrası vahyin öngördüğü peygamber sevgisinin mutlak bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Sezai Karakoç salavat-ı şerifenin Türkçedeki en güzel karşılığının bu mısra olduğunu söyler.^[26] Canın kurban edilmesi edebi bir metinde sıradan bir sevgi sözcüğü veya iltifat olarak düşünülmemelidir. Bu ifadeler vahye mutabık olmak kaydıyla bilinçli olarak

[23] el-Ahzâb 33/21.

[24] el-Ahzâb 33/36.

[25] Mustafa Tatçı, *Aşık Yunus* (İstanbul: H Yayınları, 2008), 30.

[26] Sezai Karakoç, *Yunus Emre* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2012), 53.

tercih edilmişlerdir. Zira bu iki dörtlüğünde Âşık Yunus hem peygamber sevgisinden bahsediyor hem de peygambere uymayanların imansız olarak bu dünyadan göçeceklerini söylüyor. Efendimiz'in risaletini kabul edip etmeme durumundaki iman ile ilgili âyetler söz konusudur lakin burada daha çok üzerinde durulan “Hiçbir kul, ben kendisine ehlinden, malından ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça (kâmil) iman etmiş sayılmaz.”^[27] hadis-i şerifidir. Hz. Peygamber sevgisi belirlenen çizgide olamayınca imanî bir nakısa söz konusu olacağı hadiste zımnin mevcuttur. Âşık Yunus'un bahsettiği de bu âyet ve hadislerden başka bir şey değildir. Zira ona göre dünya Hz. Peygamber olmadan anlamsız bir diyar olacaktır. “Âşık Yunus neyler dünyayı sensiz” mısrası bize bunu işaret eder. Hayat, Efendimiz ile onun varlığı ve ona duyulan muhabbet ile lezzet bulmaktadır. Yunus'un mısralarına göre hayata anlam katacak olan şey budur.

Bir Yunus takipçisi olan Eşrefoğlu Rûmî (ö. 1469) de konuyla ilgili benzer ifadeler söyler:

Mustafa'nın yoluna ben cânı kurbân eylerem
Aşk ile girdim yola meydânı gözler gözlerim^[28]

Ederim cânımı kurbân senin yolunda ey Ahmed
Nola bir kez yüzün görsem vakt-i sehergâhı^[29]

Her iki beyitte de aynı mazmun farklı kurgularla karşımıza çıkar. Yine öncelenen, üzerinde durulan, uğruna can feda edilecek olan Peygamber Efendimiz'in yoludur. Ona duyulan özlem ve muhabbet “nola bir kez yüzün görsem” ifadesiyle kendisini gösterir.

Sivaslı şair Ahmedî (ö. 1412) de Efendimize canını kurban etmek isteyenlerdendir:

Olsun **nisâr sıdk ile bu cân** Muhammed'e
Devletli **cândır ol ki ola kurbân** Muhammed'e^[30]

Dede Ömer Rûşenî (ö. 1487) de bir beytinde Yunus Emre gibi beden ve can benzetmesi yaparak dünyanın Peygamber Efendimiz olmadan cansız bir beden gibi olduğunu söyler:

Cism-i bî-cân gibidir cânâ cihân sensiz kamu
Cânların sen cânısın cânâ sana cânđır cesed^[31]

[27] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nâsır (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “İman”, 7 (No. 14)

[28] Mustafa Güneş, *Eşrefoğlu Rumi: hayatı, eserleri ve divanı* (İstanbul : Sahhaflar Kitap Sarayı, 2006), 319.

[29] Güneş, *Eşrefoğlu Rumi*, 393.

[30] Yaşar Akdoğan, *Ahmedî Divanı* (Ankara: Kültür Bakanlığı e-kitap, 2018), 8.

[31] Emine Yeniterzi, *Türk Edebiyatında Na'ılar (Antoloji)* (Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 11.

Şemseddin Sivâsî (ö. 1597) de Yunus vadisinde yürüyen sûfî şairlerden bir tanesidir. Sivasî Efendi bir beytinde Allah'a yakarır ve mahşer günü Hz. Peygamber ile birlikte haşrolunmak istediğini, zira onun sevgisi ile dünyada deli divane olduğunu söyler:

Bizi haşr eyle yarın Ahmed-i Muhtârın ile
Rûz u şeb arttı cünûnum olmuşam divânesi^[32]

Peygamber sevgisinden dolayı gece gündüz divane olan Şems-i Sivasî başka bir na't-ı şerifinde Efendimizden şefaata dileğinde bulunur:

Senin âşıklarındır hep senin sâdıklarındır hep
Senin lâyıklarındır hep şefaata yâ Resûlallah
Kapından özge yok kapım tapundan özge yok tapım
Bu dem geldim bilip suçum şefaata yâ Resûlallah
Atamdan bana eşfaksın anamdan dahi erfaksın
Sözün reddolmaz evfâksın şefaata ya Resûlallah^[33]

Sahâbenin Hz. Peygamber için kullandığı “anam babam sana feda olsun” söylemi Şems-i Sivasî'nin na'tında da kendine yer bulmuştur. “atamdan bana eşfaksın anamdan dahi erfaksın” mısrası “anam babam sana feda olsun” ile aynı kapıyı aralamaz mı?^[34]

Sivâsî sûfîlerin büyüklerinden Abdülmecid Sivâsî (ö. 1639) de bir nutk-ı şerifinde Efendimiz'e olan özlemini dile getirmiştir ki bu nutk-ı şerif pek ârifâne ve pek âşıkânedir:

Hadden aşdı iştiyâkın yâ Rasûl göster cemâlin
Yakdı beni iftirâkın yâ Rasûl göster cemâlin
Beni bu derd ü bu hicrân âhir öldürür ne dermân
Sana kurbân edeyim cân yâ Rasûl göster cemâlin
Felege çıkdı figânım yâş ile bir oldu kanım
İштиyakdan yandı cânım yâ Rasûl göster cemâlin
Çün beni saldın bu derde nazar et hâlîme zerre
Nice bir hicâb u perde yâ Rasûl göster cemâlin
Çün bahâr oldu güler gül kamu hurrem oldu bülbül
Yüzün üzre koma sünbül yâ Rasûl göster cemâlin

[32] Fatih Ramazan Süer, *Şemseddîn-i Sivâsî Divanı* (İstanbul: H Yayınları, 2017), 169.

[33] Süer, *Şemseddîn-i Sivâsî Divanı*, 174-175.

[34] Ömer Faruk Akpınar - Hakan Temir, “Hz. Peygamber Tarafından Kullanılan ‘Anam Babam Sana Feda Olsun’ Sözünün Tahlil ve Değerlendirmesi”, *Diyanet İlimi Dergi* LVIII/1 (2022), 235-262.

Çün hayâlin erdi câna nice bakayım cihâna
 Eyleme dahı bahâne yâ Rasûl göster cemâlin
 Tut elini Şeyhî cânun dest-gîri ol sen onun
 İhsân eylemekdür şânın yâ Rasûl göster cemâlin^[35]

Abdülmeccid Efendi, Hz. Peygamber'e olan duygularını "iştıyak" kavramı üzerine kurgulamış ve Peygamber Efendimiz'i görme arzusunun artık dayanılmaz bir hâl aldığını "hadden aştı iştıyakın" diye ifade etmiştir. Ayrılık acısının dayanılmaz boyutlara ulaştığını zikreden Abdülmeccid Efendi, Hz. Peygamber'e "sana kurban edeyim cân" diyerek sevgisinin boyutlarını ve ölçüsünü işaret etmiştir. Esasında Sivasî Efendi'nin söylediği Yesevî ve Yunus'un söylediğinden farklı değildir.

Konuyu uzatıp dağıtmamak adına aynı mefhumu dile getiren üç örneği de üzerinde durmadan aşağıda zikrediyoruz:

I. Ahmed (Bahtî) (ö. 1617):

Nola tâcım gibi başımda götürsem dâim
 Kadem-i resmini ol Hazret-i şâh-ı Resûlün
 Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sahibidir
 Ahmedâ durma yüzün sür kademe o gülün^[36]

Seyahatname'de Evliya Çelebi'nin (ö. 1682) aktardığına göre I. Ahmed, Hz. Peygamber'in ayak izini İstanbul'a getirtmiş ve bunun bir resmini bir tahtaya çizdirterek levha haline getirmiş ve bu levhanın altına bu dörtlüğü kendi hattıyla yazarak Aziz Mahmud Hüdâyî'ye hediye etmiştir. Hüdâyî Efendi de bu levhayı dergâhının duvarına asmıştır.^[37] Bir Osmanlı padişahının Hz. Peygamber'e duyduğu muhabbet, saygı, özlem onun ayak izinin resmini taç gibi başında taşıma isteğinden kendisini hissettirmektedir. Sultanın buradaki duygusu metafizik anlamda içerisinde yaşadığı âlemi Hz. Peygamber ile anlamlandırığının bir göstergesidir. Bu denli kuvvetli bir sevgi ve muhabbet Türk toplumunun İslâm ve Hz. Peygamber algısını anlama ve anlamlandırmada önemli parametreler sunmaktadır.

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1725):

Cânımın cânânı sensin yâ Muhammed Mustafâ
 Derdimin dermanı sensin yâ Muhammed Mustafâ^[38]

[35] Alper Ay, *Abdülmeccid Sivâsî Divânı* (Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2017), 155-156.

[36] Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk edebiyatı tarihi : destanlar devrinden zamanımıza kadar* (Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1971), 652.

[37] Cengiz Gündoğdu, "Pâdişah-tarikat şeyhi münasebetleri açısından Aziz Mahmud Hüdâyî ve çağdaşı Abdülmeccid-i Sivâsî", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu II/* (2006), 22.

[38] Murat Yurtsever, *Divan İsmail Hakkı Bursevî* (Bursa : Arasta Yayınları, 2000).

Yaman Dede (ö. 1962):

Ne devlettir yumup aşkınla göz râhında cân vermek
Nasib olmaz mı sultânım haremgâhında cân vermek
Sönerken gözlerim âsân olur âhında cân vermek
Cemâlinle ferah-nâk et ki yandım yâ Resûlallah^[39]

Her bir mısradaki Hz. Peygamber sevgisi en içli şekilde kendini göstermektedir. Bu manadaki örnekleri binlerle ifade etmek elbette mümkündür fakat çalışmanın sınırlarını ve maksadın anlaşılabilirliği düşüncesi ile sevgi konusunun bir diğer yönüne temas etmek istiyoruz.

B. Hz. Peygamber'in Ümmetine Düşkünlüğü

İman edenlerin Hz. Peygamber'e olan sevgilerini yukarıda değerlendirmiştik. Bu sevginin bir diğer yönü daha vardır ki Hz. Peygamber'in iman edenlere olan sevgisidir. Dolayısıyla peygamber sevgisi tek yönlü değildir. Mü'minler nasıl Hz. Peygamber'i seviyorlar ise Hz. Peygamber de bu sevgiye mukabil bir sevgiyle onlara karşılık vermektedir. Bu söylediklerimize gerekçe olarak Tevbe suresindeki şu âyeti göstermek mümkündür:

“(Ey insanlar!) Andolsun ki size kendinizde öyle bir peygamber geldi ki sınıktıya uğramanız ona çok ağır gelir. Size çok düşkün, mü'minlere karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.”^[40]

Âyet-i kerimede Hz. Peygamber'in ümmetine ne denli şefkatli, merhametli olduğu çok açık bir şekilde haber verilmiştir. Hz. Peygamber'in Müslümanları çok sevdiğini söylemek bu açıdan yanlış olmayacaktır.

Hoca Ahmed Yesevî de hikmetlerinde bu mefhumu zikretmiş ve Peygamber Efendimizin ümmetine olan düşkünlüğünü ifade etmiştir:

Ümmet için Resûl daim kaygu yedi

Tilep ümmet günahını Hak'dın aldı
Keçe kündüz kaim turdu Temgrim bildi
Tilde ümmetmen der dilde yalgam erür

Günümüz ifadesiyle;

Ümmet için Resûl daima kaygı çekti

Dileyip ümmet günahını Hak'tan aldı
Gece gündüz namazda durdu Tanrım bildi
Dilde ümmetimin der gönülde yalandır^[41]

[39] Yeniterzi, *Türk Edebiyatında Na'tlar (Antoloji)*, 82.

[40] Tevbe 9/128. Konuyla ilgili bir diğer âyet için bkz: Âl-i İmrân 3/164.

[41] Bice, *Dîvân-ı Hikmet*, 301.

Hikmet'in birinci mısrasında Hoca Ahmed Yesevî, Efendimiz'in ümmeti için kaygı duyduğunu ifade etmektedir. Bu bilgi yukarıya kaydettiğimiz âyetten beslenmektedir ve aynı zamanda Türkistan Piri'nin inşa ettiği Türkçe din dilinin güzel bir numunesidir.

Hz. Peygamber'in ümmet için kaygı çekmesi, bizim sıkıntıya düşmemizin ona çok ağır gelmesi, bize çok düşkün olmasından kaynaklanmakta ve Peygamber Efendimiz'in ümmetine olan sevgisini göstermektedir.

Yunus Emre de ilâhilerinde Hz. Peygamber'in bu yönüne dikkat çekmiştir:

Dostum demiş yaratmış hem anun kaydın yemiş
Ümmetden yana komuş yönünü Muhammed'in^[42]

Peygamber Efendimizin ümmetine olan düşkünlüğünü “ümmetten yana komuş yönünü Muhammed'in” mısrasıyla özetleyen Yunus, bunun Efendimiz'in yaratılışından gelen bir fazilet olduğunu belirtir.

Yine Yunus izinde bir şair olan Âşık Yunus ise Efendimiz'in bu sevgisini pek içli bir şekilde dile getirir:

Yunus eydür gelin kadrin bilelim
 Fırsat elde iken tevhid edelim
 Ruhu için çok salavat verelim
Ah ümmetim diye ağlar Muhammed^[43]

Mutasavvıf şairlerin Peygamber Efendimiz'i sevgi temelli tanımlamaları örneklerin şahitliği ile birlikte tek yönlü değil karşılıklıdır. Efendimiz'i candan çok sevmeyi telkin eden mısralar, Efendimiz'in ümmet sevgisini haber veren diğer mısralarla bir bütün oluşturmakta, birbirlerini tamamlamaktadırlar.

C. Hz. Peygamber Âlemlere Rahmettir

Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet oluşu vahyin bize haber verdiği konulardandır. O'nun âlemlere hangi yönüyle veya hangi suretle rahmet olduğu veya olacağı ise kendisine inzal olan kitabın satır aralarında mahfuzdur. Bu veçhile Allah'ın eşyaya ve insanoğluna merhameti, gönderdiği elçisini bu şekilde tanımlamasında saklıdır. Hz. Peygamber'in varlığı âlemler için Allah'ın merhametini celbeden bir hususiyet taşımaktadır. Dolayısıyla Türk edebiyatında Hz. Peygamber söz konusu edildiği vakit bu olgu muhakkak hatıra gelmekte, şairler Hz. Peygamber'i rahmet ile tanımlamaktadır.

“(Ey Muhammed!) Biz seni **âlemlere ancak bir rahmet olarak gönderdik.**”^[44]

[42] Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, 155.

[43] Tatçı, *Âşık Yunus*, 33.

[44] Enbiya 21/107.

Bu minvalde Türk edebiyatı için kurucu bir isim olan Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olduğunu âyetin lafzı ve manasını kullanarak açık bir şekilde zikreder. "On sekkiz min âlemge server bolgan Muhammed/On sekiz bin âleme server olan Muhammed"^[45] hikmeti de yine bu mefhum ile birlikte değerlendirilmedi.

Resûl aydı oşal üzük garib erür
Gayib bolgan üzügünüz Ahmed erür
Aranızda bu Muhammed rahmet erür
Hazır dostlar kıldı anda efgânını

Günümüz ifadesiyle;

Resûl dedi o şu yüzük gariptir
Kaybolan yüzüğünüz Ahmed'dir
Aranızda bu Muhammed rahmettir
Hazır dostlar kıldı orada figânını^[46]

Hz. Peygamber'in insanlar arasında rahmet olması, "seni âlemlere ancak bir rahmet olarak gönderdik" âyetinin yansımasıdır diyebiliriz. Hoca Ahmed Yesevî'nin Hz. Peygamber'i halk içerisinde rahmet olarak tanımlaması ve bunu Türkçe ifade etmesi din dili açısından dikkat çekicidir. Zira Yesevî hikmetlerinin oluşturduğu bu din dili sonraki yüzyıllarda Türk şairler tarafından kabul görmüş ve şiir merkezli bir din dili geliştirilmiştir. Örneğin Yesevî'den hemen sonra Türk edebiyatının ikinci büyük şairi Yunus Emre (ö. 1320) de aynı usulü benimsemiş ve Türkçede bir üst din dili geliştirmiştir.

Yunus Emre de Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olduğunu çok sade bir Türkçe ile zikreder:

Çalap nûrdan yaratmış cânını Muhammed'in
Âleme rahmet saçmış adını Muhammed'in^[47]

Âyet-i kerimenin 13. yy Türkiye Türkçesi ile belki en güzel ifadelerinden birisi Yunus Emre'nin bu beytidir. Yunus Hz. Peygamber'i âlemlere rahmet olarak tanımlıyor. Onun Yesevî'den öğrendiği bu usul mutasavvıf şairler tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Hatta halk şiirinde yüzyıllar sonra dahi benzer mısralar görebilmekteyiz. Örneğin Erzurumlu Emrah'ın (ö. 1854) aşağıdaki ifadeleri hem Hz. Peygamber'i tanımlama açısından hem de âyeti lafzen değil manen kullanması bakımından Türk edebiyatının bir bütün olduğunu ve Hz. Peygamber'i bu mısralar eşliğinde topluma tanıttığımızı gösterir:

[45] Bice, *Divân-ı Hikmet*, 135.

[46] Bice, *Divân-ı Hikmet*, 500.

[47] Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, 155.

Yâ Resûlallah nice vasf etsin her eşyâ seni
Rahmet irsâl eyledi âlemlere Mevlâ seni^[48]

Erzurumlu Emrah'ın söylediği ile Hoca Ahmed Yesevî'nin, Yunus Emre'nin söylediği arasında tematik açıdan hiçbir fark söz konusu değildir. Şairler arasındaki tek fark aralarında bulunan yüzyıllardır. Bu fark bize Anadolu insanının yüzyıllar boyunca Hz. Peygamber'i benzer mısralar eşliğinde aynı duygularla sevdiğini, tanımladığını ve tanıttığını göstermektedir.

D. Hz. Peygamber'e Karşı Saygılı Olmak

Kur'ân-ı Kerîm Müslümanların Hz. Peygamber'e karşı saygılı olmalarını, edeb sınırlarını ihmal etmemelerini vurgular. Saygı duygusu sevginin neticesinde ortaya çıkan ve sevgiyi büyüten bir duygudur. Bu bakımdan iman edenlerin Peygamber Efendimiz'e saygı duymaları ona olan muhabbetlerinden kaynaklanmaktadır. Vahyin bu husustaki öngörülerini de Hz. Peygamber'e karşı saygı duygusunu pekiştirir:

“Ey iman edenler! (işlerinizde söz ve hükümlerinizde) Allah'ın ve Resûlü'nün önüne geçmeyin. ...Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinin üstüne yükseltmeyin, konuşurken birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın, siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir. Doğrusu Allah'ın Resûlü yanında seslerini kısımlar var ya! İşte onlar, Allah'ın gönüllerini takva için imtihan ettiği kimselerdir. Onlar için mağfiret ve büyük bir mükafat vardır.”^[49]

*“Gerçek mü'minler ancak, Allah'a ve Resûlü'ne (tam) inananlar ve o (Resul) ile beraber topluca (veya topluma ait) bir iş için buldukları zaman, **ondan izin almıyaya kadar gitmeyenlerdir...**”*^[50]

“Peygamber'in (sizi) çağırmasını birinizin diğerini çağırması gibi tutmayın (hemen koşun)...”^[51]

Üç âyette de kilit kavram saygıdır. İman edenlerin peygamberlerine olan saygıları buradaki örneklerle izah edilerek somutlaştırılmıştır. Yesevî hikmetlerinde bu konu oldukça isabetli bir kavram olan “ta'zim” ile izah edilmiştir:

Pir-i mugân Hak Mustafa bî-şek biling
Kayda barsang vasfın aytıp tazim kıling
Dürud aytıp Mustafaga ümmet boling
 Ol sebeddin altmış üçde kırdim yerge

[48] Yeniterzi, *Türk Edebiyatında Na'ıtlar (Antoloji)*, 61.

[49] Hucurât 49/1-3.

[50] Nur 24/62.

[51] Nur 24/63.

Günümüz ifadesiyle;

Pir-i kamil Hak Mustafa şüphesiz bilin
Nereye varsan vasfın söyleyip saygı gösterin
Salat selam deyip Mustafa'ya ümmet olun
 O sebepten altmış üçte girdim yere^[52]

Hoca Ahmed Yesevî âyetlerde ortaya konulan meseleyi hikmetinde ustaca işlemiştir.

Bu konuyu farklı bir açıdan daha değerlendirmek mümkündür. Zira vahiy Hz. Peygamber'e karşı saygı ve hürmeti emrederken saygısızlığı, terbiyesizliği de nehyeder. Bu bağlamda peygamberleri ile farklı bir yaklaşımla mücadele eden İsrailoğulları hatıra gelmektedir. İki âyette Müslümanlar peygamberleri konusunda İsrailoğulları'na benzememeye davet edilir:

“Ey iman edenler! (Resûl'e karşı tıpkı) Mûsâ'yı incitenler gibi olmayın...”^[53]
“Yoksa (ey Müslümanlar), vaktiyle Mûsâ'yı sorguya çektikleri gibi (siz de) peygamberinizi sorguya mı çekmek istiyorsunuz. Kim imanı küfre değişirse, muhakkak dosdoğru yoldan sapmış olur.”^[54]

Her iki âyet de takriben aynı mefhumu vurgu yapmakta ve Müslümanlara peygamberleri konusunda Hz. Mûsâ'nın (as) kavmi gibi olmamaları öğütlenmektedir. Dahası İsrailoğulları'na savaş emredildiğinde *“Sen Rabbinle git, ikiniz harp edin, biz burada oturacağız”* dediler.^[55] Tur dağından döndükten sonra Hz. Mûsâ'ya (as) *“Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayacağız”* demişlerdi.^[56] Bu örnekler de İsrailoğulları'nın peygamberlerine olan yaklaşımlarına örneklik eder mahiyettedir. Bu kertede mefhumun muhalifinden konuyu ele almak da bize yeni bir bakış açısı kazanma imkânı sunar. Türk şiirinin Hz. Peygamber'e saygı ve hürmeti öncelemesinin bir sebebi de diğer kavimlerin peygamberlerini hafife alarak düştükleri hatalara düşmemektir denilebilir. Bu yaklaşım sadece Yesevî hikmetlerinde değil Anadolu şiirinin mayası Yunus mısralarında da açıkça görülmektedir:

Kaza kaza indüm yire gör bu nefsi yüzi kara
Hürmeti yok Peygamber'e bendlerini bozar oldum^[57]

Hoca Ahmed Yesevî'nin “ta'zîm” kavramıyla ifade ettiği duygu Yunus Emre'de “hürmet” olarak karşımıza çıkar. Her iki kavram da aynı duyguyu

[52] Bice, *Dîvân-ı Hikmet*, 49.

[53] Ahzab 33/69.

[54] Bakara 2/108.

[55] Maide 5/24.

[56] Bakara 2/55.

[57] Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, 236.

anlatır. Türk edebiyatının önde gelen şairlerinden Nâbî (ö. 1712) de aynı duyguları Yunus'tan birkaç yüzyıl sonra tekrar ile getirir:

Sakın terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hüdâ'dır bu
Nazargâh-ı ilâhîdir makâm-ı Mustafâ'dır bu^[58]

Bu na't-ı şerif tam anlamıyla saygı/edeb/hürmet kavramlarının müşahhas örnekliliğini taşır.

Mefhum itibarı ile yukarıdaki âyetlerle birlikte düşünülmesi gereken bir âyet daha vardır. Müslümanları Musa aleyhisselamın kavmi örnekliliğinde uyaran Allah, buna mukabil Hz. Peygamber'i incitenlerin pek çetin azaba düşeceklerini de haber verir:

"...Allah'ın Resûlü'nü incitenler var ya, işte onlar için acıklı bir azap vardır."^[59]

Bu âyet ile "Mûsâ'yı incitenler gibi olmayın" âyeti birbirine yakın uyarılara sahiptir. Hz. Peygamber'e iman ettikten sonra onu incitmek, kırmak, üzmek, alaya almak; ona karşı edepsizlik etmek, saygısızlık yapmak kabilinden davranışların tümü bu âyetlerin çizdiği çerçeve dâhilinde yasaklanmıştır. Yukarıda mefhumun muhalifi olarak yorumladığımız bu durum mutasavvif Türk şairinin mısralarında kendini gösteren sevgi dilinin zahirde görünmeyen diğer yönüdür. Yukarıda örneklerini verdiğimiz sevgi ve muhabbet dili, toplumda Hz. Peygamber'e olan sevgiyi perçinlerken, onu incitmek gibi yasaklanan bir davranışın da önünü almıştır denilebilir. Başka bir söylemle ifade edecek olursak, Türk toplumundaki peygamber sevgisinin çok kuvvetli olması, bu toplumu eski kavimlerin düştükleri hatalara düşmekten büyük oranda alıkoymuş, onların yaptıkları saygısızlıkları yapmalarının önü alınmıştır. Toplumda bunu sağlayan temel unsur ise şiidir. Mevlid'in hâlâ Anadolu'da her fırsatta okunuyor olması, hâlâ Hz. Peygamber'e içli naatlar yazılıyor olması Türk toplumuna mahsus bir sevgi medeniyetinin devamıdır.

Bu örneklerden en önemlilerinden biri olan Süleyman Çelebi'nin "Mevlid"i, Türk toplumunun takdirini ve saygısını kazanmış önemli eserlerden birisidir. Eserin toplum tarafından benimsenmesinin ve büyük beğeni görmesinin temel nedeni, Türk halkının Hz. Muhammed'e duyduğu aşkın saygı ve sevgidir.^[60] Anadolu insanı Hz. Peygamber'i ve onu sevmeyi şiidenden öğrenmiştir ve bu noktada Türk İslâm edebiyatı bir din dili inşa ederek Türkçeyi İslâm dili haline getirmiştir diyebiliriz.

[58] Yeniterzi, *Türk Edebiyatında Na'ılar (Antoloji)*, 40.

[59] Tevbe 9/61.

[60] Metin, "Türklerde Hz. Peygamber Sevgisine Bir Örnek Olarak Süleyman Çelebi'nin 'Vesiletü'n-Necât' Adlı Eser", 1666.

Hz. Peygamber'e İtaat Etmek/Sünnete Bağlılık

Seven ile sevilen arasındaki temel duygulardan bir tanesi de itaat duygusudur. Zıddı isyandır. Bu açıdan bakıldığı zaman itaat veya bağlılık duygusu sevgiyi besleyen, kökleştiren, koruyan bir duygudur. Dahası güçlü bir sevginin alameti ve ispatı da bu duyguda saklıdır. Bu minvalde Hz. Peygamber ile ümmet arasındaki sevgi bağında olması gereken bir duygu olarak bağlılık/itaat kendini gösterir. Kur'an-ı Kerîm de bu itaatın nasıl olması gerektiğini izah eder:

"Allah ve Resulü bir meselede hüküm verdiği zaman, inanan bir erkek ve kadına artık o işte kendilerine göre tercih hakkı yoktur..."^[61]

"...Peygamber size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasak ettiyse ondan da vazgeçin..."^[62]

Âyet-i kerimeler iman eden insanla Peygamber Efendimiz arasındaki hukuğu çizen sınırlara sahiptir. İman ettikten sonra peygamberini canından daha çok seven bir kişinin işlerinde peygamberine muhalefet etmesi sevgisine halel getirir. Dolayısıyla itaatsizliğin sevgi ikliminde yeri bulunmaz. Türk şiirinin ilk yankılarından olan Yesevî hikmetleri bu gerçeğe vurgu yapar:

Ümmet bolsang **Mustafa'ga peyrev bolgıl**

Aytganları can u dilde sen hem kılğıl

Keçe kaim kündüzleri saim bolgıl

Çın ümmetni rengi misl-i saman erür

Sünnetlerin mehkem tutup ümmet bolgıl

Keçe kündüz dürud eytıp ülfet bolgıl

Nefsini tefip mihnet yetse rahat bolgıl

Andağ âşık ikki közi giryân erür

Günümüz ifadesiyle;

Ümmet olsan **Mustafa'ya bağlı ol**

Dediklerini can u gönülde sen de eyle

Gece namazda gündüzleri oruçlu ol

Gerçek ümmetin rengi tıpkı samandır

Sünnetlerini sıkı tutup ümmet ol

Gece gündüz salat selam söyleyip yakın ol

Nefsi tepip mihnet yetse rahat ol

Öyle âşık iki gözü giryândır^[63]

[61] Ahzâb 33/36.

[62] Haşr 59/7. Konuyla ilgili diğer âyetler için bkz., Âl-i İmran 3/31, A'râf 7/157.

[63] Bice, *Dîvân-ı Hikmet*, 302.

Türkistan Piri ümmet olmayı peyrev/bağlılık kavramıyla ifade edip^[64] sünnetin muhkem tutulması gerektiğini tembih ediyor.

Buraya kadar verdiğimiz örnekler bize bir bakış açısı yakalama imkânı sunmaktadır. Türk edebiyatında bilhassa mutasavvıf şairlerin Hz. Peygamber algılarını buradaki örnekler üzerinden yorumlamak mümkündür. Tabii bizim seçtiğimiz örnekler girişte de ifade ettiğimiz üzere Kur’ân-ı Kerîm’de bir karşılığı olan konular ile sınırlıdır. Şunu da hemen belirtmek gerekir ki âyetlerde karşılığı olan konular bu kadarla da sınırlı değildir. Vahyin ışığında Türk edebiyatında Hz. Peygamber algısı tek tek ele alınması gereken uzun bir çalışmanın konusudur. Bizim burada tercih ettiğimiz örnekler sevgi temeli üzerine bina edilen saygı, hürmet ve itaat çizgisinden müteşekkildir.

Sonuç

Vahyin öngördüğü çizgide Hz. Peygamber ile iman edenler arasında candan öte duygusal bir bağ olduğunu ifade etmek gerekir. Türk edebiyatı metinleri tetkik edildiğinde bilhassa sūfî şairlerin söz konusu duygusal bağı en ince noktasına kadar hissettiklerini de söylemek mümkündür. Mevlid ve na’lar gibi Türk edebiyatının önde gelen türleri bu duygusal bağı sağlamada başat rol oynamışlardır. Muhtevalarında duygu ve his barındırırlar. Dolayısıyla bu tarz eserleri sahip oldukları yapı ile değerlendirmek gerekmektedir. Hz. Peygamber’i sevme, ona olan özlemi, hasreti dile getirme duyguları ile söylenen mısralarda bilgi aramak veya sadece duygusuz bir bilgi penceresinden bu metinlere bakmak bize yanlış sonuçlar verecektir. Bu bağlamda araştırmacının duygu ile bilgiyi birbirinden tefrik etmesi ve metinleri bu nazarla tetkik etmesi elzemdir. Duygu nakleden bir şiirde bilgi arayan göz aradığını bulamayacaktır. Aynı şekilde bilgi aktaran bir tarih kitabında duygu arayan kişi de aradığı şeyi bulamayacaktır. Bu temel farkı kavradıktan sonra İslâm tarihi içerisinde Türk edebiyatının nasıl bir Peygamber sevgisi ile örülü olduğunu kavramak veya izah etmek daha kolay olacaktır.

Peygamber Efendimiz için yazılan na’t-ı şeriflerin satır aralarında bu duygusal bağ kendini gösterir. Hz. Peygamber’in doğduğu günü anlatan Yunus’un “*Hep susuzlar suya kandı*” mısrası çok latif bir ifade olmakla birlikte ona duyulan özlemi, hasreti, ondan ayrı kalmanın elemi de içinde barındırmaktadır. “*Zuhûrun derd-i uşşâka devadır yâ Resûlullah*” diyen Aziz Mahmud Hüdâyî bize hayatın Hz. Peygamber ile anlam bulduğunu söyler. “*Sensiz hayat toprağın sırtında ur gibidir*” söylemi bu algıyı yüzyıllar sonra yeniden

[64] Erhan Salih Fidan, “Hoca Ahmed-i Yesevî’nin Divân-ı Hikmet’inde Ümmet Düşüncesi”, *Uluslararası Şeyh Şa’bân-ı Velî Sempozyumu*, (2018), 567-582.

dile getirir. Dolayısıyla bu topraklarda hayat yüzyıllardır Hz. Peygamber ile anlam bulmakta, kıymetlenmektedir.

Müslüman şairler hem Hz. Peygamber'i sevmeyi, ona saygı duymayı, itaat etmeyi öğretmiş hem de İsrailoğulları'nın düştükleri hataya düşmekten kendi toplumlarını korumuşlardır. Zamanımız için durum tartışılabilir olmakla beraber Anadolu coğrafyasındaki İslâm ve Hz. Peygamber algısı büyük çoğunlukla muhabbet ve sevgi temeli üzerine bina edilmiştir. Bu itibarla şiir bizi İsrailoğulları'nın çarpık peygamber itikadına düşmekten, aynı hatayı tekrarlamaktan muhafaza etmiştir denilebilir.

Türk sûfîlerinin ufukları Resûlullah sevgisiyle yükselen dağlarla çevrilidir. Onları çepeçevre kuşatan sevgi temelli bu ufuk aynı zamanda muhkem bir kale gibidir. Türk Müslümanlığı gibi kavramlarla anlatılmaya çalışılan bu sevgi dağları öyle düşünüyoruz ki Türk milletinin peygamber algısını şekillendirmiş ve bazı tehlikelere karşı korumuştur. Bu tehlikelerin başında ise Hz. Peygamber'i incitme, ona karşı edepsizlik etme vardır. Bu itibarla Efendimize dair söylenmiş ve söylenecek olan mısraları toplumu bir tehlikeden uzak tutma çabasıyla da yorumlamak gerekir. Peygamber sevgisini dillendiren bir mısra zımnen onu incitmemeyi de telkin etmektedir.

Günümüz Anadolu Müslümanlarının Peygamber itikadı ekseriyetle Türk edebiyatının bu husustaki muhtevasıyla uyum içerisindedir. Şiir, Anadolu insanının İslâm'ı öğrenme ve öğretmede kullandıkları en temel araçlardan biridir. Geldiğimiz noktada görüşümüz odur ki milletimizin Hz. Peygamber sevgisinde şiirin varlığı yadsınamaz bir gerçeklik taşır. Anadolu insanının Efendimize olan muhabbeti ve bağlılığı yukarıda örneklerini vermeye çalıştığımız mısraların ruhunda saklıdır. Türk milletinin Hz. Peygamber'i algılaması, sevmesi, tanımlaması, tanıtması, incitmekten çekinmesi, hürmeti, saygısı gibi temel duygular şiir ile harmanlanıp toplum nezdinde kabul görmüştür.

Kaynakça

- Akdoğan, Yaşar. *Ahmedî Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı e-kitap, 2018.
- Akpınar, Ömer Faruk - Temir, Hakan. "Hz. Peygamber Tarafından Kullanılan 'Anam Babam Sana Feda Olsun' Sözü'nün Tahlil ve Değerlendirmesi". *Diyanet İlmî Dergi* LVIII/1 (2022), 235-262.
- Ay, Alper. *Abdülmeccid Sivâsî Divânı*. Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.
- Ay, Alper. *Divân-ı Hikmet'te Manevî Âyet İktibasları*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2020.
- Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk edebiyatı tarihi : destanlar devrinden zamanımıza kadar*. Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.
- Bice, Hayati. *Divan-ı Hikmet*. Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1971.

- Davudoğlu, Ahmed. *Sahîh-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*. İstanbul: Rihle Kitap, 2017.
- Fidan, Erhan Salih. “Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Ümmet Düşüncesi”. *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, 567-582.
- Gündoğdu, Cengiz. “Pâdişah-tarikat şeyhi münasebetleri açısından Aziz Mahmud Hüdâyî ve çağdaşı Abdülmeçîd-i Sivâsî”. *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu II/* (2006), 15-38.
- Güneş, Mustafa. *Eşrefoğlu Rumi : hayatı, eserleri ve divanı*. İstanbul : Sahhaflar Kitap Sarayı, 2006.
- İsen, Mustafa - Macit, Muhsin. *Türk Edebiyatında Tevhidler*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- İsmail Hakkı Bursevî. *Ruhu'l-Beyan Tefsiri*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2012.
- Karakoç, Sezai. *Yunus Emre*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 2012.
- Koçin, Abdulkhakim. *Türk Edebiyatında Münâcât*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Macit, Muhsin. “Münacat”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/561-565. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Metin, İsmail. “Türklerde Hz. Peygamber Sevgisine Bir Örnek Olarak Süleyman Çelebi'nin ‘Vesiletü'n-Necât’ Adlı Eser”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi VII/3* (2020), 1644-1672.
- Mevdûdî. *Tefhimu'l-Kur'ân*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Süer, Fatih Ramazan. “Esmâ-i Ehl-i Bedir'i Manzûm Söyleyiş”. *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science V/41* (2017), 190-218.
- Süer, Fatih Ramazan. *Şemseddîn-i Sivâsî Divanı*. İstanbul: H Yayınları, 2017.
- Tatçı, Mustafa. *Aşık Yunus*. İstanbul: H Yayınları, 2008.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Uzun, M. İsmet. “Mevlid”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/484-485. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Uzun, M. İsmet. “Mi'raciyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/135-140. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Uzun, M. İsmet. “Siyer”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/324-326. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Uzun, M. İsmet. “Tevhid”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/24-26. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Yeniterzi, Emine. *Divan Şiirinde Na't*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Yeniterzi, Emine. *Türk Edebiyatında Na'tlar (Antoloji)*. Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Yurtsever, Murat. *Divan İsmail Hakkı Bursevî*. Bursa : Arasta Yayınları, 2000.
- Zemahşeri. *Keşşaf Tefsiri = el-Keşşaf an haka'iki gavamidi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucuhi't-te'vil (metin-çeviri)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.

İbnü's-Sukâ'î ve İslâm Tarih Yazıcılığına Katkıları

Ibn al-Sukâ'î and His Contributions
to Islamic Historiography

Aygül Düzenli*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

<https://doi.org/10.56288/siyer.1117145>

Geliş Tarihi: 15 Mayıs 2022/Date Received: 15 May 2022

Kabul Tarihi: 11 Haziran 2022/Date Accepted: 11 June 2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Aygül Düzenli)

* Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı/ Çukurova University, Faculty of Divinity, Department of Islamic History, aguulduzenli@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5471-2690

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

İslâm tarihindeki en büyük Müslüman-Türk devletlerinden biri olan Memlûk Devleti (648-923/1250-1517), siyasi ve askeri başarılarının yanında İslâm Medeniyetine sağladığı kültürel katkıları ile de ön plana çıkmıştır. Memlûklerin, Moğol istilası ve Haçlı Seferleri sebebiyle Şam ve Kahire'ye göç eden ulemâya sağladığı maddî ve manevî destekler, bu coğrafyada ilmî zenginliğin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu ilmî zenginliğin en belirgin alanlarının başında tarih gelmektedir. Tarihçilik açısından altın çağ olarak nitelenen bu dönemde sadece ilmiye sınıfı değil, toplumun her kesiminden insan tarih eserleri kaleme almıştır. Bu çalışmada da Memlûk Devleti'nin ilk asrında yaşamış Hristiyan tarihçilerden İbnü's-Sukâî (öl. 726/1326) ve *Tâli Kitâbi Vefeyâti'l-a'yân* adlı eseri üzerinde durulmuştur. Zira İbn Hallikân'a (öl. 681/1282) zeyl olarak yazılan bu eser, vefeyât türünde müellifi Hristiyan olan ilk eser olması dolayısıyla dikkat çekmektedir. Müellif, Dımaşk divanlarında kâtiplik yapmış ve eserini Müslüman-Hristiyan ilişkilerinin gerginleştiği bir dönemde müşahedelerine dayanarak kaleme almıştır. Bu durum gerek İbnü's-Sukâî'nin hâdiseleri ele alış biçiminde gerekse eserinin muhtevasında bazı farklılıklara sebep olmuştur. Eserde Hristiyanların biyografilerine daha uzun yer verilmesi ve bürokrasideki bazı yolsuzlukların özellikle vurgulanmış olması bu farklılıklardan bazılarıdır. Bu noktada eserin erken dönem Memlûk tarih yazıcılığında yolsuzluk ve usulsüzlüklere işaret eden ilk eser olduğunun altı özellikle çizilmelidir. Bu çalışma ile, ulusal ve uluslararası literatürde ansiklopedi maddeleri dışında hakkında müstakil bir çalışma tespit edilemeyen İbnü's-Sukâî ile alakalı bilgi vermek ve eserinin İslâm tarih yazıcılığına katkılarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Dolayısıyla bu makale, İbnü's-Sukâî ve mezkûr eserini konu edinen kapsamlı sayılabilecek ilk çalışma niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Tarihçilik, Memlûkler, İbnü's-Sukâî, Hristiyan Tarihçi.

Abstract

The Mamlūk State (648-923/1250-1517), one of the largest Muslim-Turkish states in the Islamic history, stands out with its cultural contributions to Islamic Civilization as well as its political and military achievements. Because the material and spiritual support provided by the Mamlūks to the ulama, who migrated to Damascus and al-Kāhira due to the Mongol invasion and the Crusades, laid the foundation for the formation of scientific wealth in this geography. During this period, which is described as the golden age, from the point of view of historiography, not only the 'ulamā' class, but also people from all different parts of society wrote works in the field of history. In this study, one of the Christian historians who lived in the first century of the Mamlūk state, Ibn al-Şukā'î (d. 726/1326) and his work named *Tālī Kitāb Wafayāt al-A'yān* will be emphasized. Because this work, which was written as an addendum to Ibn Khallikān (d. 681/1282), draws attention as it is the first work in the genre of obituary (wafayāt) works whose author is a Christian. The author worked as a clerk in the dīwāns in Damascus and wrote his work based on his observations at a time when Muslim-Christian relations were tense. This situation caused some differences both in the way Ibn al-Şukā'î handled the events and in the content of his work. The longer biographies of Christians in the work, and the specific emphasis on some corruption in the bureaucracy, are some of these differences. At this point, it should be emphasized that the work is the first work to point out corruption and irregularities in early Mamlūk historiography. In this study, it is aimed to provide information about the Christian historian Ibn al-Şukā'î and to reveal the contributions of his work to Islamic historiography. Because no independent studies about him have been identified in the national and international literature, except for encyclopedic articles. Therefore, this article is the first comprehensive study on the subject of Ibn al-Şukā'î and his mentioned work.

Keywords: Islamic History, Historiography, Mamlūks, Ibn al-Şukā'î, Christian Historian.

Giriş

İslâm coğrafyasında iki buçuk asırdan fazla hâkimiyet kuran Memlûk Devleti (648-923/1250-1517), tarih sahnesinde bulunduğu süreçte siyasî ve askerî başarıları sayesinde İslâm dünyasının hamisi olarak kabul edilmiştir. Memlûkler, Moğolları Aynicâlût Savaşı'nda (25 Ramazan 658/3 Eylül 1260)^[1] hezimete uğratmak suretiyle hem onların ilerleyişini durdurmuş hem de İslâm dünyasının batısını büyük bir tehlikeden kurtarmışlardır. Hâkimiyetleri boyunca Moğollarla ve Haçlılarla mücadeleleri neticesinde Memlûkler, buldukları coğrafyada birliği ve istikrarı yeniden tesis etmeye muvaffak olmuşlardır.^[2] Müslümanların siyasî ve ilmî geleneğinin teşekkül ettiği bölgelerde oluşan bu sükûnet ortamında ilim, kültür ve sanat hayatı da gelişme imkânı bulmuş, Memlûkler dönemi ilmî bakımdan İslâm tarihinin en parlak dönemlerinden birini teşkil etmiştir.

Memlûkler döneminde en fazla eser verilen bilim dallarının başında tarih gelmektedir. Zira bu dönemde sadece ilmiye sınıfına mensup olan tarihçiler değil büyük emîrler, rütbesiz memlûkler, küçük memurlar ve ticaret erbabı gibi toplumun her kesiminden insan tarihe ve tarihçiliğe ilgi duymuştur. Bu tarih yazıcılığı faaliyetine Memlûk toplumunda yaşayan eğitimli Hristiyanlar da dâhil olmuş ve çeşitli eserler kaleme almışlardır. Tarihçilerin mensup olduğu farklı sosyal sınıflar, tarih eserlerinin hem muhtevalarında hem de tarihçilerin olayları ele alış biçimlerinde bazı farklılıklara sebep olmuştur. Örneğin askerî sınıfa mensup tarihçiler siyasî ve askerî hâdiselere daha fazla yer verirken, ulemâ sınıfına mensup tarihçiler -istisnaları bulunmakla birlikte- sosyal ve ilmî/kültürel gelişmeler üzerine yoğunlaşmışlardır.

Memlûkler döneminde bahsi geçen tarih yazıcılığı çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Ayaz'ın *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler* adlı kitabı başta olmak üzere, çeşitli makaleleri söz konusu dönem tarih yazıcılığı konusunda ufuk açıcı mahiyettedir. Bunun dışında bazı tarihçileri ve eserlerini konu edinen lisansüstü tezler ve makaleler de bulunmaktadır. Ancak bunlardan Hristiyan tarihçiler üzerine Düzenli ve Ayaz'ın birlikte kaleme aldığı makalesine özellikle işaret etmek gerekir.^[3] Zira çalışma Memlûkler döneminde tarih sahasında eser veren Hristiyan tarihçileri konu edinmektedir. Ne var ki bu makale, ele alınan

[1] Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Aynicâlût Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/ 275-276; Süleyman Özbek, "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 5/127-133.

[2] Fatih Yahya Ayaz, "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2007), 51-52.

[3] Aygül Düzenli-Fatih Yahya Ayaz, "Memlûkler Dönemi Hristiyan Tarihçileri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Aralık 2017), 85-102.

tarihçiler ve eserlerinin genel hatlarıyla tanıtılmasıyla sınırlandırılmıştır. Biz bu çalışmada Memlûkler döneminin öne çıkan Hristiyan tarihçilerinden İbnü's-Sukâ'î (öl. 726/1326) ve eseri *Tâlî Kitâbi Vefeyâtî'l-a'yân*'ı üzerinde durduk. İbnü's-Sukâ'î ile ilgili, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* ve *Encyclopaedia of Islam*'ın ilgili maddeleri^[4] ile Mark N. Swanson'ın oldukça genel bilgiler içeren 4 sayfalık kitap bölümü^[5] dışında müstakil herhangi bir çalışma tespit edilememiş olması, bu tarihçi ve eserinin konu edilmesinin gerekçelerinden biridir. Dolayısıyla bu çalışma ile öncelikle tarihçi ve eserini daha ayrıntılı bir şekilde tanıtmak ve İbnü's-Sukâ'î'nin İslâm tarih yazıcılığına katkılarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bunu yaparken tarihçinin mensup olduğu sosyal tabaka ve inanışlarının eserlerine ne şekilde yansıdığı, Haçlı facialarının henüz unutulmadığı bir dönemde yaşamış olması hasebiyle İslâm tarihine yaklaşım biçimi ve bunların tarihî kıymeti tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece hem Hristiyan tarihçilerin İslâm tarih yazıcılığına katkılarını ortaya koymak hem de çoğunluğu Müslüman olan bir toplumda yaşayan gayrimüslimlerin eserlerine kısmen yansıtıkları indî görüşlerini tespit etmek mümkün olacaktır. Yine yaşadıkları toplumun genel kültürü ve havasından nasıl etkilendikleri de ortaya konulmuş olacaktır. Bu noktada, makalenin İbnü's-Sukâ'î ve mezkûr eseri üzerine ilk kapsamlı çalışma niteliği taşıdığını, sonraki süreçte müellif ve eseri üzerine yapılacak -şahıs veya konu merkezli- mukayeseli çalışmalarla konunun daha da derinlemesine ele alınması gerektiğini belirtmeliyiz.

A. İbnü's-Sukâ'î ve Eseri

Müellifin tam adı ve künyesi kaynaklarda Fazlullâh b. Ebi'l-Fahr el-Muvaffak el-Kâtib en-Nasrânî olarak zikredilmektedir. 626/1229 yılında Dımaşk'ta doğduğu tahmin edilmektedir.^[6] Memlûk Devleti'nin Dımaşk eyaletindeki malî divanlarında çalışmış, Dîvânü'l-mürteceât ve Dîvânü'l-mevâris^[7] gibi maliye dairelerinde kâtiplik yapmıştır. Daha sonra resmî görevlerinden ayrılarak vaktini ilmî çalışmalara ayırmıştır. Güvenilir, zeki ve kültürlü bir Hristiyan olarak tavsif edilen müellif, 726/1326 senesi civarında Dımaşk'ta vefat etmiş ve Hristiyan mezarlığına defnedilmiştir.^[8] Tevrat, İncil ve Mezmurları ezbere

[4] J. Sublet, "İbn al-Şukâ'î", *Encyclopaedia of Islam* (Erişim 5 Nisan 2022).

[5] Mark N. Swanson, "İbn al-Şuqâ'î", *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History Volume 4 (1200-1350)*, ed. David Thomas vd. (Leiden-Boston: Brill, 2012), 820-823.

[6] Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn), 1983-1990, 4/38-39; Asri Çubukçu, "İbnü's-Sukâ'î", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/211.

[7] Bu iki divan için bkz. Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-insâ*, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1912-1922), 4/33.

[8] Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, nşr. Abdülkadir el-Arnaûd-Mahmud el-Arnaûd (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986-1993), 8/134; Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *ed-Dürreru'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*, nşr. Muhammed

bilen İbnü's-Sukâ'î, dört İncili tek bir İncil haline getirerek aralarındaki farklılıkları ve ortak yönleri ortaya koyması dolayısıyla Hristiyanların büyük âlimlerinden kabul edilmektedir.^[9] Tarihçi İbnü'l-İmâd (öl. 1089/1679), İbnü's-Sukâ'î'nin dört İncil'i birleştirirken her bölümde kendi yorumlarına yer verdiğini ve metinlerdeki anlaşılmayan yerleri açıkladığını belirtir.^[10] İbnü's-Sukâ'î'nin ayrıca bu eserini Latince, Süryânîce ve İbrânîce gibi dillere çevirdiği de bilinmektedir.

Kaynaklarda İbnü's-Sukâ'î'nin iki eserinden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki müellifin meşhur Hristiyan âlim ve tarihçilerden Mekîn İbnü'l-Amîd'e (öl. 672/1273-74)^[11] zeyil olarak yazdığı ve 658-720 yılları arasında kapsayan *Zeylû Târîhi'l-Mekîn b. el-Amîd* adlı kitabıdır. Ancak bu kitap elimize ulaşmamıştır veya henüz tespit edilememiştir. Diğeri ise İbn Hallikân'ın (öl. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân*^[12] adlı eserine zeyil olarak kaleme aldığı ve bizim de konu edindiğimiz *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân ve vefeyâtü'l-mutribîn* adlı kitabıdır. Kitabın Paris Bibliothèque Nationale'deki nüshası Jacqueline Sublet tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte 1974 yılında neşredilmiştir.^[13]

Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân, oldukça kısa mukaddimesinde de belirtildiği üzere, 650'li yıllardan 725 senesine kadar yaşamış meşhurların hâl tercümelerini ihtiva etmektedir.^[14] İbnü's-Sukâ'î bunu yaparken Ebû Şâme el-Makdisî (öl. 665/1267)^[15], İbn Abdüzzâhir (öl. 692/1293)^[16], İbn Şeddâd (öl. 684/1285)^[17] ve Mekîn İbnü'l-Amîd gibi tarihçilerin kitaplarından istifade etmiştir. Müellif eserine 726 yılı sonuna kadarki hâl tercümelerini içeren bir zeyil yazmayı amaçlamış,^[18] ancak elimizde bulunan nüshadan tespit ettiğimiz üzere

Abdülmüfid Han (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmânî, 1392/1972), 4/272; Ebû Gays Muhammed Hayreddin b. Mahmud ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 5/153.

[9] Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-müerrihûn*, 4/38-39; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* (İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma (İSAR) Vakfı, 1998), 178; Çubukçu, "İbnü's-Sukâî", 21/211; Swanson, "İbn al-Şuqâ'î", 820.

[10] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 8/134.

[11] Abdülkerim Özyayın, "Mekîn", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/553-554.

[12] Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân*, nşr. İhsan Abbâs (Beyrut, 1978).

[13] Çubukçu, "İbnü's-Sukâî", 21/211.

[14] Bkz. Fazlullah b. Ebü'l-Fahr İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, nşr. ve Fran. çev. Jacqueline Sublet (Dimaşk: el-Ma'hedü'l-Fransî li'd-Dirasati'l-Arabiyye [Institut Français d'Etudes Arabes de Damas], 1974), 1.

[15] Bkz. Tayyar Altıkulaç, "Ebû Şâme el-Makdisî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/233-235.

[16] Asri Çubukçu, "İbn Abdüzzâhir", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/289-291.

[17] Casim Avcı, "İbn Şeddâd, İzzeddin", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/374-376.

[18] İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 180.

eserinde 725 yılının sonuna kadar yaşamış kimselere yer verebilmiştir. 717-725 yılları arasında vefat etmiş 55 şahsın biyografisinin yer aldığı bu kısımda şahıslar, eserin genelinin aksine vefat yıllarına göre kronolojik olarak sıralanmıştır. Ayrıca bu kısmın büyük çoğunluğunu Şamlıların oluşturduğu da belirtilmelidir.^[19]

İbnü's-Sukâ'î Müslüman müellifler gibi eserine besmele ve hamdele ile başlamıştır. Onun bu tutumu, dönemin İslâm telif geleneğinin en azından bu kısmını benimsemiş olduğunu gösterir mahiyettedir. Esasen bu durum ayrıca, Müslüman toplumda yaşayan Hristiyan bir âlimin, içinde yaşadığı toplumun sosyal ve kültürel alışkanlıklarını devam ettirme arzusu ve yaygın teamüle aykırı davranmama hassasiyeti olarak da değerlendirilebilir. Yine müellifin eserinde biyografisine yer verdiği ilk şahsın, Mısır'da yeniden ihdas edilen Abbâsî hilafetinin ilk halifesi Müstansır-Billâh Ebü'l-Kâsım Ahmed (659-660/1261) olması da bu bağlamda dikkat çekicidir.^[20]

Tâlî Kitabi Vefeyâtü'l-a'yân'da yer alan şahıslar, İbn Hallikân'ın zeyil yapılan eseri *Vefeyâtü'l-a'yân*'a uygun olarak alfabetik sıralanmıştır. Ancak yer yer bu usulün dışına çıkıldığı da tespit edilmektedir.^[21] Esasen dönemin pek çok biyografi eserinde, belirlenen usulün dışına çıktığını da belirtmek gerekir. Eserde sultanlar, büyük emîrlere, divan görevlileri, başkadılar ve Hristiyan azınlıktan kimseler olmak üzere 355 kişinin biyografisine yer verilmiştir. Eserde bazı biyografilerin nispeten uzun tutulurken bazılarının kısa geçildiğine de işaret edilmelidir. Bu noktada elimizdeki neşirde, numaralandırmanın 353. kişi ile tamamlandığını belirtmeliyiz. Ancak müellifin zeyil kısmında 304 ve 339. sıralarda ikişer şahsı birlikte anlattığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu iki şahsın eklenmesi ile sayı 355 olmaktadır.

B. İbnü's-Sukâ'î'nin İslâm Tarih Yazıcılığına Katkıları

İbnü's-Sukâ'î eserinin mukaddimesinde besmele ve hamdeleden sonra Allah'ın her dilde ve zamanda takdis edildiğini, onun zamanın kuşatıcısı ve açık bir şekilde idrak edilemez olduğunu vurgular. Ardından İbn Hallikân'ın eserinden övgüyle bahseder ve eserini onun *Vefeyâtü'l-a'yân* adlı eserine zeyil hüviyetinde yazdığını ifade eder. Müellif yine giriş kısmında, eserinde 660-725 seneleri arasında vefat eden kişilerin biyografilerine yer verdiğini de belirtir.^[22]

[19] Bkz. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâtü'l-a'yân*, 180-195.

[20] İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâtü'l-a'yân*, 2-3.

[21] Bkz. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâtü'l-a'yân*, 3, 5, 8, 9, 51, 52, 53.

[22] İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâtü'l-a'yân*, 1.

Eserine, daha önce ifade edildiği gibi Abbâsî halifesi Müstansır-Billâh'ın biyografisi ile başlayan İbnü's-Sukâ'î, bu hâl tercümesinde tarihi gelişmelere de işaret eder. Nitekim Moğolların Bağdat'ı ele geçirmesi üzerine halifenin hapsedilmesinden bahseden müellif, ardından Sultan Baybars'ın (658-676/1260-1277), biyografisi zikredilen halifeyi Kahire'ye davet ettiğini söyler. Halifenin de 659 senesi Recep ayında Mısır'a ulaştığını, sultanın onu karşıladığını ve nesep tespitinin ardından sultan Baybars'ın ona biat edip kendi saltanatını da onaylattığını anlatır. Müellifin bu hâdiseleri oldukça kısa naklettiğini belirtmek gerekir. Bu kısa bilgiler arasında tarihin çeşitli sahalarıyla ilgilenen araştırmacılar için ilgi çekici bilgiler de yer alır. Nitekim müellifin bu tören sırasında halifeye giydirilen hil'atin siyah olduğunu vurgulaması dikkat çekicidir. Bu bilgilerin ardından diğer Memlûk kaynaklarıyla benzer ve uyumlu kayıtlara yer verir. Nitekim halifenin Bağdat'ı tekrar ele geçirmek üzere yola çıkmasını ve halifenin öldürölmesiyle neticelenen hâdiseler silsilesini, halifenin kafası kesilerek 23 Muharrem 660 tarihinde öldürölüğünü aktarır. Buradaki ilginç nokta müellifin bu son kısımdaki bilgileri halifenin yanında sefere gidip sağ kurtulmayı başaran ve dokümacılıkla uğraşan bir kimseden bizzat aktarmış olmasıdır.^[23] Bu noktada İbnü's-Sukâ'î'nin, halifenin yanında sefere katılan emîr, kadı ve devletin çeşitli kademelerinde yer alan şahısları isim isim saydığının ve önemli tarihleri de belirttiğinin altı çizilmelidir.

Dımaşk'ta doğan ve tüm hayatını bu coğrafyada geçiren İbnü's-Sukâ'î, Haçlı ve Moğol saldırılarının devam ettiği bir dönemde yaşamıştır. Bu dönem ayrıca, bölge Hristiyanlarının bahsi geçen saldırılardaki tutumlarından dolayı Müslüman-Hristiyan ilişkilerinin hassas olduğu bir dönemdir. Bu durumun müellifin üslubuna da yansıdağı anlaşılmaktadır. Nitekim İbnü's-Sukâ'î Müslüman müelliflerin lanetle andığı Moğollarla ilgili gelişmelerde lehte ve aleyhte herhangi bir yorum yapmaktan kaçınarak temkinli davranmış görünmektedir. Mesela dönemin Hristiyan tarihçilerinden bahsi geçen Mekin İbnü'l-'Amîd Hristiyanlarla ve Moğollarla işbirliği yaptığı^[24] şeklinde ithamlarla karşılaşmıştır. Bir başka Hristiyan tarihçi Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil (öl.

[23] İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 1-2. Krş. Ebü'l-Fazl Muhyiddin Abdullah İbn Abdüz-zâhir, *er-Ravzu'z-zâhir fî sîreti'l-Melikî'z-Zâhir*, nşr. Abdülaziz el-Huveytur (Riyad 1976), 99-117; en-Nâsırî ed-Devâdır el-Hitâi, Baybars el-Mansûri, *Zübdetü'l-fikre fî târihi'l-Hicre*, nşr. Donald S. Richards (Beirut-Berlin: Das Arabische Buch, 1998), 60-68; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-inâfe fî me'âlimi'l-hilâfe*, nşr. Abdüsettar A. Ferrâc (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.) 2/111-116; Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrizî, *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, nşr. M. Mustafa Ziyâde-Said A. Aşûr (Kahire: Lecnetü'Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1956-1973), 1-II/448-463.

[24] Düzenli-Ayaz, *Memlûkler Dönemi Hristiyan Tarihçileri*, 88.

759/1358)^[25] de yine İbnü'l-Amîd'in eserine zeyl olarak kaleme aldığı *en-Neh-cü's-sedâd ve'd-dürri'l-ferîd fîmâ ba'de târîhi İbni'l-'Amîd* adlı kitabında Memlûk Devleti'nin siyaseti ile alakalı tenkitler içeren sitemkâr ifadeler yer vermiştir.^[26] Dolayısıyla İbnü's-Sukâ'î bu iki tarihçiye nispetle daha temkinli bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak o, her ne kadar tarafsız bir tutum sergilemeye çalışsa da bazı Hristiyan âlim ve kâtiplerin biyografilerine diğerlerine nispetle daha fazla yer ayırmıştır.^[27] Hatta bununla da yetinmemiş, hâl tercümesini verdiği bazı emîrlerin Hristiyan asıllı olduğunu imâ etmiştir. Örneğin müellif, Sultan el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun (678-689/1279-1290) döneminde Cemaleddin Akkuş er-Rahbî (öl. 719/1319) adında bir emirin, Araplar tarafından Erbil'in Hristiyan köylerinden esir alınarak satıldığını özellikle belirtir.^[28]

İbnü's-Sukâ'î'nin dış siyasetteki gelişmelerle ilgili temkinli tutumu ve devletin genel siyasetine dair eleştiriden kaçınan yaklaşımı, bürokrasideki bazı olumsuzluklar söz konusu olduğunda devreden çıkmış görünmektedir. Nitekim o, bazı devlet adamlarının yolsuzlukları ve bürokrasideki suiistimallere sıklıkla işaret etmektedir. Hatta şunu söylemek de mümkündür ki; müellif erken dönem Memlûk tarih yazıcılığında usulsüzlük ve yolsuzluklara işaret eden ilk tarihçidir. Onun bu tür konulardaki yorum ve değerlendirmeleri, malî divanlarda uzun süre görev yapması ve bu meselelerde ciddi bir birikime sahip olmasıyla da ilişkilidir. Bu tür örnekler arasında el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavun (689-693/1290-1293) dönemi Dimaşk saltanat nâibinin, hâs dîvânına^[29] ait gelirler hususunda yaptığı yolsuzluklara dair verdiği bilgiler zikredilebilir. Ancak müellifin bu olayı aktarırken bahsi geçen saltanat nâibinin yaptığı usulsüzlüğü kâtibinin yönlendirmesine bağlamış olması dikkat çekicidir.^[30] Esasen müellifin Emîr İzzeddin Aybek el-Efrem'in (öl. 695/1296) biyografisinde evrakta usulsüzlük yapan biriyle alakalı kayıtları da^[31] benzer şekilde bir yandan suiistimallere işaret ederken bir yandan da bu suiistimleri bürokrasiye mâl eden bir yaklaşımın ürünüdür.

İbnü's-Sukâ'î'nin işaret ettiği usulsüzlüklerden birine daha bazı sebeplerle burada yer vermek istiyoruz. Müellif, Sultan Baybars döneminde Dimaşk divanlarının nâzirliğine tayin edilen bir kâtibin hâl tercümesinden

[25] Casim Avcı, "Mufaddal b. Ebü'l-Fezâil", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/363.

[26] Düzenli-Ayaz, *Memlûkler Dönemi Hristiyan Tarihçileri*, 96.

[27] Bazı örnekler için bkz. İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 43-44, 46, 58-60, 110-111, 164-165.

[28] İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 186.

[29] Dîvânü'l-hâs, sultana ait mallarla ilgilenen malî dîvân. Bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 4/30.

[30] İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 17.

[31] İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 13-14.

bahsederken, maiyetindeki kâtipler ile divan müfettişliği yapan alt rütbedeki bir emîrin karıştığı yolsuzlukları tafsilatlı bir şekilde aktarmaktadır.^[32] Bu örneği aktarmamızın birinci sebebi, yine müellifin öncelikle kâtipleri ve müteselsilen de düşük rütbeli bir emîri sorumlu tutuyor olmasıdır. İkincisi ise bu kayıтта Dımaşk divan nâzırının aylık ücretini ortaya koyan önemli ayrıntıların^[33] mevcut olmasıdır. Eserde başka yolsuzluklara işaret eden kayıtlar da bulunmaktadır.^[34] Son olarak, özellikle yolsuzluk ve suiistimallere yer verilmesinin eserin kıymetini artıran önemli bir unsur olduğu da belirtilmelidir.

İbnü's-Sukâ'î'nin bu tarz yolsuzluklara sıkça işaret etmesinin muhtemel sebepleri üzerinde az da olsa durmak istiyoruz. Zira İbnü's-Sukâ'î'nin resmî görevlerini bırakıp kendisini ilme adadığı bilinmektedir. Fakat onun devlet görevlerinden vazgeçmesinin sebepleri tam olarak tespit edilememektedir. Dolayısıyla İbnü's-Sukâ'î ilimle meşgul olmak için kendi rızası ile görevini bırakmış olabileceği gibi, memuriyette yaşadığı sıkıntılar yahut devletin o dönem gayrimüslimlere yönelik tutumu sebebiyle de görevini bırakmış olabilir. Onun görevlerinden ayrılma gerekçesinin, hâdiseleri ele alış biçimini etkileyeceği de göz önünde bulundurularak, müellifin bu konularda verdiği bilgilere temkinli yaklaşılması gerektiği unutulmamalıdır.

İbnü's-Sukâ'î'nin, Hristiyanlarla alakalı kayıtlarına işaret etmek gerekirse, Fustat'ta idam edilen bir grup bunlardandır. Müellif bu Hristiyan grubun Vali Seyfeddin Ebû Bekir'in (öl. 679/1280) emriyle idam edildiğini, onlardan birinin Patriğin de ikâmet ettiği Muallaka Kilisesi'nin kapısına asıldığını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Müellif adı geçen valinin döneminde Hristiyanlara yönelik bu tür başka cezalandırmaların da vukû bulduğunu ifade etmekten çekinmez.^[35] Müellifin bu hâdiseye gerçekteştiği sırada divanlarda görevli olduğu da anlaşılmaktadır. Zira o söz konusu hâdisе sırasında meydana gelen tartışmalarda Fustat muhtesib nâibinin konuşmalarına şahit olduğunu kaydetmiştir.

Eserin özellikleri arasında devletin malî divanlarında görev yapan çok sayıda kişinin biyografisine yer verilmesi de bulunmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse 710 senesinde vefat eden maliye kâtiplerinden şehâbeddin Ahmed b. Ali el-Ubâde burada zikredilebilir. Müellif onun Halep asıllı olduğunu, Mısır'da büyüdüğünü, ilimle meşgul olduğunu, şehâdetü'l-hizâne'de^[36]

[32] İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 61-64.

[33] Bkz. İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 61-62.

[34] Bkz. İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 63, 93, 101, 164-165.

[35] Bkz. İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 21-22.

[36] Makrîzî'nin beytülmal nezareti ile alakalı kayıtlarından hareketle bu görevin, hazine nâzırının yanında -güncel tabiriyle noterlik olarak nitelenebilecek- şahidlik yapmayı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitâbu'l-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitat ve'l-âsâr*, (Beyrut, ts.), 2/224.

görevlendirildiğini ardından Kahire'deki Mansûriyye Türbesi'nin emlak ve evkâfının malî idaresine atandığını belirtir. Bu şahsın, Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un (Birinci saltanatı: 693-694/1293-1294, ikinci saltanatı: 698-709/1299-1309, üçüncü saltanatı: 709-741/1309-1341) hizmetinde bulunduğu ve sultan tarafından sevildiğine de işaret eder.^[37] Müellifin hem zikri geçen Şehâbeddin Ahmed b. Ali el-Ubâde için hem de biyografisini verdiği birçok kişi için "Allah ona rahmet eylesin" şeklinde dua ifadelerine yer verdiğinin altı özellikle çizilmelidir.^[38] Müellifin tıpkı eserine besmele ve hamdele ile başlaması gibi sıklıkla Müslümanların kullandığı rahmet ifadesine de yer vermiş olması, genel temayüle uyma çabası olarak değerlendirilebilir.

İbnü's-Sukâ'î'nin yer verdiği biyografiler arasında çok ilgi çekici kabul edilmeyecek tâcir, kâtip ve esnâf sınıfından insanların yer alması da eserin zikredilmesi gereken özellikleri arasındadır. Ancak bu noktada eserde biyografisine yer verilen şahısların büyük bir kısmının kâtip olduğunun altı bir daha çizilmelidir.^[39] Yine bu bağlamda İbnü's-Sukâ'î'nin kâtiplik konusunda yetkinliğine de işaret edilmelidir. Zira o eserinde divanlarda görev alan pek çok kâtipin hayatını kaleme alarak bunu gösterdiği gibi İmâdüddîn Muhammed b. Ebû Nasr b. Hibetullâh (öl. 682/1283) ve İbnü'l-Vahîd olarak tanınan Şerefeddîn Muhammed b. Şerîf ez-Zür'a (öl. 711/1312) gibi şahısların kitâbetine yönelik övgüleriyle de bu konudaki bilgisini izhar etmiştir. Nitekim İbnü's-Sukâ'î, İmâdüddîn Muhammed'in yazısının çok güzel olduğunu, Kur'ân-ı Kerîm ve çok sayıda kitap istinsah ettiğini belirtir.^[40] Benzer şekilde Şerefeddîn Muhammed'in de çokça eser istinsah ettiğini, kitâbetinde mâhir olduğunu, bu sayede Şam ve Mısır divanlarında kâtip olarak görevlendirildiğini nakleder.^[41]

İbnü's-Sukâ'î, eserinde çağdaşı tarihçilerin biyografilerine de yer vermektedir. Nitekim zeyl yazdığı İbn Hallikân bunlardandır. Müellif, İbn Hallikân'ın künyesi ve eserini belirttiikten sonra iki kez Dımaşk kadılığı olmak üzere çeşitli vazifelere tayiniyle alakalı bilgi verir. Bu görevlendirmelerin tarihlerini de veren İbnü's-Sukâ'î, onun iyiliksever, faziletli bir kimse olduğunu vurgular. Bu âlimin çok sayıda yazı ve şiiri olduğunu da belirten İbnü's-Sukâ'î, onun bazı şiirlerini kayıt altına alır. Müellif, tıpkı İbn Hallikân'ın yaptığı gibi

[37] İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 33.

[38] Bazı örnekler için bkz. *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 43, 104, 137, 185, 192.

[39] Bazıları için bkz. İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 25, 35, 36, 37, 41, 45.

[40] İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 149-150.

[41] İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 156.

bilgileri tamamlama cihetine gider. Nitekim İbn Hallikân'ın Kemaleddin ve Şerefeddin adındaki iki oğlundan bahsettikten sonra onların doğum ve vefat tarihlerini de zikretmesi bunlardandır.^[42] Yine çağdaşı tarihçilerden Şemseddin İbrahim b. Ebû Bekir b. Abdülazîz el-Cezerî el-Kütübî'den (öl. 700/1300) bahsedilen İbnü's-Sukâ'î onun ilmîne güvenilen, faziletli kimselerden olduğunu belirtir. İbn Şem'ûn şeklinde meşhur olan bu kimsenin pek çok ilme muttali olduğunu, ahbâr ve tarih ilminde daha fazla ön plana çıktığını ifade eder. Bu âlimin Dimaşk'ta çok zengin bir kitap dükkânı bulunduğunu, burada insanların bir araya gelip ilmî sohbetler yaptığını belirtir. Müellif, Sultan el-Melikü'l-Mansûr Kalavun döneminde çıkan bir yangında bu dükkânın tamamen yandığını da üzüler ekler.^[43] Bizim burada zikretmediğimiz ayrıntılar da göz önünde bulundurulmak kaydıyla; bu iki âlimin biyografisinde yer alan bilgiler, içerdiği ayrıntılarla dönemin ilmî havasını, bu muhitteki gelişmeleri ve ulemâ arasındaki ilişkileri nispeten de olsa resmeden bir çerçeve ortaya koymaktadır. Dolayısıyla eser bu yönüyle de kıymetlidir.

Eser, gayrimüslim azınlıklarla alakalı aktarımlar, devletin askerî vaziyeti ile ilgili tespitler, Moğollarla yapılan ticaret ve casusluk faaliyetleriyle alakalı içerdiği bilgiler açısından da önem taşımaktadır. Bu örnekleri daha da özelleştirmek gerekirse yine zekât dîvânının işleyişi, başındaki nâzırın geliri,^[44] bazı üst düzey görevlilerin yüksek rütbeli emirlerle münasebetleri,^[45] müstevfi's-sohbe^[46] ve müstevfi'l-büyût^[47] gibi bazı önemli üst düzey maliye görevlilerinin konumları ve vazifeleriyle^[48] alakalı önemli bilgilerin de yer aldığına işaret etmek gerekir. Bu türden pek çok kayıt ve örnek bulunmakla birlikte bunlardan dış münasebetler bağlamında elçilik faaliyetleriyle ilgili ilginç bazı rivayetlerden kısaca bahsedilmelidir. Nitekim Kadı İmâdüddîn Ali b. Abdülazîz b. es-Sükkerî'nin (öl. 713/1313), 703 senesinde Moğollara elçi olarak

[42] İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 6. Krş. Şemseddin Muhammed b. Osman b. Osman ez-Zehebî, *el-İber fî haber men ğaber*, nşr. Ebû Hâcîr Muhammed es-Saîd (Beyrut: Dâru'l-Küttübî'l-İlmiyye, 1985), 3/347; Abdülvehhab Tâceddin es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-kubrâ*, nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî-Abdulfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru'l-Hayâi'l-Küttübî'l-Arabîyye, 1964), 8/33-35; Salâhaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, nşr. Helmut Ritter vd. (Wiesbaden-Beyrut, 1962-2004), 7/308-317; Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Cize: Dâru Hicr, 1997-1999),17/588.

[43] İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 29-30.

[44] Bkz. İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 102.

[45] Bkz. İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 153.

[46] Maliyenin genel ve özel hesaplarını tutup, gerekli yazışmaları yapan görevli. Bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 31-34.

[47] Sultana ait, her birine beyt denilen dairelerin hesaplarını tutan görevli. Bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 31.

[48] Bkz. İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 164, 193.

gönderilmesine dair kayıtlar bunlardandır.^[49] Yine İbnü's-Sukâ'î'nin, Şâfî başkadısı Necmeddîn Ebû Bekr b. Sadreddîn b. Hibetullâh b. Seniyyüddeve'nin (öl. 680/1281) biyografisinde babası Sadreddin'le (öl. 658/1260) alakalı verdiği bilgiler de bu bağlamda zikredilmelidir. Buna göre Kadı Sadreddîn yanında başka bir kadı ile Moğol hükümdarı Hülâgû'ya (654-663/1256-1265) gitmiş, itaatlerini bildirmiş ve her ikisi de Hülâgû tarafından kadı olarak tayin edilmişlerdi. Ne var ki Sadreddîn henüz Dımaşk'a varamadan yolda vefat etmiştir.^[50] Bu noktada eserde bu tarz ayrıntıların yanı sıra Emîr Ale müddin Sencer eş-Şücâî (öl. 693/1294) ve vezirlik de yapan Kadı Burhaneddin es-Sincârî (öl. 686/1287) gibi az sayıda kaynağın işaret ettiği şahıslarla alakalı bilgilerin^[51] yer alıyor olması araştırmacılar için hem kaynak çeşitliğini sağlamak bakımından hem de az sayıdaki kaynaklarda yer alan bilgileri teyit açısından ehemmiyet arz eder.

Memlûkler döneminin önemli tarihçilerinden Safedî'nin (öl. 764/1363), eserlerinde bazı şahısların biyografilerini aktarırken İbnü's-Sukâ'î'nin bu kitabından istifade ettiği de belirtilmelidir. Nitekim Safedî, meşhur kâtip Şerefeddin b. Müzhir'in kardeşi olan Ahmed b. Muzaffer b. Müzhir'in biyografisinden bahsederken İbnü's-Sukâ'î'den nakillerde bulunur. Hatta burada bir nâibin göreve getirilmesi aşamasında yaşanan bazı hâdiselerden sonra, İbn Müzhir'in ünlenip kibirli bir şahsiyete dönüştüğüne dair İbnü's-Sukâ'î'nin kaydını aynen nakleder.^[52] Benzer şekilde başka bir şahsın biyografisinde de İbnü's-Sukâ'î'nin bu kişiyi kaygılı ve şiirlerinde insanları eleştiren biri olarak vasıflandırdığına işaret eder.^[53] Yine dîvânü'l-mevâris'te görevli bir şahsın hayatını da İbnü's-Sukâ'î'den geniş alıntılarla aktarır. Bu şahsın Halep yakınlarında 200 feddân^[54] mülkü bulunduğunu, cimri ve mal biriktirmeyi seven biri olduğunu, ailesi olmadığını ve miras bırakamadan vefat ettiğini nakleder. Ayrıca bu şahsın divandaki görevleriyle alakalı bilgilere de yer verir. Buna göre verilen câmekiyyelerin^[55] ve memlûklerin satış işlemlerinin

[49] İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 126.

[50] İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 143-144.

[51] Bkz. İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 69, 90, 162-164.

[52] Salâhaddîn Halil b. Aybek es-Safedî, *A'yânu'l-asr ve a'vânu'n-nasr*, nşr. Ali Ebû Zeyd vd. (Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir-Dâru'l-Fikr,1998), 1/391.

[53] Safedî, *A'yânu'l-asr*, 3/458.

[54] Eski bir alan ölçüsü birimi. Cengiz Kallek, "Feddân", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/293-294.

[55] Vakıflardan veya devlet bütçesinden verilen aylık anlamında kullanılan bu terim (Ahmet Akgündüz, "Câmekiyye", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/45-46), Memlûkler döneminde de bazen ma'lûm bazen râtib olarak isimlendirilmekle birlikte bürokratlara tahsis edilen maaş anlamında da kullanılmaktaydı. Bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, 11/169-170; Ayaz, *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı Üstâdârılık (1250-1382)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2008), 188.

kaydını tutmak bu görevli tarafından yapılmaktadır.^[56] Safedî'nin bu şahıslar dışında başkalarının biyografilerinde de İbnü's-Sukâ'î'den aynen alıntılar veya atıflarda bulunduğu tespit edilmektedir.^[57] Bu noktada Safedî'nin eserlerinde, İbnü's-Sukâ'î'nin biyografisine yer vermemiş olduğu da belirtilmelidir. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken asıl husus, İbnü's-Sukâ'î farklı bir dine mensup bir tarihçi olmasına rağmen Müslüman bir tarihçi olan Safedî'nin ondan istifade etmiş olmasıdır. Zira bu durum Safedî'nin tarih anlayışını yansıttığı gibi onun İbnü's-Sukâ'î'yi alanında güvenilir bir şahsiyet olarak kabul ettiğini de ortaya koyar mahiyettedir.

Son olarak İbnü's-Sukâ'î'nin eserinde takip ettiği bazı üslup, yaklaşım ve edebî unsurlara da işaret etmek gerekir. İlk olarak müellif müşahidi olduğu olayları, kendisinin şahit olduğunu belirterek aktarmaktadır. Kendisine anlatılanları ise حكي fiilini kullanarak nakletmektedir.^[58] Yine dönemin vefeyât geleneğinde oldukça yaygın olan şiirlere yer verme hususiyeti, İbnü's-Sukâ'î'nin eseri için de geçerlidir.^[59] Müellifin eserinde dönemin şiirlerine yer vermiş olması, bu şiirlerin farklı müelliflerin eserlerindeki versiyonlarıyla mukayesesine imkân sağlaması açısından kıymetlidir. Bu durum, elbette müellifin şiire olan ilgisini de yansıtmaktadır. Müellifin bazı hâdiselerde şahsî yorum ve değerlendirmelere yer vermesi de müellifin yaklaşım tarzını yansıtmaya bakımından dikkat çekicidir. Nitekim İbnü's-Sukâ'î, vezirlik ve hisbe nâzırlığı gibi önemli vazifeleri üstlenen bir şahsın, gelişen olaylar neticesinde tenzîlü'r-rütbe ile divan nâzırlığına atanmasını büyük bir haksızlık olarak nitelemektedir.^[60] Benzer şekilde önde gelen emîrlerden birinin biyografisinde de ondan geriye sadece haksızlık ve zulmün kaldığını belirtmek suretiyle yorumlarda bulunur.^[61] Yine onun, zühd ehli birinden bahsederken bu kimsenin güzel bir yol üzere yaşadığını belirtme ihtiyacı duyması da bu minvaldedir. ^[62] Bu son örnekte ilginç bir rüya motifine yer vermesi ise, dönemin vefeyât eserlerinde rastladığımız rüyalar üzerinden mesaj verme yaklaşım tarzının ilginç bir örneğidir.

İbnü's-Sukâ'î'nin eserinde yer verdiği Müslüman tarikat şeyhlerinden biri ile alakalı yorumlarına da burada işaret edilmelidir. Müellif, Dımaşk

[56] Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi*, 8/60.

[57] Bunlardan bazıları için bkz. Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 13/32, 19/326, 27/38, 164.

[58] Bazı örnekler için bkz. İbnü's-Suka'î, *Tali Kitabi Vefeyati'l-a'yañ*, 13, 21, 29, 43.

[59] Örnekler için bkz. İbnü's-Suka'î, *Tali Kitabi Vefeyati'l-a'yañ*, 23, 24, 25, 26, 34.

[60] İbnü's-Suka'î, *Tali Kitabi Vefeyati'l-a'yañ*, 35.

[61] İbnü's-Suka'î, *Tali Kitabi Vefeyati'l-a'yañ*, 13.

[62] İbnü's-Suka'î, *Tali Kitabi Vefeyati'l-a'yañ*, 43.

hatibi olarak görev yapan Rifâiyye tarikatı^[63] şeyhlerinden İzzeddin Ahmed b. İbrahim b. Ömer el-Fârûsî'nin (öl. 695/1295-1296) biyografisinde, onun bu görevden sultanın haberi olmaksızın dönemin güçlü veziri İbnü's-Sel'ûs (öl. 693/1294)^[64] tarafından azledildiğini ve sonrasında sultanla arasında yaşananları aktarır. Müellif devamında önemli bazı emirlerin de dâhil olduğu ibretlik hâdiselere yer verir. Hatta burada bir başka emirle arasında geçen diyalogu aktarırken şeyhin “عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ”^[65] ayetini okuduğunu bunun veziri daha da öfkelenirdiğini belirtir.^[66] İbnü's-Sukâ'î'nin, bu şeyhin gönül kırgınlığına dair ifadelerinden kendisinin bu şeyhi tanıdığı, ona yakınlık duyduğu yahut onun bu durumuna üzüldüğü anlaşılmaktadır.

Sonuç

İbnü's-Sukâ'î her şeyden önce malî divanlarda önemli vazifeler üstlendiği için Memlûk devlet bürokrasisinin işleyişine vâkıf bir şahsiyettir. Nitekim eserinde vermiş olduğu bazı malî divanlarla ilgili ayrıntılı bilgiler, çeşitli görevlilerin görevlerinin mahiyeti ve gelirlerine dair kayıtlar, kâtiplerin yapmış olduğu yolsuzlukları tespit edebilmiş olması gibi hususlar bu durumu ispat eder mahiyettedir. Müellifin bu vasıfları eserinin kıymetini artıran önemli bir husustur. İkinci olarak onun sade bir Hristiyan vatandaş olmanın ötesinde İncilleri bir araya getirmiş ve farklı dillere çevirmiş bir din adamı olduğu da vurgulanmalıdır. Onun bu özelliği hem Hristiyanlıkla alakalı kayıtlarına değer katmakta hem de Hristiyan şahısların biyografilerine nispeten uzun yer vermesinin gerekçesini izah etmektedir. Yine müellifin bir Hristiyan olmasına rağmen eserde besmele, hamdele ve rahmet okuma gibi ifadelere yer vermiş olması, müellifin içinde yaşadığı Müslüman toplumun gelenek ve teamüllerine gösterdiği saygının veya uyum çabasının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde, toplamda 355 kişinin biyografisinin ele alındığı eserde 74 gibi yüksek kabul edilebilecek bir sayıda kadı ve şeyhin hayatına yer verilmiş olması da müellifin bu anlayışının bir yansıması olmalıdır. Son olarak müellifin genel dış siyaset ve üst düzey devlet adamları konusundaki temkinli yaklaşımına rağmen, bunların dışındaki konularda çeşitli yorum ve tenkitleri bulunduğu da belirtilmelidir.

[63] Rifâiyye hakkında bkz. Mustafa Tahralı, “Rifâiyye”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/99-103.

[64] Ayaz, “Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbnü's-Sel'ûs (öl. 693/1294)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2005), 91-122.

[65] A'râf Sûresi, 7/129. Müellif âyetin sadece “Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar.” manasındaki kısmına yer vermektedir.

[66] İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*, 9.

İncelediğimiz bu eserin, müellifinin mesleğinin etkisiyle çok sayıda kâtibin biyografisini içeriyor olması, bu alanda çalışma yapan Memlûk araştırmacıları için oldukça faydalıdır. Bunun yanında eserin, dönemin diğeri Hristiyan tarihçilerinin eserleriyle mukayeseli olarak, siyaset, maliye, dış ilişkiler ve askerî bürokrasi gibi konular merkezinde yeni çalışmalara konu edilmesinin bir gereklilik olduğunu da belirtmeliyiz.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet. "Câmekiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/45-46. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Şâme el-Makdisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Avcı, Casim. "İbn Şeddâd, İzzeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/374-376. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Avcı, Casim. "Mufaddal b. Ebû'l-Fezâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/363. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Ayaz, Fatih Yahya. "Memlûkler Dönemi Vizirlerinden İbnü's-Sel'ûs (öl. 693/1294)". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2005), 91-122.
- Ayaz, Fatih Yahya. "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1, 2008.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı Üstâdârlık (1250-1382)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, 2008.
- Baybars el-Mansûrî, en-Nâsirî ed-Devâdâr el-Hitâi. *Zübdetü'l-fikre fî târihi'l-Hicre*. nşr. Donald S. Richards. Beirut-Berlin: Das Arabische Buch, 1998.
- Çubukçu, Asri. "İbn Abdüzzâhir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/289-291. İstanbul:TDV Yayınları, 1999.
- Çubukçu, Asri. "İbnü's-Sukâi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/211. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Düzenli, Aygül-Ayaz, Fatih Yahya. "Memlûkler Dönemi Hristiyan Tarihçileri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Aralık 2017), 85-102. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/395362>
- İbn Abdüzzâhir, Ebû'l-Fazl Muhyiddin Abdullah. *er-Ravzû'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*. nşr. Abdülaziz el-Huveytur. Riyad, 1976.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*. nşr. Muhammed Abdülmuîd Han. 6 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-maârifî'l-Osmânî, 1392/1972.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*. nşr. İhsan Abbâs. 8 Cilt. Beyrut, 1978.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Cize: Dârü Hicr, 1997-1999.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtu'z-zehab fî ahhâri men zehab*. nşr. Abdülkadir el-Arnaûd-Mahmud el-Arnaûd. 10 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1986-1993.

- İbnü's-Sukâ'î, Fazlullah b. Ebü'l-Fahr. *Tâli Kitabi Vefeyâti'l-a'yân*. nşr. ve Fran. çev. Jacqueline Sublet. Dımaşk: el-Ma'hedü'l-Fransî li'd-Dirasati'l-Arabiyye bi-Dımaşk [Institut Français d'Études Arabes de Damas], 1974.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali. *Meâsiru'l-inâfe fî me'âlimi'l-hilâfe*. nşr. Abdüssettar A. Ferrâc. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali. *Subhu'l-a'sâfî sinâ'ati'l-inşâ*. 14 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1912-1922.
- Kallek, Cengiz. "Feddân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/293-294. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali. *Kitâbu'l-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-htat ve'l-âsâr*. 2 Cilt. Beyrut, ts.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali. *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*. nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr. 4 Cilt. Kahire: Lecnetü'-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1956-1973.
- Mustafa, Şâkir. *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-muerrihûn*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1983-1990.
- Özaydın, Abdülkerim. "Aynicâlût Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özaydın, Abdülkerim. "Mekîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/553-554. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özbek, Süleyman. "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren bir Meydan Savaşı: Ayn Calud". *Türkler Ansiklopedisi*. 5/127-133. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Safedî, Salâhaddin Halil b. Aybek. *A'yânu'l-asr ve a'vânu'n-nasr*. nşr. Ali Ebü Zeyd vd. 6 Cilt. Beyrut-Dımaşk: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır-Dârü'l-Fikr, 1998.
- Safedî, Salâhaddin Halil b. Aybek. *Kitâbu'l-Vâfî bi'l-Vefeyât*. nşr. Helmut Ritter vd. 30 Cilt. Wiesbaden-Beyrut, 1962-2004.
- Sublet, J. "İbn al-Şukâ'î". *Encyclopaedia of Islam* (2. Edisyon). ed. P. Bearman vd. Erişim 5 Nisan 2022. http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_8675.
- Swanson, Mark N. "İbn al-Şukâ'î". *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History Volume 4 (1200-1350)*. ed. David Thomas vd. 820-823. Leiden-Boston: Brill, 2012.
- Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma (İSAR) Vakfı, 1998.
- Tâceddin es-Sübkî, Abdülvehhab. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî-Abdülfehtah Muhammed el-Hulv. 4 Cilt. Kahire: Dârü İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabîyye, 1964.
- Tahrâlî, Mustafa. "Rifâiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/99-103. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-İber fî haber men ğaber*. nşr. Ebü Hâcir Muhammed es-Saîd. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- Zirikli, Ebü Gays Muhammed Hayreddin b. Mahmud. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

Alâ b. Hadramî'nin İdarî, Siyasî, İktisadî ve Askerî Alanlardaki Faaliyetleri

The Activities of al-'Ala' al-Hadramî in Administrative,
Political, Economic and Military Areas

Mustafa Çavuşoğlu*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

<https://doi.org/10.56288/siyer.1076093>

Geliş Tarihi: 19 şubat 2022/Date Received: 19 February 2022

Kabul Tarihi: 05 Haziran 2022/Date Accepted: 05 June 2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mustafa Çavuşoğlu)

* Dr Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Selçuklu Mahmut Sami Ramazanoğlu Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi/Necmettin Erbakan University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History and Arts, Seljuk Mahmut Sami Ramazanoğlu Girls Anatolian Imam Hatip High School, mustafacvs1969@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4121-1974>

Bu makale, "Alâ b. Hadramî'nin Hayatı ve İslâm Tarihindeki yeri" isimli doktora seminerimizden (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Danışman: Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken) geliştirilerek hazırlanmıştır.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

Her biri, ayrı özellik ve değere sahip İslâm'ın ilk nesli olan sahâbe içerisinde farklı şahsiyetleri tanımış olmak, o dönemin fotoğrafını çekmeyi ve bazı çıkarımlarda bulunmayı kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda birçok sahâbî araştırmaya konu olmuştur. Bu çalışma, bu alanda yapılan araştırmalara katkı sağlamayı ve o döneme farklı açıdan ışık tutmayı hedeflemektedir. Sahâbe, öncelikle Hz. Peygamber'in eğitiminden geçmiş, dinin emir ve yasaklarını bizzat ondan öğrenmiştir. Sahâbe, bu eğitim sayesinde günü geldiğinde Hz. Peygamber'in kendilerine vermiş olduğu kadılık, kâtiplik, elçilik, valilik, komutanlık vb. bürokratik görevleri hakkında yerine getirmiştir. Bu çalışmada, Hadramût bölgesi kabilelerinden Kinde'ye mensup olup erken dönemde Müslüman olan, Hudeybiye antlaşmasından sonra tarihî olaylarda karşımıza çıkmasına rağmen, sahip olduğu vasıflar sayesinde Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu devletin siyasî, idarî ve iktisadî kadrolarında yer alan Alâ b. Hadramî incelenmiştir. Hz. Peygamber, Alâ b. Hadramî'yi sahip olduğu bazı vasıflar nedeniyle, bir göreve atanmak için sadece okuma yazma bilmenin yeterli olmadığı, mutlak liyakatin esas olduğu bir dönemde bazı resmî vazifelerle görevlendirmiştir. Araştırmada Alâ b. Hadramî hakkında farklı kaynaklardaki veriler bir araya getirilerek gerek Hz. Peygamber gerek Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde ifa ettiği bürokratik görevler hakkında tartışmalara sebep olan bazı konular analiz edilerek aydınlatılmaya gayret edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İslâm Tarihi, Asr-ı Saâdet, Alâ b. Hadramî, Sahâbî, Kâtip.

Abstract

Knowing different personalities among the Companions, the first generation of Islam, each of which has different characteristics and values, makes it easier to make some inferences by taking pictures of that period. In this context many Companions have been the subject of studies. This study aims to contribute and light the research in this field. The Companions, first of all, were educated by the Prophet himself and learned the orders and prohibitions of religion from him. Thanks to this training they received, the companions fulfilled the bureaucratic duties such as the qadi-ship, clerkship, embassy, governorship, commandership etc., that the Prophet had given them when the day came. In this study, al-'Alâ' al-Hadramî, who belongs to the Kinda tribe of the Hadramut region, and a Muslim in the early period, although we encounter him in historical events after the Hudeybiye treaty, he took part in the political, administrative and economic cadres of the state established by the Prophet in Medina due to his qualities, has been searched. The prophet assigned al-'Alâ' al-Hadramî to some official duties, due to some of his qualifications, at a time when it was not sufficient to be able to read and write only to be appointed to a task, but absolute merit was essential. In the research, some of the issues that caused debate about the bureaucratic duties he performed during the period of the Prophet, Abu Bakr and Umar will be analyzed and will be tried to be clarified bringing the data about al-'Alâ' al-Hadramî from different sources together.

Keywords: Islamic History, Age of Bliss, al-'Alâ' al-Hadramî, Companion, Clerk.

Giriş

Hız. Peygamber, nübüvvetin ilk gününden vefat ettiği güne kadar Allah'tan aldığı vahyi şahsında tatbik edip, insanlara tebliğ ve tebyin etmişti. Bunu da vefatından önce, Veda Hutbesi'nde on binlerce insana onaylatmış ve bu olaya bizzat Allah'ı şahit tutmuştu. Hız. Peygamber'in vefatından sonra devlet başkanı olan Hız. Ebû Bekir (ö. 11/632) ve Hız. Ömer de (ö. 23/644), onun yolundan giderek ortaya koyduğu prensipler doğrultusunda devleti idare etmişlerdi. Belki bu sebepten dolayı kendi dönemleri, benimsedikleri yönetim tarzı itibarıyla "Asr-ı Saadet'e" benzetilmiştir.

Allah Resûlü, Medine'de tüm dünya tarihini etkileyecek olan İslâm devleti ve medeniyetinin temellerini atarken kurduğu bu devletin kadrolarını bizzat kendisi yetiştirmişti. İslâm'ın ilk nesli olan ve sahâbe diye isimlendirilen bu şahsiyetlerin büyük bir kısmı araştırmalara konu olmuştur. Yaptığımız incelemeler sonunda o dönemde yetişmiş ve devlet kadrolarında yer almış isimlerden biri olan; idarî, siyasî, iktisadî ve askerî bir çok faaliyette önemli rol alan Alâ b. Hadramî hakkında müstakil bir çalışma olmadığı tespit edilmiştir. Bu konuda karşılaştığımız çalışmalar Ahmet Önkal'ın "Alâ b. Hadramî" isimli ansiklopedi maddesi^[1] ve Mevlüt Poyraz'ın "Alâ b. Hadramî'nin İslâm Tarihindeki Yeri" isimli makale olmuştur.^[2] Bu çalışmalardan farklı olarak biz bu makalede Alâ b. Hadramî'nin idarî, siyasî, iktisadî askerî ve ilmî alanlardaki faaliyetlerini inceleyerek, konuyla ilgili Mevlüt Poyraz'ın ortaya koyduğu tespitlerde, farklı tespitlerimizi belirteceğiz. Bununla birlikte öncelikli olarak hayatına dair kısa bir bilgilendirmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

A. Alâ b. Hadramî'nin Ailesi, Hayatı ve Kişiliği

Tam ismi, el-Alâ b. Abdullah b. İ'mâd,^[3] A'bbâd^[4] b. Dimâd b. Selmâ b. Ekber b. Rabia' b. Mukanna'^[5] b. Mâlik b. 'Avîf^[6] b. Mâlik b. el-Hazrec b. Ubey b. es-Sadîf

-
- [1] Ahmet Önkal, "Alâ b. Hadramî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Divantaş, 1989), 2/310.
- [2] Mevlüt Poyraz, "Alâ' b. el-Hadramî'nin İslâm Tarihindeki Yeri = The Place of Alâ b. al-Hadramî in the History of Islam", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 52 (2019), 311-333.
- [3] Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru a'lâ mi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 1/262; Şihâbüddin Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Kinânî el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe* (Mısır: y.y., 1939), 2/497.
- [4] İzzüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ ve ark. (b.y.: y.y., ts.), 2/74.
- [5] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74.
- [6] Şihâbüddin Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Kinânî el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1968), 8/178.

b. Zeyd b. Mani^[7] b. el-Hadramî^[8] olan ve Kehlân asıllı olup Kinde kabilesine mensup Alâ'ya, Hadramî nisbesinin, ailesinin Mekke'ye Hadramût bölgesinden gelmiş olması dolayısıyla verildiği ve bu konuda şüphe olmadığı söylenmiştir.^[9] İmruülkays (öl. 25/645) gibi Yemen ve Hicaz'ın reisleri bu bölgede oturmuştu. Onlardan biri olan Eş'as b. Kays (öl. 40/661), kabilesinden bir grup insanla birlikte 9/631 yılında Medine'de Hz. Peygamber'i ziyaret ederek Müslüman olmuş fakat 11/633 yılında Hz. Ebû Bekir'in halifeliği zamanında yeniden irtidat etmişlerdi.^[10]

Alâ b. Hadramî, babası Abdullah b. Dımâd'ın^[11] Benî Ümeyye b. Abdüşşems b. Abdimenaf'ın halifesi^[12] olarak Mekke'de yaşaması sebebiyle burada büyü-müştü.^[13] ensarın Evs kolundan olan annesi, Zühre bint Mâlik b. Huzeyfe b. Âmir b. Cehcebâ b. Hureyş b. Cehcebâ'dır.^[14] Alâ b. Hadramî'nin bir çok kardeşi olmuştu.^[15] Müslümanlar tarafından Batn-ı Nahle'de müşrik iken öldürülmüş^[16] ve İslâm tarihinde malî humus^[17] olarak alınmış ilk kişi olan Amr b. Hadramî onlardan birisidir.^[18] Mekke-Irak yolu üzerinde bulunan ve Mekke'nin en üst mahallesi olan Ebtah'taki Bi'ri Meymûn denilen kuyunun sahibi Meymûn

- [7] Ebû Amr eş-Şeybânî Halife b. Hayyât, *Tabakât-ü Halife b. Hayyât* (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1993), 133.
- [8] İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/497; Abdullah b. 'Ammâr, Abdullah b. Ubeyde b. Dımâr olduğunu söyleyenlerde vardır. bkz. Ebî Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed Bicâvî (Kâhire: Nahda Mısır, 1939), 3/1085; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74.
- [9] İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûri. (Beyrût: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1997), 3/236; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali Kalkaşandı, *Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi'l-arab*. thk. İbrahim İbyârî. (Beyrût: Dâru'l-Kitâbü'l-Benânîn, 1980), 1/409; Ömer Rızâ b. Muhammed b. Râğıb b. Abdulganiy Kehhâle, *Mu'cemu kabâili'l-arab el-kadîme ve'l-hadîse*, (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1994), 3/998; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm kâmûs-u terâcim*, (Beyrût: y.y., ts.), 5/45.
- [10] Kalkaşandı, *Nihâyetü'l-ereb*, 1/409; Kehhâle, *Mu'cemu kabâili'l-arab*, 3/998.
- [11] Ebî Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Meâ'rif*. thk. Muhammed İsmail Abdullah es-Sâvî, (Beyrût: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1980), 283.
- [12] Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 239; İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 3/1086; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74. Ayrıca Halif; Câhiliye Arapları'nda kabilelerin veya şahısların yardımlaşma, dayanışma ve himaye amacıyla yaptıkları antlaşma ve ittifakları ifade eder. Hilf yapan kişilere halif denir. Geniş bilgi için bkz. Özkuyumcu, "Hilf", 18/29-30.
- [13] Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, thk. Abdullah İsmail es-Sibâi, (b.y: y.y., 1938), 239; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74; Zirikli, *el-A'lâm*, 5/45; Nadir Özkuyumcu, "Hilf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: DİVANTAŞ, 1998), 18/29-30; Makrizî, Ebü Süfyân'ın babası Harb b. Ümeyye'nin halifesi olduğunu söyler. bkz. Takıyyüddin Ahmed b. Ali Abdulkâdir b. Muhammed Makrizî, *el-İmtâ'ul-Esmâ*, thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysi, (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 5/286.
- [14] Halife b. Hayyât, *Kitâbü't-Tabakât*, 133.
- [15] İbn Hacer bu sayının on olduğunu bildirir. bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/178.
- [16] İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74; İbn Hacer Bedir savaşını bu olaya bağlar. bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/178.
- [17] "Ganimetlerden devlet bütçesine ayrılan beşte birlik pay." Geniş bilgi için bkz. H. Yunus Apaydın, "Humus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Divantaş, 1998), 18/ 369-370.
- [18] İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74.

b. Hadramî^[19] ve Bedir'de Müslümanlar tarafından öldürülmüş olan Âmir b. Hadramî ise,^[20] Alâ b. Hadramî'nin diğer kardeşlerindedir. Kaynaklarda Alâ'nın, Ebû Süfyan'la evlenmiş fakat sonradan boşanmış Su'be bint Hadramî isimli bir de kız kardeşinden bahsedilmektedir.^[21]

Alâ b. Hadramî'nin, erken dönemde İslâm'a girdiği belirtilmesine rağmen^[22] ilk hicret edenler arasında veya Bedir, Uhud, Hendek savaşları gibi ashâbın faziletini ortaya koyan ve onları ön plana çıkaran tarihi olaylarda ismine rastlanmamıştır. Çünkü Alâ b. Hadramî, Hz. Peygamber'in davetine karşı tepki gösteren Ümeyyeoğulları'nın halîfi/müttefikî idi. Şahıs olarak farklı kabilelere mensup bazı kimseler, Hz. Peygamber'e muhalefet etmede ön plana çıksa da özellikle Ümeyyeoğulları'nın Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarındaki faaliyetleri, bilinen bir gerçektir. Bu sebeple Alâ b. Hadramî, erken dönemde Müslüman olmuşa bile başlangıçta bu aile sebebiyle Müslümanlığını gizleme zorunluluğu hissetmiş olabilir. Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra barış ortamıyla birlikte onun da Müslüman olduğunu izhar etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca Mekke fethine kadar Medine'ye hicret etmek mümkündür.^[23] Dolayısıyla kaynaklarda onun isminin Hudeybiye'den sonra ve fetihden önce siyasî, askerî, idarî ve iktisadî faaliyetlerde karşımıza çıkması, erken dönem Müslüman olanlar arasında zikredilmesi ihtimalini güçlendirmektedir. Her hâlükârda Alâ b. Hadramî, ilmi ve takvası ile gerek Hz. Peygamber gerek sahâbe nezdinde her zaman özel bir yere sahip olmuştur.

İslâm tarihinde devlet müesseselerinin Hz. Ömer döneminde kurum-sallaştığı söylenmiştir. Ancak M 20. yüzyılda yaşamış olan Kettânî'nin (öl. 1962) *et-Terâtib*'inde^[24] ve bazı çağdaş kaynaklarda,^[25] birçok müessesenin

[19] İbn Kuteybe, *el-Meâ'rif*, 283; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/235.

[20] İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 4/74.

[21] İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 4/74; Hâfız Cemâlüddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 22/484.

[22] Hamîdullah, hicretten önce Müslüman olduğunu nakleder. bkz. Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1990), 1/456.

[23] Fetihden önce en son hicret eden kişinin Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdulmuttalib olduğu rivayet edilmiştir. bkz. İzzüddin Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, ed. Caralouş Johannes Tornberg (Beyrût: Dâru Sâdır, 1965), 2/213.

[24] Asr-ı Saâdet'te Hz. Peygamber'in tesis ettiği memuriyetler ve görevlendirdiği memurlar hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye ve'l-amâlât ve's-simâât ve'l-metâcîr ve'l-hâle-tül-ilmîyye elleti kâneti alâ ahâdi te'sisil-medîneti'l-islâmîyye fi'l-medînetil-münevvereti'l-ilmîyye*, (Beyrût: Dâru'l-Erkam, 1993), 1 ve 2. ciltler.

[25] Cengiz Kallek, "Asr-ı Saâdet'te Devlet Piyasa ilişkisi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 3/403-468. Ayrıca örneklik bakımından, Hz. Peygamber devlet müesseselerini kurup memurlar tayin ederken en ince detayları dahi düşünüyordu. Bu minvalde o, hicretten sonra Medine'deki ticari hayatta etkin olan Yahudi nüfuzunu

temelinin Hz. Peygamber zamanında atıldığı bildirilmiştir. Hz. Peygamber'e kâtiplik yaptığı bilinen Alâ b. Hadramî'nin, Hz. Peygamber'le yazıştıkları bir mektubuna kendi ismiyle başladığı rivayet edilmiştir.^[26] Biz bu müesseseleri Alâ b. Hadramî'nin yerine getirdiği görevler açısından inceleyeceğiz.

B. Siyasî Faaliyetleri

Kur'ân'ı Kerîm'in nüzûlü sürecinde âyetlerin kaybolma ve unutulma endişesiyle yazılması ilk günden itibaren bir zorunluluk haline gelmişti. Bu sebeple Hz. Peygamber, nazil olan âyetlerin yazımı için vahiy kâtipleri görevlendirdiği gibi, resmi yazışmaları ve anlaşmaları kayda geçirmek için de kâtipler görevlendirmiştir. Dolayısıyla daha o zamanlarda farklı yazıları kaleme alan ve takip eden kâtiplerin varlığı bildirilmektedir.^[27] Devlet adına çeşitli yazışma işlerini yerine getirmekle görevli memurlara "Kâtip" denilmiştir.^[28] Kaynaklarda Hz. Peygamber'in kâtiplerinin sayısı on,^[29] yirmi üç,^[30] yirmi dört,^[31] kırk üç^[32] ve elli yedi^[33] olarak rivayet edilmiştir.

Hz. Peygamber, Medine'de temellerini attığı İslâm devletinin kadrolarını oluştururken, ilk zamanlarda okuma yazma bilenlerin sayısının çok az olmasına rağmen^[34] liyakat esasına göre görev dağıtımını yapmıştır. Kendisine verilen görevlere hâlel getiren isimlere hiç göz yummamış, gereği ne ise onu yapmaktan kaçınmamıştır. Bunun örneğini de Mekke fethi günü bize

kırmak ve Müslümanlara sosyal hayatta kendi kendilerini ayakta tutabilecek ekonomik gücü kazandırmak adına Medine'de bir Pazar kurmuştur. Bu pazar yerinin tayininden, pazarın işleyiş kurallarının denetlenmesine, üretici ve tüketicinin ayrı ayrı korunmasına varıncaya kadar her aşamada bizzat kendisi bulunmuş ve takip etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Kallek, "Asr-ı Saâdette Devlet Piyasa İlişkisi", 3/414-420.

- [26] Konuyla ilgili bilgi "İlmi Faaliyetleri" başlığı altında verilecektir.
- [27] Muhammed Mustafa A'zamî, "Asr-ı Saâdet'te Yazı ve Vahiy Kâtipleri", çev. Durak Pusmaz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm*, ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 1/368 ve 371.
- [28] Geniş bilgi için bkz. A'zamî, "Vahiy Kâtipleri", 1/371; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Kâtip", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Divantaş, 2002), 25/53-55.
- [29] İbn Abdırabbih, *İkdü'l-ferîd*, 4/168.
- [30] Hz. Peygamber'in yirmi üç kâtibinin ismi sıralanır ve bazılarının kısa biyografisi verilir. bkz. İbn Kesir, *el-Bidâye* 5/339-355 arası.
- [31] Mustafa el-Â'zamî, bir makalesinde yirmi dört tane vahiy kâtibinin olduğundan bahsederken bunların isimlerini tek tek sıralar. Ayrıca bu kâtiplerin biyografilerini de verir. Bu kâtiplerin içerisinde Alâ b. Hadramî'nin ismini de zikreder. bkz. A'zamî, "Vahiy Kâtipleri", 1/381-408 arası.
- [32] Ziya Şen, vahiy kâtiplerinin sayısının yirmi dört ile kırk üç arasında değiştiğini söyler ve bu isimleri bir bir sayar. bkz. Ziya Şen, "Vahiy Kâtipliği Müessesesi", *On dokuz Mayıs üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayınları*, 30 (2011): 191-192.
- [33] Mustafa el-Â'zamî, bir başka eserinde elli yedi vahiy kâtibinin biyografilerini verir. Alâ b. Hadramî de burada zikredilen kâtipler arasındadır. bkz. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Küttâbü'n-Nebî*, (Beyrût, 2003), 57-58.
- [34] İslâm'ın geldiği ilk dönemde bu sayı on yedi olarak verilir. bkz. İbn Abdırabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 4/157.

göstermiştir. O gün ensardan Sa'd b. Ubâde, kendisine gösterilen liyakate gölge düşürecek ifadeler kullanınca, Hz. Peygamber ensarın sancağını ondan alarak oğlu Kays b. Sa'd b. Ubâde'ye vermiştir.^[35] Yine Abdullah b. Übey b. Selûl, kâmil sıfatıyla^[36] anılanlardan olmasına rağmen Resûlullah'ın kendisine görev verdiği dair kaynaklarda bir bilgi bulunamamıştır.

Hz. Peygamber zamanında Alâ b. Hadramî'nin ahitname, sözleşme konularında kâtiplik yaptığı görülmektedir. Rivayete göre Büreyde b. Husayb, bir gün Eslem kabilesine mensup bazı kişilerle Resûlullah'ın yanına gelmişti. Büreyde, Hz. Peygamber'e: "Ya Resûlallah! Şu yanımdakiler Eslem kabilesine mensuptur. Onların bir kısmı beldelerinde kaldı bir kısmı da senin yanına hicret ettiler." deyince, Hz. Peygamber onlara: "Siz nerede olursanız olun muhacirsiniz." diye cevap vermiş, sonra Alâ b. Hadramî'yi yanına çağırarak ondan Eslemlilere hitaben şöyle demiş:

"Bu yazı Allah'ın Resûlü Muhammed'den Eslemlileredir. Eslemlilerden kim Allah'a ve Resûlü'ne iman edip şahitlik ederse o Allah'ın emânında ve Allah ve Resûlü'nün zimmetindedir. Bize düşmanlık edenlere karşı işimiz ve işiniz birdir, elimiz ve zafer de birdir. Göçerler ve yerleşik olanlarınızda böyledir. Onlar nerede olurlarsa olsunlar muhacir sayılırlar."

Alâ b. Hadramî de bu söylenenleri aynen yazmıştı.^[37]

Hz. Peygamber'in, Alâ'ya yazdırdığı bir başka mektup Benû Ma'ân'a gönderilmiştir. Allah Resûlü mektubunda: Namazı kıldıkları, zekâtı verdikleri, Allah ve Resûlü'ne itaat ettikleri sürece, üzerinde yaşadıkları toprakların kendilerine ait olduğunu bildirmiştir.^[38]

Alâ b. Hadramî'nin katipler arasında yer aldığı, kaynaklarda ittifak halinde zikredilmektedir. Buna rağmen kaynaklarda Alâ ile ilgili olarak yukarıda zikrettiğimiz iki mektup yazımından başka bir rivayete ulaşamadığımızı da ayrıca belirtmek isteriz.

[35] Rivayete göre Fetih günü Ensâr'ın bayrağı Sa'd b. Ubade'de idi. Sa'd b. Ubade o gün için "intikam günüdür. Bugün, savaş alanında kanın gövdeyi götürüleceği gündür. Bu gün Kâbe helal kılınacaktır." deyince, Hz. Peygamber "Sa'd b. Ubâde yanlış söylemiş, bugün merhamet günüdür, bugün Kâbe'nin ihtişama kavuşacağı gündür." diyerek sancağı Sa'd b. Ubade'den almış ve onun oğlu Kays b. Sa'd'a vermiştir. bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/295; Ali b. Burhâneddin Halebî, *İnsânü'l-uyûn fî sîret-i emîni'l-me'mûn*, (Kâhire: Mustafa el-Bâbî Matbaası, 1965), 3/216-217.

[36] Okuma-yazma, atıcılık ve yüzme bilenlere o zamanlarda verilen bir sıfat. bkz. Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, (Beyrût: y.y., 1969), 141.

[37] Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkid Vâkidî, *Kitâbü'l-Megâzi*, thk. Marsden Jones (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1966), 2:782; Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, çev. Yusuf Balcı vd. (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1996), 1/441; Muhammed b. Sâlih Dimaşkı, *Peygamber Külliyyatı*, çev. Recep Doğru - Halil İbrahim Kaçar (İstanbul: Ocak Yayınları, 2006), 11/418.

[38] Dimaşkı, *Peygamber Külliyyatı*, 11/418.

İslâm tarihinde Hudeybiye Antlaşması, Müslümanlar için bir dönüm noktası olmuş ve bu antlaşmayla birlikte Müslümanlar derin bir nefes almıştı. Hicretten hemen sonra meydana gelen savaşa en azından Mekke müşrikleri kaynaklı olanlarına bu antlaşma ile birlikte bir müddet ara verilmiştir. Bu arayışı fırsata çeviren Hz. Peygamber, Hicaz bölgesinde bulunan ve Mekkelilerin güdümünde olan diğer kabilelerle anlaşma zemini aramaya başlamıştı. Diplomatik ilişkilerin kurulacağı bu zeminde Allah Resûlü, her zaman olduğu gibi elçilerini belirlerken, bu işin ehli olan sahâbîyi tercih etmiş ve göndereceği kişilerde gidilecek bölgeye dair, o yörenin dilini konuşabilme kabiliyeti ile örf ve adetlerini tanıma bilgisini aramıştır.^[39] Zira İslâm devletini ve Resûlullah'ı temsil edecek elçilerin yetenekli kişilerden oluşması gerekmektedir.

Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Hz. Peygamber, bu vasıflara sahip olduğunu düşündüğü bazı sahabîleri elçi olarak seçmiş ve başta İnan kısırsı, Rûm kayseri, Habeşistan necâşisi olmak üzere çeşitli bölgelerdeki hükümdar ve yöneticilere mektuplar göndermişti.^[40] Bu bağlamda Alâ b. Hadramî'yi Benî Abdi Kays'tan Bahreyn lideri Münzir b. Sâvâ'ya (öl. 11/632) göndermiştir.

O dönemde Bahreyn, el-Katîf,^[41] el-Âre,^[42] Hecer,^[43] Zâre,^[44] Cüvâsâ,^[45] Sâbûr, Dârîn^[46] ve Gâbe^[47] kasabalarını, sınırları içerisine alıyordu.^[48]

[39] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Kapar, "Asr-ı Saâdetde Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdetde İslâm* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 2/367-375 arası.

[40] İbnü'l-Esir, *el-Kâmîl*, 2/210; Muhammed b. Abdullah b. Abdülaziz İbn Seyyidinnâs, *Uyunu'l-eser fî funûni'l-megâzi ve's-şemâil ve's-siyer* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/266.

[41] Bahreyn'de bulunan bir şehir olup Bahreyn'in en büyük şehridir. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 4/378.

[42] Bahreyn'de bir kasabadır. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 1/52.

[43] Bahreyn yolu üzerinde bir yer. Yemâme ile arası on günlük mesafedir. Basra ile arası deve ile on beş günlük mesafedir. Hz. Peygamber zamanında 6 veya 8/628-630 yılında Alâ b. Hadramî tarafından fethedildi. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 5/393.

[44] Ebû Bekir zamanında 11/633 sulh yoluyla fethedildi. Hecer ve Bahreyn sınırında katîf ile birlikte bulunan bir kasabadır. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 3/126; Ya'kûbî, Zâre'nin Ebû Bekir zamanında Alâ b. Hadramî tarafından fethedildiğini belirtir. Ayrıca Ebû Bekir'in Alâ b. Hadramî tarafından gönderilen parayı, kırmızı siyah, hür köle ayırt etmeksizin herkese bir dinar dağıttığı rivayet edilir. bkz. Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Cafer b. Vehb İbn Vâzih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdü'l-Emîr Mühennâ, (Beyrût: Şirketi'l-A'lâmî, 2010), 2/21.

[45] Abdülkaysoğullarına ait Bahreyn'de bir kaledir. Ebû Bekir zamanında 12/634 Alâ b. Hadramî tarafından fethedildi. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 2/184.

[46] Hindistan'dan misk getirilen Bahreyn'deki bir liman kentidir. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 2/432.

[47] Ebû Amr Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ 'Umerî (Riyâd: Dâru Taybe, 1985), 84.

[48] Ebu'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdillâh b. Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, ed. M. J. De Goeje Ebû'l-Ferec Kudâme b. Caferin Kitâbu'l Harac İsimli Eserinden Çıkarılma, (b.y.: Brill Matbaası, 1889), 152; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 1/347.

Alâ b. Hadramî, vali Münzir b. Sâvâ'nın huzuruna çıkınca ona Hz. Peygamber'in mektubunu okumuş, onu ve beraberinde bulunanları İslâm dinine girmeye veya cizye vermeyi kabule davet etmişti. Allah Resûlü, mektubunda şöyle diyordu: “*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla, Allah'ın Rasûlü Muhammed'den Münzir b. Sâvâ'ya. Selam hidayete uyanlara olsun. Ben seni İslâm dinine davet ediyorum. Müslüman ol, selamete er.*”^[49]

Hız. Peygamber'in mektubunu okuduktan sonra Alâ b. Hadramî de Münzir ve beraberinde bulunanlara şöyle hitap etmişti:

“Ey Münzir! Şüphe yok ki sen dünya işlerinde büyük bir akla sahipsin, onu ahiret işlerinde küçültme. Şu Mecûsîlik kötü bir dindir. Onda ne Arapların ne de Ehl-i Kitap bilginlerinin iyi göreceği bir şey yoktur. Mecûsîler, kendileriyle evlenilmemesi gerekenlerle evlenirler, yenilmesi uygun olmayanları yerler ve kıyamet günü kendilerini yakacak olan ateşe dünyada tapar dururlar. Sen ne akılı kıt ne de fikri olmayan bir kimsesin. Bak, iyi düşün, hiç yalan söylemeyen bir kimseyi doğrulamaman, hiç hıyanet etmeyen bir kimseye güvenmen, verdiği sözden hiç caymayan bir kimseye itimat etmemen, inanmaman sana yakışır mı? İşte, böyle olan o ümmî bir peygamberdir ki vallahi akılı başında olan kimse, hiçbir zaman onun emrettiği şeyin yasaklanması veya onun yasakladığı şeyin emredilmesi gerekeceğini söyleyemez. Onun affederken affını biraz arttırması veya cezalandırırken cezasını biraz azaltması gerekeceğini de söyleyemez. Akıl, fikir ve basiret sahiplerince, bu böyledir.”^[50]

Alâ b. Hadramî'nin bu sözleri üzerine Münzir b. Sâvâ, ona: “Elimdeki şu saltanatıma baktım, onu ahiret dışında sadece dünyaya elverişli buldum. Sizin dininize baktım, onu hem ahirete hem dünyaya elverişli buldum. Kendisinde yaşama ve öldükten sonra yaşamaya dönüş umudu bulunan bir dini kabul etmeme ne engel var?”^[51] diyerek İslâm'ı kabul etmişti. Müslümanlığı gayet iyi ve halisane olan Münzir, ibadet ve amelleriyle Müslümanlığını güzelleştirmiş, samimi bir Müslüman olmuştu.^[52] Onunla birlikte Bahreyn bölgesinde bulunan Arapların çoğu İslâm dinine girmiştir.^[53]

Alâ b. Hadramî'nin Münzir b. Sâvâ'ya hitabı esnasında, diplomatik nezaket gereği önce onun akıllı ve zeki oluşuna vurgu yapması, ardından İslâm'ın

[49] Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrût: Dâr Sâdır, ts.), 1/263.

[50] Ebi'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed b. Ebi'l-Hasen el-Has'amî es-Süheylî, *er-Ravdü'l-ünffî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyyeti li'bni Hişâm*, thk. Abdurrahmân el-Vekîl, 7 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000; 7/515; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 3/300-301.

[51] Süheylî, *Ravdü'l-ünff*, 7/515.

[52] Süheylî, *Ravdü'l-ünff*, 7/515.

[53] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/215.

yanında Ehl-i Kitab'ın da Mecûsîlik hakkındaki düşüncelerine atıfta bulunarak gittiği yolun yanlışlığına vurgu yapması, Münzir b. Sâvâ'nın ve beraberindekilerin İslâm'ı kabulünü kolaylaştırmıştır. Burada Alâ'nın feraset ve belâgatının, Bahreyn yöneticisiyle birlikte halkı üzerinde İslâm dinini kabul noktasında büyük etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Münzir b. Sâvâ, Hz. Peygamber'in mektubuna yazdığı karşılıktta, Müslüman olduğunu ve kendisinin peygamberliğini doğruladığını bildirerek bundan sonra neler yapması gerektiği konusunda ondan talimatlar istemiştir.^[54] Hz. Peygamber ve Münzir b. Sâvâ, bu şekilde bir müddet karşılıklı olarak mektuplaşmıştır. Hz. Peygamber'in bu şekilde Münzir b. Sâvâ'ya sekiz ayrı mektup yazdığı belirtilmiştir.^[55]

C. İktisadî ve İdarî Faaliyetleri

İslâm tarihi kaynakları içerisinde genel tarih kitaplarının yanı sıra coğrafya kitapları, şehir tarihi kitapları, terâcim kitapları, ensâb kitapları, edebiyat kitapları, haraç ve emvâl kitapları olmak üzere birçok farklı eser türü mevcuttur. Alan itibariyle birbirlerinden farklı gibi görünen bu kitaplar içerisindeki bazı bilgiler birbirine yakın olabildiği gibi bazı bilgiler birbirinin aynı olabilmektedir. Bazen birbirine zıt gibi görünen bilgiler yanında bazen de birinde olan orijinal bir bilgi bir başka kaynakta bulanmamaktadır. Durum böyle olunca bir araştırmaya söz konusu olan bir bilgi, birçok farklı alt bölümde dağınık şekilde bulunabilmektedir. Bu dağınık bilgiler bir araya getirilince daha sağlıklı bir durum tespiti yapılabilmektedir. Bu başlık altında Alâ'nın valiliğinin yanında valilikten alındığı rivayeti de değerlendirmeye çalışacağız.

Hz. Peygamber, bir sahâbiye görev verdiği zaman onu tam yetki ile donatır, bu konuda ona son derece güvenirdi. Allah Resûlü bu durumu, Alâ b. Hadramî'yi vali olarak gönderdiği Bahreyn halkına yazdığı mektupta açık ve net bir şekilde ifade etmiştir. Hz. Peygamber: "Allah'ın Resûlü Muhammed'den Abdülkays'a" diye başlayan bir mektubunda, bölgede elde edilen ganimetler^[56] konusunda Alâ b. Hadramî'nin güvenilir biri olduğunu ve kendisinin vekili olduğunu bildirmiştir.^[57]

Resûlullah, Alâ b. Hadramî'yi bir mektupla Bahreyn'in zekâtını toplamak üzere görevlendirdiği zaman, mektubunda deve, davar, sığır gibi hayvanların

[54] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/263; İbn Seyyidinnâs, *Uyunu'l-eser*, 2/267; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 3/301.

[55] Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 1/376.

[56] "Gayri Müslimlerden savaş yoluyla elde edilen her türlü mal ve esirleri ifade eden terimdir". Geniş bilgi için bkz. Mehmet Erkal, "Ganimet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Divantaş, 1996), 13/351-354.

[57] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/283.

yanında tarım ürünleri, meyve ile diğer malların zekât miktarını da belirtmişti. Alâ b. Hadramî bu yazıyı Müslüman olan ve Müslüman olmayan halka okuyacak ve zekâtlarını ona göre toplayacaktı. Resûlullah, Alâ b. Hadramî'ye Bahreyn zenginlerinden aldığı zekâtı yine orada yaşayan fakir halka verilmesini de emretmişti.^[58] Buradan toplanan zekât, haraç ve cizyenin, bu bölgedeki fakir insanlara dağıtılması, buradaki fakirlerin ekonomiye katkıları sebebiyle ticari bir hareketliliğe ve paranın piyasada dolaşımına sebep olmuştur. Hz. Peygamber bu maddi katkı ile bölge insanı içerisindeki fakir ile zengin arasında köprü kurup, câhiliyedeki asabiye yerine muhabbeti ve İslâm'ın öngördüğü kardeşlik bağımlı güçlendirmeyi hedeflemiştir. Zira Hz. Peygamber, insanlardan aldığını yine insanlığın hizmetine sunmuştur. Hz. Peygamber'in bu uygulaması, (bir bakıma fakir-zengin dengesi) Bahreyn'in İslâmlaşmasını hızlandırmıştır. Ayrıca Resûlullah, dağıtılan malın artanının da Medine'ye gönderilmesini talep etmiştir. Bu talep üzerine Alâ b. Hadramî, Bahreyn halkından topladığı zekât, cizye ve haracın fazlasını Medine'ye göndermiştir.^[59] Alâ b. Hadramî'nin Bahreyn'den Hz. Peygamber'e gönderdiği paranın miktarının seksen bin dirhem olduğu bildirilmiştir. Alâ, ne daha önce ne de daha sonra bu miktarda bir mal göndermemiştir. Medine dışından gelen ve insanlara taksim edilen ilk para olduğu söylenen bu miktarın, Hz. Peygamber döneminde başka biri tarafından gönderilmediği de rivayetler arasındadır.^[60]

Medine'de, coğrafya ve mevsim etkileri sebebiyle sık sık tekrar eden kıtlıklar meydana gelmekteydi. 9-10/630-631 yıllarında gayri müslimlerden alınan cizye ve haraç gelirleri, kıtlık ve o yıllara kadar meydana gelen savaşlarda yorulan ve yıpranan ama asla fedakârlıktan vazgeçmeyen Müslümanları gerçek anlamda rahatlatmıştı. Bu bağlamda Tebuk seferi öncesinde Müslümanların ihtiyaçları göz önüne alındığında Bahreyn'den gelen seksen bin dirhem küçümsenmeyecek bir meblağ olduğu gözden ırak tutulmamalıdır.^[61]

Alâ b. Hadramî'nin, Bahreyn valiliğine atanmadan önce Bahreyn âmili olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Âmillik vazifesinin o dönemin vergi memuru olduğunu belirtecek olursak Alâ'nın iyi bir hesap uzmanı olduğunu anlamak zor olmayacaktır.

[58] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/360; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/45.

[59] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Celal Yeniçeri, "Asr-ı Saâdet'te Devlet Bütçesi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 3/310-315.

[60] Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Futûhu'l-buldân* (b.y. y.y., ts.), 53; Ebû Câfer Muhammed İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, thk. İlse Lichtenstadter, (Beyrût, Dârü'l-Âfâkî'l-Cedîde, ts.), 77; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 1/348.

[61] Mehmet Erkal, "Asr-ı Saâdet'te Vergi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 3/231-235.

Alâ b. Hadramî'nin Bahreyn valiliği ile ilgili olarak İbn Sa'd (öl. 230/845) gibi bazı müellifler, onun valilik görevinden alındığına dair yanlış değerlendirmelere sebep olan şöyle bir rivayet nakletmiştir: Resûlullah, Alâ b. Hadramî'yi Bahreyn'e zekât memuru olarak gönderdikten sonra ona bir mektup göndererek Abdülkaysoğulları'ndan yirmi kişiyle birlikte yanına gelmesini istemiş,^[62] Alâ b. Hadramî de Bahreyn'de yerine Münzir b. Sâvâ'yı vekil bırakarak beraberindeki yirmi kişiyle Hz. Peygamber'in yanına gelmiştir.^[63] Bu heyet, Medine'ye varınca Alâ b. Hadramî'yi Allah Resûlü'ne şikâyet etmiş, bu şikâyet üzerine Hz. Peygamber, Alâ b. Hadramî'yi görevden alarak yerine Ebân b. Saîd b. Âs'ı (öl. 13/634) tayin etmiştir.^[64]

Bu rivayeti destekleyen ya da belirtilen şikâyetin konusuna dair bir bilgiyi Taberî (öl. 310/923), İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233) ve İbn Kesîr (öl. 774/1373) gibi kaynaklarda göremediğimizi belirtmek isteriz. Yani bu kaynaklarda Alâ ile ilgili şikâyetin konusu belirtilmediği gibi görevden alındığı da bildirilmemiştir. Böyle bir şikâyet söz konusu olsaydı, Hz. Peygamber gerekli tahkikatı yapar sonuçta buna göre karar verirdi. Ancak böyle bir tahkikatın yapıldığına dair bir bilgi de nakledilmemiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in, Bahreynlilerin baskısı ile hareket ederek Alâ b. Hadramî'yi görevden aldığını veya alabileceğini düşünmüyoruz. Şayet Alâ b. Hadramî'nin görevden alınmasını gerektirecek bir hatası olsaydı, Hz. Peygamber onu görevden alır bir daha aynı göreve iade etmezdi. Dolayısıyla kaynaklarda belirtildiği gibi bir şikâyet söz konusu olmuş ise, ziyaretçilerin sıkıntıları dinlenmiş, ona göre de gereği yapılmıştır kanaatini taşımaktayız. Çünkü kısa bir süre sonra Hz. Peygamber'in vefatı esnasında Alâ'nın, yine Bahreyn valisi olduğu kaynaklarda bildirilmektedir.^[65] Hz. Peygamber'in, Alâ b. Hadramî'yi görevden aldıktan sonra yeniden aynı yere ve aynı göreve ataması pek mantıklı görünmemektedir. Biliyoruz ki Allah Resûlü atamalarında liyakati esas almıştır. Bu sebeple kendisinden görev talebinde bulunan ashabının isteklerini değil, bilakis liyakat sahibini göreve getirmiştir. Hâl böyle olunca kendisine görev tevdi edilen hiçbir sahâbî, bu vazifeyi istismar etmemiş, bu yüzden görevden alınmamıştır.

[62] Söz konusu mektup, Abdullah b. Abbas'ın (öl. 68/687-688) vefatından sonra ona ait eşya arasında bulunmuştur. bkz. İbn Seyyidinnâs, *Uyunu'l-eser*, 2/226-227.

[63] Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, çev. Vecdî Akyüz (İstanbul: Kitabevi, 1997), 164. bkz. 59/b nolu belge.

[64] Belâzürî, *Futûh*, 53; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/360; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 1/348.

[65] Ebû Muhammed Cemâlûddin Abdülmelik b. Hişam, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Beyrût: ed-Dâru'l-Kitabü'l-Arabî, 1990), 4/218; Süheylî, *Ravdû'l-ümf*, 4/210; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/298; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74.

Hız. Peygamber'in, Alâ b. Hadramî'yi valilikten aldığını kabul edecek olursak, daha sonra Alâ'yı neden aynı yere ve aynı göreve atadı? sorusu akla gelmektedir. Doğrusu bu Hız. Peygamber için tutarsız bir davranış anlamına gelmektedir ki Resûlullah için böyle bir şey söz konusu olamaz. Yine Hız. Peygamber'in, Alâ b. Hadramî'yi valilikten aldığını kabul edecek olursak, vefatından sonra Peygamber Efendimizin görevden aldığı bir kişiyi onun halifesi Hız. Ebû Bekir ve halefi olan Hız. Ömer'in tekrar vali olarak ataması gündeme gelecektir ki Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer için de Hız. Peygamber'in vefatından sonra böyle davranmaları beklenemez. Buna rağmen yine kaynaklarda Alâ b. Hadramî, gerek Hız. Peygamber'in vefatı esnasında^[66] gerekse Hız. Ebû Bekir^[67] ve Hız. Ömer dönemlerinde^[68] Bahreyn valisi olarak karşımıza çıkmaktadır.^[69]

Hız. Ebû Bekir, Alâ b. Hadramî'yi Bahreyn'e vali olarak göndermeye karar verdiği zaman Alâ'ya: "Ben seni Hız. Peygamber'in valilerinden birisi olarak gördüm. Resûlullah seni nereye tayin ettiyse ben de seni oraya vali olarak tayin ediyor ve takva prensibine uymanı tavsiye ediyorum."^[70] demişti.

Kanaatimizce şayet Alâ b. Hadramî ile ilgili olarak bu şikâyetten dolayı bir durum tespiti yapılacaksa şunları söylemek mümkün görünmektedir: Alâ b. Hadramî ve beraberindeki yirmi kişi Medine'ye geldiklerinde Ebân b. Saîd'in, Alâ'nın yerine kısa süreliğine vekalet etmiş olması muhtemeldir. Aksi takdirde Ebân b. Saîd'i tekrar görevden alıp Alâ b. Hadramî'yi yeniden ataması gerekmektedir ki bu durum Hız. Peygamber'i ne yaptığını bilmez konumuna düşürmekte ya da güvenecek başka kimse olmadığı fikrini akla getirmektedir. Dolayısıyla bağlamından kopuk rivayetler nakledilirken diğer kaynakların konu hakkındaki rivayetleri gözden irak tutulmamalıdır.

Kaynaklarda atama zamanı konusunda da birbirinden farklı rivayetler serdedilmektedir. Bazı kaynaklarda 6/628 yılı^[71] gösterilirken bazılarında 8/630 yılına^[72] işaret edilmektedir. Biz bu konuda Hız. Peygamber'in Hudeybiye

[66] İbn Hişam, *es-Siretu'n-nebeviyye*, 4/218; Süheylî, *Ravdü'l-ünf*, 4/210; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/298; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74.

[67] Halife b. Hayyât, *Tabakât-ü Halîfe*, 133; Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihü'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1969), 3/427; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/421.

[68] Halife b. Hayyât, *Tabakât-ü Halîfe*, 133; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/21; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74; Zehebî, *Siyeru a'la mi'n-mübelâ*, 1/263.

[69] Halife b. Hayyât, *Tabakât-ü Halîfe*, 133; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/298; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/236.

[70] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/361.

[71] Belâzürî, *Futûhu'l-buldân*, 53; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 1/348.

[72] İbn Hişam, *es-Siretu'n-nebeviyye*, 4/253-254; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/262; Taberî, *Tarihü'r-rusul*, 3/29; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/210; Makrîzî, *el-İmtâ'*, 1/304-305.

Antlaşması'ndan sonra öncelikle Hicaz bölgesindeki emîr ve yöneticilere, belli bir güce kavuştuktan sonra da hükümdarlara elçi ve davet mektuplarını gönderdiği kanaatini taşımaktayız. Hicaz bölgesinde o kadar çok kabile vardı ki Hz. Peygamber ayırt etmeksizin hepsini İslâm'a davet etmiştir. Alâ ve Ebân, Bahreyn'de farklı yerlere atanmışken sonradan Alâ, Bahreyn genel valisi olarak atanmış olabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü bu düşünceyi akla getiren rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlere göre Allah Resûlü, Ebân'ı Bahreyn sınırında bir kasabaya, Alâ'yı Kadîf'e atamıştır.^[73]

D. Askerî Faaliyetleri

Hz. Peygamber döneminde kâtiplik, elçilik ve valilik görevlerini ifa eden Alâ b. Hadramî, siyasî ve askerî anlamda valilik ve komutanlık görevlerine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde de devam etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların karşılaştığı ilk problem idarede yaşanmıştı. Müslümanların feraseti bu problemi bir kargaşaya neden olmadan aşmalarını sağlamış ve Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk halife olarak göreve başlamıştı.^[74] Hz. Ebû Bekir'in halife olarak karşılaştığı ilk kriz Ridde hadisesi olmuştur. Hz. Peygamber'in vefat haberi Hicaz bölgesinin dışında da duyulmuş, henüz Müslüman olmuş ve İslâm'ın özünü kavrayamamış kabileler irtidat etmişti. Yeni halife bu hareketin daha da vahim bir durum almaması için birtakım önlemler almak zorunda kalmış ve dinden dönen bu kabileler üzerine ordular göndermiştir.

Hz. Ebû Bekir, İkrime b. Ebû Cehil'i (öl. 13/634) Müseylimetü'l-kezzâb'ın üzerine, Hâlid b. Saîd'i (öl. 14/635) Şam taraflarına, Amr b. el-Âs'ı (öl. 43/664) Kudâa'lılar üzerine, Alâ b. Hadramî'yi de hali hazırda görevli olduğu Bahreyn'e göndermiştir.^[75]

Alâ b. Hadramî, Ebû Bekir tarafından, Bahreyn halkının dinden dönenleriyle savaşmak üzere görevlendirildiğinde Furât b. Hayyân b. el-İclî'nin de (öl. ?) aralarında rehber olarak bulunduğu on altı kişilik bir süvari birliğinin refakatinde Medine'den ayrılmıştı. Daha sonra Ebû Bekir, Alâ b. Hadramî'ye bir mektup yazarak yol güzergahında uğrayacağı Müslüman kabilelere,

[73] Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2:21; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 53; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî İbn Hazm, *Cevâmi' u's-sîre ve hamsü resâ' ile uhrâ*, thk. İhsân Abbâs - Nâsirudî el-Esed (Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.), 20-21; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1:348; Tüm şehir ve kasabalara gönderilen elçi ve âmillerin listesi için bkz. Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2:21; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîre*, 20-21.

[74] Mustafa Çavuşoğlu, "Üseyd b. Hudayr'ın Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçilmesindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme = On the Role of Usayd b. Khudayr in the Election of Abu Bakr as A Caliph", *İslâm San'at Tarih Edebiyat ve Mûsikisi Dergisi (İSTEM)* 24 (2014), 212-216.

[75] Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 82; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/17; Taberî, *Tarihü'r-rusul*, 3/249; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/346.

düşmana karşı kendisiyle birlikte hareket talimatı vermişti^[76] Alâ, Yemâme yakınlarında iken kabilelerinden Müslüman olanlarla birlikte Sümâme b. Usâl (öl. 12/633) ve Kays b. Âsım (öl. 47/667), gelip ona katılmıştı. Kays b. Âsım, Hz. Peygamber'in vefatından sonra etrafındakilerden toplamış olduğu zekâtın bedelini Alâ'ya vermiş ve Müslüman olarak bağlılığını bildirmişti. Bu arada Alâ b. Hadramî'ye Ebnâ, Sa'd b. Temîm ve Ribâblılar da katılmışlar ve aşağı yukarı onun ordusu kadar askerle yanında yer almışlardı.^[77] Alâ b. Hadramî de beraberindeki askerlerle birlikte Cüvâsâ kalesine ulaşarak orada karargâh kurup buradaki mürtetlerle savaşmış ve onları mağlup etmişti.^[78] Daha sonra el-Katîf'e gelmiş ve burada toplanan İranlıların bazılarıyla karşılaşarak onları da bozguna uğratmıştı. Bunun üzerine İranlılar ez-Zâre denilen yere gelerek oradaki halka katılınca Alâ b. Hadramî onlara da yetişerek sahilde karargâh kurmuş ve Hz. Ebû Bekir'in vefatına kadar buradakilerle savaşarak oradaki halkı irtidat savaşları süresince kuşatma altında tutmuştu.^[79] Hz. Ebû Bekir'den sonra halife olan Hz. Ömer de onu görevinde bırakmıştır.^[80] Ayrıca Hz. Ömer döneminde 13-14/634-635 yıllarında da valilerin değişmediği bildirilmiştir.^[81]

Kaynaklarda Alâ b. Hadramî'nin irtidat edenlerle yapılan savaşlarda gerçekten büyük başarılar elde ettiği, fakat Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın (öl. 55/675) Kâdisiye^[82] savaşında İranlıları mağlup edip Müslümanların yolundan kaldırıncaya onun bu başarıları Alâ b. Hadramî'nin yaptıklarını gölgede bıraktığı ve dikkatlerin Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın üzerinde yoğunlaşmasına sebep olduğu bildirilmiştir.^[83] Bundan dolayı Alâ b. Hadramî, İranlılara karşı deniz üzerinden bir askerî hareket planlamış, bu konuda merkezde bulunan Halifeye art niyetten uzak herhangi bir bilgi vermeyi düşünmemiştir. Aslında Hz. Ömer, hem Alâ b. Hadramî'yi hem de başkalarını denizde savaşmaktan menetmişti. Çünkü denizde savaş hususunda Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir'e muhalefet etmek istememesinin yanında bilmediği bir alanda savaşmaktan da o güne kadar kaçınmıştı.^[84] Hz. Ömer, sırf bu sebepten dolayı zamanı gelince

[76] Zehebî, *Siyeru a'la mi'n-nübelâ*, 1/264.

[77] Taberî, *Tarihü'r-rusûl*, 3/305; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/368.

[78] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/361.

[79] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/362; Zehebî, *Siyeru a'la mi'n-nübelâ*, 1/264.

[80] Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 111.

[81] Taberî, *Tarihü'r-rusûl*, 3/491 ve 3/597; Bir rivayete göre de 14/626 Bahreyn valisi Osman b. Ebi'l-Âs'tır. bkz. Taberî, *Tarihü'r-rusûl*, 3/597.

[82] Bağdat yakınlarında Nehrevân yönünde bir kasabadır. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 4/314.

[83] Makrizî, Sa'd'ın gönderdiği ganimetlerin Alâ b. Hadramî'nin gönderdiklerinden fazla olduğunu bildirir. bkz. Makrizî, *el-İmtâ'*, 7/84.

[84] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/538; Ahmed b. Abdulvehhâb b. Muhammed b. Abduddâim el-Kuraşî, en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb* (Kâhire: Dâr el-Kütüb el-İlmiyye, 1423), 19/249; Makrizî, *el-İmtâ'*, 7/84.

Muâviye'nin Kıbrıs seferine çıkmasına da izin vermemiştir. Müslümanların, Mısır ve Kuzey Afrika fetihleri esnasında burada bulunan Roma tersaneleri ve denizcilerinin katkısıyla birlikte denizcilikte tecrübeleri artmıştı. Bu katkı ilerde Akdeniz'i Müslüman gölü haline getirecektir. Fakat İran savaşları için bu yolla mücadelenin henüz erken olduğu çok geçmeden anlaşılmıştır.

Alâ b. Hadramî, halkı İranlılara karşı savaşa davet edince insanlar onun bu çağrısını kabul etmiş,^[85] Alâ, ordusunu birkaç ayrı bölüğe ayırmıştı. Bu bölüklerden birinin başına Cârûd b. Muallâ'yı (öl. 20/641), diğeri bir bölüğün başında Sivâr b. Hemmân'ı (öl. 20/641), bir başka bölüğün başına Hüleyd'i getirmişti. Ayrıca Hüleyd'i bütün orduların komutanı olarak görevlendirerek onları deniz yoluyla Halife Ömer'in izni olmadan İran topraklarına götürmüştür. Askerler Bahreyn'den Fars bölgesine geçip İstahr'da kıyıya çıkmıştı. Karşılarında ise başlarında Hirbiz adında bir komutanın bulunduğu İran ordusu bulunuyordu.^[86] İranlılar, Müslümanların etrafını kuşatınca ric'at hatları kopmuş ve iki ordu arasında "Tâvûs" diye bilinen yerde çok çetin bir çarpışma olmuştu. Orada Sivâr ile Cârûd öldürülmüş^[87] olmasına rağmen Müslümanlar kendilerini savunmuştu. Ancak bu alanda yeterli tecrübeye sahip olmamaları, askeri lojistikten mahrum olmaları Müslümanlar için büyük bir facianın kapısını aralamıştır. Fakat Hz. Ömer, Alâ'nın yaptıklarını haber alınca Utbe b. Gazvân'a (öl. 17/638) acilen haber göndererek yok olup gitmeden önce büyük bir Müslüman ordusu hazırlamasını, Fars diyarına gidip Müslümanları kurtarmasını emretmişti. Utbe b. Gazvân, aralarında Âsım b. Amr (öl. ?), Arfece b. Herseme (öl. 23-24/644-656), Ahnef b. Kays'ın (öl. 67/686-687) da bulunduğu 12 bin kişilik kalabalık bir ordu göndermişti. Hz. Ömer'in yerinde müdahalesi ve Utbe b. Gazvân'ın zamanında yetişmesi, Müslümanların büyük bir faciadan kurtulmalarının yanı sıra önemli bir zaferle dönmelerine sebep olmuştur.^[88]

Bütün bunlara rağmen Hz. Ömer, Alâ b. Hadramî'yi Bahreyn valiliği görevinde bırakmıştır. Ama bu sefer Sa'd b. Ebî Vakkâs'a yardımcı olmak üzere onun emri altında görevlendirmiş, Alâ da beraberindekilerle birlikte Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın yanına gitmiştir.^[89] Alâ b. Hadramî'nin Bahreyn valiliği, bu tarihten itibaren Sa'd b. Ebî Vakkâs'a bağlı olarak da olsa devam ettiği anlaşılmaktadır. Alâ, bir bakıma dolaylı tenzili rütbe ile Bahreyn valiliği görevini

[85] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/538; Nuveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 19/249.

[86] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/538; Nuveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 19/249.

[87] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/538-539.

[88] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/539; Makrîzî, *el-İmtâ'*, 7/84.

[89] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/538-539.

sürdürmüştür. Ancak Utbe b. Gazvân'ın Hac ibadetini yerine getirmek için ısrarla Basra valiliği görevinden azlini istemesi üzerine^[90] Hz. Ömer, Alâ b. Hadramî'ye bir mektup yazarak ona yeni bir görev vermişti. Hz. Ömer, mektubunda ona şöyle demiştir: “Utbe b. Gazvân'ın yanına git. Ben onun uhdesindeki işleri sana havale ettim.”^[91]

Hz. Ömer, Alâ b. Hadramî'yi Bahreyn'deki görevi yerine onu Basra'ya vali olarak atamıştır. Bu aslında Alâ b. Hadramî için bir nevi görev değişikliği idi.^[92] Fakat Alâ, yeni görev yerine varmadan Ömer döneminde,^[93] Benî Temîm topraklarından sayılan es-Siâb'a yakın olan Tiyâs^[94] mevkiine geldiğinde bir su kenarında^[95] 21/643 yılında vefat etmiştir.^[96]

Bazı kaynaklarda Kays b. Süfyân el-Uzeyl (öl. ?) ile birlikte Ebû Bekir zamanında Bahreyn'de vefat ettiği de söylenmektedir.^[97] Ancak bu rivayeti kabul ettiğimizde Hz. Ömer zamanındaki siyasî ve askerî faaliyetlerini açıklamamız mümkün görünmemektedir. Çünkü Alâ, Hz. Ebû Bekir zamanında başladığı fetih hareketlerine ve Bahreyn valiliğine, Hz. Ömer döneminde de vefatına kadar devam etmiştir.

E. İlmî Faaliyetleri

Okuma yazma oranının yok denilebilecek kadar az olduğu bir zamanda Alâ'nın okur yazar olması, ona bir statü kazandırmış ve sahip olduğu ahlâkî vasıfları^[98] Hz. Peygamber'in katipleri arasına girmesine vesile olmuştur. Bu durum kısa bir süre sonra ona Hz. Peygamber'in elçisi olma vasfını kazandırmış ve devamında Bahreyn valiliğine atanmasına sebep olmuştur. Kaynaklarda nerede, ne zaman ve nasıl okuma yazma öğrendiğine dair bir bilgiye ulaşamadığımız Alâ b. Hadramî'nin, Bahreyn valiliği sırasında İslâm'ı öğreten bir muallim olarak görev yaptığı bildirilmiştir.^[99]

[90] Makrîzî, *el-İmtâ'*, 7/85.

[91] Mektubun tam metni için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/362.

[92] Makrîzî, *el-İmtâ'*, 7/85.

[93] İbn Kuteybe, *el-Meâ'rif*, 284.

[94] Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 85; Tiyâs; Basra ve hicaz arasında bir su olduğu söylenir. Yine Basra ve Yemâme arasında fakat Yemâme'ye daha yakın bir dağ olduğu da rivayet edilir. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 2/64.

[95] Halife b. Hayyât, *Tabakât-ü Halîfe*, 133; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086.

[96] İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/74; Zehebî, *Siyeru a'la mi'n-nübelâ*, 1/264; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/498; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/236; 14/626 olduğu da rivayet edilir. bkz. İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/74; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/498.

[97] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/295; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 1/348.

[98] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*. 3/236.

[99] Ahmed el-Keftâr, *Sîret-ü Rasûlillah* (Dîmeşk: Dâru-Nûr, 1993), 357.

Alâ'nın, okuma yazma bildiğini gösteren bir başka bilgi de onun halifelik mührünü ilk kez kazıyıp nakşeden kişi^[100] olduğudur. Mesleği hakkında bilgi sahibi olmasak da bu zanaatkâr kimliği onun okuma yazma bildiğine bir başka açıdan işaret etmektedir. Zira nakkaşlık zanaatının sanatsal bir yönü olması sebebiyle herkesin üstesinden gelebileceği bir iş olmadığı gibi, okur-yazar olmayı zorunlu kıldığı da bilinmelidir.

Duâları müstecab^[101] ve sahâbe içerisinde yüksek bir mertebeye sahip olduğu söylenen^[102] Alâ b. el-Hadramî'nin, Hz. Peygamber'den hadis rivayetinde bulunarak bu rivayetin bize ulaşmasında katkıda bulunduğu belirtilmektedir.^[103] 'İclî (öl. 261/874) *Ma'rifetü's-sikât* ve İbn Hıbbân (öl. 354/965) *Kitâbü's-Sikât* isimli eserlerinde el-Alâ babında Alâ b. Hadramî'yi bahis konusu etmemiştir.^[104] Bununla beraber 4 hadis rivayet ettiği söylenen^[105] Alâ b. Hadramî'den, Sâib b. Yezîd (öl. ?), Ziyâd b. Hudeyr (öl. ?), Hayyân el-E'râc^[106] (öl. ?), Ebû Hüreyre (öl. 58/678), Sehm b. Müncâb (öl. ?),^[107] Abdullah b. Amr b. Âs (öl. 65/684-685), Zeyd b. Ali (öl. ?), Ebû Müslim el-Cezîmî (öl. ?),^[108] Alâ'nın oğlu Muâviye, Ma'kıl b. Yesâr (öl. 59/679), Müslim b. Heysem (öl. ?) ve Cübeyr b. Hayye es-Sakafî'nin (öl. ?), hadis rivayet ettiği bildirilmiştir.^[109]

Alâ b. Hadramî'ye nispet edilen rivayetlerin sadece biri merfû olarak bize ulaşmıştır.^[110] Buharî ve Müslim ondan sadece bir hadis rivayet etmiştir.^[111] Söz konusu rivayet şu şekildedir; Abdullah b. Mesleme, Abdurrahman b. Humeyd b. Abdurrahman b. Avf kanlıyla dedi ki: "Ömer b. Abdülazîz'in, Sâib b. Yezîd'e Mekke'de ikamet süresi hakkında ne duydun?" diye bir soru sorduğunu işittim. O da Alâ b. Hadramî'nin şöyle dediğini söyledi: 'Resûlullah buyurdu ki muhacirler kurban bayramının 4. gününden itibaren 3 gün daha

[100] İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 22/484.

[101] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 123; İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma'rifetü'l-ashâb*, 3/1086; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 8/178; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/498.

[102] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 22/487.

[103] İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîre*, 290.

[104] Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-Kûfî 'İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-İlmî ve'l-hadîs ve min duafâ ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*, thk. Abdülalîm Abdülazîm Bestevî (Mekke: y.y., 1404), 2/149-152; Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed Ebî Hâtim İbn Hıbbân, *Kitâbü's-Sikât* (Haydarâbat: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1973).

[105] İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîre*, 290.

[106] Zehebî, *Siyeru a'la mi'n-nübelâ*, 1/263 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/236.

[107] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 22/485; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 8/178.

[108] Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/239.

[109] Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/240.

[110] İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 4/74.

[111] Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şerîf Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât* (Beyrût-Lübnân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/342.

kalabilirler.”^[112] Alâ'nın rivayet ettiği hadisler içerisinde Hz. Peygamber'e dayanan tek hadis, Sâib b. Yezîd kanalıyla gelen bu rivayettir. Hadisi doğrudan Hz. Peygamber'in kendisinden işiten Alâ b. Hadramî'den duyduğunu söylemiştir. Ayrıca bu hadis yine Sâib b. Yezîd kanalıyla Yahyâ b. Yahyâ, Hasan el-Hulvânî ve İshâk b. İbrâhîm tarafından olmak üzere farklı senedlerle de nakledilmiştir.^[113] Bu hadisin, Mekke fethinden önce muhacirlerin Medine'de Hz. Peygamber'e yardım için burada ikametlerinin zorunlu olduğunu belirtmek amacıyla söylendiği, Hicret'ten sonra Mekke'de ikamet haram kılındığı fakat fetihden sonra bu zorunluluğun kalktığı bildirilmiştir.^[114]

Alâ'nın rivayetinin haricinde bizzat kendisinin rivayet etmediği fakat içerik itibarıyla onunla ilgili olan hadisler de söz konusudur. Bu hadislerin sened zinciri sahâbede kaldığı için mevkuf hadis kabul edilmişlerdir.

Sâib b. Yezîd, Alâ b. Hadramî'den şöyle rivayet etmiştir:

“Resûlullah Cîrâne'den ayrıldığında onu Bahreyn'de Münzir b. Sâvâ'ya elçi olarak göndermiş, beraberinde Münzir'i İslâm'a davet eden bir de mektup yazmıştı. Resûlullah Alâ'ya zekât toplama yetkisi vermiş, kendisine deve, sığır, koyun gibi hayvanların, tarım ürünleri ile diğer malların zekât farızasının miktarını belirleyen ve ona göre kendilerinden zekât toplaması gereken bir de yazılı talimat vererek, oranın zenginlerinden aldığı zekâtı yine oranın fakirlerine vermesini emretmişti. Rasûlullah Alâ'ya, refakat etmek üzere aralarında Ebû Hüreyre'nin bulunduğu bir de heyet göndermiş ve ona iyi davranmasını emretmişti.”^[115]

Ebû Hüreyre'den rivayet edilir:

Resûlullah beni Alâ b. Hadramî ile göndererek bana iyi davranması konusunda kendisine tavsiyede bulundu. Ayrıldığımızda bana dedi ki: “Resûlullah sana iyilikte bulunmamı bana tavsiye etmişti, söyle bakalım benden ne istersin? dedi. Ben de: ‘Beni kendine müezzin tayin etmeni ve herkesten önce bana güvenmeni isterim.’ dedim. O da bu görevi bana verdi.”^[116]

Alâ'ya nispet edilen ve Hammâd b. Seleme'nin, Zeyd b. Ali'den rivayet ettiği bir diğer hadis de şudur: “Resûlullah, Alâ b. Hadramî'nin üzerinde kol

[112] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/361; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Muṣned*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ, (Lübnân; Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008), 7/665 (No. 19500); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât (Kâhire: Dâru't-Tâsil, 2014), “Menâsik”, 81; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât (Kâhire: Dâru't-Tâsil, 2014), “Salât”, 76.

[113] bkz. Müslim, “Menâsik”, 81, 441-442-443-444 no'lu hadisler.

[114] Ahmet Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1978), 7/117.

[115] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/361.

[116] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/360; Zehebî, *Siyeru a'la mi'n-nübelâ*, 1/264.

ağzı uzun bir gömlek gördüğünde uzun kol ağzını parmak ucu hizasından kesti.”^[117] Burada hadis senedinde bulunan Hammâd, tebeu't-tâbiîn'den olup^[118] Zeyd b. Ali ise tâbiündendir. Yani bu hadis maktu olarak bize ulaşmıştır.

Alâ b. Hadramî'nin, Bahreyn valiliği sırasında Hz. Peygamber'e yazdığı bir mektubunda, önce kendi adını daha sonra mektubun muhatabı olan Hz. Peygamber'in adını yazdığı rivayet edilmiştir. Alâ b. Hadramî'nin bu davranışının o günkü teamüllere uygun olduğu belirtilmiştir.^[119] Oğlunun rivayet ettiği bu hadis de diğerleri gibi mevkuf olarak bize ulaşmıştır. Söz konusu rivayette Alâ'nın oğlu: “Babam, Hz. Peygamber'le mektuplaşırken, mektubunda hitaba kendisiyle başladı.”^[120] diyerek haberi babasından işittiğini belirtmiştir. Araplar birine mektup yazdıkları zaman, özellikle itibarlı ve saygı değer birisine yazıyorlarsa, filandan falana şeklinde ifade ederlerdi. Alâ b. Hadramî de Hz. Peygamber'e yazdığı bir mektubunda hitaba “Alâ b. Hadramî'den Allah'ın Resûlü Muhammed'e” şeklinde ifade ederek başlamış ve teamüllere uymuştur.^[121]

Rivayetlere dikkat edildiğinde Alâ'nın aslında Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet ettiği, yine rivayet ettiği zannedilen bazı hadislerin senedlerine bakıldığında Alâ'nın yer almadığı, bununla beraber sadece muhtevalarının onunla ilgili olduğu görülmektedir. Belki de bu sebeple Buhârî ve Müslim ondan bir hadis rivayet etmiştir.^[122] Bununla beraber onunla ilgili olan hadislerin, sosyal hayata dair uygulamalar noktasında rehber niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür.

Bu rivayetler dışında Alâ b. Hadramî ile ilgili Bahreyn valisi iken gönderdiği cizye ve zekât mallarıyla ilgili nakiller de söz konusudur.^[123] Bu rivayetler, Alâ'nın Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir döneminde gönderdiği malların, Medine'de dağıtım,^[124] neticeleri,^[125] haraç ve emvâl hukuku gibi konular bakımından kıymetli katkılar sunmaktadır.

[117] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/361.

[118] Mehmet Salcan, *Hammâd b. Seleme'nin Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

[119] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Cehşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ ve'l-küttâb*, thk. Hasan ez-Zeyn (Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Hadis, 1988), 22.

[120] Ahmed b. Hanbel, *el-Muṣned*, 7/665 (No. 19502).

[121] Cehşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ*, 22.

[122] Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/342.

[123] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Merkezî'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât (Kâhire: Dâru't-Tâsil, 2012), “Rikâk”,13; Buhârî, “Megâzi”, 62; Buhârî, “Cizye”, 2; Müslim, “Zühd”, 42.

[124] Buhârî, “Cizye” 4; Buhârî, “Cizye”, 7; Buhârî, “Salât” 42.

[125] Buhârî, “Cizye” 4; Buhârî, “Şehâdât”45

Sonuç

Hız. Peygamber, 622 yılında Medine'ye gerçekleştirdiği hicretten sonra burada İslâm devletinin ve müesseselerinin temelini atıp bu devleti ileride yönetecek kadroları ve müesseselerde görev alacak memurları bizzat kendisi yetiştirmiştir.

Hız. Peygamber, Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra içte ve dışta oluşturulan istikrar ve güven ortamıyla birlikte çevre kabilelere ve büyük imparatorluklara elçiler göndererek buralardaki yöneticileri İslâm'a davet etmiştir. Araştırmamızın konusunu teşkil eden Alâ b. Hadramî'yi de bu çerçevede Bahreyn'de İranlılar adına hüküm süren Münzir b. Sâvâ'ya elçi olarak göndermiştir. Alâ b. Hadramî, Hız. Peygamber'in mektubunu Münzir b. Sâvâ ve beraberindekilere okuduktan sonra Münzir b. Sâvâ ve orada bulunanları, yaptığı konuşmasıyla etkilemiş ve İslâm'a girmelerini kolaylaştırmıştır. Böylece Hız. Peygamber'in onu seçip elçi olarak göndermesinde ne kadar isabetli bir seçim yaptığını ve bu işe ne kadar layık olduğunu göstermiştir.

Bahreyn âmilliği ve valiliği sırasında halktan topladığı zekât ve ganimetleri, Hız. Peygamber'in tavsiyesi üzerine yine Bahreyn halkına dağıtarak halkın İslâm'a girişini hızlandırırken toplanan malın fazlasını Medine'ye göndererek savaş ve kıtlıklar sebebiyle bunalan Medinelî Müslümanların rahat bir nefes almasını kolaylaştırmıştır.

Hız. Ebû Bekir döneminde baş gösteren irtidat olaylarında ordu komutanı olarak görev alıp Bahreyn bölgesinde mürtetlerle mücadele ederek onları dize getirmiş, böylece Müslümanların daha fazla başının ağrmasına engel olmuştur.

Hız. Ömer döneminde iyi niyetle hareket ederek insiyatif alıp denizden İran'a ikinci bir cephe açma girişimi maalesef birçok Müslümanın şehadetiyle neticelenmiştir. Bununla birlikte, gerçekleştirdiği askeri operasyonunun art niyetten uzak hüsnü niyetle yapıldığını gören Hız. Ömer, onu azarlamakla birlikte Basra valiliğine atamış ancak Basra'ya giderken yolda vefat etmiştir.

Alâ b. Hadramî, Hız. Peygamber tarafından keşfedilerek kendisine verilen kâtiplik, elçilik ve valilik görevlerini hakkıyla yerine getirdiği gibi Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer dönemlerinde de komutanlık ve valilik görevlerini başarılı bir şekilde ifa etmeye devam etmiştir. Rivayet farklılıklarından kaynaklanan zaman zaman görev değişiklikleri onun azledildiği intibahı uyandırıyor gibi görünse de gerçekte o vefatına kadar gerek Hız. Peygamber gerek Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer dönemlerinde hep görevde kalmıştır. Sonuçta bu durum Hız. Peygamber, Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer'in memur seçiminde ne kadar isabetli bir tutum sergilediklerine işaret ederken, yine Alâ b. Hadramî'nin bu görevlerde ne kadar liyakat sahibi olduğunu göstermiştir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *El-Müsned*. thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ. 12 Cilt. Lübnân; Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008.
- Afzalur Rahman. *Sîret Ansiklopedisi*. çev. Yusuf Balcı vd. 6 Cilt. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2. Basım, 1996.
- Apaydın, H. Yunus. "Humus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/369-370. İstanbul: Divantaş, 1998.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. "Asr-ı Saâdet'te Yazı ve Vahiy Kâtipleri". çev. Durak Pusmaz. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*. ed. Vecdi Akyüz. 367-462. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. *Küttâbü'n-Nebî*. Beyrût: y.y., İlaveli Altıncı Baskı., 2003.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu'l-büldân*. thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ' - Ömer Enîs et-Tabbâ'. Beyrût: Müessesetü'l-Maârif, 1987.
- Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât. 10 Cilt. Kâhire: Dâru't-Tâsil, 2012.
- Cehşiyârî, Ebî Abdillâh Muhammed b. abdillâh. *Kitâbü'l-vüzerâ ve'l-küttâb*. thk. Hasan ez-Zeyn. Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Hadis, 1988.
- Çavuşoğlu, Mustafa. "Üseyd b. Hudayr'ın Hz. Ebü Bekir'in Halife Seçilmesindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme = On the Role of Usayd b. Khudayr in the Election of Abu Bakr as A Caliph". *İslâm San'at Tarih Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi (İSTEM)* 24 (2014), 209-221.
- Dımaşkî, Muhammed b. Sâlih. *Peygamber Külliyyatı*. çev. Recep Doğru - Halil İbrahim Kaçar. 12 Cilt. İstanbul: Ocak Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Emîn, Ahmed. *Fecru'l-islâm*. Beyrût: y.y., 1969.
- Erkal, Mehmet. "Asr-ı Saâdet'te Vergi". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*. ed. Vecdi Akyüz. 179-239. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Erkal, Mehmet. "Ganîmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/351-354. İstanbul: Divantaş, 1996.
- Halebî, Ali b. Burhâneddin. *İnsânü'l-'uyûn fî sîret-i emîni'l-me'mûn*. thk. Seyyid Ahmed ez-Zeynî Dahlân. 3 Cilt. Mısır: Muhammed Efendi Mustafa matbaası, ts.
- Halîfe b. Hayyât, Ebü Amr. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziyâ 'Umerî. Riyâd: Dâru Taybe, 2. Basım, 1985.
- Halife b. Hayyât, Ebü Amr b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî. *Kitâbü't-Tabakât*. thk. Ekrem Ziyâ 'Umerî. Bağdâd: Matbaatü'l-Ânî, 1967.
- Hamîdullah, Muhammed. *el-Vesâiku's-siyâsiyye*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 5. Basım, 1991.
- 'İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-Küfî. *Ma'rîfetü's-sikât min ricâli ehli'l-'ilmi ve'l-hadîs ve min duaîfâ ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*. thk. Abdülalîm Abdülazîm Bestevî. 2 Cilt. Mekke: y.y., 1404.
- İbn Abdîrabbih, Ebü Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî. *el-İkdü'l-ferîd*. Beyrût: Mektebetü'l-Nehzatü'l-Mısrıyye, 2. Basım, ts.
- İbn Abdülber, Ebü Ömer Yusuf b. Abdullah. *el-İsti'âb fî ma'rîfeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ceyl, 1992.
- İbn Habîb, Ebü Câfer Muhammed (v. 245/887). *Kitâbu'l-muhabber*. Thk. İlse Lichtenstadter. Beyrût: Dâru'l-Afâkı'l-Cedîde, trh.

- İbn Hacer, Şihâbüddin Ebî'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Kinânî el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. thk. İbrâhîm ez-Zeybek - 'Âdil Mürşid. 4 Cilt. Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2014.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ebî'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Kinânî el-Askalânî, (v. 852/1448-1449). *el-İsâbe fî temyizi's-sahabe*. Mısır: Yayıncı yok, 1939.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî. *Cevâmî'u's-sîre ve hamsü resâile uhrâ*. thk. İhsân Abbâs - Nâsirudin el-Esed. Mısır: Dâru'l-Mearif, ts.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebî Hâtim. *Kitâbü's-Sikât*. 10 Cilt. Haydarâbat: Dâiratü'l-Mearifi'l-Osmâniyye, 1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrût: ed-Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1990.
- İbn Hurdâzbih, Ebû'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh b. Hurdâzbih (öl. 300/912-913). *el-Mesâlik ve'l-memâlik. Ebî'l-Ferec Kudâme b. Caferin Kitâbu'l Harac İsimli Eserinden Derleme*. ed. M. J. De Goeje. y.y.: Brill Matbaası, 1889.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdülkâdir Arnavut - Ma'rûf Beşâr 'Ivâd. 20 Cilt. Beyrût: Dâr-u İbn Kesîr, Özel Baskı., 2015.
- İbn Kuteybe, Ebî Muhammed Abdullah b. Müslim (v.276/889). *el-Meâ'rif*. Thk. Muhammed İsmail Abdullah es-Sâvî. Beyrût: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1980.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvîni. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât. 4 Cilt. Kâhire: Dâru't-Tâsil, 2014.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî ez-Zührî. *Kitâbü't-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001.
- İbn Seyyidünnâs, Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *U'yunu'l-eser fî funûni'l-megâzî ve's-şemâil ve's-siyer*. thk. Muhammed el-İd el-Hatrâvî - Muhyiddîn Mestû. 2 Cilt. Medîne-Dimaşk: Mektebetü Dâru't-Türâs-Dâru İbn Kesîr, ts.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî'l-kerem Muhammed b. Muhammed b. Ebî Abdülkerîm b. Abdilvâhîd eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-târih*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2012.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. 1 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Kalkaşandî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali. *Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi'l-arab*. thk. İbrahim İbyârî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbü'l- Benânîn, 2. Basım, 1980.
- Kallek, Cengiz. "Asr-ı Saâdet'te Devlet Piyasa ilişkisi". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*. 403-473. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Kapar, Mehmet Ali. "Asr-ı Saâdet'te Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*. 367-375. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Keftâr, Ahmed el-. *Sîret-ü Rasûlillah*. Dimeşk: Dâru-Nûr, 1993.
- Kehhâle, Ömer Rızâ b. Muhammed b. Râğîb b. Abdulğaniy el- (öl. 1408/1987). *Mu'cemu kabâli'l-arab el-kadîme ve'l-hadîse*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 7. Basım, 1994.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr. *et-Terâtibü'l-idâriyye ve'l-amâlât ve's-sınâât ve'l-metâcir ve'l-hâle-tül-ilmîyye elleti kânet alâ ahdi te'sîsil-medineti'l-islâmiyye fi'l-Medînetil-münevvereti'l-ilmîyye*. Beyrût: Dâru'l-Erkam, 2. Basım, 1993.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Kâtip". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/53-55. Ankara: Divantaş, 2002.

- Makrızî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali Abdülkâdir b. Muhammed. *el-İmtâ'u'l-esmâ'*. thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Hüseyin. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. thk. Abdullah İsmail es-Sâvî. Kâhire: Mektebetü'ş-Şarkı'l-İslâmiyye, 1938.
- Mizzî, Hâfız Cemâlüddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât. 8 Cilt. Kâhire: Dâru't-Tâsil, 2014.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn b. Şerîf. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*. 4 Cilt. Beyrût-Lübnan: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Nuveyrî, Ahmed b. Abdulvehhâb b. Muhammed b. Abdüddâim el-Kuraşî (v. 773). *Nihâyetü'l-ereb fi fîmûni'l-edeb*. Kâhire: Dâr el-Kütüb el-İlmiyye, 1423.
- Önkâl, Ahmet. "Alâ b. Hadramî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/310. İstanbul: Divantaş, 1989.
- Özkuyumcu, Nadir. "Hilf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/29-30. İstanbul: Divantaş, 1998.
- Poyraz, Mevlüt. "Alâ' b. el-Hadramî'nin İslâm Tarihindeki Yeri = The Place of Alâ b. al-Hadramî in the History of Islam". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 52 (2019), 311-333.
- Salcan, Mehmet. *Hammâd b. Seleme'nin Hayatı ve Hadis İlimindeki Yeri*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Süheylî, Ebi'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed b. Ebi'l-Hasen el Has'amî. *er-Ravdâ'u'l-ünüffî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyyeti li'bni Hişâm*. thk. Abdurrahmân el-Vekîl. 7 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- Şen, Ziya. "Vahiy Kâtipliği Müessesesi". *Ondokuz Mayıs üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayınları* 30 (2011), 185-210.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Maârif, 2. Basım, 1967.
- Vâkıdî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkıd. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1966.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi Ya'kûb b. Cafer b. Vehb İbn Vâzih (v.292/905). *Târîhu'l-Ya'kûbî*. Thk. *Abdü'l-Emîr Mühennâ*. Beyrût: Şirketü'l-A'lâmî, 2010.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1977.
- Yeniçeri, Celal. "Asr-ı Saâdetde Devlet Bütçesi". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdetde İslâm*. 245-395. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1982.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, (v.748/1374). *Târîhu'l-İslâm*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 2. Basım, 1997.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A'lâm Kâmûsü terâcim li-şerhi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikân*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlmü'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

SİYER ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ
THE JOURNAL OF SİRAH STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138
Sayı: 13 • Temmuz 2022
Issue: 13 • July 2022

Abdurrahman b. Hâlid'in Hayatı, Kişiliği ve Faaliyetleri

Abdurrahmân b. Khâlid's Life,
Personality and Activities

Barış Çakan*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

<https://doi.org/10.56288/siyer.1116300>

Geliş Tarihi: 13 Mayıs 2022/Date Received: 13 May 2022

Kabul Tarihi: 11 Haziran 2022/Date Accepted: 11 June 2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Barış Çakan)

* Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı/Res. Asst., Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology Department of Islamic History, b.cakan@ogu.edu.tr ORCID: 0000-0003-4768-2689

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

Abdurrahman b. Hâlid, meşhur sahâbî Hâlid b. Velîd'in oğludur. O, gerek genç yaşlarında Suriye cephesindeki İslâm fetihlerinde gösterdiği yararlılık, gerek sonraki yıllarda Muâviye b. Ebî Süfyân'ın yürüttüğü iktidar mücadelesindeki desteği, gerekse Anadolu'da Bizans'a karşı düzenlenen seferlerde ortaya koyduğu başarılarla dikkat çeken sahâbilerden biridir. Ancak onun hayatı ve faaliyetleri İslâm Tarihindeki başka olay ve kişilerin gölgesinde kalmış, bu sebeple günümüzde az tanınan sahâbilerden biri olmuştur.

Çocukluğu Mekke'de, gençliğinin bir kısmı Medine'de geçen Abdurrahman on bir yaşındayken Hz. Peygamber'e (sas) yetişmiş ve sahâbî olmuştur. Eli silah tutar tutmaz, babasıyla birlikte İslâm fetihlerine katılmıştır. 636 senesindeki Yermük Savaşı'nda on sekiz yaşındayken küçük bir askeri birliğe komuta etmekle görevlendirilmiştir. Babasının vefatından sonraki yıllarda ise sürekli Muâviye b. Ebî Süfyân'ın yanında yer aldığı anlaşılmaktadır. Muâviye'ye sadık bir kimse olarak Hz. Osman dönemindeki iç karışıklıklarda ve Hz. Ali ile olan iktidar mücadelesinde Muâviye'nin safında yer almış, hatta onun en önde gelen adamlarından biri olmuştur. Hayatı boyunca Muâviye'nin emrinden ayrılmayan Abdurrahman, onun hilafeti döneminde Anadolu'daki Bizans topraklarına sevk edilen birçok akında komutanlık yapmış ve başarılı bir mücadele ortaya koymuştur. Ancak bu başarıları daha sonra Muâviye'nin onu potansiyel bir rakip olarak görmesine sebep olmuş ve Muâviye'nin emriyle zehirleterek öldürülmüştür. Bu çalışmada Abdurrahman ile ilgili rivayetlerden hareketle onun tarihî kimliği ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: İslâm Tarihi, Abdurrahman b. Hâlid, Muâviye, Sıffin, Hıms.

Abstract

Abdurrahmân b. Khâlid was the son of a famous companion Khâlid ibn al-Walid. He was one of the companions who attracted attention both for his usefulness in the Islamic conquests on the Syrian front at a young age, for his support in the struggle for power carried out by Mu'awiyah ibn Abî Sufyân in the following years, and for his successes in the campaigns against Byzantium in Anatolia. However, his life and activities were overshadowed by other events and individuals in the history of Islam, and for this reason he became one of the lesser-known companions today.

Abdurrahmân, who spent his childhood in Mecca and part of his youth in Medina, grew up with the Prophet (PBUH) when he was eleven years old and became a companion. As soon as he was able hold a gun, he participated in the Islamic conquests with his father. At the age of eighteen in the battle of Yarmouk in 636, was assigned to command a small military unit. It is understood that in the years after the death of his father, he always stood by Mu'awiyah ibn Abî Sufyân.

He took place on the side of Muawiya in the internal disorders during the Period of Osman and in the power struggle against the Caliphate of Ali, as a faithful person to Mu'awiyah and he became one of his prominent men. Abdurrahmân, who did not leave Mu'awiyah's command throughout his life, commanded numerous raids that were sent to the Byzantine lands in Anatolia during Mu'awiyah's caliphate and put up successful attacks. However, his successes later caused Mu'awiyah to see him as a potential rival, and he was poisoned and killed on Mu'awiyah's orders. In this study, based on the narrations about Abdurrahmân, his historical identity will be tried to be revealed.

Keywords: History of Islam, Abdurrahmân b. Khâlid, Mu'awiyah, Sıffin, Hıms.

Giriş

Abdurrahman b. Hâlid Kureyş'in ileri gelen kabilelerinden Mahzumoğullarına mensup olup meşhur sahâbî Hâlid b. Velîd'in en çok öne çıkan oğludur. Onun hayatı hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler diğer birçok sahâbe gibi, onun Müslüman olduktan sonraki hayatına dairdir. Onun yetişkin bir şahsiyet olarak siyasi olaylarda rol aldığı 650'li yıllara kadarki hayatı, babası Hâlid b. Velîd'in hayatı üzerinden anlaşılabilir.

Çocukluk yılları varlık içerisinde geçen Abdurrahman, yaklaşık on bir yaşına kadar Mekke'de şirk ortamında büyümüş, babası 629 senesinde Müslüman olduktan sonra muhtemelen o da kısa bir süre sonra Medine'ye hicret etmiştir. Gençlik yılları Hz. Peygamber'in (sas) Medine'sinde geçmiştir. O henüz erken bir dönem olan on sekiz yaşında Yermük Savaşında bir süvari birliğinin başında bulunmuştur. Babası Hâlid b. Velîd 642 senesinde vefat ettiğinde Abdurrahman yaklaşık yirmi beş yaşlarında bir delikanlıydı.

Babasının vefatından sonra artık tamamen Muâviye'nin yanında ve emrinde yer almış olması, Abdurrahman'ın hayatının en dikkat çekici boyutunu teşkil etmiştir. Aslında o, henüz Hz. Ömer döneminden itibaren Muâviye'nin maiyetinde yer almıştır. Hz. Osman döneminde ise bu birliktelik perçinlenmiş ve politik bir tavra dönüşmüştür. Abdurrahman'ın yılmaz iradesi ve askerî kişiliği ile Muâviye taraftarı olmasının nedenlerinden biri muhtemelen Mekke dönemindeki Ümeyyeoğulları-Mahzumoğulları kabile ilişkilerine dayanır. Hz. Osman dönemindeki muhalefet hareketleri ile politize olan toplum yapısında Abdurrahman, Medine'deki hilafet merkezine ve Dımaşk'taki yönetime sadık bir vali olarak Hıms'ta görev yapmıştır. Sıffîn sürecinde de Haşimoğullarından olan Hz. Ali'nin karşısında Ümeyye oğullarından olan Muâviye'nin yanında yer almayı tercih etmiştir. Onun bu savaşta tüm gücüyle Muâviye adına mücadele etmesiyle birçok Müslüman tarihçi, Abdurrahman'ı anlatırken önce cesaret ve faziletlerini anlatıp hemen akabinde “ancak Sıffîn günü Muâviye safındaydı.” değerlendirmesini yapmışlardır.

Abdurrahman Müslümanlar arasındaki iç karışıkların sona ermesinden sonra Halife Muâviye'nin emriyle Bizans'a karşı Anadolu seferlerinde aktif görev alarak önemli başarılar kazanmıştır. O, görevini sadakatle icra ederken kazandığı başarılar, dolayısıyla Şâm ahalisi nezdinde elde ettiği konumu Muâviye'yi endişelendirmiş ve Abdurrahman'ı ortadan kaldırma planları yapmaya başlamıştır.

Abdurrahman'ın hayatı, yukarıda zikrettiğimiz tüm yönleri ile müstakil bir çalışma ile ortaya çıkarılmaya ve değerlendirmeye fazlasıyla değer bir konudur. Bu çalışma da tamamen bu amaca matuftur.

A. Doğumu, Çocukluğu ve Ailesi

Abdurrahman'ın doğum tarihi, onun on sekiz yaşında katıldığı rivayet edilen^[1] Yermük Savaşının tarihi esas alınarak tespit edilebilmektedir. Yermük Savaşı 12 Recep 15/20 Ağustos 636^[2] tarihinde meydana geldiğine göre Abdurrahman 618 senesinde doğmuştur. Bu yıl, müşriklerin Hz. Peygamber (sas) ve Haşimoğullarına karşı baskılarının zirve yaptığı boykot dönemine denk gelmektedir.

Abdurrahman, babası Hâlid'in Has'am kabilesinin önde gelenlerinden Enes b. Müdrîk'in kızı Esmâ ile yaptığı evlilikten dünyaya gelmiştir.^[3] Abdurrahman'ın çocukluk döneminin, mensup olduğu ailenin varlıklı olmasını göz önüne alarak bolluk içerisinde geçtiğini ifade edebiliriz. Hâlid b. Velid ekonomik durumu iyi olduğu ve geçim endişesi olmadığı için, vaktini daha çok at binme, silah kullanma ve avcılık ile geçirirdi. Ayrıca babasının serveti ile Suriye, Irak, Mısır ve Yemen bölgelerine giden ticari seferlere katılmaktaydı. Bunun yanı sıra onun şiir ve ensâb gibi edebî uğraşlarla ilgilendiği belirtilmiştir.^[4] Tüm bu bilgiler bize Abdurrahman'ın içinde yetiştiği aile ortamı ve aldığı terbiye hakkında da bir kanaat vermektedir. Abdurrahman, babasının cesaret ve asaletini en iyi şekilde tevarüs eden çocuklarının başında gelmekteydi.^[5] O halde onun çocukluğunun askerlik sanatını öğrenmek, at sırtında çölde gezintiler yapmak, zaman zaman ticari seferlere katılarak görgüsünü geliştirmekle geçtiğini söylemek mümkündür.

Abdurrahman'ın sayıları 40'a vardığı söylenen kardeşlerinden sadece birkaçının ismi kaynaklara geçmiştir. Hâlid b. Velid'in künyesinin Ebû Süleyman^[6] olduğuna bakarak, Abdurrahman'ın en büyük erkek kardeşinin Süleyman olduğunu ifade edebiliriz. Bunun dışında ismini bildiğimiz kardeşleri;

-
- [1] Ebû'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avni el-Bağdâdî, Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî tevârihi'l-a'yân* (Dimaşk: Dâru'r-Risâle, 2013), 7/94; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebi, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmürî (Beyrût: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1993), 4/77.
- [2] Mustafa Fayda, "Yermük Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/485, 486.
- [3] Halife b. Hayyât, *Tabakât*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1993), 26. Sibt İbnü'l-Cevzî de Abdurrahman'ın annesi konusunda ihtilaf bulunduğunu ve diğer bir rivayete göre onun annesinin Ümmü Temîm bt. Hâris b. Cündeb es-Sekafîyye olduğunu ifade eder. Bk. Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 7/94.
- [4] Mustafa Fayda, *Halid b. Velid* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1990), 95.
- [5] Örneğin bk. Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab ez-Zübeyrî, *Nesebu Kureys*, thk. Levi Provençal (Kahire: Dâru'l-Mearif, ts.), 324; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beyrût: Dâru't-Turâs, h.1387), 5/231; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986), 8/34; Fayda, *Halid b. Velid*, 443.
- [6] Halife b. Hayyât, *Tabakât*, 51; İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/276.

el-Muhâcir, Abdullah el-Ekber, Abdullah el-Asğar'dır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla anne baba bir kardeşi el-Muhâcir ve Abdullah el-Ekber'dir. Abisi Süleyman'ın annesinin Kebşe bt. Hevze, Abdullah el-Asğar'ın annesinin ise Sakîf kabilesine mensup Ümmü Temîm bt. el-Hâris olduğu nakledilmiştir.^[7] Halife b. Hayyât'ın verdiği bilgiye göre, Abdurrahman'ın abisi Süleyman Bizans'a karşı düzenlenen Anadolu seferlerinin birinde, Abdullah el-Ekber isimli kardeş ise Irak'ta vefat etmiştir.^[8]

Kaynaklarda Abdurrahman'ın kardeşlerinin hemen tamamının Şâm bölgesindeki veba salgınlarında vefat ettiği ve dolayısıyla Hâlid b. Velîd'in soyunun devam etmediği, birbirinin tekrarı biçimde nakledilmiştir.^[9] Doğrusu biz bu bilginin doğruyu yansıtmadığı kanaatindeyiz. Zira ilk dönem kaynaklarına nispeten muahhar sayılacak bazı müelliflerin Abdurrahman b. Hâlid'in soyundan gelen tanınmış şahsiyetleri eserlerine aldıklarını görmekteyiz.^[10] Ancak bizler, başlı başına müstakil bir makale hacminde olan bu konuyu ayrıca çalışmak gerektiğini düşünüyor ve burada bu bilgiyle iktifa etmek istiyoruz.

Abdurrahman b. Hâlid'in evlilikleri konusunda kaynaklarımızda tek bir bilgi tespit edemedik. Halife b. Hayyât onun "Ebû Muhammed" olarak künyelendiğini aktarmıştır.^[11] O halde bu bilgiye göre onun en büyük erkek çocuğu Muhammed idi. İbn Hazm ise Cemhere'sinde; Abdurrahman'ın kardeşi el-Muhâcir'in ismini zikrettikten sonra, onun el-Muhâcir isimli oğlunu anar. Ayrıca oğul el-Muhâcir'in de Hâlid isimli bir oğlu olduğunu ve Zührî'nin torun Hâlid'den rivayet aktardığını ifade eder.^[12] İlerde değineceğimiz üzere onun Hâlid isimli bir oğlunun Anadolu'daki bir askeri sefere komuta ettiği de zikredilmiştir.

[7] Bu konuda bilgiler için bk. Zübeyrî, *Nesebu Kureys*, 326, 327; Halife b. Hayyât, *Tabakât*, 51, 426; İbn Hazm, *Cemheretu ensâbi'l-Arab*, 147; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 7/94, 98; İbn Asâkir, *Târîhu medineti Dımaşk*, 34/326; Fayda, *Halid b. Velid*, 443.

[8] Halife b. Hayyât, *Tabakât*, 426. Abdurrahman'ın abisi Süleyman Diyarbakır'ın fethi esnasında şehit olmuş ve buraya defnedilmiştir. Onun ve kendisi ile birlikte şehit olan sahâbenin kabirlerinin bulunduğu yer, günümüzde Hz. Süleyman Camii olarak bilinmektedir.

[9] Zübeyrî, *Nesebu Kureys*, 328; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *Cemheretu ensâbi'l-Arab* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 148; İbn Asâkir, *Târîhu medineti Dımaşk*, 4/326; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-gâbe*, 3/436; Fayda, *Halid b. Velid*, 139, 443.

[10] Örneğin bk. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya (Haydarabad: Dâiretü'l-Meârif el-Osmaniyye, 1962), 5/221, 12/468; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 34/97, 42/54; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/103.

[11] Halife b. Hayyât, *Tabakât*, 426. Aynı bilgiyi İbn Asâkir de aktarır, bk. *Târîhu medineti Dımaşk*, 4/326, 328.

[12] İbn Hazm, *Cemheretu ensâbi'l-Arab*, 147.

B. Müslüman Oluşu ve Geçim Durumu

Abdurrahman'ın Müslüman olduğu tarih ile ilgili kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak babasının İslâm'ı kabul ettiği tarihten hareketle onun İslâm'ı kabul ettiği zaman ile ilgili yorum yapabiliriz. Abdurrahman'ın babası Hâlid b. Velîd 629 senesinde Müslüman olmuştur.^[13] Onun babasından önce Müslümanlığı kabul etmesi oldukça zayıf bir ihtimal olduğundan, en azından babasıyla birlikte Müslüman olduğunu kabul etmek daha makul olacaktır. Buna göre, Abdurrahman muhtemelen on bir yaşına kadar Mekke'de şirk ortamında büyümüştü. Onun Müslüman olmadan önce, diğer Mekke müşrikleri gibi İslâm'a ve Hz. Peygamber'e (sas) -hiç değilse muhalif Kureyşli bir delikanlının gösterebileceği düzeyde- tepkisel yaklaşmış olması ihtimal dahilinde olsa da, muhtemelen babasının Müslüman olup Medine'ye yerleşmesiyle birlikte o da babasıyla birlikte Müslüman olmuş ve Medine'ye yerleşmiştir. Nitekim Abdurrahman'ın Hz. Peygamber'e (sas) yetişip sahâbî olduğu bildirilmektedir.^[14] Abdurrahman genç bir sahâbî olarak Hz. Peygamber (sas) ile üç yıl yaşamış ve Mûte Savaşı, Mekke'nin Fethi, Tebük Seferi ve Huneyn Gazvesi gibi önemli olaylara bir Müslüman olarak en azından şahitlik etmiştir. Hz. Peygamber'in (sas) hacamât yapma şekliyle ilgili naklettiği hadis de^[15] onun Hz. Peygamber'in (sas) bir sünnetini bizzat gözlemlediği ve kendisinden sonraki Müslümanlara aktardığını göstermektedir.

Abdurrahman'ın Medine dönemindeki hayatının Mekke'deki gibi refah içinde geçmediğini düşünüyoruz. Zira babası Hâlid Müslümanlığı seçerken tüm servetini arkasında bırakarak Medine'ye gelmişti. Nitekim bu konudaki bazı haberler bu kanaatimizi destekler mahiyettedir. Hâlid, Medine'ye yerleştikten sonra Hz. Peygamber (sas) ona, kendi evine yakın bir ev ikta etti. Mekke'de geniş evlerde yaşamaya alışan Hâlid b. Velîd, bir süre sonra bu ev dar gelmeye başlayınca durumu Hz. Peygamber'e (sas) bildirdi. Hz. Peygamber (sas) de sadece, Hâlid'in bu eve kat çıkmasını önermiştir.^[16] Anlaşılan o

[13] Muhammed b. Sad b. Menî' ez-Zührî, *et-Tabakâtu'l-kübrâ* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 4/190; Fayda, *Hâlid b. Velîd*, 120.

[14] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *es-Sikât* (Haydarabad: Dâiretü'l-Meârif el-Osmaniyye, 1973), 3/250; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 7/94; Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin (İbn Asâkir), *Târîhu medineti Dimaşk*, thk. Amr b. Garamel-Amravî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1995), 34/328; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/34. İbn Hacer Abdurrahman b. Hâlid'in Şâm halkının tabiîn tabakasından olduğunu söyleyen rivayetlerin varlığından da söz etmiştir. Bu konuda bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-Sahâbe*, thk. Adil Ahmed & Ali Mahmud (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, h.1415), 5/27.

[15] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (Haydarabad: Dâiretü'l-Meârif el-Osmaniyye, ts.), 5/277; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 7/94. Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîhu medineti Dimaşk*, 34/324; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/34.

[16] İbn Sad, *Tabakât*, 4/190; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, *Târîhu'l-Medîne*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût (Cidde: y.y.; h.1399), 1/243; Fayda, *Hâlid b. Velîd*, 139.

ki, Hâlid'in sadece hayatını idame ettirecek düzeydeki ekonomik durumu, vefatına kadar aynı şekilde devam etmiştir. Zira vefat etmeden önce sahip olduklarının atı, silahı ve kölesinden ibaret olduğu nakledilmiştir.^[17] Ayrıca Hz. Ömer'in hilafeti döneminde mal varlıklarının anormal biçimde artıp artmadığını kontrol amaçlı bazı Müslümanların evlerini teftiş ettiği seferlerinden birinde, Hâlid b. Velîd'in evinin bir köşesindeki sandıkta savaş aletlerinden başka bir şey bulamadığı kaynaklara geçmiştir.^[18] Abdurrahman'ın Medine döneminde babasının evinden hangi tarihte ve ne şartlarda ayrıldığı konusunda bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak bu dönemde onun hayatının babasınınkinden pek farklı olmadığı kanaatindeyiz.

C. Siyasî ve Askerî Hayatı

1. Hz. Osman Dönemi Olaylarında Abdurrahman

Abdurrahman'ın siyasi ve askerî faaliyetleri hakkındaki detaylı bilgiler Hz. Osman dönemiyle başlar. Onun tam olarak hangi tarih aralığında görev yaptığını bilemesek de bu dönemde Cezire Valisi olarak görevlendirildiğini okumaktayız.^[19] Tahminlerimize göre bu atama Hz. Osman'ın hilafetinin hemen ilk yılında Cezire bölgesini idari olarak Şâm valisi Muâviye'ye bağlamasından sonra gerçekleşmiştir. Muhtemelen başından beri güvendiği ve sadakatinden şüphe etmediği için Abdurrahman'ı bizzat Şâm valisi Muâviye, Cezire Valisi olarak görevlendirmiştir. Ancak Abdurrahman'ın Cezire Valiliği görevi uzun sürmemiş ve bir süre sonra Muâviye onu Hıms Valisi olarak atamıştır. İşte onun hayatı ile ilgili daha detaylı bilgiler de bu dönem ve sonrasına aittir.

Bilindiği üzere Hz. Osman idaresine karşı memnuniyetsizlikler hilafetinin son yıllarında somut olarak bazı muhalif çevrelerce dillendirilmeye başlamış ve yavaş yavaş planlı bir muhalefet hareketine dönüşmüştür. Muhalif

[17] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/279.

[18] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 3/835, 836. İbn Şebbe diğer bir rivayette Halid'in Medine'de sahip olduğu evi de bilahare vakfettiğini bildirmektedir. Bk. *Târîhu'l-Medîne*, 1/244.

[19] İbn Hazm, *Cemheretu ensâbi'l-Arab*, 147; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/166; Akarsu, *Hz. Osman*, 210.

Eyyübiler ve Memlûkler dönemlerinde yaşamış olan İbn Şeddâd Şâm ve Cezire bölgesine hakim olan ve idarecilik yapan valiler hakkında kaleme aldığı eserinde, Cezire'ye valilik yapanlar arasında Abdurrahman b. Hâlid'i saymaz. Ona göre, Hz. Osman hicrî 26 senesinde Cezire'yi Suriye Genel Valisi Muâviye'ye bağlayınca; Muâviye Cezire Valiliğini önce Habîb b. Mesleme'ye ardından onu azledince de Dahhak b. Kays'a vermiştir. Dahhak, hicrî 35 senesinde Hz. Osman'ın şehit edilmesine kadar Cezire Valiliği görevini yürütmüştür. Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhîm b. Şeddâd el-Ensârî el-Halebî, *el-A'lâku'l-Hatîre fî zikri umerâi'Şâm ve'l-Cezîre*, thk. Yahya Zekeriyya Abbare (Dimaşk: Menşûrâtu Vizâreti's-Sekâfe, 1991), 3/10-11.

kentlerin başında Kûfe gelmekteydi. Hz. Osman'ın Kûfe valisi Said b. el-Âs döneminde bu durum artık şehirdeki huzuru bozacak bir hal almıştı. Birkaç farklı olay ve tartışma neticesinde Vali Said şehrin ileri gelen muhalifleri ile baş edemeyeceğini anlayınca durumu hilafet merkezine bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Osman muhaliflerin, muktedir valisi Muâviye yönetimindeki Dımaşk'a sürgün edilmesi emrini vermiştir. Başarılı bir siyasetçi ve idareci olan Muâviye, muhalifleri bir süre esnek bir politika ile yatıştırmaya ve kendi usulünce yola getirmeye çalışmıştır. Ancak başarılı olamayacağını anlayınca, bu adamların üstesinden gelemeyeceğini Halifeye bildirmiştir.^[20] Hz. Osman da Kûfeli muhaliflerin Hıms Valisi Abdurrahman b. Hâlid'e gönderilmesini emretmiştir. Halife'nin bu emri muhaliflerin lideri konumundaki Eşter'e ulaştığında "Allah'ım o (Hz. Osman) içimizde halkına en kötü muamele edenimiz ve onlar hakkında günahıta en ileri gidenimizdir. Onun cezasını hızlandır." demekten çekinmemiştir.^[21] Neticede yaklaşık 10 kişi olan muhalifler bu sefer Hıms yolunu tutmuşlardır.

Hıms Valisi Abdurrahman ne Kûfe Valisi Said b. el-Âs gibi, ne de Dımaşk Valisi Muâviye gibi Eşter ve arkadaşlarını ikna yoluna gitmemiş bilakis onları belli bir mahalde zorunlu ikamete ve tedibe tabi tutmuştur. Hatta Eşter ve arkadaşlarına ağır sözler söylemiştir. Ayrıca, Said ve Muâviye hakkında söylediklerini kendisinin yanında niçin söylemeye cesaret edemediklerini sorup adeta onları tahrik ederek, onlara "Eğer Abdurrahman sizi tedip etmezse, Allah onu hüsrana uğratsın!" demiştir.^[22] Ancak son derece dikkat çekicidir ki, Kûfeli muhalifler Said'e, Muâviye'ye ve hatta bizzat Halifeye karşı gösterdikleri sert itirazlarını ve katı tutumlarını Abdurrahman'a karşı sergileyememişlerdir. Biz bunun iki temel sebebi olabileceğini düşünmekteyiz. Birincisi, Eşter ve arkadaşları Abdurrahman'ın tavizsiz bir kişiliğe sahip olduğunu ve mevcut duruma diyalog yoluyla çözüm arayacak bir siyasetçi değil bir görev adamı olduğunu biliyorlardı. İkincisi ise, Kûfeli muhaliflerin Abdurrahman ve valiliğine karşı zaten herhangi bir itirazlarının olmayışı idi. Zira onlar başından beri ehliyetsiz atamalara karşı olduklarını iddia ediyorlardı ki, muhalefetleri de bu eksende şekillenmişti. Örneğin, Eşter Muâviye'nin faziletli olmadığı halde Dımaşk Valisi olarak görev yapmasına

[20] Taberî, *Târîh*, 4/321.

[21] Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve vak'atü'l-Cemel*, thk. Ahmed Râtib Armuş (Beyrût: Dârü'n-Nefâis, 1993), 44. "فَلَمَّا قَرَأَ الْأُمَيَّرُ الْكِتَابَ، قَالَ: اللَّهُمَّ اسْوَأْنَا نَظْرًا لِلرَّوَيْعَةِ وَأَعْمَلْنَا فِيهِمْ بِالْمُنْصِيَةِ، فَعَجَّلَ لَهُ النَّقْمَةَ." ifade için bk. Taberî, *Târîh*, 4/325, 326.

[22] Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, 40; Taberî, *Târîh*, 4/321; Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. el-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997), 2/515.

itiraz ediyordu. Üstelik babası Ebû Süfyân'ın da çok faziletli bir kimse olmadığını da çekinmeden söylüyordu.^[23] Ancak Abdurrahman'a gelince; o, fetih hareketlerinde gösterdiği üstün başarıyla İslâm'ın yayılmasına büyük hizmetleri olan Hâlid b. Velid'in oğlu idi. Abdurrahman'ın kendisi de çoğu zaman kendisini babasına nispet ederek görevine atılıyor ve görevini makamına layık bir kimse olarak icra ediyordu.

Kûfeli muhalifler sonunda Abdurrahman'ın sıkı takibatına dayanamayıp yaptıklarından ötürü pişman olduklarını ve tövbe ettiklerini ifade etmeye başladılar. Bunun üzerine Abdurrahman, Eşter'i hilafet merkezine gönderip Halife'den özür dilemesini istedi. Eşter itirazsız bir şekilde Medine yolunu tuttu ve Halife'den özür diledi. Hz. Osman da kendisini affetti ve gitmek istediği yer konusunda Eşter'i serbest bıraktı. Eşter, Abdurrahman'ın faziletlerini sayıp döktükten sonra Hıms'a gitmek istediğini bildirdi ve tekrar Abdurrahman'ın yanına döndü. Abdurrahman onları sıkı şekilde takip etmekle birlikte onlara geçimleri için özel bir maaş da tahsis etmişti.^[24]

Hz. Osman döneminin 11/655 yılında Kûfelilerin muhalefeti bir isyan hareketine dönüşme safhasındayken de Eşter yanındakilere "Abdurrahman faaliyetlerimizi öğrenirse artık bize güvenmez ve inanmaz. Kendinizi ona karşı kollayın. İtaat ediyormuş gibi görünün." diyerek özellikle Abdurrahman'a karşı dikkatli olmalarını istiyordu.^[25] Ancak yine de bir süre sonra Abdurrahman onların Kûfe'ye doğru harekete geçtiklerini öğrendi ve onları takip etmeye çalıştı.^[26] Bundan sonraki gelişmelerde Abdurrahman'ın ne şekilde rol aldığı ile ilgili bir bilgi bulunmasa da Abdurrahman'ın bu dönemde sadık ve tavizsiz bir vali olarak görevini yaptığı anlaşılmaktadır.

2. Sıffîn Sürecinde Abdurrahman

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra hilafete gelen Hz. Ali'ye Dımaşk Valisi Muâviye biat etmemiş ve Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması gerekçesiyle karşı bir harekete girişmiştir. Neticede, Hz. Ali diplomatik şekilde itaat altına alamayacağını anladığı Muâviye'ye karşı savaş hazırlıklarına başlamıştır. Böylelikle Hz. Ali ile Dımaşk Valisi Muâviye arasında 37/657 yılında Sıffîn Savaşı meydana gelmiştir. Daha ziyade Şâmlılardan oluşan Muâviye'nin ordusunda onun Hıms Valisi olarak görev yapan Abdurrahman b. Hâlid de elbette yerini almıştı. Sıffîn Savaşı Müslümanlar arasında büyük

[23] Taberî, *Târîh*, 4/324.

[24] Taberî, *Târîh*, 4/326, 330; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/515; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/166.

[25] Belâzûrî, *Ensâb*, 5/533; Taberî, *Târîh*, 4/330- 331; Akarsu, *Hz. Osman*, 235.

[26] Taberî, *Târîh*, 4/330- 331.

bölünmeler meydana getirmiş ve kişilerin Sıffın günü hangi safta olduğu özellikle dikkat edilen değerlendirme ölçütlerinden biri haline gelmiştir. Nitekim Abdurrahman da bazı kaynaklarda faziletleri ve cesareti anlatıldıktan sonra biraz da olumsuz bir üslup ile onun Sıffın de Muâviye taraftarı olarak mücadele ettiği ifade edilir.^[27]

Muâviye'nin Hz. Ali'ye karşı kendi yanına çekmek için çeşitli vaatlerle birçok etkili kimseye mektuplar yazdığı bilinmektedir. Bu konuda en önde gelen örnek Amr b. el-Âs ile yürüttüğü diyaloglar olsa gerektir. Bu konuda, sadece İbn A'sem'in *Kitâbu'l-Futûh*'unda rastladığımız Abdurrahman b. Hâlid'in de dahil olduğu bir rivayete yer vermek istiyoruz. Buna göre, Hz. Ali'ye karşı iktidar mücadelesinde kendi yanında yer alması için Muâviye, kayd-ı hayat şartı ile Mısır'ı Amr'a vermeyi kabul edince, Muâviye'nin bazı taraftarları buna karşı çıkmıştır. Bunlardan birisi de Abdurrahman b. Hâlid'tir. Muâviye, onun bu tavrı karşısında Abdurrahman'ı teskin etmeye çalışmış, Abdurrahman'a kendi nezdinde hak ettiği konumu zaten verdiğini anlatmıştır. Amr b. el-Âs da Abdurrahman'ın itirazlarından haberdar olunca onun yanına gelmiş ve yumuşak bir üslup ile kendisini onunla kıyaslamaması gerektiğini ifade etmiş, hatta babası Hâlid sağ olsa muhtemelen onun da oğlu Abdurrahman'ın bu tavrını onaylamayacağını söylemiştir.^[28]

Hz. Ali ile Muâviye, Sıffın Savaşı öncesinde birbirinin hakimiyet bölgelerine karşı askeri birlikler sevk etmişlerdir. Abdurrahman da Muâviye adına Sıffın öncesi bu karşılaşmalarda etkin rol almıştır. Bazı rivayetlere göre, Hz. Ali Eşter'i Cezire bölgesini kontrol altına almakla görevlendirmiş, Muâviye ise Dahhak b. Kays ve Abdurrahman b. Hâlid gibi önde gelen komutanlarını Eşter'e karşı bölgeye sevk etmiştir. Cezire bölgesindeki bu karşılaşmanın Eşter'in mi yoksa Abdurrahman'ın mı lehine sonuçlandığı hususu ile farklı bilgiler nakledilmiş olsa da,^[29] kanaatimizce Cezire Bölgesi Abdurrahman b.

[27] Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbi el-Küfi, *Cemheretu'n-neseb*, thk. Nâci Hasan (Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1986), 88; Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî marifeti'l-Aşhâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1992), 2/829. Aynı ifadeler için ayrıca bk. Ebû'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Usdu'l-gâbe fî marifeti's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdülmevcut (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/436; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 7/95; Fayda, *Halid b. Velid*, 444.

[28] İbn A'sem, *Kitâbu'l-futûh*, 2/515.

[29] Bu konuda detaylı bilgi için bk. Nasr b. Müzahim el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, thk. Abdus-selam Muhammed Harun (Kahire: el-Muessesetü'l-Arabiyyetü'l-Hadîse, 2. Basım, h.1382), 13; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1996), 2/472; Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd ed-Dineverî, *Ahbâru't-Twâl*, thk. Abdülmün'im Amir (Kâhire: Dâru lhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1960), 154; İbn A'sem, *Kitâbu'l-futûh*, 2/493; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/251; İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Sufyân* (Ankara: Otto yayınları, 2018), 112; Adnan Demircan, *Ali-Muaviye*

Hâlid'in girişimleri ile Muâviye'nin kontrolünde kalmaya devam etmiştir. Neticede Eşter, Muâviye hakimiyetindeki Harran, Rakka ve Karkisiyâ şehirlerini kuşatarak ciddi bir hamle yapmasına rağmen Muâviye'nin hakimiyetinden tamamen çekip alamamıştır. Aksi halde, birçok detayıyla kaynaklara geçen bu gelişmede Eşter'in Hz. Ali adına bu şehirlere vali ve askerler bıraktığına dair bilgiler mutlaka zikredilecekti.

Abdurrahman b. Hâlid'in Sıffîn Savaşı'ndaki etkinliği de dikkatlerimizi çekmektedir. Minkârî onun karşısına çıkan her şeyi bertaraf ettiğini ifade eder.^[30] Onun isminin geçtiği rivayetlerin kronolojik olarak savaşın hangi gününe ait olduğunu tespit etmek zor görünmektedir. Ancak eldeki mevcut bilgiler onun savaştaki önemi bakımından yeterli bir kanaat sağlamaktadır.

Sıffîn'de Muâviye ordusunun sancaktarı olan Abdurrahman,^[31] savaşın her aşamasında ateşli bir Muâviye taraftarı olarak savaşmıştır. O, savaş boyunca en ön saflarda mücadele etmiş, ara ara şiirlerle öne atılmıştır. Sürekli kendisinin "Allah'ın Kılıcı"nın oğlu olduğunu haykırarak mücadele etmiştir. Abdurrahman savaşın başından sonuna kadar aktif rol alarak, savaşa damgasını vuranlar arasında zikredilmiştir.^[32] Ayrıca savaş boyunca Muâviye'nin danıştığı kimselerden biri olmuştur.^[33] O, ayrıca ordunun sağ kanat komutanı idi ve savaş öncesi iki tarafın yaptığı görüşmeleri yürüten heyetlerde de Muâviye adına bulunmaktaydı.^[34]

Savaş başladığında da Muâviye'nin teke tek mübareze için öne sürdüğü adamlarından biri Abdurrahman b. Hâlid idi.^[35] Hatta Minkârî'ye göre mübareze günlerinden birinde Muâviye artık bütün umudunu Abdurrahman'a bağlamış, ancak yine kesin sonuç alamamıştı.^[36] Savaş esnasında Abdurrahman'ın birebir çatışma dışında büyük oranda Muâviye'nin hemen yakınlarında yer aldığı anlaşılmaktadır. Kaynaklardaki bazı bilgilerden anladığımız kadarıyla Abdurrahman Muâviye'nin etrafındaki güvenlik çemberini idare

Kavgası (İstanbul: Beyan Yayınları, 3. Basım, 2014), 108; Adem Apak, *Ana Hatırlarıyla İslâm Tarihi (2)* (İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Basım, 2015), 320; Kenan Ayar, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 75.

[30] Minkârî, *Vak'atu Sıffîn*, 396.

[31] Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Dimaşk, Beyrût: Dârü'l-Kalem, Müessesetü'r-Risale, h.1397), 195; Minkârî, *Vak'atu Sıffîn*, 206; Dineverî, *Ahbâru't-tvâl*, 172; İbn A'sem, *Kitâbu'l-futûh*, 3/89; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/260.

[32] Minkârî, *Vak'atu Sıffîn*, 362, 395, 430; İbn A'sem, *Kitâbu'l-futûh*, 3/43, 97; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 72/19; İbnü'l-Esir, *el-Kâmül*, 2/515.

[33] Örneğin bk. Minkârî, *Vak'atu Sıffîn*, 426.

[34] İbn A'sem, *Kitâbu'l-futûh*, 2/538, 3/89, 168.

[35] Minkârî, *Vak'atu Sıffîn*, 195, 196; İbnü'l-Esir, *el-Kâmül*, 2/637.

[36] Mübarezelerin detaylı için bk. Minkârî, *Vak'atu Sıffîn*, 430; Dineverî, *Ahbâru't-tvâl*, 177.

etmekteydi.^[37] Taberî, bu sırada Abdurrahman b. Hâlid'e epeyce yaklaşan askerlere karşı Muâviye'nin yanındaki kölesinin kendisini feda ederek karşı koyup Abdurrahman'ı kılıç darbelerinden koruduğunu anlatmaktadır.^[38]

Sıffîn'i bir Ali taraftarı olarak anlatan İbn A'sem de, Abdurrahman'ın içinde yer aldığı iki savaş sahnesi aktarmaktadır. İlkine göre, oldukça çetin geçen Abdurrahman-Eşter vuruşması Abdurrahman'ın geri çekilmesiyle son bulmuş ve Abdurrahman bu duruma çok sinirlenmiştir.^[39] İkinci rivayete göre ise, savaşın kızıştığı anların birinde bazı askerleri Muâviye'ye gelerek Abdurrahman ve önde gelen bazı diğer komutanların kendileri ile birlikte çarpışmaya katılmadıklarını şikâyet etmişlerdir.^[40] Ancak Hz. Ali'ye aşırı taraftarlığı ile ön plana çıkan İbn A'sem bu anlatımlarında yalnız kalmaktadır. Bu sebeple onun aktardığı bu iki bilgiye temkinli yaklaşılması gerektiği de hatırdadır.

Sıffîn Savaşı'nda aktif rol alan Abdurrahman savaş sonrası kaleme alınan anlaşma metninde Muâviye tarafının şahitleri arasında yer almıştır.^[41] Sıffîn sonrasında da Hz. Ali ve Muâviye arasında irili ufaklı sataşmalar, çatışmalar, birbirlerinin bölgelerine yönelik saldırılar devam etmiştir. Muâviye bu tür askerî hareketlerin bir kısmında Hz. Ali'nin gönderdiği askerî birliklere karşı Abdurrahman b. Hâlid'i komutan olarak görevlendirmiştir.^[42]

3. Abdurrahman'ın Bilâd-ı Rûm Seferleri

Müslümanlar ile Bizans arasında Anadolu topraklarındaki hakimiyet mücadelesi henüz Hz. Ömer döneminde başlamıştır. Bu mücadele, şâm Valisi ve daha sonra Emevî Halifesi Muâviye'nin de çok önemsedici bir konuydu. O, Müslümanlar arasındaki iktidar ihtilafları kendi lehine çözüme kavuştuktan hemen sonra Bizans'a karşı Anadolu topraklarına akınlar düzenlemiştir. Öyle ki bu askerî seferler kısa bir süre sonra her yıl yaz ve kış mevsimlerinde düzenli şekilde yapılır hale gelmişti. Bu seferler, özellikle Abdurrahman b. Hâlid'in vefatına kadar sürekli biçimde seferlerde aktif rol alması yönüyle çalışmamıza konu olmaktadır.

[37] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 256, 258; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, 3/1300; İbn Asâkir, *Târîhu medineti Dımaşk*, 48/454.

[38] Taberî, *Târîh*, 5/25-26.

[39] İbn A'sem, *Kitâbu'l-futûh*, 3/44.

[40] İbn A'sem, *Kitâbu'l-futûh*, 3/133.

[41] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 507; Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 2/335; Dîneverî, *Ahbâru't-tivâl*, 196; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-siyâse*, trc. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 185.

[42] Örneğin bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/479.

Doğrusu Abdurrahman'ın Anadolu seferleri ile ilgili rolüne değinmeden önce kaynaklardaki bilgilerin önemli bir ölçüde eksik ya da çelişik olduğunu belirtmeyi gerekli görüyoruz. Ancak bizler burada ihtilaf hususlara pek girmeden vardığımız sonuçları aktarmaya çalışacağız. Detayları dipnotta belirteceğimiz ilgili kaynaklara havale edeceğiz.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdurrahman'ın Anadolu seferlerine katılması ile ilgili bilgi veren en erken kaynak Halife b. Hayyât'ın *Târîh* isimli eseridir. O, Abdurrahman'ın Anadolu'daki askerî faaliyetlerinin Hz. Osman döneminde başladığını bildirmektedir.^[43] Buna göre, Hz. Osman'ın emriyle Muâviye Anadolu'ya sevk ettiği ordunun komutanlığına Abdurrahman'ı tayin etmiştir. Ancak hemen sonra onu azletmiş ve onun yerine Süfyân b. Avf el-Gâmidi'yi komutan olarak görevlenmiştir. Muâviye'nin bu kararındaki gerekçenin, Süfyân'ın Abdurrahman'a göre daha hızlı karar alma kabiliyeti olduğu anlaşılmaktadır.^[44] Gerçekten de Abdurrahman'ın şahsiyetine ve Muâviye ile ilişkilerine genel olarak bakıldığında onun siyasi ve askerî kararları ile öne çıkan biri olmaktan çok, emirleri pek sorgulamadan sıkı sıkıya uygulayan bir komutan olduğu anlaşılmaktadır. İşte bu noktada, Abdurrahman'ın cesaretiyle benzese de, askerî kişiliği ile babasından ayrıldığını söylemek mümkündür.

Abdurrahman'ın Muâviye'nin hilafeti döneminde üstlendiği Anadolu akınları onun askerî hayatı ile ilgili önem arz etmektedir. Burada, Emevî-Bizans ilişkileri üzerine yaptığı çalışma ile tanınan Mısırlı muasır tarihçi İbrahim Ahmed el-Adevî'nin Abdurrahman ile ilgili yorumuna değinmek istiyoruz. Buna göre, Muâviye Anadolu'ya yönelik seferlere tayin ettiği komutanların hepsini bir mantık çerçevesinde seçmiştir. Bunlar Abdurrahman b. Hâlid, Habib b. Mesleme, Büsr b. Ebî Ertât, Dahhâk b. Kays gibi bu topraklara ilk İslâm orduları ile birlikte gelmiş olan, dolayısıyla bölgeyi tanıyan kimselerdir. Onlardan birçoğu daha Yezîd b. Ebî Süfyân'ın komutanlığında Muâviye ile birlikte onun ordusundaki askerler idi. Ayrıca Muâviye siyaseten de mantıklı atamalar yapmaktaydı. Bu anlamda Abdurrahman'ın komutanlığı önemli bir örnektir. Zira bilindiği üzere Hz. Ömer onun babası Hâlid b. Velîd'i Şâm'daki ordu komutanlığından azletmişti. Adevî'ye göre, Muâviye onun oğlu Abdurrahman'a bu görevleri vermekle, kendini göstermesi ve babasının mirasını devam ettirebilmesi için bir fırsat vermiş oluyordu.^[45] Bu yorum, Abdurrahman'ın askerî kariyeri açısın-

[43] Halife b. Hayyât, *Târîh*, 180. İbn Asâkir de bu bilgiyi Halife b. Hayyât'tan nakletmektedir. Bk. *Târîhu medîneti Dimaşk*, 65/151.

[44] Detaylı bilgi için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *el-Munamak fî ahbâri Kureys*, thk. Hurşid Ahmed Faruk (Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1985), 361; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 5/104, 10/210; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 1/264.

[45] İbrahim Ahmed el-Adevî, *el-Umeviyyûn ve'l-Bizântiyyûn* (Kâhire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısıriyye, ts.), 60-61.

dan kayda değer olsa da, Muâviye'nin gerektiğinde -Süfyan b. Avf örneğinde de görüldüğü üzere- Abdurrahman gibi önde gelen komutanlarını tereddüt etmeksizin görevden alabileceğini unutmamak gerekir.

Bu değerlendirmelerden sonra Muâviye'nin hilafeti dönemindeki Anadolu seferlerine ve Abdurrahman'ın bu seferlerdeki görevlerine geçmek istiyoruz. Muâviye'nin iç karışıklıklardan sonra başlattığı ilk seferlerin tarihi 41/661 yılı olmalıdır.^[46] Bu seferler yaz ve kış seferleri olarak senede iki defa yapılmaktaydı. Kaynaklarda *es-savâif* ve *eş-şevâtî* olarak anılan bu seferlerin komutanlık görevini üstlenenler ile ilgili yıllara göre farklı bilgiler bulunmaktadır.^[47] Ya'kübî hicrî 41 senesinde Mesleme b. Habîb'in Anadolu seferi ile görevlendirildiğini nakleder.^[48] Hicrî 42 senesine dair erken dönem İslâm Tarihi kaynaklarında bir bilgi bulamazken İbn Asâkir'in aktardığı bir rivayet dikkatlerimizi çekmektedir. Buna göre, Muâviye bu senede Abdurrahman'ı Ermeniyeye seferi ile görevlendirmiştir. Aynı aktarıma göre, hicrî 43, 44 ve 45 senelerinde de Abdurrahman kışı Anadolu topraklarında geçirmiş, ancak 46 senesinde Hıms'a dönebilmıştır.^[49]

Abdurrahman'ın hicrî 44/665 senesindeki askerî etkinliği kaynaklarda daha detaylı anlatılmaktadır. Kaynaklar Abdurrahman'ın günümüzdeki Aksaray iline (Kolonias) kadar ilerlediğini ve burada kışladığını kaydeder.^[50] Onun bu hızlı ilerleyişinde Bizans İmparatoru Konstans'ın bölgedeki birçok

[46] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî* (Necf: Matba'atu'l-Gurâ, h.1358), 2/213. Fethî Osman, İslâm-Bizans ilişkileri ile ilgili detaylı çalışmasında Muâviye'nin hilafeti döneminde bu seferlerinin başlangıcını hicrî 41 kabul eder. Bk. Fethî Osman, *el-Hudûdu'l-İslâmiyyetü'l-Bizantiyye* (Kâhire, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, ts.), 2/40. Ancak bu tarihin 42/662 yılı olduğu görüşü de vardır. Bk. Aycan, *Muâviye*, 201.

Muâviye'nin Hz. Hasan ile hilafet ihtilafını kesin şekilde çözdüğü tarih Cemâziyelevvel 41/Eylül 661'dir. Bu tarih, artık sonbahar mevsimin başladığı dönemdir. Ancak hicrî 41. yılın Zilhicce ayının bitmesiyle sona erdiğini ve bu dönemin miladi takvime göre Mart-Nisan aylarına denk geldiğini düşünürsek Muâviye'nin hilafeti dönemindeki ilk seferin Ya'kübî'nin verdiği hicrî 41 senesi olduğunu kabul etmek makul görünmektedir. Dolayısıyla Habîb b. Mesleme'nin Anadolu seferinin hicrî 41 senesinin sonlarına doğru, miladi Mart-Nisan aylarında gerçekleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

[47] Mustafa Sabri Küçükaşçı konuyla ilgili kaleme aldığı makalesinde çalışmanın sonunda sâife komutanlarını kronolojik olarak verirken h. 21 ile 49 yılları aralığındaki komutanları ihtilafı olduğu gerekçesiyle zikretmemiştir. Bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi ve "Sâife" Seferleri" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 2 (2000) İstanbul, 1-22. Ayrıca Adem Apak'ın da bu konuda bir makale çalışması bulunmaktadır. Ancak o bu çalışmasında Anadolu'daki askerî faaliyetler ile ilgili Abdurrahman b. Halid'in ismine hiç değinmemiştir. Bk. Adem Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (01 Haziran 2009), 95-122.

[48] Ya'kübî, *Târîh*, 2/213.

[49] İbn Asâkir, *Târîhu medineti Dimaşk*, 34/328. Metin şu şekildedir:

استعمله معاوية بن أبي سفيان علي جماعة الناس في غزوة أرمينية سنة الثنتين وأربعين فنشأ بهم سنة أربع وخمس وست وقدم حمص "في سنة ست وأربعين قافلاً" Hicrî 42 senesinde Abdurrahman'ın görevlendirildiğini İbn Asâkir'in çağdaşı Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'l-z-zamân*, 7/94.

[50] Ya'kübî, *Târîh*, 2/213.

askeri kendisi ile birlikte Bizans'ın batısına götürmesinin etkili olduğu ifade edilmiştir.^[51] Abdurrahman, Beyşehir gölündeki Uzunada'ya, daha sonra Amorion üzerinden hareket ederek, bugünkü Bergama ve İzmir'e saldırılar düzenlemiştir, ancak bu şehirleri ele geçirememiştir. Günümüzde Eskişehir ili Sivrihisar ilçesi sınırlarında kalan Pessinus'u aldığı rivayet edilmiştir. Abdurrahman'ın İzmir'e yaptığı bu seferde daha önce Bizanslıların Balkanlar'dan zorla getirip Anadolu'da iskân ettiği bazı Slavlar da ona katılmışlardır.^[52] Büsr b. Ebî Ertât'ın bu senedeki deniz seferinin,^[53] Abdurrahman'ın komutasındaki Müslüman ordusunu deniz kanadından destekleme mahiyetinde olması makul görünmektedir.^[54]

Abdurrahman'ın aynı şekilde 45/666 senesinde de Anadolu'da kışladığı ve seferler yaptığı aktarılmış, ancak detay verilmemiştir.^[55] Daha sonraki hicri 46/666 senesinde Abdurrahman'ın Hıms'a geçtiği bilinmektedir. Görüldüğü üzere Abdurrahman, Bizans'a karşı Anadolu'daki seferlere uzun yıllar komutanlık yapmış ve önemli başarılar elde etmiştir. İbrahim Ahmed el-Adevî

[51] Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 78.

[52] Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, ed. Harry Turtledove (Philadelphia: University of Pennsylvania, 1982), 48; Ayrıca bk., İbrahim Ahmed Adevî, *el-Umeviyyûn ve'l-Bizântiyyûn* (Kâhire: Mektebetu'l-Anglo el-Misriyye, ts.) 106. Abdurrahman'ın hicri 44 senesindeki seferi muasır araştırmacılardan Fethî Osman'ın da dikkatini fazlasıyla çekmiş ve detaylı şekilde bilgiler vermiştir. Ancak naklettiği bilginin kaynağını vermekten ziyade bu anlatısının sonunda toplu kaynak veren Osman'ın Abdurrahman'ın İzmir ve Sakız Adasını aldığı yönündeki aktarımı pek makul olmasa gerekir. Aksi halde bu önemli fetih mutlaka ilk dönem İslam Tarihi kaynaklarına geçirdi. Onun aktarımı şu şekildedir: Abdurrahman hicri 44, 45 ve 46 senelerinin kış aylarını Anadolu topraklarında geçirdi. İlk kısmı Claudiopolis'de (Bolu) geçirdi. Ardından Ankara üzerinden Beyşehir gölüne kadar indi. Civardaki ahalinin göl üzerindeki adalara sığınması üzerine Abdurrahman yaptırdığı kayıklarla adalara saldırmıştır. Ancak kara üzerinde gizlenen ahalinin bir kısmı ortaya çıkmış ve Müslümanlar göl üzerinde iken kayıkların karaya bağlandığı ipleri keserek Müslüman askerleri zor durumda bırakmışlardır. Onlar sıkışan Müslümanlara oklar ve taşlarla karşı saldırıya geçmişlerdir. Bu sebeple daha sonrasında, Müslümanlar Beyşehir gölüne uzun bir süre saldırı planlaması yapmamışlardır. Fethî Osman, daha sonra Abdurrahman'ın günümüzde Afyon'un Emirdağ İlçesi yakınlarında bulunan Amorion'a gelip burayı kontrol altına aldıktan sonra cizye aldığını zikretmektedir. O daha sonra çeşitli kaleleri kuşatmış ancak başarılı olamamıştır. Ardından Pessinus'u (Eskişehir-Sivrihisar) almış ve İzmir'e yönelmiştir. Burada Sakız Adası, İzmir ve Bergama'yı alıp Hıms'a dönmüştür. Fethî Osman, *el-Hudûdu'l-İslâmiyyetü'l-Bizantiyye*, 2/42.

[53] Halife b. Hayyât, *Târîh*, 207; Taberî, *Târîh*, 5/212; Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülük ve'l-ümem*, thk. Muhammed A. Atâ, Mustafa A. Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 5/209; E. W. Brooks, "The Arabs in Asia Minor (641-750) from Arabic Sources", *The Journal of Hellenic Studies* 18 (1898), 184; Ya'kübî bu seferin tarihinin hicri 43 olduğu kanaatindedir. Bk. Ya'kübî, *Târîh*, 2/213. Ayrıca bk. Aycan, *Muâviye*, 201.

[54] Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, 78.

[55] Halife b. Hayyât, *Târîh*, 207; Taberî, *Târîh*, 5/226. İbn Cevzî ise Abdurrahman'ın bu sene Bilâd-ı Şâm'da kışladığını belirtiyor. Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/213. Brooks, Ya'kübî'den nakil ile Abdurrahman'ın 45 yılındaki etkinliğini anlatırken Antakya'da kışladığını belirtmektedir. Ancak Brooks, Ya'kübî'nin Antakya ifadesini günümüzde İsparta'daki Pisidia antik kent olarak anlamaktadır. Bk. Ya'kübî, *Târîh*, 2/213; Brooks, "The Arabs in Asia Minor", 184.

Abdurrahman'ın bu saldırılarının, kesintisiz bir dizi saldırıya dönüşerek diğer komutanlar için adeta bir çığır açtığı yorumunu yapar.^[56] Abdurrahman'ın bazı zayıf rivayetlerde hicrî 46 senesindeki seferlerde de komutan olarak zikredilmesi ihtilaflı bir husustur ve doğru olmasa gerektir. Zira o yukarıda belirttiğimiz üzere yaklaşık olarak Zilkade ve Zilhicce aylarına denk gelen hicrî 45 yılının kışını Anadolu topraklarında geçirdikten sonra Hims'a dönmüş ve 46/666 senesinde Hims'ta vefat etmiştir.^[57]

D. Abdurrahman'ın Vefatı

Abdurrahman b. Hâlid'in ölümü bir hayli dikkat çekicidir. O ömrünün önemli bir kısmını Muâviye'nin emrinde geçiren bir kimse olarak hayatı boyunca Muâviye adına önemli başarılar elde etmiştir. Ancak ne var ki, rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla onun ölümü de hayatını emrine adadığı Muâviye b. Ebî Süfyan'ın emri ile olmuştur.

Abdurrahman'ın Anadolu seferlerinden Hims'a döndükten kısa bir süre sonra vefat etmesi ile ilgili kaynaklarda çeşitli anlatımlar vardır. En yaygın olanı, Muâviye'nin onu hilafeti için tehlikeli bir rakip olarak gördüğü ve bu sebeple Abdurrahman'ı zehirletmek suretiyle ortadan kaldırması rivayettir.

[56] İbrahim Ahmed Adevi, *el-Umeviyyûn ve'l-Bizântıyyûn*, 107.

[57] Bazı rivayetlerde Abdurrahman'ın ismi 46 senesinden sonraki seferlerde de zikredilmektedir. Örneğin 47 senesindeki deniz seferinde ya da 48 senesinde Ukbe b. Amir komutasındaki Mısır'dan gelen ordunun ve Münzir b. Zübeyr idaresindeki Medine birliğinin her ikisinin de başkumandanlığında Abdurrahman'ın ismi anılmaktadır. Ancak bu bilgilerin doğru olmadığını düşünmekteyiz. Rivayet için bk. İbn Asâkir, 34/329; Fethî Osman, 2/43; Brooks, "The Arabs in Asia Minor", 185. Taberî ise daha farklı biçimde Abdurrahman'ın oğlu Halid'in, hicrî 48 senesinde Anadolu'ya yapılan seferlerin ve Malik b. Hübeyle ile Ukbe b. Amir'in yaptıkları deniz seferlerinin başında olduğunu nakleder. Ancak Taberî'nin tespit edilemediği kadarıyla bu rivayette teferrüd etmesi, bizi bu bilgiye ihtiyatlı yaklaşmaya sevk etmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, 5/231. Abdurrahman'ın vefat yılı ile ilgili Sibî İbnü'l-Cevzî ise, Vâkidî'nin "es-Savâif" kitabında hicrî 49 tarihini vermekle vehme düştüğünü belirtmiştir. Sibî İbnü'l-Cevzî'ye göre ulemanın geneli 46 yılında birleşmiştir. Bk. Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 7/97.

Abdurrahman'ın vefatı ile ilgili aktarmak istediğimiz ikinci bir husus, Vâkidî'den nakledilen bir rivayete göre onun hicrî 61 senesinde -ki bu tarih de ihtilaflıdır- vefat ettiği belirtilen Meymüne (ra) annemizin cenazesinde hazır bulunduğu ve naaşım kabre indirenlerden biri olduğu hususudur. Bu rivayeti İbn Sad, Vâkidî'ye dayandırarak anlatmaktadır. Meymüne annemiz Abdullah b. Abbas'ın ve ayrıca Halid b. Velid'in teyzesi idi. İkisinin de anneleri Hz. Meymüne'nin kardeşi idiler. Bu durumda o Abdurrahman'ın da büyük teyzesi sayılmaktadır. Ancak bu rivayetin doğru olmaması gerekmektedir. Abdurrahman kendi vefatından 15 sene sonraki bir cenaze namazına katılması elbette mümkün olmayacaktır. Görünen o ki, Abdurrahman'ın vefat yılı konusunda diğer tarihçilerden farklı bir tarih aktaran Vâkidî bu problemli rivayeti aktarmıştır. İbn Sad ise hocasının bu rivayetini kritik etmeden eserine almış ve üzerinde bir değerlendirmeye yapmadan nakletmiştir. Bu konu İbn Asâkir'in eserini ihtisar eden İbn Manzûr'un dikkatinden kaçmamış ve bunun "ancak Halid b. Velid'in Abdurrahman isimli başka bir oğlu olması durumunda doğru olabileceğini" belirtmiştir. Rivayet için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/111; İbn Asâkir, *Târîhu Medineti Dımaşk*, 3/226; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüvefyî, İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dımaşk* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1984), 2/286.

Abdurrahman hem babası Hâlid b. Velîd'in bu topraklardaki faaliyetleri, hem de kendisinin özellikle Anadolu'da Rûmlara karşı yürüttüğü başarılı mücadelelerinden dolayı Şâm halkı nezdinde çok önemli bir konuma sahip olmuştu. Muâviye Abdurrahman'ın bu konumunun kendi iktidarının istikbali için tehlike arz ettiğini görünce onu, kendisinin özel hekimliğini yapan Hristiyan İbn Usâl'a zehirletmek suretiyle öldürtmüştür.^[58] Hatta aynı rivayetlere göre, Muâviye bu önemli işi başarması neticesinde İbn Usâl'ı hayatı boyunca cizye muafiyeti ve Hıms şehrinin haraç amilliği ile taltif etmiştir. Neticede Hıms Valisi Abdurrahman bir gayrimüslim eliyle ortadan kaldırılmış ve aynı gayrimüslim Abdurrahman'ın uzun yıllar idareciliğini yaptığı şehre haraç amili olarak atanmıştır.

Onun vefatı ile ilgili ikinci bir rivayet, Muâviye'nin Abdurrahman'ı Şâm halkı nezdindeki itibarı ve konumunu kullanarak oğlu Yezid'in veliahtlığı önünde ilerde engel teşkil edebileceğinden ötürü öldürtmesidir. Buna göre, Muâviye bir gün Şâm halkına “Ey Şâm ahalisi, görüyorsunuz emiriniz yaşlandı. Ben, benden sonra sizlerin işlerini düzenli şekilde yürütecek bir kimse bırakmak istiyorum. Bu hususta kimi önerirsiniz?” diye sorunca halk faziletinden dolayı Abdurrahman b. Hâlid'i Muâviye'den sonra halife olarak görmek istediklerini söylemiştir. Şâmlıların kendisinden sonra oğlu Yezid'i veliaht olarak tayin etmesini isteyeceklerini düşünen Muâviye, beklemediği bu cevap karşısında Hristiyan tabip İbn Usâl'a Abdurrahman'ı zehirletmiştir.^[59] Bu ikinci rivayet zayıftır. Zira Abdurrahman'ın zehirletilerek öldürüldüğü 46/666 senesi Yezid'in veliahtlığının henüz gündeme gelmediği bir dönemdir. Nitekim yukarıda zikrettiğimiz daha erken kaynaklar da Abdurrahman'ın ölümünü Yezid'in veliahtlığı ile ilişkilendirmemiştir.^[60]

Taberî olayı anlattıktan sonra Abdurrahman suikastını zayıf bir rivayet olarak nitelendirmektedir, İbn Kesîr ise Abdurrahman'ın Muâviye'nin emriyle İbn Usâl'a zehirletildiği rivayetinin doğru olmadığını söyler.^[61] Ancak her iki tarihçi de rivayeti herhangi bir tenkide tabi tutmadıkları gibi bu kabullerine herhangi bir gerekçe sunmazlar.

[58] Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/209; Taberî, *Târîh*, 5/227; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/51; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/217; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 5/357. İrfan Aycan, Abdurrahman'ın ölümünü “Muâviye döneminde Suriye bölgesinde meydana gelen en önemli hadise” olarak takdim eder ve Abdurrahman'ın Anadolu topraklarında artık Şâm'a ihtiyaç duymadan iş yapabilme imkânının Muâviye'yi endişelendirdiğini ifade eder. Bk. Aycan, *Muâviye*, 159.

[59] Ebû'l-Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfahânî, *Kitâbu'l-eğâni*, thk: İhsan Abbas, İbrahim es-Se'âfîn, Bekir Abbas (Beyrût: Dâru Sâdır, 3. Basım, 2008), 16/130; Ebu'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Kâsım İbn Ebî Usaybi'a, *Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etibba*, thk. Nizar Rıza (Beyrût: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, ts), 172.

[60] Bu konuda yorumu için bk. Aycan, *Muâviye*, 159.

[61] Taberî, *Târîh*, 5/227; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/34, 35.

Abdurrahman'ın vefatının halk üzerinde ciddi bir tesir icra ettiğini söylemek zor olmasa gerektir. Bu konu ile ilgili değerlendirmesinde Wellhausen, Muâviye iktidarına muhalif cepheleeri anlatırken Mahzumoğullarını da muhalifler arasında zikreder. O, Muâviye'nin Mahzumoğullarının muhalefetini üstüne çekmesine Abdurrahman b. Hâlid'in öldürölmesini sebep gösterir.^[62] Nitekim Muâviye'nin Abdurrahman'ın katili olan İbn Usâl'ı öldürenleri hapsedmesi ve Mahzumoğullarını diyet ödemek zorunda bırakması, bundan sonra Mahzumoğullarının Ümeyyeoğullarına cephe almasına sebep olmuştur. Bu yüzdendir ki, Mahzumoğulları Abdömelik b. Mervan döneminde Abdullah b. Zübeyr'i desteklemişlerdir.^[63] Ayrıca aşağıda değineceğimiz üzere onun intikamının hemen alınmamasının o dönemin önde gelen bazı kişileri tarafından tartışma konusu yapılması ve sonrasında İbn Usâl'ın Mahzumoğulları tarafından öldürölmesi, olayın belli bir süre toplum hafızasında yer ettiğini göstermektedir.

Öldürölmesinden bir süre sonra Abdurrahman'ın intikamını kendi oğlu Hâlid'in ya da Abdurrahman'ın kardeşi Muhacir'in oğlu Hâlid'in aldığına dair farklı bilgiler mevcuttur. Biz Abdurrahman'ın intikamını alan kişinin yeğer Hâlid olduğu kanaatini taşımaktayız. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla intikamını alan kişinin oğlu Hâlid olduğunu söyleyen tarihçiler daha çok bilgiyi nakletmekle yetinmişlerdir. Ancak yeğer Hâlid'in intikamı alan kişi olduğunu söyleyen tarihçiler ise, bunun yanında diğer rivayete de değermişler ve zayıf rivayet değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Dolayısıyla Abdurrahman'ın intikamını alan kişinin Hâlid b. Muhacir olduğu daha makul görünmektedir. Zira bu görüşü savunan tarihçilerin, diğer rivayetten de en azından haberdar olduklarını ve buna rağmen rivayeti kabul etmediklerini görmekteyiz.^[64]

Abdurrahman'ın hayatına dair kaynaklardaki birkaç farklı bilgiye de burada yer vermek istiyoruz. Tağlib kabilesine mensup meşhur şair Ka'b b. Cuayl, şâm halkının şairi olarak tanınır ve Abdurrahman'ı çok severdi. O,

[62] Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, çev. Fikret İşiltan (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Faköltesi Yayınları, 1963), 65.

[63] Zübeyrî, *Nesebu Kureys*, 327. Ayrıca yorum için bk. Aycan, *Muâviye*, 160. Burada Zübeyriler ile Mahzumoğullarının Abdurrahman eksenli ilişkilerine dair kayda değer bir rivayeti okuyucuların dikkatlerine sunmak istiyoruz. İbn Kelbî'nin naklettiğine göre Abdurrahman'ın oğlu Abdullah, Abdullah b. Zübeyr'in hilafeti döneminde Yemen'de görevlendirilmiş ve San'a valiliği yapmıştır. Bk. İbnü'l-Kelbî, *Cemheretu'n-neseb*, 18. Fakat hicri VII. yüzyıl müelliflerinden Yâfiî'nin, Abdullah b. Zübeyr'in San'a valisinin Abdurrahman b. Halid olduğunu söylemesi ancak bir hatadan ibarettir. Bk. Ebü Muhammed Afifüddin Abdullah b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfiî el-Yemenî, *Mir'âtu'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fi ma 'rifeti havâdisi'z-zamân*, thk. Halil Mansur (Beyrüt: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/120.

[64] Detaylı bilgi için bk. Zübeyrî, *Nesebu Kureys*, 326; İbn Habîb, *el-Munammak*, 362; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 3/270, 5/109, 10/209; Ya'kübü, *Târîh*, 2/199; Taberî, *Târîh*, 5/227, 228; İsfahânî, *Kitâbu'l-eğânî*, 16/130; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, 5/217; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/51; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/345.

Abdurrahman'ın vefatına çok üzölmüştür. Muâviye Sıffîn'de kendi safında savaştığı için Ka'b'ı korur ve ona ikramda bulunurdu. Bir gün Muâviye, Ka'b'a “Şairlerin hiç vefası yok. Arkadaşını ne çabuk unuttun. Şayet vefalı olsaydın ona tuttuğun yas için bir şiir inşad ederdin.” deyince, Kab “Allah'a andolsun ben onu unutmadım. Ben onun vefatından sonra şiirler söyledim.” diyerek Abdurrahman'ı övücü mahiyette uzun bir şiir okumuştur.^[65] Kaynaklarda, Kab'ın bu diyalog sonrasında okuduğu uzun şiirlerinden en çok ilgimizi çeken üç dizeyi burada aktarmak istiyoruz.

“Eğır Dımaşk, Baalbek ve Hıms halkına ‘Bu topraklarınızın sınırını kim çizdi?’ diye sorulsa,

Onlar derler ki, “Allah'ın kâlıcı(nın oğlu); oraya ölüm saçan, kalelerini yıkan ve şehirleri hükmü altına alan.

Ki o (Abdurrahman), bu bölgeden olmayan Muâviye'yi de buraya yerleştirdi.”^[66]

Abdurrahman'ın Hıms halkı nezdindeki yerini anlatan bir rivayet ise şu şekildedir: Abbas b. Velid Hıms valisi olunca şehir halkının Abdurrahman b. Hâlid'e olan sevgisini görmüş ve onlara Abdurrahman'a olan bu sevgilerinin sebebini sormuştur. Onlar da Abdurrahman'ın ileri gelenlerine hak ettiği değeri verdiğini, hataları affedici olduğunu, evlerinde ve çarşılarında onlarla oturup kalktığını, hastalarını ziyaret ettiğini, cenazelerine katıldığını, mazlumlarına adilane davrandığını ve alimlerine saygı gösterdiğini ifade etmişlerdir.^[67]

Erken dönemin önemli hadis kaynaklarından olan Said b. Mansur'un *Sünen*'inde Abdurrahman ile ilgili başka kaynaklarda görmediğimiz iki rivayet bulunmaktadır. Bunları ilki şu şekildedir: Abdurrahman Anadolu'ya yönelik seferlerinin birinde düşmanın sınır bölgesine varınca askerlerine döndü ve “Ey insanlar ganimetten bir işne-iplik dahi almayınız. Zira bu gulül'dür. (taksimi yapılmadan ganimetten mal aşırma)”^[68] İkinci rivayet ganimet mallarının taksimi ile ilgilidir. Buna göre, bir Müslüman asker ganimetten 100 dinar aldı, daha sonra pişman olup Abdurrahman'a itiraf ettiğinde o buna çok sinirlenmiş “Ben, Allah kıyamet gününde onun karşılığını senden

[65] İbn Habîb, *el-Munammak*, 362; Zübeyri, *Nesebu Kureys*, s.324-326; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/210-211; Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-zamân*, 7/97; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/480; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/34, 35.

[66] Şiirin orijinali için bk. Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-zamân*, 7/97.

ولو شئت دمشق وبغلبك ... وجمص من أباخ لكم جماها
فسيف الله أداخلها المنايا ... وهذم جصنها وحوى قراها
وأزلقها معاوية بن صخر ... وكانت أرضه أرضا سيواها

[67] İbn Asâkir, *Târîhu medineti Dımaşk*, 34/331; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-gâbe*, 3/436.

[68] Ebü Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *Sünen*, thk. Habiburrahman b. el-Azamî (Hindistan: Dârü's-Selefiyye, 1982), “Kitabu'l-Cihâd”, 85 (No. 2724). İfademin orijinali şu şekildedir. “لا تُخْرُجُ مِنْ أَرْضِ الْعَدُوِّ بِالْحَيْطِ وَالْمَخِيطِ؛ فَإِنَّهُ عُلُولُ”

alana kadar almam.” diyerek adamın talebini reddetmiştir. Nihayet oradaki başka bir asker araya girerek meselenin çözümlenmesini sağlamıştır.^[69] Her iki rivayette de, Abdurrahman’ın ganimet mallarının adilane dağıtılmasında oldukça hassas ve tavizsiz davrandığı görülmektedir.

Dünya malına değer vermeyen bir kişiliğe sahip olan Abdurrahman,^[70] babası Hâlid b. Velîd gibi adeta bir görev adamıydı. Onun askerî kişiliği bunu açıkça göstermektedir. Nitekim katıldığı çoğu askerî mücadelede “Ben Allah’ın kılıcının oğluyum.”, “Ben Hâlid’in oğluyum.” şeklinde naralar atarak çarpışması babasının ve kendisinin savaşçı kişiliğine atıf yapmaktaydı.^[71] Abdurrahman’ın kaynaklarda Medinelî, Dımaşklı ve Hımslı şeklinde takdim edilmesi^[72] muhtemelen onun hayatının belli bir dönemini geçirdiği şehirler anlamındadır. Abdurrahman vefat edince Hıms’ta babası Hâlid b. Velîd’in yanına defnedilmiş olup kabri oradadır.^[73]

Abdurrahman b. Hâlid’in başı ve iki omuzu arasından hacamat yaptırdığı ve Hz. Peygamber’den (sas) hacamat ile ilgili “Hacamât iki omuz arasından yapılır.” şeklinde bir hadis naklettiği bildirilmiştir. Bu hadis mürsel veya munkatı olarak değerlendirilmiştir.^[74]

Sonuç

Abdurrahman b. Hâlid, meşhur kumandan Hâlid b. Velîd’in oğlu olarak Mekke’de ileri gelen ve zengin bir aile ortamında dünyaya gelmiştir. Babasının İslâm’ı kabul etmesiyle o da iman etmiş ve sahâbi olmuştur. Babasından iyi bir İslâmî ve askerî terbiye almış, genç yaşlarında İslâm ordularında önemli başarılar elde etmiştir. Babası ile birlikte Suriye cephesinde cihat ederken, onun vefatından sonra Muâviye b. Ebî Süfyân’ın önde gelen askerlerinden biri olmuştur. Onun Muâviye ile olan bu birlikteliği zaman içerisinde hayatının sonuna kadar sürecek bir taraftarlığa dönüşmüştür.

Dımaşk Valisi Muâviye’ye bağlı olarak Hıms Valisi olarak görev yaparken Hz. Osman’a karşı gelişen muhalefetin en sert şekilde karşısında duranlardan

[69] Saîd b. Mansûr, “Kitabu’l-Cihâd”, 87. (No. 2732) Benzer bir rivayet için bk. Saîd b. Mansûr, “Kitabu’l-Cihâd”, 106 (No. 2813); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/335 (No. 20777).

[70] Örneğin bk. İbnü’l-Kelbî, *Cemheretu’n-neseb*, 88; Belâzûrî, *Ensâbu’l-esrâf*, 10/211.

[71] Minkarî, *Vak’atu Siffîn*, 362, 430; Taberî, *Târîh*, 4/321; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 72/19; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/515.

[72] Halife b. Hayyât, *Tabakât*, 569; Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, 7/94; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 34/326, 327, 328.

[73] Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân* (Beyrût Dâru Sâdır, 1995), 2/303.

[74] Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 5/277; Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, 7/94. Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 34/324; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 8/34.

biri olmuştur. Hatta Muâviye'nin muhaliflere karşı gösteremediği katı tutumu Abdurrahman ortaya koymuştur. Sıffîn Savaşı sürecinde Hz. Ali ordusuna karşı en çetin mücadeleyi yürütenlerden biri olmuştur. Abdurrahman, Muâviye'nin hilafeti döneminde ise, bitmek tükenmek bilmeyen askerî heyecanı ve enerjisini Anadolu topraklarındaki Bizans'a karşı mücadelede kullanmış ve önemli fetihler gerçekleştirmiştir.

Abdurrahman, kaynaklardaki anlatımlarda her ne kadar ateşli bir Muâviye taraftarı olarak öne çıksa da, vardığımız sonuç itibariyle onun bu tutumu siyasi ve daha çok askerî bir duruştur. O bu taraftarlığını Müslümanlığının bir gereği olarak değil, askerî görevinin bir gereği olarak görmüştür. Onun Muâviye taraftarlığında elbette Mekke döneminden kalan Mahzumoğulları-Ümeyyeoğulları arasındaki kabile ilişkilerinin etkisi de olmalıdır.

Neticede Abdurrahman şahsiyeti itibariyle önemli bir komutan ve görev adamı idi. İnandığı değerler uğruna hiç usanmadan mücadele eden bir kişiliği vardı. Bu sebeple onun dünya malı ve iktidar hırsı olmadığını söylememiz gerekmektedir. Abdurrahman'ın ölümünün, ömrünün büyük bir bölümünü emrine adanmış Muâviye'nin elinden olması ayrıca kayda değer bir husus olarak ifade edilmelidir. Nitekim onun vefatı kendi döneminin en önemli ve çarpıcı olaylarından biri olarak kayda geçmiştir. Bu detayların dışında, Abdurrahman tarihteki yerini samimi ve cesur bir Müslüman komutan olarak almıştır.

Son olarak bu çalışmanın, yukarıda kısmen değinildiği üzere Hâlid b. Velîd'in soyunun devam edip etmediği konusunda da bir çalışma yapılması gerektiği konusunda bizi düşündürdüğünü ifade etmemiz gerekmektedir.

Kaynakça

- Adevî, İbrahim Ahmed. *el-Umeviyyûn ve'l-Bizântıyyûn*. Kâhire: Mektebetu'l-Anglo el-Mısıriyye, ts.
- Ahatlı, Erdinç. "Süfyân b. Avf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/21-22. İstanbul: TDV yayınları, 2010.
- Akarsu, Murat. *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Apak, Adem. "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (01 Haziran 2009), 95-122.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (2)*. İstanbul: Ensar Yayınları, 14. Basım, 2015.
- Arı, Mehmet Salih. *Hz. Halid b. Velid*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2020.
- Ayar, Kenan. "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 37-93.
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Süfyân*. Ankara: Otto Yayınları, 2018.

- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbu'l-Eşrâf*. 13 Cilt. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Futûhu'l-Buldân*. Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1988.
- Brooks, E. W. "The Arabs in Asia Minor (641-750) from Arabic Sources". *The Journal of Hellenic Studies* 18 (1898), 186-208.
- Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi. *et-Târîhu'l-Kebîr*. 8 cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Meârif el-Osmaniyye, ts.
- Demircan, Adnan. *Ali-Muaviye Kavgası*. İstanbul: Beyan Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Dineverî, Ebü Hanîfe Ahmed b. Dâvud. *el-Ahbâru't-Tivâl*. thk. Abdulmun'im Amir. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1960.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Davud*. thk. Muhammed Muhyiddin. Beyrut/Saydâ: el-Mektebetü'l-Misriyye, ts.
- Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî. *Sünen*. thk. Habiburrahman b. el-Azamî. Hindistan: Dârü's-Selefiyye, 1982.
- Fayda, Mustafa. "Yermük Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/485- 486. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Fayda, Mustafa. *Halid b. Velid*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1990.
- Hâkim en-Nisâbüri, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek 'alâ's-Sahîhain*. thk. Mustafa Abdülkadir 'Ata. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Halife b. Hayyât, Ebü Amr b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî. *Tabakât*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1993.
- Halife b. Hayyât, Ebü Amr b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî. *Târîhu Halife b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. Dimaşk, Beyrût: Dârü'l-Kalem, Müessesetü'r-Risale, h. 1397.
- İbn A'sem, Ebü Muhammed b. Ahmed el-Kûfî. *Kitâbu'l-Futûh*. thk. Ali Şîrî. Beyrût: Dâru'l-Advâ', 1991.
- İbn Abdilber, Ebü Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî. *el-İstî'âb fî Marifeti'l-Ashâb*. 4 cilt. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrût: Dârü'l-Cil, 1992.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *Târîhu Medineti Dimaşk*. 80 Cilt. thk. Amr b. Garamel-Amravî, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Ebî Şeybe, Ebü Bekr Abdullah b. Muhammed İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef*. thk. Kemal Yûsuf el-Hût. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, h. 1409.
- İbn Ebî Usaybi'a. Ebü'l-Abbas Muvaşfakkuddîn Ahmed b. Kâsım. *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-E-tibba*. thk. Nizar Rıza. Beyrût: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, ts.
- İbn Habîb, Ebü Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *el-Munammak fî Ahbâri Kureyş*. thk. Hurşid Ahmed Faruk. Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1985.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. 8 Cilt. thk. Adil Ahmed & Ali Mahmud. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1415.
- İbn Hazm, Ebü Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav'. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Muhtasarü Târîhi Dımaşk*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1984.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sad b. Menî' ez-Zührî. *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Şebbe, Ebü Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Târîhu'l-Medine*. thk. Fehîm Muhammed Şeltût. Cidde: y.y., h. 1399.
- İbn Şeddâd, Ebü Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. Ali b. İbrâhîm b. Şeddâd el-Ensârî el-Halebî. *el-A'lâku'l-Hatîre fî zikri umerâi'Sâm ve'l-Cezîre*. thk. Yahya Zekerîyya Abbare. Dımaşk: Menşûrâtu Vizâreti's-Sekâfe, 1991.
- İbn. Hibbân, Ebü Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Meârif el-Osmaniyye, 1973.
- İbn. Kuteybe, Ebü Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî. *el-İmâme ve's-Siyâse*. çev. Cemaletin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. thk. Muhammed A. Atâ - Mustafa A. Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. 8 Cilt. thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdülmevcut. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî. *Cemheretu'n-Neseb*. thk. Nâcî Hasan. Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1986.
- İsfahânî, Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin. *Kitâbu'l-Eğânî*. thk: İhsan Abbas - İbrahim es-Se'âfîn - Bekir Abbas. Beyrût: Dâru Sâdır, 3. Basım, 2008.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi ve "Sâife" Seferleri" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 2 (2000), 1-22.
- Minkarî Nasr b. Müzahim. *Vak'atu Sıffîn*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Kahire: el-Muessesetü'l-Arabiyyetü'l-Hadîse, 2. Basım, h. 1382.
- Minkarî, Nasr b. Müzahim. *Vak'atu Sıffîn (Sıffîn Savaşı)*. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu, 2017.
- Osman, Fethî. *el-Hudûdu'l-İslâmiyyetü'l-Bizantiyye*. Kâhire, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, ts.
- Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahya. Haydarabad: Dâiretü'l-Meârif el-Osmaniyye, 1962.
- Seyf b. Ömer. *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*. thk. Ahmed Râtib Armûş. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1993.
- Sibt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. *Mir'âtü'z-Zaman fî Tevârîhi'l-A'yân*. 23 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâle, 2013.
- Taberî, Ebü Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 11 Cilt. Beyrût: Dâru't-Turâs, 2. Basım, h. 1387.
- Theophanes. *The Chronicle of Theophanes*. ed. Harry Turtledove. Philadelphia: University of Pennsylvania, 1982.
- Uçar, Şahin. *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukûtu*. ev. Fikret Işıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. 1963.
- Ya'kb, Eb'l-Abbs Ahmed b. Eb Ya'kb İşhk b. Ca'fer b. Vehb b. Vzh. *Trhu'l-Ya'kb*. 3 Cilt. Necef: Matba'atu'l-ur, h. 1358.
- Ykt el-Hamev, Eb Abdillh Őihbuddin Ykt b. Abdilla. *Mu'cemu'l-Buldn*. 7 Cilt. Beyrt: Dru Sdır, 1995.
- Yfi, Eb Muhammed Affddn Abdullh b. Es'ad b. Al b. Sleymn el-Yemeni. *Mr't'l-cenn ve 'bret'l-yakzn f ma'rfeti havdisi'z-zamn*. thk. Halil Mansur. Beyrt: Dr'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Zeheb, Eb Abdillh Őemsddn Muhammed b. Ahmed b. Osmn. *Trhu'l-İslm ve vefeyt'l-meşhr ve'l-a'lm*. 52 cilt. thk. Ömer Abdusselam et-Tedmr. Beyrt: Dr'l-Kitabi'l-Arab, 1993.
- Zbeyr, Eb Abdillh Mus'ab b. Abdillh b. Mus'ab. *Nesebu Kureyş*. thk. Levi Provençal. Kahire: Dru'l-Mearif, 3. Basım, ts.

SİYER ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ
THE JOURNAL OF SİRAH STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138
Sayı: 13 • Temmuz 2022
Issue: 13 • July 2022

Fatih Bir Sahâbî: Abdurrahmân b. Semüre

A Conqueror Companion: 'Abd
al-Rahmân b. Samura

Murat Bıyıklı*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

<https://doi.org/10.56288/siyer.1094031>

Geliş Tarihi: 27 Mart 2022/Date Received: 24 March 2022

Kabul Tarihi: 15 Haziran 2022/Date Accepted: 15 June 2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Murat Bıyıklı)

* Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı/ Kayseri University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Siyer-i Nabi and History of Islam, muratbiyikli@kayseri.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3432-3727
CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

Hız. Peygamber'in risâlet görevinden sonra tebliğine mazhar olup İslamiyet'e girmeye başlayan sahâbilerin hayat serüvenleri, bu dinin doğru bir şekilde anlaşılması açısından kıymetli bilgiler taşıyan hazine konumundadır. Başta İslâm tarihi, hadis ve tefsir gibi dini ilimlerin gelişimi açısından ifade yerindeyse kaynağından vahye muhatap olan sahâbilerin üstlendikleri önemli görevleri ve başarılarından geçen olayları ele almak son derece önemi haizdir. Bununla beraber İslâm tarihinde önemli rol alan pek çok sahâbî biyografisinin çağdaş siyer yazıcılığında ihmal edildiğini söyleyebiliriz. Bu çalışmada, bunlardan biri olduğunu düşündüğümüz Abdurrahmân b. Semüre'nin biyografisi ele alınacak, Hız. Peygamber ve sonrasındaki faaliyetlerine temas edilecektir. Abdurrahmân b. Semüre Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olan ve Tulekâ olarak bilinen sahâbilerdendi. Hız. Peygamber döneminde Müte ve Tebük seferlerine katıldı. Hız. Osman'ın hilafete geçmesiyle o da tarih sahnesindeki yerini almaya başladı ve Sicistân valisi oldu. Bu görevi Muâviye döneminde de bir süre devam ettiren İbn Semüre, Sicistân'da birçok şehri hâkimiyet altına aldı. Buradaki görevinden sonra Basra'ya döndü ve vefat edene kadar Basra'da yaşadı. Çalışma İbn Semüre'nin tarihî şahsiyeti, ilmî hayatı, askerî ve siyasî faaliyetleri üzerinden sürdürülecektir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Abdurrahmân b. Semüre, Osman, Sicistân, Horasan.

Abstract

The life adventures of the Companions, who received the message of Muhammad after he received his prophet hood and started to embrace Islam, are a treasure that contains valuable information in terms of a correct understanding of this religion. In terms of the development of religious sciences, it is extremely important to deal with the important tasks undertaken by the Companions and the events they went through. However, we can say that the biographies of many companions, who played an important role in the history of Islam, are neglected in contemporary sîrah writing. In this study, the biography of 'Abd al-Rahmân b. Samura, which we think is one of them, will be discussed and his activities during and after the Prophet will be mentioned. 'Abd al-Rahmân was one of the companions who became a Muslim during the conquest of Mecca and was known as Tulekâ. He participated in the Müte and Tabük expeditions during the Prophet's time. With the transition of Osman to the caliphate, he also began to take his place on the historical stage and became the governor of Sicistan. Ibn Samura, who continued this task for a while during the reign of Mu'âwiya, took control of many cities in Sicistan. After his service here, he returned to Basra and lived in Basra until his death. The study will be considered in the form of Ibn Samura's historical personality, scientific life, military and political activities.

Keywords: Islamic History, 'Abd al-Rahmân b. Samura, Osman, Sijistân, Khorasan.

Giriş

Hız. Peygamber (sas) risâlet görevini aldıktan sonra İslâm dinini insanlara tebliğ etmekle emrolundu.^[1] Bunun üzerine en yakınından başlayarak insanları Allah'a (cc) ve Resûlü'ne inanmaya davet etti. Onun (sas) bu davetine ilk icâbet eden en yakını, eşi Hz. Hatice (r.anhâ) oldu. Bu halka Hz. Peygamber'in evlâdı gibi olan Hz. Ali (ra), Zeyd b. Hârise (ra) ve Hz. Ebûbekir'in (ra) Müslüman olmasıyla genişlemeye ve yayılmaya başladı.^[2] Hz. Peygamber'in (sas) etrafında toplanıp ona inanan bu güzide insanlar, İslâm medeniyetinin temel taşını oluşturdular. Hz. Peygamber'in (sas), tevhitte uzaklaşmış, Allah'a şirk koşan, "müşrik" şeklinde tavsif edilen bir topluma karşı yürüttüğü risâlet görevinde en önemli yardımcısı oldular. Zorluklara beraber göğüs gerdiler. Onların çabaları ve gayretleri ile İslâm neşvünemâ buldu. Bu esnada kimi zaman öldürülmeye varacak kadar işkencelere^[3] maruz kalırken kimi zaman da yıllarca süren boykota maruz kaldılar.^[4] Hem ruhen hem de cismen fedâkarâne mücadele veren bu insanların en büyük moral kaynağı Hz. Peygamber (sas) oldu. Nitekim onlar her daim Hz. Peygamber (sas) ile beraberlerdi. İslâm dinini bizâtihi asli kaynağından öğreniyorlar ve ifade yerindeyse vahiy pınarından su içiyorlardı. Hz. Peygamber'in (sas) yakın arkadaşı olan, ona inanan ve Müslüman olarak vefat eden bu insanlara bu anlamda "sahâbî", "ashâb" dendi.^[5] Her ne kadar daha önce bu isim kullanılsa da İslâmiyet ile sahâbî kendine özgü bir anlam kazandı ve Hz. Peygamber'in (sas) yakın arkadaşları için kullanılır oldu. Çünkü onlar ilk andan itibaren sadece Hz. Peygamber'in (sas) anlattıklarına muhatap olmamışlar aynı zamanda yeni dinin yayılması için ellerinden geleni yapmışlardı. Sahâbîden kimisi az önce bahsi geçen ilk inananlar gibi erkenden bu halkaya dâhil olurken kimisi Akabe biatlarında kimisi hicretten sonra bir başkası Mekke'nin fethi esnasında Müslüman oldu. Müslüman olan her sahâbî dine girer girmez Resûlullah'ın (sas) sohbetiyle müşerref oluyor, İslâm'ın ete kemiğe bürünmesindeki yerini alıyordu.

Bu bağlamda vahyin gölgesinde yetişen ashâb-ı kirâmın hayatının bilinmesi, onların yetiştiği zamana bir nebze olsun ışık tutabileceği gibi İslâm

[1] Geniş bilgi için bkz. Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibi İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu's-siyer ve'l-meğâzi)*, thk. Süheyl Zekkâr (Beirut: y.y., 1398/1978), 120-130.

[2] Geniş bilgi için bkz. Ahmed b. Hibbân b. Mu'az b. Ma'bed et-Temîmî İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nhebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 55-60; Şefaettin Severcan, *Hız. Muhammed İslâm Daveti Mekke* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 179-211.

[3] Geniş bilgi için bkz. Severcan, *Hız. Muhammed İslâm Daveti Mekke*, 246-268.

[4] Âdem Apak, *Siyer-i Nebî* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 111-135.

[5] Sahâbînin tanımı hakkında geniş bilgi için bkz. Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 42-43.

dininin daha iyi anlaşılmasına ve tanınmasına da katkı sağlayacaktır. Bu gaye ile çalışmada, Mekke'nin fethi esnasında Müslüman olup bundan sonraki hayatını İslâm'a hizmete adanmış Abdurrahmân b. Semüre'nin hayatının incelenmesi amaçlanmıştır. Hz. Peygamber (sas) döneminde Müte ve Tebuk seferine katılan İbn Semüre'nin üzerinde çok durulmamış, Hz. Osman (ra) dönemine kadar ismi çok ön plana çıkmamıştır. Onun siyasî ve askerî anlamda aktif rol aldığı süreç Hz. Osman (ra) ile başlamış ve vefat edene kadar önemli görevlerde bulunmuştur. Bu sebeple İbn Semüre'nin ailesi, hayatı, hadis ilmindeki yeri, özellikle askerî ve siyasî faaliyetleri araştırmanın konu başlıklarını teşkil etmiştir. Çalışmada ilk dönem klasik eserleri kullanılmaya özen gösterilmiştir. İbn Semüre ile Arap dünyasında Haydar Hudayr Reşid'in "*Abdurrahmân b. Semüre b. Habîb Dirâsetün fî şîretihî ve hayâtihî'l-İlmiyyeti ve'c-cihâdiyyeti*" başlıklı bir çalışması olup genel itibariyle hadis ilmindeki yerini ele almaktadır. Bununla beraber İbn Semüre'nin doğum yeri ile ilgili hataların olması ve askerî faaliyetlerinin sınırlı bir şekilde ele alınmış olması, tarafımızca yapılan çalışmada göz önünde bulundurulmuş ve konular üzerinde durulmuştur. Bu şekilde sahâbînin daha iyi tanınması hedeflenmiştir.

A. Tam Adı, Künyesi ve Tarihî Şahsiyeti

İbnü'l-Kelbî, Ebû Ubeyd, İbn Sa'd, Yahyâ b. Ma'în, Buhârî, İbn Ebî Hâtım, İbn Hibbân gibi hadis, ricâl ve neseb âlimlerine göre adı Abdurrahmân olup soy silsilesi ile şöyledir: Abdurrahmân b. Semüre b. Habîb b. 'Abdişems b. 'Abdimenâf b. Kusay b. Kilâb.^[6] İbn Hayyât, Zübeyr b. Bekkâr ve Mus'ab ez-Zübeyr'e göre ise adı Abdurrahmân olup soy silsilesi Abdurrahmân b. Semüre b. Habîb b. Rebî'a b. Abdişems şeklindedir. Onlar soy silsilesine Rebî'a ismini eklemektedirler.^[7] Künyesi Ebû Sa'îd'dir ancak oğulları arasında Sa'îd isminde bir çocuğu bulunmamaktadır.^[8] Nisbesi Kureys kabilesine mensup olduğu için el-Kureşî, Abdişems b. Abdimenâf oğullarına mensup olduğu için el-'Absemî,^[9] el-Mekkî el-Medîni ve el-Basrî'dir.^[10] Müslüman olmadan önceki adı noktasında farklı

[6] Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ziyâd Muhammed Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410), 7/260; Ahmed b. Hibbân b. Mu'az b. Ma'bed et-Temîmî İbn Hibbân, *es-Sikât (Târîhu's-sikât, es-Sikât mine's-sahâbi ve't-tâbi'in ve etbâ'it-tâbi'in)*, ed. Muhammed Abdulmuîd Han (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1393), 3/249; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Lugât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/296; Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnût, Hüseyin el-Esed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 2/571.

[7] Ebû Amr eş-Şeybânî Halife İbn Hayyât, *Kitâbü't-tabakât*, thk. Süheyl Zekkâr (Dâru'l-Fikr, 1414), 41; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 2/571.

[8] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 3/249.

[9] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 2/571.

[10] Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*, 1/297.

rivayetler bulunmaktadır. Buna göre Abdü'l-Külâl, Abdü Yekreb, Abdü Kelûb, Abdü'l-Ka'be ona atfedilen isimler arasındadır.^[11] Mekkeli ileri gelenlerden biri olan Abdü'l-Ka'be Mekke'nin fethi esnasında Müslüman oldu. Mekke'nin fethi esnasında Müslüman olanların sayısının takriben iki bin olduğu kaydedilmekte olup bunlara "Tulekâ" denilmektedir. Kerhen Müslüman olan Kureyşlilere Tulekâ denilmektedir.^[12] Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber'in (sas) Kureyşlilere seslenirken bu ifadeyi kullanmasının ardından terim haline gelmiştir. Kendilerine nasıl davranılacağı konusunda korku içinde bekleyen Mekkelilere Hz. Muhammed'in (sas) "Size ne yapacağımı düşünüyorsunuz?" diye sorması üzerine onlar, "Senden ancak iyilik ümit ediyoruz, çünkü sen hayırlı bir kardeşsin." cevabını vermişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) de "Size Yûsuf'un kardeşlerine konuştuğu gibi konuşacağım." demiş ve "Bugün sizler azarlanıp kınanmayacaksınız; gidin, hepiniz serbestsiniz (tulekâ)." demişti.^[13] Beyhakî, Hz. Peygamber'in (sas) bu ifade ile onların öncelikli emân verilen kişiler olduğunu kast ettiğini söylemektedir.^[14] Tulekâ'nın önde gelenleri arasında Ebû Süfyân, oğulları Muâviye ve Yezîd, Süheyl b. Amr, Safvân b. Ümeyye, Attâb b. Esîd, Hakîm b. Hizâm, Hişâm b. Velîd, Ebü's-Senâbil b. Ba'kek, Huveytb b. Abdülüzâ, Cübeyr b. Mut'im ve bu çalışmaya bahis konusu olan Abdü'l-Ka'be (Abdurrahmân b. Semüre) gibi isimler yer almaktaydı.^[15] Tulekâ'dan olan Abdü'l-Ka'be de Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber (sas) tarafından Abdurrahmân diye isimlendirildi.^[16] İbn Semüre'nin annesi Benî Firâs b. Ganm'dan olan Ervâ bint Ebü'l-Fer'â'dır.^[17] Ebü'l-Fer'â ise Benî Firâs b. Ganm'dan olan Hârîse b. Ka'b b. Mutarrif b. Durays'tır.^[18] Abdurrahmân b. Semüre'nin doğum tarihi ve yeri hakkında kaynaklarda açık bir bilgi zikredilmemektedir. Muasır araştırmacı Hudaýr Reşîd, Nevevî'den rivayetle onun Basra'da ve Merv'de doğduğuna dair aktarımlar olduğunu ve birinci aktarım olan Basra'da doğmuş ve orada yetişmiş olma ihtimalinin tercihe şayan olduğunu söylemektedir.^[19] Ancak Hudaýr

[11] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/260; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*, 1/297; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 2/572.

[12] Ahmed Rızâ, *Mu'cemu metni'l-luga : Mevsu'atu lugaviyye hadîse* (Beirut: Daru Mektebeti'l-Hayat, 1377/1958), 3/625.

[13] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/495.

[14] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ (Beirut: y.y., 1424/2003), 9/199 (No. 18276).

[15] S. Kemal Sandıkçı, "Tulekâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/261-262.

[16] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/260.

[17] İbn Hayyât, *Kitâbü't-Tabakât*, 41.

[18] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/260.

[19] Hudaýr Reşîd, *Abdurrahmân b. Semüre*, "Abdurrahmân b. Semüre b. Habîb Dirâsetün fî şiretihi ve hayâtihi'l-ilmîyyeti ve'c-ihâdiyyeti", *Deyâlî Üniversitesi Sosyalbilimler Eğitim Fakültesi* 58 (Mart 2017), 254-255.

Reşid'in Nevevî'den aldığı rivayet incelendiğinde Nevevî'nin, İbn Semüre'nin Basra'da ya da Merv'de doğduğu değil aksine vefat ettiğine dair görüşler olduğunu, kaydettiği görülmektedir.^[20] Diğer taraftan İbn Semüre'nin Mekke'nin fethi esnasında Müslüman olması onun Mekke'de doğmuş olabileceğini de akıllara getirmektedir. Fizikî yapısı hakkında bilgi olmamasına rağmen savaşlarda gösterdiği başarıdan ve üstlendiği görevlerden onun güçlü bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. İbn Semüre'nin eşi Hind bint. Ebi'l-'As b. Nevfel b. Abdışems b. Abdimenâf b. Kusay'dır. Onun Abdullâh, Ubeydullâh, Osman, Muhammed, Abdümelik ve Şuayb adında oğulları vardı ancak kızı olup olmadığından bahsedilmemiştir.^[21] 'Amr b. Semüre, Abdurrahmân'ın kardeşi olup onun hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. İbn Semüre Sicistân'da yürüttüğü askerî ve idarî görevlerden sonra Muâviye (ra) tarafından azledildi. Bundan sonra Basra'ya geldi ve vefat edene kadar burada kaldı. Burada kaldı süre boyunca ilimle meşgul oldu ve Hz. Peygamber'den (sas) hadis rivayet etti.^[22] İbn Sa'd ve Halife b. Hayyât, 50/670 yılında vefat eden Abdurrahmân b. Semüre'nin cenaze namazını o sıra Basra valisi olan Ziyâd b. Ebîh'in kıldırıldığını kaydetmektedir.^[23] İbn Hibbân,^[24] onun Kûfe'de vefat ettiğini ve namazını Ziyâd'ın kıldırıldığını söylemektedir. Yine onun, Merv'de vefat ettiği de söylenmektedir.^[25] Ancak hayatının geneline ve diğer rivayetlere bakıldığında Basra'da vefat ettiği görüşü ağırlık kazanmaktadır.

B. Abdurrahmân b. Semüre'nin İlmi Hayatı

Hz. Peygamber (sav) hayatta iken tesis edilen Suffa, sahâbîye ilim öğretilen merkez konumundaydı. Bu dönemde dini ilimler doğrudan Hz. Peygamber'den (sas) tahsil ediliyor, sahâbî ifade yerindeyse vahyin ışığında yetişiyordu.^[26] Hadislerin öğrenilmesi, öğretilmesi ve muhafazasında gerek Hz. Peygamber (sas) gerekse sonraki dönemlerde büyük gayret eden sahâbîler, hadis ilminin tesis edilmesini sağladı. Bu uğurda hadisi Hz. Peygamber'den

[20] Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*, 1/297.

[21] Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri İbn Sa'd, *el-Cüzü'l-mütemmim libakâti İbn Sa'd*, thk. Abdülaziz Abdullah es-Selîmî (Suudi Arabistan: Mektebetü's-Sıddîk, 1416), 176; Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'il-ricâl* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1400), 17/159.

[22] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/260.

[23] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/260; Ebû Amr eş-Şeybânî Halife İbn Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Beyrut: Darü'l-Kalem, 1397), 211.; Ayrıca Abdurrahmân b. Süleimî'nin 51/671-672 yılında vefat ettiği de rivayetler arasında yer almaktadır. Bk. Zehebî, *Şiyeru'l-âlemi'n-nübelâ*, 2/572.

[24] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 3/249.

[25] Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*, 1/297.

[26] Ahmet Yalçın, *Selefi Düşüncenin Tarihsel Gelişiminde İbn Teymiyye* (Kimlik Yayınları, 2020), 54.

(sas) ilk rivayet edenden öğrenebilme adına uzun yolculuklar yapıyor, en ufak şüpheye mahal verme ihtimali olan her türlü şeyden kaçınıyordu. Örneğin anlam bozulmayacak da olsa hadisteki kelimelerin yerlerinin değişmesine bile müsaade edilmiyor, gerekli görüldüğünde rivayet edenden yemin etmesi ya da şahit getirmesi isteniyordu. Sahâbîler Kur'ân ve sünnette bulunmayan konularda kendi kanaatine göre hüküm vererek fıkıh ilminin oluşmasına da zemin hazırladı. Bu bağlamda Yemen'e kadı olarak gönderilen ve o dönemde fetvâ veren altı sahâbîden biri olan Muâz b. Cebel (ö. 17/638) kayda değerdir. Onlar, Hz. Peygamber'in (sas) vefatından sonra yeni olaylar ile karşılaştıklarında Kur'ân ve sünneti temel alarak yeni hükümler ortaya koyuyordu.

Sahâbîler, Hz. Peygamber'in (sas) vefatından sonra cihad, iskân politikası ya da İslâm dinini öğretme gibi farklı sebeplerden dolayı Suriye, Şam, Humus, Filistin, Mısır, Kûfe ve Basra gibi başka şehirlere yerleşti. Bu şekilde onlar etrafında şekillenen ilim merkezleri oluştu. Abdullah b. Ömer (ra) (ö. 73/693) ve Ebû Hüreyre (ra) (ö. 58/678) gibi sahâbîlerin yaşadığı Medine, tefsir ve fıkıh ilminde önce çıkan Abdullah b. Abbas (ra) (ö. 68/687-88) gibi sahâbîlerin yaşadığı Mekke şehirlerini içeren Hicaz bölgesi, Ebü'd-Derdâ (ö.32/652?), Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674) ve Vâsile b. Eska' (ö.85/704?) gibi sahâbîlerin yaşadığı Şam ve Ubâde b. Sâmî (ö.34/654) ve Sevbân (ö.54/674) gibi sahâbîlerin olduğu Humus şehirlerini kapsayan Suriye bölgesi, Abdullah b. Amr b. As'ın (ö.65 / 684) etrafında şekillenen Mısır bölgesi, Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652-53), Mugîre b. Şu'be (ö. 50/670) ve Câbir b. Semüre'nin (ö. 70/690) yaşadığı Kûfe ile Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Ebû Mûsâ el-Eş'ârî (ö. 42/662) ve İmrân b. Husayn (ö. 52/672) gibi sahâbîlerin yaşadığı Basra şehirlerinin olduğu Irak bölgesi bu dönemdeki ilim merkezleriydi.^[27] Diğer taraftan Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'ud gibi önde gelen müfessir sahâbîler yalnız hadis değil tefsir ilminin gelişmesine de büyük katkı sağladı. Onlar, Hz. Peygamber'den (sas) kendilerine ulaşan açıklamalar ile Kur'ân'ın büyük bir kısmını tefsir etti. İlk dönem tefsir okullarından Mekke tefsir okulu İbn Abbas'a, Medine tefsir okulu Übey b. Kâ'b'a dayanmaktaydı. Abdullah b. Mes'ud ve öğrencilerinin temsil ettiği Irak ekolü de en az Mekke tefsir okulu kadar önemliydi.^[28] Bu bağlamda uzun süre Basra'da ikamet eden Abdurrahman b. Semüre'nin de Irak bölgesi Basra ekolünden olduğu söylenebilir. Buhârî'ye göre İbn Semüre'nin hocaları Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abdiluzzâ el-Kureşî el-Adevî (ö. 23/644), Osmân b. Affân b. Ebi'l-Âs

[27] Bekir Kuzuşli, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2017), 64-69.

[28] Abdulhamit Birışık, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/284.

b. Ümeyye el-Kureşî el-Ümevî (ö. 35/656), Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî (ö. 40/661), Muâz b. Cebel b. Amr el-Ensârî (ö. 17/638) ve Ebû Saîd Semüre b. Cündeb b. Hilâl el-Fezârî'dir (ö. 60/680).^[29] Özellikle Hz. Peygamber (sas) ve Muâz b. Cebel'den ders alan İbn Semüre Hz. Peygamber (sas) hakkında bildiklerini öğrencilerine anlatırdı. İlim meclislerinde hadis rivayet edip şer'î ilimler hakkında ders veriyordu. Oluşturduğu ders halkaları ile kendi asrının ileri gelen ulemasından oldu.^[30] Zehebî, (ö. 748/1348) Abdurrahmân b. Semüre'nin öğrencileri arasında Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Sa'îd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), Abdurrahmân b. Ebû Leylâ (ö. 83/702), Hayyân b. Umeyr, Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729), Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve kardeşi, Sa'îd b. Ebu'l-Hasan ve Humeyd b. Hilâl isimlerini kaydetmektedir.^[31] İbn Ebû Hâtim ve diğer bazıları da Kesîr b. Kesîr'i (Benî Semüre'nin Mevlâsı),^[32] Mus'ab'ın mevlâsı Ziyâd, Ammâr b. Ebû Ammâr, Benî Hâşim'in mevlâsı, Ebu'l-Velîd Lemâze b. Zebâr, Hessân b. Kâhin ve Ebû Zebîb et-Teymî'yi İbn Semüre'nin öğrencileri arasında saymaktadırlar.^[33]

Hz. Peygamber'den (sas) ve Muâz b. Cebel'den hadis aktaran İbn Semüre, toplamda on dört hadis rivayet etmiştir. Bu hadislerden biri (riyasetle ilgili olan) ittifakla Sahih-i Buhârî ve Sahih-i Müslim'de geçmektedir.^[34] İkisi de sadece Sahih-i Müslim'de bulunmaktadır. Buhârî'de İbn Semüre'nin bir hadisi olup bu hadis sened ve lafız farklarından oluşan dört şekilde rivayet edilmektedir. Müslim'de İbn Semüre'nin rivayet ettiği toplamda dokuz hadis olup bunlar üç ayrı hadisin sened ve lafız farklarından müteşekkildir. İbn Semüre, Hz. Peygamber'in (sas) riyâset ile ilgili kendisine söylediği ve rivayet ettiği şu hadis ile öne çıkmıştır:

«يَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ، لَا تَسْأَلِ الْإِمَارَةَ، فَإِنَّكَ إِن أُعْطِيَتْهَا عَنْ غَيْرِ مَسْأَلَةٍ أُعِنْتَ عَلَيْهَا، وَإِن أُعْطِيَتْهَا عَنْ مَسْأَلَةٍ وَكَلْتِ الْإِثْمَ، وَإِذَا حَلَفْتَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَيْتَ غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا، فَانْتِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ، وَكُفِّرْ عَنْ يَمِينِكَ.»

[29] Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh el-Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, ed. Muhammed Abdulmuîd Han (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, ts.), 8/252.

[30] Reşîd, *Abdurrahmân b. Semüre*, 256.

[31] Zehebî, *Siyeru a'âmî'n-nübelâ'*, 2/572.

[32] Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1271), 5/238.

[33] el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'l-ricâl*, 17/158; ayrıca Ebu'l-Velîd ismi bir yerde Ebû Lubeyd diye geçmektedir. Bk. Reşîd, *Abdurrahmân b. Semüre*, 258.

[34] Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Lugât*, 1/297; Muasarı araştırmacı Şulul: "On dört hadisin üçü Buhârî ile Müslim'de, ikisi de sadece Müslim'de bulunmaktadır." demektedir. Bk. Kasım Şulul, "Horasan ve Mâverâünnehir'le Münasebeti Bulunan Sahâbiler", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 8 (01 Temmuz 2020), 153.

“Sakin kimseden riyâset isteme. Eğer isteğın üzerine sana riyâset verilirse, istediğın şey ile baş başa bırakılırsın; Allah’ın yardımına mazhar olamazsın. Eğer istemededen sana riyâset verilirse, o zaman Allah’tan yardım görürsün. Bir de bir şeye yemin ettikten sonra başka bir davranışı daha hayırlı göreceksin olursan yeminin için kefâret ödeyip hayırlı olanı işle!”^[35]

O, bu hadisin hem muhatabı hem de râvisi olmakla tanınmıştır. Diğer taraftan İbn Semüre’nin rivayet ettiği bazı hadisleri vermek onun daha iyi tanınmasına katkı sağlayacaktır. Öyle ki bu hadislerin bir kısmı askeri ve idari alana müteallik konuları içermektedir.

İbn Semüre’nin bir hadisi Tebük Seferi ile ilgilidir ve sefer hazırlıkları hakkında değerli bilgiler içermesi bakımından önemlidir.

عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: جَاءَ عُثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْفِ دِينَارٍ جِينٍ جَهْرَ جَيْشِ الْعُسْرَةِ، فَفَرَّغَهَا عُثْمَانُ فِي حِجْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَجَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَالِبُهَا وَيَقُولُ: «مَا ضَرَّ عُثْمَانَ مَا عَمِلَ بَعْدَ هَذَا الْيَوْمِ» قَالَهَا مِرَارًا.

“Tebük Seferi zamanında Hz. Osman (ra), Hz. Peygamber’e (sas) geldi ve bu sırada Hz. Peygamber (sas) sefer hazırlıkları yapıyordu. Hz. Osman (ra) elbisesinin yeminin içinde bin dinar ile geldi ve bunları Hz. Peygamber’in (sas) kucığına boşalttı. Bunun üzerine Resûlullah (sas): ‘Bugünden sonra Osman ne yaparsa yapsın ona zarar vermez.’ diyor ve bunu defalarca tekrar ediyordu.”^[36]

İbn Semüre’nin rivayet ettiği diğer bir hadis cuma günü gusletme ile ilgilidir.

«مَنْ تَوَضَّأَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِيهَا وَنِعَمَتْ وَمَنْ اغْتَسَلَ فَالْغُسْلُ أَفْضَلُ»

“Cuma günü abdest alan mü’min ne güzel bir iş yapmış olur, fakat o gün gusletmek daha faziletlidir.”^[37]

Bir başka hadis, riyâset hadisi içinde de geçen yemin ve hayırlı işle ilgili olan hadistir.

«إِذَا حَلَفْتَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَيْتَ غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا، فَأَنْتِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ، وَكَفَّرَ عَنْ يَمِينِكَ.»
“Bir şeye yemin ettikten sonra başka bir davranışı daha hayırlı göreceksin olursan, yeminin için kefâret ödeyip hayırlı olanı işle!”^[38]

[35] Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, thk. Muhammed Zehîr b. Nâsir en-Nâsir (Dımaşk: Dâru Tavki’n-Necât, 1422), “Kitâbu’l-Eymâni ve’n-Nuzûri”, 83 (No. 6622); el-Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl fi esmâi’l-ricâl*, 17/160; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 2/572.

[36] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Ata (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990), 3/110.

[37] Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419), 2/688.

[38] et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/689; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 2/572.

İbn Semüre'nin diğer bir hadisi de güneş tutulması ile ilgilidir.

وَحَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ الْقَوَارِيرِيُّ ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفْضَلِ ، حَدَّثَنَا الْجُرَيْرِيُّ ، عَنْ أَبِي الْعَلَاءِ حَيَّانَ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَمُرَةَ ، قَالَ : بَيْنَمَا أَنَا أُرْمِي بِأَسْهُمِي فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، إِذْ انْكَسَفَتِ الشَّمْسُ . فَنَبَذْتُهَا ، وَقُلْتُ : لَأَنْظُرَنَّ إِلَيَّ مَا يَخْدُثُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي انْكَسَافِ الشَّمْسِ ، الْيَوْمَ . فَانْتَهَيْتُ إِلَيْهِ وَهُوَ رَافِعٌ يَدَيْهِ ، يَدْعُو وَيُكَبِّرُ وَيُحَمِّدُ وَيُهَلِّلُ ، حَتَّى جَلَّى عَنِ الشَّمْسِ ، فَقَرَأَ سُورَتَيْنِ وَرَكَعَ رَكَعَتَيْنِ .

Abdurrahmân b. Semüre şöyle dedi: “Rasûlullâh (sas) hayatta olduğu bir gün ben oklarımı atıyordum bir anda güneş tutuldu. Hemen okları yere bıraktım ve kendi kendime: ‘Bugün güneş tutulması oldu ve ben bu durumda Resûlullah’ın (sas) neler yapacağına bakacağım.’ deyip doğruca onun yanına gittim. Resûlullah (sas) ellerini kaldırmış Allah’a dua, tekbîr ve tahmîd ediyor ve tehlîl getiriyordu. Bu hal, güneş ortaya çıkıncaya kadar devam etti. Sonrasında Resûlullah (sas) iki sûre okudu ve iki rekât namaz kıldı.”^[39]

Rivayet ettiği bir başka hadis yine askerî alana işaret etmekte ve onun idareciliği hakkında bilgi vermektedir.

عَنْ أَبِي لَبِيدٍ، قَالَ: غَزَوْنَا مَعَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَمُرَةَ كَابِلَ، قَالَ: فَأَصَابَ النَّاسَ غَيْمَةٌ، فَانْتَهَبُوهَا، فَأَمَرَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَمُرَةَ، مُنَادِيًا يُنَادِي، فَنَادَى، فَاجْتَمَعَ النَّاسُ، فَقَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: « مَنْ انْتَهَبَ فَلَيْسَ مِنَّا »، رُدُّوَهَا، فَرُدُّوَهَا، فَفَسَمَهَا بَيْنَهُمُ السَّوِيَّةَ.

Ebû Lüdeyd'den rivayetle: “Biz Abdurrahmân b. Semüre ile beraber Kâbil’i feth etmiştik. Askerler burada bir ganimete rasgeldi ve onu hemen yağmaladılar. Abdurrahmân b. Semüre bir münadiye emredip insanları toplattı ve şöyle dedi: ‘Ben Resûlullah’ı (s.a.v), şöyle söylerken işittim: ‘Yağma yapan bizden değildir.’ Bunun için bu ganimetleri iade edin!’ Bunun üzerine askerler aldıkları o malları geri verdiler. Abdurrahmân b. Semüre de o ganimetleri askerlerin arasında eşit olarak pay etti.”^[40]

Toplamda on dört hadis rivayet eden İbn Semüre'nin sohbet halkalarında bu hadisleri Hasan el-Basrî gibi öğrencilerine naklettiği görülmektedir. Bununla beraber onun ilmi hayatı ile ilgili kaynaklar ayrıntılı bilgiler sunmamaktadır.

[39] Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahihi Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.), “Zikru'n-Nidâ' Bîsalâti'l-Kusûf”, 913.

[40] Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût - 'Âdil Murşid v.dğr (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), 34/233.

Onun rivayet ettiği bazı hadislerin, idarecilikle ve uzun bir süre kendisinin de devam ettirdiği askeri meseleler ve fetihlerle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda askerî ve idarî yönünü ele almak İbn Semüre'nin daha iyi tanınmasına katkı sağlayacaktır.

C. Abdurrahmân b. Semüre'nin Askerî ve Siyasî Faaliyetleri

Abdurrahmân b. Semüre'nin Hz. Osman (ra) döneminde yürüttüğü askerî ve idarî vazifelerden önce bu alanlara dair kaynaklarda onun hakkında fazla bilgi zikredilmemektedir. Mûte Savaşı'na ve sonrasında Tebük Seferi'ne^[41] katılan İbn Semüre'nin rivayet ettiği hadisler de bunu desteklemektedir. Onun Mûte ve Tebük seferleri ile ilgili rivayetleri şu şekildedir: “*Hâlid b. Velîd, Mûte günü beni Hz. Peygamber'e (sas) gönderdi. Hz. Peygamber'in (sas) yanına geldiğimde bana şunları söyledi: 'Ey Abdurrahmân şu sancağı Zeyd aldı. Zeyd savaştı ve öldürüldü. Allah Teâlâ ona rahmet etsin. Sonra sancağı Ca'fer aldı. Ca'fer de savaştı ve öldürüldü. Allah Teâlâ ona rahmet etsin. Sonra sancağı Abdullah b. Revâha aldı. O da savaştı ve öldürüldü. Allah Teâlâ ona rahmet etsin. Sonra sancağı Hâlid b. Velîd aldı. Allah Teâlâ fethi Hâlid'e nasip etti.'*”^[42] “*Tebük seferi zamanında Hz. Osman (ra), Hz. Peygamber'e (sas) geldi ve bu sırada Hz. Peygamber (sas) sefer hazırlıkları yapıyordu. Hz. Osman (ra) elbisesinin yeninin içinde bin dinar ile geldi ve bunları Hz. Peygamber'in (sas) kucağına boşalttı. Bunun üzerine Resûlullah (sas): 'Bugünden sonra Osman ne yaparsa yapsın ona zarar vermez.'* diyor ve bunu defalarca tekrar ediyordu.”^[43]

Hz. Osman'ın (ra) daha sonra eleştirilere de neden olacak olan akrabası Abdullah b. Âmir'i Basra Valisi ataması ile İbn Semüre'nin de üne kavuştuğu ve İslâm tarihi kitaplarında sıkça zikredilmeye başlandığı görülmektedir. Bu meyanda onun özellikle Horasan ve Sicistân (Sistan bölgesi),^[44] bölgelerinde gösterdiği şecaat ve yaptığı fetihler hakkında malumat vermek yerinde olacaktır.

Abdurrahmân b. Semüre'nin idarî ve askerî sahaya çıkma süreci Ebû Mûsâ'nın valilik görevinden alınıp İbn Âmir'in yerine tayin edilmesiyle başlamaktadır. 22/642-643 yılında Hz. Ömer tarafından Basra Valiliğine atanan Ebû Mûsâ el-Eş'arî bu görevini Hz. Osman tarafından azledilene kadar altı

[41] Şulul, “Horasan ve Mâverâünnehir’le Münasebeti Bulunan Sahabîler”, 153.

[42] Ebû'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullâh İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amrî (Dimaşk: Dârü'l-Fîkr, 1995), 34/408-409.

[43] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü's-sahâbî*, thk. Vasiyyullâh Muhammed 'Abbâs (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1404/1983), 1/515; el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhain*, 3/110.

[44] Sicistân, diğer adıyla “Sakaların Ülkesi” anlamındaki sakastân kelimesinden gelen Sistân, Horasan'ın güneyinde yer alan bölge olup zaman zaman sınırları değişmiştir. Doğu sınırı Kandehar'a kadar uzanmaktadır. İdari merkezi Zerenc şehridir. Geniş bilgi için bk. Osman Gazi Özgüdenli, “Sistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/274.

yıl boyunca sürdürdü.^[45] 29/649-650^[46] yılına gelindiğinde Ebû Mûsâ el-Eş'âri, Hz. Osman (ra), tarafından Basra valiliğinden azledildi ve onun yerine Hz. Osman'ın dayısının oğlu ve henüz o sıralarda yirmi beş yaşında olan Abdullah b. Âmir b. Kureyz b. Rebî'a b. Habîb b. Abdişems tayin edildi.^[47]

Abdullah b. Âmir Basra Valiliği yaptığı esnada Hz. Ömer (ra) zamanında anlaşma yapmış olan Horasan bölgesi, Sicistân, Kirman ve Kâbil gibi yerlerin halkları bu anlaşmaları bozup isyan ettiler. Bunun üzerine Abdullah b. Âmir, Basra'da yerine bir vekil bırakarak Horasan'a doğru hareket etti. Önce Kirmân'a uğradı ve buraya Mücâşi' b. Mesûd es-Sülemî'yi vali tayin ettikten sonra ondan burada isyanı bastırmasını istedi.^[48] Mücâşi' önce Kirmân'a bağlı Hemid, Sircân ve Cîreft'i sonra Kirmân merkezi savaşarak kontrol altına aldı. Diğer taraftan İbn Âmir, Sicistan halkı üzerine de er-Rabî b. Ziyâd el-Harsî'yi gönderdi. İbn Âmir'in kendisi de Nişâbûr'a ve Horasan'a geçit hükmünde olan Tâbeseyn adlı iki kale üzerine hareket etti. Kûhistân ve Nişâbûr'a bağlı Rüstâk Zâm, Beyhak, Buşt, Havâf, Esferâyin, Ergiyân ve Nişâbûr'un tamamı, Tûs, Herat, Merv, Talekân, Belh ve Fâryâb şehirlerinden kimisi anlaşma yoluyla kimisi savaşarak kısa sürede kontrol altına alındı.^[49] Bu arada Abdullah b. Âmir'in kendisi, Horasan üzerine hareket ettiğinde

[45] İbn Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 135; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beirut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 252; Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberî, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-rusul ve'l-müluk*, thk. Arîb b. Sa'd el-Kurtubî (Beirut: Dâru't-Türâs, 1387), 4/50; Ebû'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beirut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabiyye, 1417), 2/413.

[46] Bundan iki yıl önce 27/647-648 olduğu da zikredilmektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/472.

[47] Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud Dineverî, *Ahbârü't-tvâl*, thk. Abdülmünim Âmir (Kahire: Dâru İhyai Kütübü'l-Arabiyye, 1960), 139; İmadüddîn el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasâr fi ahbârü'l-beşer (Târîhu Ebi'l-Fidâ)* (Mısır: el-Matbaatü'l-Hüseyniyyetü'l-Mısıriyyetü, ts.), 1/167; Ebû Mûsâ'nın Basra Valiliğinden azledilmesi ve Abdullah b. Âmir'in tayini kaynaklarda şu şekilde anlatılmakta olup Abdullah b. Âmir'in, Adurrahman b. Semüre ile ilişkisi bağlamından zikre değerdir: "Hz. Osman'ın (ra) hilafete geçmesinin üzerinden üç yıl geçmişti ki İzzec halkı ve Kürtler ayaklanmışlardı. Ebû Mûsâ da halkı bu ayaklanmaya karşı savaşa davet etti. Bineklerini askerlere vermenin ve sonrasında yürüyerek cihada katılmanın faziletinden bahsetti. Halkın bir kısmı yaya olarak cihada katılmaya karar verirken diğer bazıları da bir şey yapmamaya ve Vali Ebû Mûsâ'nın ne yapacağını izlemeye karar verdiler. Şayet yaptıkları söylediklerine uyarıya kendileri de onun gibi yapacaklardı. Bir süre sonra Ebû Mûsâ sarayından kırk katır yüküyle dışarı çıktı. Bahsi geçen halktan bazıları hemen Vali Ebû Mûsâ'nın bineğinin yularını tuttu ve: "Bizi bu katırlardan bazısına bindir ve sen de bizi teşvik ettiğin gibi yürüyerek git" dedi. Bunun üzerine Ebû Mûsâ, kırk katır ile bu adamlara vurunca onlar hayvanı bıraktılar ve oradan çekip gitti. Bundan sonra onlar, Halife Hz. Osman'ın (ra) yanına gelip olanları anlattılar ve halifeden Ebû Mûsâ'ya görevden azletmesini istediler. Hz. Osman (ra) da bu gelişmeler üzerine Ebû Mûsâ el-Eş'âri'yi valilikten azledip yerine Abdullah b. Âmir'i atadı." Geniş bilgi için bk. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/264; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/472.

[48] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/300-301; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/494.

[49] Geniş bilgi için bk. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/301-315; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/494-497.

daha önce yapılan anlaşmayı bozan diğer bir bölge olan Sicistân'ın üzerine de Rebî' b. Ziyâd el-Hârisî'yi göndermişti. İbn Ziyâd'ın bu bölgedeki valiliği bir buçuk yıl sürdü. Burada uzun süre kalarak Ruşt, Nâşirûz, Şervâz ve Zerenc gibi şehirleri kontrol altına aldı ve sonrasında İbn Âmir'in yanına döndü. Bu aşamada Abdurrahmân b. Semüre'nin devreye girdiği görülmektedir. Nitekim Rebî' b. Ziyâd'ın kontrol altına aldığı yerler tekrardan isyan edince bu defa İbn Âmir, Sicistân'a vali olarak İbn Semüre'yi tayin etti.^[50] İbn Semüre bu göreve atanır atanmaz hiç vakit geçirmeden Sicistân bölgesine hareket etti. Önce Zerenc şehrini, Zerenc ile Hind taraflarındaki el-Keş arasındaki yerleri ve Ruhâç tarafı ile Dâver^[51] arasında kalan yerleri hâkimiyeti altına aldı. Sonra Dâver memleketine ulaştı ve burayı da muhasara altına alıp onları anlaşma yapmak zorunda bıraktı.^[52] Fetihlerine durmaksızın devam eden Abdurrahmân b. Semüre'nin bundan sonraki fetih istikameti Kâbil ve Gazne diye bilinen Zâbülistân şehirleri oldu. İbn Semüre buraları fethettikten sonra Zerenc'e döndü ve Hz. Osman'a (ra) karşı ayaklanmalar ve iç isyanlar başlayana kadar buradaki karargâhında kaldı. Burada kaldığı süre içerisinde kendisiyle beraber Sicistân'a gelen âlimler, bölge halkına İslâm dininin esaslarını anlatmaya ve öğretmeye başladı. Ayrıca İbn Semüre, Zerenc'de bir Cuma camisi yaptırdı. Ondan hadis rivayet eden öğrencisi Hasan el-Basrî burada üç yıl boyunca ders verdi.^[53] Diğer taraftan 34/654-655 yılında Hz. Osman'ın (ra) idaresine karşı gösterilen tepkiler çoğalmaya başladı. Hz. Ali (ra) bu manada halifeyi uyarmak istedi^[54] ancak gerek Hz. Osman'ın (ra) görevlendirdiği valilerin bilgi aktarmalarındaki eksiklik gerekse iki tarafa yönelik yapılan girişimler sonuç vermeyince Hz. Osman 35/655-656 yılında muhasara altına alındı ve sonrasında Mısır'dan, Irak'tan (Kûfe ve Basra) gelen isyancı gruplar tarafından şehit edildi.^[55] Hz. Osman'a (ra) karşı zikri geçen

[50] Geniş bilgi için bk. İbn Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 164; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/497-498; Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızoğlu b. Abdillâh Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân fi't-tevârîhi'l-a'yân* (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyyeti, 2013), 7/184.

[51] *Fütûhu'l-büldân*'de *Devâr* diye geçmektedir. Bk. Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 382.

[52] Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, 7/184; Ayrıca Dâver'de *ez-Zûr* adında iki gözü yakut, bedeni altından yapılmış bir put vardı. Abdurrahmân b. Semüre putun kollarını kırdı, gözlerindeki yakutları aldı ve buranın komutanına (merzubân) şu nasihatle bulundu: “Bu altın ve mücevherleri bir kenara koyarsan sana bir öğütte bulunmak isterim. Bu putun sana ne bir faydası ne de bir zararı dokunur.” Bk. Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 382; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/498.

[53] Şulul, “Horasan ve Mâverâünnehir’le Münasebeti Bulunan Sahâbiler”, 153.

[54] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/336-340; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*, thk. Ebu'l-Kâsım İmâmî (Tahran: Seruş, 2000), 1/432-435.

[55] Geniş bilgi için bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-Maârif* (Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Ammetü lilküttâb, 1992), 194; Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, *Mürüci'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher* (fi't-tihâfi'l-eşraf mine'l-mülûk ve ehli'd-dirâyât, thk. Müfid Muhammed Kameyha (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971), 3/380-382; Ebü'l-Hasan

ayaklanmalar başlayınca Aburrahman b. Semüre kendi yerine Emîr (Umeyr) İbn Ahmer el-Yeşkerî'yi görevlendirdi ve Zerenc'den ayrıldı. İbn Semüre buradan ayrılır ayrılmaz Zerenc halkı yeniden İbn Ahmer'e karşı isyan etti.^[56]

İbn Semüre'nin Zerenc'den ayrıldıktan sonra isyan döneminde nasıl bir rol oynadığı konusunda kaynaklarda rivayet bulunmamaktadır. Bununla beraber onun Sicistân'a İbn Âmir tarafından görevlendirilmesi göz önünde bulundurulduğunda İbn Âmir'e göre hareket ettiği tahmin edilebilir. İbn Âmir, Hz. Osman'ın (ra) gelen şikâyetler doğrultusunda çözüm bulma adına valilerle görüşme yaptığı esnada hâlâ Basra valisiydi. Halife, çıkan huzursuzluklar için valileri Medine'ye davet ettiğinde aralarında Abdullah b. Âmir de vardı. Halifenin bu konu hakkında İbn Âmir dâhil valilere sorduğu sorulara onlar: “*Sen bize görevlendirdiğin adamlarını göndermendin mi, bu kişiler sana buradaki Müslümanların hepsi hakkında güzel haberler getirmediler mi? Bunlar, şehirlerde birçok kimse ile görüştü ancak hiçbir kimse kötü bir şey söylemedi. Yemin olsun ki onlar doğru söylemiyor ve terbiye de edilmezler. Bu meselenin aslının ne olduğunu ve dedikoduların sebebinin ne olduğunu bilmiyoruz. Bildiğimiz bu söylentilerin asılsız olduğu ve bunların dikkate alınmaması gerektiğidir.*” cevabını verdiler.^[57] İbn Âmir ve diğer valilerin bu tutumu, ihtilal döneminde gelişen olaylar karşısında Abdurrahmân b. Semüre'nin Hz. Osman'a (ra) karşı cephe almadığı gibi isyanı engelleyecek bir şey de yapamadığını göstermektedir. Nitekim Hz. Ali'nin (ra), Hz. Osman (ra) kendisinden isyancı güruhu sakinleştirmesi için yardım istemeye geldiğinde ona söyledikleri şu sözler: “*Ben seninle bu konuda defalarca konuştum her defasında söyleyeceklerimize uyacak olmana rağmen biz yanından çıktıktan sonra yine kendi bildiğini yaptın. Bu olayların bu hale gelmesi, Mervân'ın, İbn Âmir'in, Muâviye (ra) ve Abdullah b. Sa'd'ın yaptıklarının sonucudur. Sen onların dediklerine uyup benim dediklerimi yabana attın.*”^[58] O sıralarda Basra'da olduğu tahmin edilen Abdurrahmân b. Semüre'nin de gelişmeler karşısında

Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, thk. Abdullah İsmail es-Sâvî (Kahire: Daru's-Sâvî, ts.), 253; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 1/435-444; Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 5/44-58; Şemseddin Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-) meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 1993), 3/429-459; Ebü Hafs Zeynüddin Ömer b. el-Muzaffer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî=Te'timmetü'l-muhtasar fî ahbâri'l-beşer* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 145.

[56] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/498; Ebü Zeyd Velîyüddin Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn = Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede'* ve'l-haber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men âsarâhüm min zevî's-sultânî'l-ekber, thk. Halil Şehâde (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1988), 2/580.

[57] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/527.

[58] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/358; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/532; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 2/597.

bir şey yapmadığını göstermektedir. Ancak bundan sonraki süreçte Abdurrahmân b. Semüre'nin Abdullah b. Âmir ile Hz. Ali (ra) ve Hz. Hasan'a (ra) karşı Muâviye'nin (ra) yanında, Hz. Osman'ın (ra) katillerinin bulunmasını isteyenler arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Hz. Osman (ra) şehit edildikten sonra Hz. Ali'ye (ra) biat edilmişti.^[59] Ona biat etmeyenler arasında Abdullah b. Âmir de vardı;^[60] ancak onun en yakın adamı diyebileceğimiz Abdurrahmân b. Semüre'nin biat edip etmediği zikredilmemektedir. Sonraki süreçte ele alınacağı üzere o da Hz. Ali'ye (ra) biat etmemiş olabilir. Abdurrahmân b. Semüre'nin, Hz. Osman'ın (ra) akrabası olması hasebiyle Hz. Ali'ye (ra) karşı olduğu âşikardır. Diğer taraftan İbn Âmir, Cemel Savaşı'nda tarafını belli etmiş ve Şam'a gitmek isteyen Hz. Aişe'nin (r.anhâ) başındaki grubu Basra'nın kendileri için daha elverişli olduğunu ve onlara yardımcı olacağını söyleyerek Basra'ya yönlendirmiş ve bu süreçte bizatihi Basra'da hem maddi yardımda bulunmuş hem de halkı kendilerine katılmaya davet etmişti.^[61] Bu olaylarda Abdurrahmân b. Semüre'nin İbn Âmir'in yanında hareket etmiş olması muhtemeldir. Diğer taraftan Hz. Ali (ra) Cemel Vakası, Sıffîn Savaşı ve Hâricîler gibi önemli olaylardan sonra kendisine biat etmek istemeyen Muâviye (ra) üzerine sefer düzenlemek üzere iken 40/660-661 yılında şehit edildi.^[62] Bunun üzerine Hz. Hasan'a biat edildi ancak Muâviye (ra) yine biat etmeyen taraftı. Hz. Hasan (ra), babasının yarım kalan seferini kendisi tamamlamak istese de işler istediği gibi gitmeyince Muâviye'ye (ra) bir mektup yazdı. Belirli şartlar karşılığında hilafeti kendisine devredeceğini ilettili ve görüşmeler neticesinde hilafeti Muâviye'ye (ra) devretti.^[63] Bu aşamada dikkate

[59] Mes'ûdî, *Mürâcü'z-zeheb*, 3/385.

[60] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/428; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/554-555; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, 6/53; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasâr fi ahbâri'l-beşer*, 1/171; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, 1/147.

[61] Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve vak'atü'l-Cemel* (Darun-Nefais, 1993), 114; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/259; Ebü'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Dâru'l-Fikr, 1986), 7/230-232.

[62] Mes'ûdî, *Mürâcü'z-zeheb*, 3/459.

[63] Ebü Ca'fer Muhammed b. Habib b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Muhabber*, thk. İlze Lihten Şetitr (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 19; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 5/162; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. İmrânî, *el-İnbâ' fi târîhi'l-hulefâ'*, thk. Kâsım es-Sâmer-râî (Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2001), 48; Ebü'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed b. Hibetullah İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb fi Târîhi Haleb*, thk. Halîl Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 23; Ebü Bekr b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmiü'l-gurer : el-fâ'ik shâhü'l-cevherî min kismetî feleki'l-Müşteri: ed-dürretü's-seniyye (mudiyye) fi ahbâri'd-devleti'l-Fâtumiyye*, thk. Birend Ratika, Edvard Bedin, Muhammed Said Cemaleddin, Jonhild Ceraf, Durutiya Kitafolseki (İsa el-Bâbî el-Halebî, 1992), 3/410; Şemseddin Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî, *el-İber fi haberi men gaber*, thk. Ebü Hâcer Muhammed es-Saîd b. Bisyunizoğlu (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/35-36; Ebü'l-Fazl Celalüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ'*, thk. Hamdî ed-Demirdâş (Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 2004), 149.

değer nokta Hz. Hasan'ın (ra), Muâviye'ye (ra) yazdığı mektup ulaşmadan daha önce Muâviye'nin (ra) ona göndermiş olduğu heyettir. Burada da Abdurrahmân b. Semüre, yol arkadaşı diyebileceğimiz Abdullah b. Âmir ile önemli bir idarî görev olan elçilik vazifesini üstlenmişlerdir. Abdullah b. Âmir, Cemel Savaşı'ndan yaralı bir şekilde kurtulduktan sonra Şam'a gidip Muâviye'ye (ra) sığınmıştı. Muâviye (ra), yanında bulunan İbn Âmir ve İbn Semüre'ye, altını kendi mührü ile mühürlediği boş bir sayfa ve Hz. Hasan'a iletmek üzere bir de mektup verdi. Mektubunda Hz. Hasan'dan istediği her şeyi bu boş sayfaya yazabileceğini ve kendisinin bütün şartları kabul edeceğini yazmıştı.^[64] Onların yürüttüğü bu elçilik görevinden sonra Hz. Hasan (ra), hilafeti Muâviye'ye (ra) devretti. Muâviye'nin (ra) halifelik görevini alması Abdurrahmân b. Semüre için de yeni bir sayfa açmış oldu. Çünkü Muâviye (ra), Abdullah b. Âmir'i yeniden Basra valiliğine tayin etti ve Horasan ile Sicistân bölgelerini de onun idaresine ekledi.^[65] Abdullah b. Âmir'in valiliği doğal olarak Abdurrahmân b. Semüre'nin de yeniden idarî ve askerî görevlere gelmesi anlamına geliyordu. İbn Âmir önce Kays b. Heysem'i Horasan valiliğine tayin etti. 43/663-664 yılında da Abdurrahmân b. Semüre'yi Sicistân valiliğine tayin etti.^[66] Halife b. Hayyât, İbn Âmir'in onu 42/662-663 yılında Sicistân'a görevlendirdiğini kaydetmektedir.^[67] Yeni görevine atanan İbn Semüre hemen harekete geçti ve Sicistân'a geldi. Buradaki görevlerde bazı değişikliğe gitti. Şurta teşkilatının başına Abbâd b. El-Husayn el-Habâtî'yi getirdi. Bu görevinde ona eşraftan Amr b. Ubeydullah b. Ma'mer^[68] ve Hasan b. Ebu'l-Hasan, Mühelleb b. Ebû Sufre ve Katarî b. el-Fucâe gibi diğer bazı ileri gelenleri yardımcı tayin etti.^[69] İbn Semüre, Sicistân'da halkı Müslüman olmayan şehirlere seferler düzenleyip buraları fethetti. Daha önce hâkimiyeti altına almasına rağmen Hz. Osman (ra) dönemindeki olaylar sebebiyle Sicistân'dan ayrılması üzerine bazı şehirlerin halkları yeniden isyan etmişlerdi. Bu bağlamda Büst, Kâbil, Zerân, Huşşek, Ruhhâc ve Zâbülistân (Gazne) şehirlerini ikinci kez fethedip hâkimiyeti altına aldı.^[70] Diğer taraftan aynı yıl içinde (43/663-664) İbn Âmir, Kays b. Heysem el-Kaysî'yi görevden almış ve yerine Abdullah b. Hâzim'i Horasan Valiliği'ne

[64] Taberî burada Muâviye (ra)'nin görüşmeler devam ederken Hz. Hasan'a (ra) mektup gönderip istediğini yazmasını ilettiğini kaydetmektedir. Geniş bilgi için bk. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 5/162-163.

[65] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 5/170; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/186.

[66] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/35.

[67] İbn Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 205.

[68] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/35.

[69] İbn Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 205.

[70] İbn Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 205; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, 7/184; Zehebî, *el-İber fi haberî men gaber*, 1/37; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/11.

görevlendirmişti. İbn Semüre, Sicistân bölgesindeki fetihlere yoğunlaşmışken İbn Hâzim de Horasan bölgesinde fetihler yapıyordu. Bir yıl sonra (44/664-665) Basra valisi Abdullah b. Âmir ile halk arasında huzursuzluklar çıktı ve halk bu durumu Halife Muâviye'ye (ra) iletince İbn Âmir görevden alındı. İbn Âmir'in görevden alınmasından bir ay kadar sonra Abdurrahmân b. Semüre de görevden alınınca Sicistân'daki faaliyetleri artık sona erdi. Bu yüzden İbn Semüre, Basra'ya döndü ve hayatının sonuna kadar Basra'da kaldı. Bu arada İbn Âmir görevden alındıktan sonra yerine Hâris b. Abdullah el-Ezdî tayin edilmişti. Ancak Hâris el-Ezdî de bu görevi dört ay sürdürebildi. Onun yerine de bu sırada artık Muâviye'nin (ra) saflarına katılmış olan Ziyâd b. Ebîh tayin edildi.^[71] Ziyâd, Basra'ya dönmüş olan Abdurrahmân b. Semüre'yi yanında tuttu ve idari görevlerde ondan istifade etti. İbn Semüre'nin, Ziyâd b. Ebîh'in yanındaki görevi de 50/670 yılında vefat edene kadar beş yıl boyunca devam etti.^[72]

Sonuç

Mekke'nin fethi ile beraber Müslüman olan Abdurrahmân b. Semüre'nin ilk zamanları hakkında kaynaklarda fazla bilgi zikredilmese de onun İslâm'a girdiği ilk andan itibaren hizmet etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim o, Hz. Peygamber (sas) zamanında önce Mûte Savaşı'na sonra Tebük Seferi'ne katılmıştır. Hz. Peygamber'in (sas) sohbetlerine katılan İbn Semüre hem Hz. Peygamber'den (sas) hem de Muâz b. Cebel'den hadisler rivayet etmiştir. Bu hadislerden kimisinde bizatîhi İbn Semüre'nin kendisi muhatap iken kimisi de askerî ve idarî konular hakkında değerli bilgiler içermektedir. İbn Semüre'nin idari ve askerî anlamda görev alması ise ilk defa Hz. Osman (ra) zamanında gerçekleşmiştir. Hz. Osman'ın (ra) Basra valisi olan Abdullah b. Âmir tarafından Sicistân valisi olarak tayin edilen İbn Semüre, sorumlu olduğu bu bölgede daha önceden fethedilmelerine rağmen sonradan isyan eden birçok şehri yeniden fethetmiş ve buraları hâkimiyet altına alarak büyük askeri zaferler ve kahramanlıklar gerçekleştirmiştir. Sicistân'ın merkezi Zerenc'de karargâh kuran İbn Semüre, burada kaldığı süre içerisinde de İslâm'ın yayılması adına çalışmalarında bulunmuş ve Zerenc'de bir Cuma camii yaptırmış, Hasan-ı Basrî gibi âlimlerin burada ders vermelerini sağlamıştır. Hz. Osman (ra) döneminde çıkan iç isyan sebebiyle görevinden ayrılan İbn

[71] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 5/215; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/164-168; Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik eş-Şafîi el-İsâmî, *Semtü'n-nücûmü'l-avâli fi enbai'l-evâil ve't-tevâli*, thk. Adil Ahmed Abdülmecud, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 3/116.

[72] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/48, 67.

Semüre, Muâviye (ra) döneminde yeniden Sicistân valisi tayin edilmiş ve aynı halife tarafından azledilene kadar bu görevini sürdürmüştür. Sonrasında Basra'ya yerleşen İbn Semüre, vefat edene kadar o dönem Basra valisi olan Ziyah b. Ebîh'e idari işlerde yardımcı olmuştur. Gösterdiği başarılarından cesur bir kişiliğe ve güçlü bir yapıya sahip olduğu anlaşılan Abdurrahman b. Semüre 50/670 yılında Basra'da vefat etmiştir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fedâi-lu's-sahâbî*. thk. Vasiyyullâh Muhammed 'Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1404/1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsenedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût - 'Âdil Murşid v.dğr. 50 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Apak, Âdem. *Siyer-i Nebî*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2018.
- Bağdâdî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *Kitâbü'l-Muhabber*. thk. İlze Lihten Şetitir. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ. 3 Cilt. Beyrut: y.y., 1424/2003.
- Birişik, Abdulhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/281-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh el-. *Sahîh-i Buhârî*. thk. Muhammed Zehîr b. Nâsır en-Nâsır. Dımaşk: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh. *Târîhu'l-kebir*. ed. Muhammed Abdulmuîd Han. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, ts.
- Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek. *Kenzü'd-dürrer ve câmiü'l-gurer : el-fâ'ik sıhâhü'l-cevherî min kısmeti feleki'l-Müşterî: ed-dürretü's-seniyye (mudıyye) fî ahbârî'd-devleti'l-Fâtımiyye*. thk. Birend Ratika, Edvard Bedin, Muhammed Said Cemaeddin, Jonhild Ceraf, Durutiya Kitafolseki. 9 Cilt. İsa el-Bâbî el-Halebî, 1992.
- Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud. *Ahbârü't-tvâl*. thk. Abdülmünim Âmir. Kahire: Dâru İhyai Kütübü'l-Arabiyye, 1960.
- Ebû'l-Fidâ, İmâdüddîn el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali. *el-Muhtasâr fî ahbârî'l-beşer (Târîhu Ebi'l-Fidâ)*. 4 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Hüseyniyyetü'l-Mısıriyyetü, ts.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullâh. *Târîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Garâme el-Amrî. 80 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1995.
- İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1271.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velıyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî. *Târîhu İbn Haldûn = Kitâbü'l-İber ve dâvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men âsârahüm min zevi's-sultâni'l-ekber*. thk. Halîl Şehâde. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1988.

- İbn Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî Halife. *Kitâbü't-tabakât*. thk. Süheyl Zekkâr. Dâru'l-Fikr, 1414.
- İbn Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî Halife. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. 1 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kalem, 2. Basım, 1397.
- İbn Hibbân, Ahmed b. Hibbân b. Mu'az b. Ma'bed et-Temîmî. *es-Sikât (Târîhu's-sikât, es-Sikât mine's-sahâbî ve't-tâbi'in ve etbâ'i't-tâbi'in)*. ed. Muhammed Abdulmuîd Han. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1393.
- İbn Hibbân, Ahmed b. Hibbân b. Mu'az b. Ma'bed et-Temîmî. *es-Siretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*. çev. Harun Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn İshâk, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. *es-Sire (Kitâbu's-siyer ve'l-meğâzî)*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: y.y., 1398/1978.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1986.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *el-Maârif*. Kahire: el-He-yetü'l-Misriyyetü'l-Ammetü lilküttâb, 2. Basım, 1992.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed. *Tecâribü'l-ümem ve te'âkübü'l-himem*. thk. Ebu'l-Kâsım İmâmî. Tahran: Seruş, 2000.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri. *el-Cüzü'l-mütemmim litabakâti İbn Sa'd*. thk. Abdülazîz Abdullah es-Selûmî. Suudi Arabistan: Mekte-betü's-Siddîk, 1416.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ziyâd Muhammed Muhammed Abdulkâdir Atâ. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Kâmil fî't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbu'l-Arabiyye, 1417.
- İbnü'l-'Adîm, Ebû'l-Kâsım Kemâleddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetullâh. *Zübdetü'l-Haleb fî târihi Haleb*. thk. Halîl Mansûr. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- İbnü'l-Verdî, Ebû Hafz Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarri. *Târîhu İbni'l-Verdî=Tetimmetü'l-muhtasar fî ahhâri'l-beşer*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İl-miyye, 1996.
- İmrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. *el-İnbâ' fî târihi'l-hulefâ'*. thk. Kâsım es-Sâ-merrâî. Kahire: Dâru'l-Âfâkî'l-Arabiyye, 2001.
- İsâmî, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik eş-Şafîi. *Semtü'n-nücümü'l-avâli fî enbai'l-evâil ve't-tevâli*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. thk. Abdullah İsmail es-Sâvî. Kahire: Daru's-Sâvî, ts.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher fî tühafi'l-eş-râf mine'l-mülûk ve ehli'd-dirâyât*. thk. Müfid Muhammed Kameyha. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.

- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'l-ricâl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahihi Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Nisâbüri, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Özgülendi, Osman Gazî. "Sistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/274-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Reşîd, Haydar Hudayr. *Abdurrahmân b. Semüre*. "Abdurrahmân b. Semüre b. Habîb dirâsetün fî sîretihî ve hayâtihi'l-ilmîyyeti ve'c-cihâdiyyeti". *Deyâlî Üniversitesi Sosyalbilimler Eğitim Fakültesi* 58 (Mart 2017), 250-281.
- Rızâ, Ahmed. *Mu'cemu metni'l-luga : Mevsu'atu lugaviyye hadîse*. 5 Cilt. Beyrut: Daru Mek-tebeti'l-Hayat, 1377/1958.
- Sandıkçı, S. Kemal. "Tulekâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/361-362. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Severcan, Şefaettin. *H. Muhammed İslâm Daveti Mekke*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Seyf b. Ömer. *el-Fitnetü ve vak'atü'l-Cemel*. Darun-Nefais, 1993.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdillâh. *Mirâtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemîyyeti, 2013.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celalüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Târîhu'l-hulefâ'*. thk. Hamdî ed-Demirdâş. Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 2004.
- Şulul, Kasım. "Horasan ve Mâverâünnehir'le Münasebeti Bulunan Sahabîler". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 8 (01 Temmuz 2020), 139-170.
- Taberî, Ebü Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Arîb b. Sa'd el-Kurtubî. Beyrut: Dâru't-Türâs, 2. Basım, 1387.
- Tayâlisî, Ebü Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türki. Mısır: Dâru Hicr, 1419.
- Yalçın, Ahmet. *Selefi Düşüncenin Tarihsel Gelişiminde İbn Teymiyye*. Kimlik Yayınları, 2020.
- Zehebî, Şemseddin Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz. *el-İber fî haberî men gaber*. thk. Ebü Hâcer Muhammed es-Saîd b. Bisyunizoğlu. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Zehebî, Şemseddin Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz. *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnût, Hüseyin el-Esed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405.
- Zehebî, Şemseddin Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-) meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûri. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 2. Basım, 1993.

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
THE JOURNAL OF SİRAH STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138
Sayı: 13 • Temmuz 2022
Issue: 13 • July 2022

İlk Müslüman Kadınlardan 'Âtike bint Zeyd'in Hayatına Bir Bakış

A Look at the Life of 'Atika bint Zayd
from the First Muslim Women

Esma Havva Akış*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

<https://doi.org/10.56288/siyer.1112057>

Geliş Tarihi: 05 Mayıs 2022/Date Received: 05 May 2022

Kabul Tarihi: 11 Haziran 2022/Date Accepted: 11 June 2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Esma Havva Akış)

* Dr., eposta: esma_akis@hotmail.com, Orcid no: 0000-0002-3495-4211.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Özet

Sahabe biyografileri, Siyer yazıcılığına zenginlik katan hususlardandır. Kadını ve erkeğı ile Hz. Peygamber'i yakinen tanıyan, onun kutlu risaletine tanıklık eden ve ilk İslâm toplumunu oluşturan bireylerin hayat hikâyelerinin ehemmiyeti büyüktür. Özellikle kadın sahabîlerin ilim dünyasına tanıtılmasının lüzumu izahtan vârestedir. Bu nedenle makalemizde meşhur kadın sahabî 'Âtike bint Zeyd'in hayatı ele alınacaktır. 'Âtike bint Zeyd, Hz. Peygamber'in cennetle müjdelediğı on kişiden biri olan Saîd b. Zeyd'in kardeşi, Cahiliye döneminde hanîf olarak yaşamış Zeyd b. Amr'ın kızı, Hz. Ebû Bekir'in gelini, Hz. Ömer'in, Zübeyr b. Avvâm'ın ve bir rivayete göre de Hz. Hüseyin'in eşi ve 'İyâd b. Ömer'in annesidir. Ö İslâm'ın Mekke döneminde Müslüman olan ve Medine'ye hicret edenler arasında idi. Hayatının Mekke dönemine dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. İlk evliliğini Hz. Ebû Bekir'in oğı Abdullah ile yapmıştır. Abdullah'ın vefatından sonra Resûlullah'ın ashabından birkaç kişi ile daha evlenmiştir. Sonraki eşlerinin hepsinin şehit olması nedeni ile Medinelilerin "*Kim şehit olmak istiyorsa 'Âtike ile evlensin*" dedikleri bir kadın sahabîdir.

Gerek İslam öncesi gerekse İslamî dönemde Araçlar arasında yaygın olan şairlik, 'Âtike bint Zeyd'in mümeyyiz vasıflarından birisidir. şiirleri arasında hem Resûlullah, hem de şehit düşen eşleri için söyledikleri günümüze kadar ulaşmıştır. İbadete düşkünlüğü, namazlarını Mescid-i Nebevî'de kılma konusundaki hassasiyeti ve evleneceğı zaman eşlerine bunu şart koşması da onun dikkat çeken özellikleri arasında zikredilmektedir. **Anahtar Kelimeler:** İslam Tarihi, Sahabî, Kadın, şair, 'Âtike bint Zeyd.

Abstract

The biographies of the companions are among the issues that enrich the era of the Prophet. The life stories of individuals, men and women, who knew the Prophet closely, witnessed his blessed prophethood and formed the first Islamic society, are of great importance. The necessity of introducing women Companions to the world of science is beyond explanation. For this reason, the life of the famous female Companion 'Âtika bint Zayd will be discussed in our article.

'Âtika bint Zayd was the sister of Saîd b. Zayd, one of the ten people the Prophet gave the good news of Paradise, the daughter of Zayd b. 'Amr who lived as a şanîf in the period of Ignorance, the bride of Abû Bakr, the wife of 'Umar, Zubayr b. al-'Awwâm and, according to a narration, Hussein and mother of 'İyâd b. 'Umar. She was among those who converted to Islam during the Meccan period of Islam and migrated to Medina. There is no information in the sources about the life of Meccan period. She married for the first time with Abdullah, son of Abu Bakr. Later, she married a few more people from the Companions of the Messenger of Allah. Because all of her later husbands were martyrs, the people of Madina said about her, "Whoever wants to be a martyr should marry 'Âtika".

One of the distinctive qualities of 'Âtika bint Zayd is the poetry that was widespread among Arabs both in pre-Islamic and Islamic periods, was one of the subjects that stood out. Some of her poems about both the Messenger of Allah and her martyred husbands have survived to the present day. Her fondness for worship, her sensitivity to praying in Masjid an-Nabawî, and to stipulate this to her husbands when she get married were mentioned among her remarkable features.

Keywords: History of Islam, Companions, Woman, Poet, 'Âtika bint Zayd.

Giriş

Mekkeli ilk Müslümanlardan biri olan ‘Âtike bint Zeyd, İslam öncesi dönemde yaşamış olan haniflerinden Zeyd b. Amr b. Nevfel’in kızıdır. Zeyd b. Amr’ın hak dini arayışı çocukları üzerinde etkili olmuş olmalıdır ki, hem ‘Âtike hem de abisi Saïd ilk iman edenlerdendir. Hayatının Mekke dönemine dair bilgilere kaynaklarda rastlanmamakla birlikte, Medine’de gerçekleştirdiği evlilikleri ve eşlerine yazdığı mersiyeler ile ilgili rivayetler karşımıza çıkmaktadır. Makalemizde onun hayatını ailesi, evlilikleri ve şair kişiliğini ortaya koyan mersiyeleri çerçevesinde ele alındı.

A. ‘Âtike Bint Zeyd’nin Nesebi ve Ailesi

1. Doğumu ve Nesebi

‘Âtike bint Zeyd b. Amr b. Nufeyl el-Kureyşi el-Adeviyye, Kureyş’in ‘Adiyoğulları koluna mensuptur. Hz. Ömer ile soyları Nufeyl’de birleşir.^[1] Annesi Ümmü Kürz bint Abdullah b. Ammar b. Malik el-Hadramî’dir.

Kaynaklarımızda ‘Âtike’nin doğum tarihine dair bir bilgiye rastlayamadık. Ancak günümüze ulaşan bazı bilgilerden hareketle yaklaşık tarihlendirme yapmak mümkün görünmektedir. Babası Zeyd b. Amr’ın risâletten yaklaşık beş yıl önce vefat ettiğine dair rivayetler,^[2] ‘Âtike’nin hicretten önce iman edenlerden biri olduğuna; ilk evliliğini Medine’de Abdullah b. Ebû Bekir ile yaptığına dair kuvvetli haberler göz önüne alındığında doğum tarihinin nübüvvetten ortalama 10-5 yıl önce yaklaşık 600-605 yılı olduğu söylenebilir. Medine’ye ilk hicret eden muhacirlerden olan ‘Âtike’nin^[3] vefat tarihinin ise 40/660,^[4] 41/661,^[5] 43/663^[6] ve Mu’âviye b. Ebî Süfyan’ın halifeliliğinin ilk yılları^[7] (H. 40-43) olduğu söylenmektedir.

-
- [1] İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Ma’ârif*, nşr. Servet ‘Ukkâşe (b.y.: el-Hey’etu’l-Misriyyetu’l-‘Âmme, 1413/1992), 245; İbnu’l-Esîr, Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü’l-ğâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe*, nşr. ‘Âdil Ahmed er-Rufâî (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1996), 7/199.
- [2] İbn Sa’d, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’, *et-Tabakât*, nşr. ‘Alî Muhammed ‘Omer (Kahire: Mektebetu’l-Hancî, 1421/2001), 3/353; İbn ‘Asâkir, Ebû’l-Kâsım ‘Alî b. el-Hasen, *Târîhu Dimeşk*, nşr. ‘Omer b. Çarâme el-‘Amravî (b.y.: Dârü’l-Fikr, 1415/1995), 19/512; İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İsmâil b. ‘Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî, *es-Sîretu’n-nebevîyye (el-Bidâye ve’n-nihâye’dan)*, nşr. Mustafâ ‘Abdulvahid (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1395/1976), 1/162.
- [3] İbn ‘Abdîberr, Ebû ‘Omer Yûsuf b. ‘Abdullâh b. Muhammed b. ‘Abdîberr el-Kurtubî, *el-İstî‘âb fî ma’rifeti’l-‘ashâb*, nşr. ‘Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dârü’l-Cil, 1413/1992), 4/1876-1880.
- [4] Asri Çubukçu, “‘Âtike bint Zeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/73-74.
- [5] Sıbt İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu, *Mir’âtu’z-zamân fî tevârîhi’l-a’yân*, nşr. Muhammed Berekât vdğr (Dimeşk: y.y, 1434/2013), 6/401.
- [6] Câhız, Ebû ‘Osmân ‘Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî, *el-Hayevân* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2003), 7/464.
- [7] İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, nşr. ‘Abdullâh b. Abdi’l-Muhsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997), 11/153

2. Babası Zeyd b. Amr

‘Âtike bint Zeyd’in babası Zeyd b. Amr b. Nufeyl’dir. Nesebi, Zeyd b. Amr b. Nufeyl b. Abdüluzzâ b. Riyâh b. Abdullah b. Kurt b. Rezâh (Rizâh) b. Adî b. Ka’b b. Lüey el-Kuraşî el-Adevî’dir.^[8] Hz. Peygamber’in soyu ile Zeyd’in soyu Ka’b b. Lüey’de birleşir.

Hz. Ömer’in babası Hattab ile Zeyd’in babası Amr kardeşidir. Amr b. Nufeyl babasının ölümünden sonra, Hattab b. Nufeyl’in de annesi olan, üvey annesi Hanne/Hayye bint Câbir ile evlenmiştir.^[9] Bu evlilikten Zeyd b. Amr dünyaya gelmiştir. Dolayısı ile Hattab ile Zeyd bir taraftan da kardeşirler.^[10] İslam öncesi dönemde oğulların, vefat eden babalarının eşleri ile evlendiği görülmektedir.^[11] Ancak İslam ile birlikte bu evlilik yasaklanmıştır.^[12]

İslam öncesi dönemde dinî arayışları ile bilinen Zeyd, Mekke’de var olan putperestlik inancından uzak duran sayılı kişilerden biriydi. İbn İshak’ın naklettiği rivayete göre bir gün Zeyd b. Amr, sırtını Kâbe’ye yaslayarak; “*Ey Kureys topluluğu! Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki, İbrahim’in dinine uyan benden başka kimse kalmamış.*” dedikten sonra “*Allah’ım! Sana ibadet etmenin en güzel yolunu bilsem öyle ibadet ederdim. Ama bunu nasıl yapacağımı bilmiyorum*” diye ekleyerek ellerinin üzerine secdeye kapandı.^[13]

Hz. Muhammed’e risâlet verilmeden önce Zeyd b. Amr ile karşılaştığı zaman aralarından geçen diyalog farklı kaynaklarda yer almaktadır.^[14] Ni-

-
- [8] İbn ‘Abdîberr, *el-İstî‘âb*, 2/614; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, ‘Alî b. el-Huseyn el-Kureşî, *el-Eğâni* (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâsî'l-'Arabî, 1415H), 3/87; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 19/493; Suheyli, Ebû'l-Kâsım ‘Abdurrahman b. ‘Abdullâh b. Ahmed, *er-Ravd’ul-unf fî şerhi’s-sîreti’n-nebeviyye*, nşr. ‘Umar ‘Abdüsselâm es-Selâmî (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâsî'l-'Arabî, 1421/2000), 2/228; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 2/455; İbn Seyyidi’n-Nâs, Ebû'l-Feth Muhammed b. Muhammed el-Ya’mûrî, *Uyûnu'l-eser fî funûni'l-meğâzi ve’s-şemâil ve’s-siyer*, nşr. İbrâhîm Muhammed Ramadân (Beyrut: Dârü'l-Kâlem, 1414/1993), 1/80; İbn Kesîr, *es-Sîre*, 1/153
- [9] İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî, *es-Sîre* (Kitâbu’s-Siyer ve'l-Megâzi), nşr. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1398/1978), 117; Mus’ab ez-Zubeyrî, Ebû ‘Abdullâh Mus’ab b. ‘Abdullâh, *Nesebû Kureys*, nşr. Levi Provensal (Kahire: Dârü'l-Ma’ârif, ts.), 364.
- [10] İbn İshak, *es-Sîre*, 117; İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 245; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 19/493; Hâkim, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Abdullah en-Nisâbü’rî, *el-Mustedrek âle’s-sahihayn*, nşr. Heyet (b.y.: Dâru’t-Te’sil, 1435/2014), 6/263.
- [11] İsfehânî, *el-Eğâni*, 3/87; Recep Erkoçaslan, “Hanîflerden Zeyd b. Amr b. Nufeyl’in Hayatı ve Şahsiyeti”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 15 (Aralık / December 2020), 421-451.
- [12] Nisâ 4/22. “Geçmişte olanlar bir yana, babalarımızın nikâhlandığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.”
- [13] İbn İshak, *es-Sîre*, 115-116; İbn Hişâm, Ebû Muhammed ‘Abdulmelik b. Hişâm el-Himyeri, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, nşr. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr. (Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955), 1/225; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 2/354; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/316; Zehebî, Şemsüddîn Ebû ‘Abdullâh; Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân b. Kâymâz, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ’* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1427/2006), 1/183; İbn Kesîr, *es-Sîre*, 1/154.
- [14] İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/353; İsfehânî, *el-Eğâni*, 3/89; Suheyli, *er-Ravd’ul-unf*, 2/232; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 2/353; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir’âtu’z-zamân*, 3/88; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/322; Zehebî, *Siyeru a’lâm*, 1/181; el-Makrîzî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. ‘Alî el-Huseynî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, nşr.

tekim İbn İshak'ın yer verdiği rivayette, Hz. Peygamber'i, putlara kesilen kurban etinin yenmemesi konusunda ilk uyararı kişinin Zeyd b. Amr olduğu zikredilmiştir.^[15] Bir başka İbn İshak rivayetinde ise Kureyş ile dini anlayışı nedeni ile bağlarını koparan Zeyd'in Mekke'nin yüksek tepelerine çıktığı, orada Hz. Peygamber ve ona eşlik eden Zeyd b. Hârise ile karşılaştığı anlatılır. Bu karşılaşma esnasında Zeyd b. Harise'nin yanında putlar adına kesilen kurban eti bulunduğu, bu etten Zeyd b. Amr'a ikram ettiği, onun da Allah'tan başkası adına kesilen eti yemeyi reddettiği bilgisine yer verilir.^[16]

Zeyd'in vefat tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Kureyş'in Kâbe'yi yeniden inşa ettiği sene, nübüvvetten beş yıl önce öldüğü rivayet edilmektedir.^[17] Bir başka rivayette ise nübüvvetten üç yıl civarı bir süre önce vefat ettiği söylenmektedir.^[18]

Cahiliye döneminde Araplar arasında şiir önemli bir iletişim aracı idi. Zeyd b. Amr da içindeki tevhid inancını yansıttığı şiirleri ile dikkat çekmektedir:^[19]

“İşler taksim edildiğinde bir Tanrıya mı yoksa bin Tanrıya mı inanacağız.
Lat ile Uzza'yı, hepsini azlettim. Sağlam ve sabırlı bir adam böyle yapar.
Uzsa ile onun iki kızına inanmam. Benî Amr'ın iki putunu da ziyaret etmem
Koyunlara da inanmam. Çok eski zamanda henüz aklım ermediği sıralarda
bizim Tanrımız idi.
Hayret ettim, görenler için gecelerde ve gündüzlerde hayret edilecek hikmetler vardır.

Muhammed 'Abdulhamîd en-Nemîsî (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999), 2/351; Halebî, Ebû'l-Ferec 'Alî b. İbrâhîm b. Ahmed Nüreddîn b. Burhâneddîn, *İnsânü'l-uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427 H), 1/180.

[15] Hz. Peygamber'in vahiy öncesi hayatında putlar için kesilen kurban etinden yiyip-yemediğine dair tartışmalara konu olan bu rivayetler ve bunların değerlendirilmesi konusunda detay için bk. Ali Osman Ateş, “Putlara Kurban Kesme ve Allah'tan Başkası Adına Kesilenlerden Yeme Konusunda Hz. Peygamber'in Tutumu” *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (DEÜİFD)* 4 (1987), 363–402.

[16] İbn İshak, *es-Sîre*, 118.

[17] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/353; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 19/512; İbn Kesîr, *es-Sîre*, 1/162; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk ve silatu târîh et-Taberî* (Beirut: Dârü't-Turâs, 1387/1967), 11/513; Hâkim, *el-Mustedrek*, 6/265; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 3/88.

[18] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/331.

[19] İbn İshak, *es-Sîre*, 117; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1/226; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 19/513; Suheyfî, *er-Ravd'ul-unf*, 2/235.

أرباً واحداً أم ألف رب ... أدین إذا تقسمت الأمور
عزلت اللات والعزى جميعاً ... كذلك يفعل الجلد الصبور
فلا عزى أدین ولا ابتئها ... ولا صنمي بني عمرو أدیر
ولا غنماً أدین وكان ربنا لنا ... في الدهر إذ حلني يسير
عجبت وفي الليالي معجبات ... وفي الأيام يعرفها البصير
بأن الله قد أفضى رجالاً ... كثيراً كان شأنهم الفجور
وأبقى آخرين ببر قوم ... فیربك منهم الطفل الصغير
وبينا المرء يعثر ثاب يوماً ... كما يتروح الغصن النضير

Allah, işleri kötülük olan çok kimseyi yok etti.

İylilik yapan kavimler kaldı, Onlardan da küçük çocuklar büyüyor.

Zaman olur zayıflamış bir insan yeniden sıhhat kazanıp üzerine çiğ düşmüş ağaç dalı gibi canlanır”^[20]

Farklı bir şiirinde de Allah’a olan inancı şu şekilde ifade eder:^[21]

“Ağır kayalar taşıyan yeryüzünün teslim olduğuna döndüm yüzümü

Tatlı su taşıyan bulutların teslim olduğuna döndüm yüzümü

O bulutlar bir beldeye gönderildiğinde itaat eder, oraya bardaktan boşanırcasına yağmur isabet ederdi.

Ve yüzümü döndüm hâlden hâle değiştiren rüzgârın teslim olduğuna.”

Saîd b. Zeyd’in Hz. Ömer ile birlikte, babası Zeyd b. Amr için Resûlullah’tan dua istediği, Hz. Peygamber’in de Zeyd’in tek ümmet olarak diriltileceğine dair ifadesi dikkat çekmektedir.^[22]

3. Kardeşi Saîd b. Zeyd

‘Âtike bint Zeyd’in kardeşi Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl b. Abduluzza b. Riyah b. Abdullah b. Kurta b. Rizah b. Adî b. Kâb b. Lüey el-Kureyşi el-A-deviyy’dır. Annesi Fatıma bint Ba’ce b. Melîh el-Huzâa’dır. Saîd b. Zeyd’in künyesinin Ebû A’ver olduğu bildirilmektedir.^[23]

Saîd b. Zeyd’in doğum tarihine ilişkin net bir bilgiye rastlayamasak da günümüze ulaşan rivayetlerden yaklaşık bir tarih belirlemek mümkündür. Saîd’in ilk Müslümanlardan olduğu,^[24] Hz. Peygamber’in Dârü’l-Erkâm’a

[20] Makalede yer alan şiirlerin çevirisi tarafımıza aittir.

[21] İbnu’l-Kelbî, Ebû’l-Munzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî, *Kitâbu’l-esnâm*, nşr. Ahmed Zeki Paşa (Kahire: Dârü’l-Kütübî’l-Misriyye, 2000), 21; İbn İshak, *es-Sîre*, 117; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dîmeşk*, 19/515; Suheyli, *er-Ravd’ul-umf*, 2/244.

أَسْلَمْتُ وَجْهِي لِمَنْ أَسْلَمْتُ ... لَهُ الْأَرْضُ تَحْمِلُ صَخْرًا تَقَالَا
وَأَسْلَمْتُ وَجْهِي لِمَنْ أَسْلَمْتُ ... لَهُ الْمِزْنَ تَحْمِلُ عَذْبًا زَلَالَا
إِذَا هِيَ سَبَقَتْ إِلَى بِلْدَةٍ ... أَطَاعَتْ فَصَبَتْ عَلَيْهَا سَجَالَا
وَأَسْلَمْتُ وَجْهِي لِمَنْ أَسْلَمْتُ ... لَهُ الرِّيحُ تَصْرِفُ حَالَا فَحَالَا

[22] İbn İshak, *es-Sîre*, 119; İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 1/226; Yahya b. Sellâm, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Sellâm el-Kayravânî, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, nşr. Hind Şelebî (Beirut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1425/2004), 197; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/353; Isfehânî, *el-Eğânî*, 3/90; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dîmeşk*, 19/506; İbnu’l-Esîr, *Üsûlü’l-ğâbe*, 2/354.

[23] Mus’ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureys*, 365; Vâkıdî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Omer b. Vâkıd el-Eslemî, *el-Meğâzî*, nşr. Marsden Jones (Beirut: Dârü’l-Alemî, 1409/1989), 2/770; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/183, 352; 8/135; Halife b. Hayyât, Ebû ‘Amr Halife b. Hayyât el-‘Usfurî, *Tabakâtu Halîfe b. Hayyât*, nşr. Suheyli Zekkâr (b.y.: Dârü’l-Fikr, 1414/1993), 56; Ebû Ahmed el-Hâkim, Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed el-Kerâbisî, *el-Esâmî ve’l-kunâ*, nşr. Muhammed b. ‘Alî el-Ezherî (b.y.: Dârü’l-Fârûk, 1436/2015), 1/295; İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 245-246; el-Mes’ûdî, Ebû’l-Hasen ‘Alî b. el-Huseyn b. ‘Alî, *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, nşr. ‘Abdullah İbrâhîm es-Sâvî (Kahire: Dârü’s-Sâvî, ts.), 205; Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtu’z-zamân*, 7/241.

[24] İbn İshak, *es-Sîre*, 143; İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 1/252, İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme, *et-Târîhu’l-kebîr*, nşr. Salâh b. Fethî (Kahire: el-Fârûku’l-Hadîse, 1427/2006), 3/168; Taberî, *et-Târîh*, 11/563; Zehebî, *Siyeru a’lâm*, 1/ 205; 3/ 95

girmesinden önce^[25] ve yirmi yaşını geçmeden İslam'ı seçtiği^[26] ve 50-51/671 senesinde yetmişli yaşlarında vefat ettiğine dair rivayetlerden^[27] hareketle tahmini olarak risâletten yaklaşık 10 yıl önce, 590-600 yılları arasında doğmuş olabileceği söylenebilir.^[28]

Allah Resûlü'nün cennetle müjdelediği söylenen on kişiden biri de Saïd b. Zeyd'dir.^[29] Saïd Hz. Ömer'in kız kardeşi Fatıma b. Hattab ile evliydi. O ve eşi, Ömer b. Hattab'dan önce Müslüman oldular. Hatta Ömer'in Müslüman olmasına sebep olduklarına dair rivayet meşhurdur.^[30]

İlk Müslümanlardan olan Saïd b. Zeyd ve karısı, Medine'ye hicret izni çıktıktan sonra hicret eden ilk muhacirlerdendir.^[31] Medine'ye hicret eden Saïd b. Zeyd ve beraberindekiler Medine'de Ebû Lübâbe'nin kardeşi Rifâ'a b. Abdül-Münzir tarafından misafir edilmişlerdir.^[32]

Saïd b. Zeyd'in Bedir savaşına katılmadığı rivayet edilmektedir. Resûlullah tarafından Talha b. Ubeydullah ile birlikte istihbarat toplamakla görevlendirilen Saïd'in bu esnada Şam bölgesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Savaşın

- [25] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/354; 10/253; Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbu'l-esrâf*, nşr. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Zirikli (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417/1996), 10/ 469; Taberî, *et-Târîh*, 11/563; Hâkim, *el-Mustedrek*, 6/ 265; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/15; Cevâd 'Alî (ö.1408/1987), *el-Mufasssal fi târîhi'l-'arab kable'l-İslâm* (b.y.: y.y., 1422/2001), 12/52.
- [26] Abdurrahman Refet Paşa, Sahabe Hayatından Tablolar, çev. Tacettin Uzun (İzmir: Uysal Kitabevi, 1988), 1/185; Hüseyin Sav, *Saïd b. Zeyd'in Hayatı, Kişiliği ve Siyasi Konumu* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 13.
- [27] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/135; Fellas, Ebû Safî Amr b. 'Alî, *et-Târîh*, nşr. Muhammed et-Taberânî (Riyad: Merkezu'l-Melîl Faysal, 1436/2015), 217; Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâ'il, *et-Târîhu'l-'evsat*, nşr. Teyşîr b. Sa'd, Yahya b. 'Abdullâh, (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1426/2005), 1/665; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 246.
- [28] İslam Ansiklopedisi'nde "Saïd b. Zeyd" maddesinde doğum tarihi m. 600 civarı olarak verilmektedir. Bk. Mehmet Efendioğlu, "Saïd b. Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/580-581.
- [29] Süfyân es-Sevrî, Ebû Abdullah Süfyân b. Sa'id b. Mesrûk el-Küfî, *Tefsîru's-Sevrî*, nşr. Ebû Ca'fer Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 160; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/356; Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Fedâilu's-sahâbe*, nşr. Vasiyyullâh Muhammed 'Abbâs (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1404/1983), 1/113; Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, 10/ 469; el-Bezzâr, *el-Bahru'z-zehhâr*, 4/ 93; Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. 'Abdullâh en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-hadis*, nşr. Zuheyr Şakik el-Kebbî (b.y.: Dâru İhya'i'l-'Ulûm, 1416/1996), 15; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 2/615; İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/456; İbn Kesîr, *es-Sîre*, 1/158.
- [30] İbn İshak, *es-Sîre*, 183; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1/253, 343-343; Ahmed b. Hanbel, *Fedâilu's-sahâbe*, 1/279; Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, 10/286-287; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. 'Ahmed el-Bustî, *es-Sikât*, nşr. Şerefüddîn Ahmed, (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1395/1975), 1/73; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *es-Sîretu'n-nebeviyye ve âhbabu'l-hulefâ'*, nşr. 'Azîz Bey v.dğr. (Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417/1996), 1/86; Hâkim, *el-Mustedrek*, 7/109; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/987; Suheyli, *er-Ravd'ul-unf*, 3/163-164; İbn Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnu'l-eser*, 1/145; İbn Kesîr, *es-Sîre*, 2/33-36; Cevâd 'Alî, *el-Mufasssal*, 12/52.
- [31] İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 2/615; İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/ 456; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 7/241
- [32] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/355; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 7/244.

ardından Medine'ye dönen Resûlullah'ın Talha ve Saîd'e ganimetten pay verdiği görülmektedir.^[33] Mes'udî'nin yer verdiği bir haberde ise Talha b. Ubeydullah ve Saîd b. Zeyd'in ticaret için Şam'da buldukları ifade edilmektedir. Lakin savaş sonrası Hz. Peygamber'in ganimetten kendilerine pay vermesi istihbarat görevinin daha makul bir sebep olduğuna işaret etmektedir.^[34] Fiili olarak Bedir'de bulunamayan Saîd, Resûlullah ile birlikte Uhud ve Hendek savaşına katılmıştır.^[35]

Hulefâ-yı Raşidin döneminde pek çok savaşta etkin görev alan Saîd b. Zeyd'in Müslümanlar arasında çıkan siyasi ihtilaflarda fitneden uzak durduğu, sahabenin üstünlüğünü her zaman vurguladığı görülmektedir.^[36]

Allah Resûlünden kırk sekiz hadis nakleden^[37] Saîd b. Zeyd H.50 ya da 51 senesinde yetmiş küsur yaşında iken vefat etmiştir.^[38] Başka bir rivayette ise H. 58 senesinde vefat ettiğini bildirilir.^[39] Vefat nedeninin ishal olduğu rivayet edilmiştir.^[40] Yaşamının son yıllarını geçirdiği Akîk'de vefat ettiği, naaşının Medine'nin merkezine omuzlarda getirildiği ve oraya defnedildiği zikredilir.^[41] İbn Sa'd, Saîd'in Muaviye'nin hilafeti döneminde Kûfe'de vefat ettiğine dair bir rivayete yer vermektedir. Namazını Muğire b. Şu'be'nin

- [33] İbn Hişam, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1/684, Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/19, 101; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/10-11, 3/198; Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât el-'Usfurî, *et-Târîh*, nşr. Ekrem Diyâ el-'Umerî, (Dimeşk - Beyrut: Dâru'l-Kâlem - Mu'essesetu'l-Risâle, 1397/1977), 63; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/120; Taberî, *et-Târîh*, 2/478; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *es-Sîretu'n-nebeviyye ve âhbâru'l-hulefâ*, 1/158, 182-183, 187; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 2/615; İbnu'l-Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb el-Cevziyye, *Zâdu'l-me'âd fî hedyi hayri'l-'ibâd* (Beyrut: Muessesetu'l-Risâle, 1415/1994), 3/333.
- [34] Mes'udî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. el-Hüseyn b. 'Alî, *et-Tenbîh ve'l-işraf*, nşr. Abdullah İbrâhîm es-Sâvî (Kahire: Dâru's-Sâvî, ts), 205.
- [35] Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/ 471; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî (ö.310/923), *el-Muntehab min zeyli'l-müzeyyel* (Beyrut: Mu'essesetu'l-'A'lemî, ts), 18; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 7/ 242.
- [36] Ahmed b. Hanbel, *Fedâilu's-sahâbe*, 2/570; Fâkihî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk el-Mekkî, *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadîsihi*, nşr. 'Abdulmelik 'Abdullâh Dehîş (Beyrut: Dâru Hadar, 1414 H), 4/57; Nesâ'î, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Hurâsânî, *Fedâilu's-sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1405/1984), 32-33; Hâkim, *el-Mustedrek*, 6/268, 284; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/72, 73, 74; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 7/248.
- [37] Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 7/ 247; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/ 94;
- [38] İbn Hişam, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1/253, İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/358; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 246; Beğavî, *Mu'cemu's-sahâbe*, 2/ 577; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Meşâhîru 'Ulemâi'l-emsâr ve a'lâmu fukahâi'l-aktâr*, nşr. Merzûk 'Alî İbrâhîm (b.y.: Dâru'l-Vefâ', 1411/1991), 26; Hâkim, *el-Mustedrek*, 6/265; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 2/620; İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 2/457
- [39] İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 2/458.
- [40] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/92.
- [41] Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî, *el-Muvatta'*, nşr. Muhammed Mustafâ el-'A'zamî (Ebû Dabî: Muessesetu Zâyid b. Sultân, 1425/2004), "Cenâiz", 794; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/357; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/ 471-472; İbn 'Abdilberr, Ebû 'Omer Yûsuf b. 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Abdilberr en-Nemerî, *el-İstizkâr*, nşr. Sâlim Muhammed 'Atâ - Muhammed 'Alî Mu'avvid (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1421/2000), 3/57.

kıldırıldığını eklemektedir.^[42] Abdullah b. Ömer'in Medine'de Cuma namazı için hazırlandığı esnada Saîd'in vefat haberini aldığı ve cenaze için yola çıktığı, bu nedenle Cuma namazını kaçırdığına dair haberler de dikkat çekmektedir.^[43] Ayrıca Saîd'in cenazesini Medine'de Sa'd b. Ebî Vakkas'ın yıkadığı,^[44] mezara da Sa'd^[45] ve İbn Ömer'in indirdiği bildirilmektedir.^[46] Bu detaylardan Medine'de vefat ettiği görüşü daha isabetli görünmektedir.^[47]

B. 'Âtike bint Zeyd'in Evlilikleri ve Eşleri

Kusursuz güzelliği, bilgeliği, mahareti ve görgüsü ile meşhur^[48] 'Âtike'nin birden fazla sahabî ile evlendiği görülmektedir. Evlendiği bütün eşlerinin kendisinden önce şehit olması sebebiyle Abdullah b. Ömer'in 'Âtike hakkında "Kim şehit olmak isterse 'Âtike ile evlensin" dediği kaydedilmektedir.^[49] Bu söz kendisine ulaşınca İbn Ömer'e hicivle karşılık veren 'Âtike, Zübeyr b. Avvâm'ın vefatından sonra kendisiyle evlenmeyi düşünen Hz. Ali'ye endişesini dile getirir, diğer eşleri gibi onun da öldürülmesinden korktuğunu söyleyerek bu düşüncesinden vazgeçmesini sağlar.^[50]

[42] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/358; 8/135; Belâzürî, *Ensâbu'l-eshraf*, 10/473; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/92.

[43] Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, nşr. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2015), 3/173; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/356; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî, *el-Musannef*, nşr. Sa'd b. Nâsir eş-Şetîrî (Riyad: Dâru Kunûzi İşbilyâ, 1436/2015), 4/94; Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl, *el-Câmi'u'l-musnedü's-sahîhu'l-muhtasar*, nşr. Muhammed Zuheyr en-Nâsır, (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Meğazi", 8 (No:3990); Belâzürî, *Ensâbu'l-eshraf*, 10/ 471; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 7/245; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/ 92.

[44] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/358 (3/357'de Saîd'i yıkayan kişinin Saîd b. Malik olduğu zikredilmektedir); Belâzürî, *Ensâbu'l-eshraf*, 10/471; Ebû Zur'a ed-Dimeşkî, Ebû Zur'a 'Abdurrahmân b. 'Amr, *Târîhu Ebî Zur'a*, nşr. Ni'metullah el-Kûcânî (Dimeşk: Mecma'u'l-Luğati'l-'Arabîyye, ts), 223; Beğavî, Ebû'l-Kâsım 'Abdullâh b. Muhammed, *Mu'cemu's-sahâbe*, nşr. Muhammed 'Avd el-Menkûş, İbrâhîm İsmâ'îl el-Kâdî, (Kuveyt: Mibretu'l-Âl ve'l-Ashâb, 1432/2011), 2/577; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed eş-Şâmî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, nşr. Hamdî b. 'Abdulmecid es-Selefi, (Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-'Arabî, 1983), 1/149, 150; Hâkim, *el-Mustedrek*, 6/266; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. 'Ali el-Husrevircidî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, nşr. 'Abdullâh et-Turkî, (b.y.: Merkezu Hecer, 1432/2011), 2/401; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/458.

[45] Belâzürî, *Ensâbu'l-eshraf*, 10/472; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, 1/149

[46] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 2/342; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, 1/149; Hâkim, *el-Mustedrek*, 6/265.

[47] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/135; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2 /455-458.

[48] İbn 'Abdîlber, *el-İstî'âb*, 4/1877; İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-'umem*, nşr. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ - Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992), 5/191; Câhız, *Hayevân*, 7/465; Isfehânî, *el-Eğânî*, 18/300.

[49] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/104; İbn Hamdûn, Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. 'Alî b. Hamdûn Bahâ'u'd-Dîn el-Bağdâdî, *et-Tezkiretu'l-hamdüniyye* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1417h), 4/255

[50] İbn 'Abdîlber, *el-İstî'âb*, 4/1879; İbnu'l-Esîr, İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Târîh*, nşr. 'Umar 'Abdusselâm Tedmurî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, 1417/1997, 2/431; el-'Âbî, Ebû Sa'd Mansûr b. el-Huseyn er-Râzî, *Nesru'd-durri fî'l-muhâdarât*, nşr. Hâlid 'Abdulğani Mahfût, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004) 69; Isfehânî, *el-Eğânî*, 18/301.

Kaynaklarda zaman zaman farklı isimler zikredilse de^[51] Abdullah b. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Zübeyr b. Avvâm ile evlendiğine dair kuvvetli rivayetler bulunmaktadır.^[52] Tüm bu evliliklerinden sonra Resûlullah'ın torunu Hz. Hüseyin ile de evlendiği, Kerbelâ'da şehit edildiğinde yanında olduğu ve başını topraktan kaldıran ilk kişinin 'Âtike olduğunu anlatan bir haber de dikkat çekmektedir.^[53]

1. Abdullah b. Ebû Bekir

İlk evliliğini Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdullah ile gerçekleştiren 'Âtike bint Zeyd'in bu evliliği esnasında bir boşanma yaşadığı nakledilir. Abdullah b. Ebû Bekir'in 'Âtike'ye karşı duyduğu büyük aşk sebebiyle cemaat namazlarını da ticaretini de aksattığı; bu nedenle babası Hz. Ebû Bekir'in oğlunun eşinden tek talakla boşanmasını istediği, Abdullah'ın da babasının isteğini yerine getirdiği görülmektedir. Ancak Abdullah b. Ebû Bekir'in 'Âtike'ye olan büyük aşkı onun acı çekmesine sebep olur, bir gece namaz kıldığı esnada çektiği özlemi şiire döken Abdullah'ın ıstırabını duyan Hz. Ebû Bekir, oğlunun tekrar eşine dönmesine izin verir.^[54] Abdullah'ın 'Âtike için yazdığı şiir farklı kaynaklarda yer almaktadır:^[55]

*Ey 'Âtike! Güneş ışıklarımı saçtığı ve
Kuşlar öttüğü sürece seni unutmuyacağım.*

*Ey 'Âtike! Her gece ve gündüz kalbim
Seninledir. Ruhlar gizedikleriyle asılıdır.*

*Onun çetin bir yapısı, görüşü ve mantığı var.
O hayâ sahibi, iffetli ve bir hazinedir.*

- [51] İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî, *el-Muhabber*, nşr. Ilse Lichtenstadter (Beirut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, ts), 437; Câhız, Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Leysî, *el-Mehâsin ve'l-'eddâd* (Beirut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1423/2002), 220; Âbî, *Nesru'd-durri*, 69; Zeynuddîn İbnu'l-Muvaffak, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn b. 'Abdurrahmân İbni'ş-Şeyh Ebi'l-Haremi Mekki b. 'Osmân eş-Şâri'î eş-Şâfi'î, *Murşidu'z-zuvvâr 'ilâ kubûri'l-'ebrâr* (Kahire: ed-Dârü'l-Misriyyeti'l-Lubnâniyye, 1415h), 2/279; Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 6/401.
- [52] İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 246; Veşşâ, Ebû't-Tayyib Muhammed b. Ahmed, *ez-Zarf ve'z-zurefâ*, nşr. Kemâl Mustafâ, (Mısır: Mektebetu'l-Hâncî, 1371/1953), 102-103; Harâ'itî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer es-Sâmerrî, *İ'tilâlu'l-kulûb*, nşr. Hamdî ed-Demirdâş (Riyad: Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1421/2000), 224; Zeynuddîn İbnu'l-Muvaffak, *Murşidu'z-zuvvâr*, 2/279.
- [53] İsfahânî, *el-Eğâni*, 18/302-303; İbn. Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-hamdûniyye*, 4/253-255.
- [54] Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 10/108-109; Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureys*, 277.
- [55] Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 10/108-109; Veşşâ, *ez-Zarf*, 102; İsfahânî, *el-Eğâni*, 18/ 300-301; İbn 'Abdîlberri, *el-İstî'âb*, 4/1876-1877; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-hamdûniyye*, 4/253; İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 7/199.

أَعَاتِكَ لَا أَنْسَاكَ مَا ذَرَّ شَارِقٌ ... وَمَا نَاحَ فُعْرِي الْحَمَامِ الْمَطْفُوقِ
أَعَاتِكَ قَلْبِي كُلَّ يَوْمٍ وَلَسِيْلَةٌ ... لَدَيْكَ بِمَا تُخْفِي الْفُؤُوسَ مُعَلَّنُوقِ
لَهَا خُلُقٌ جَزَلٌ وَرَأْيٌ وَمَنْطِقٌ ... وَخُلُقٌ مَصُونٌ فِي حَيَاءٍ وَمَصْدَقُ
فَلَمْ أَرْ مِثْلِي طَلِقَ الْيَوْمَ مِثْلَهَا ... وَلَا مِثْلَهَا فِي غَيْرِ شَيْءٍ نَسَطَّنُوقِ

*Benim gibi bir günde onun gibisini boşayanı görmedim
Onun gibi bir suçu olmadan boşananı da görmedim.*

Hz. Ebû Bekir oğlunun ıstırabını fark ederek 'Âtike ile yeniden evlenmesine izin verir. Eşine döndüğüne tanıklık eden mevlası Eymen'i âzâd eden^[56] Abdullah, duygularını şu şekilde dizelere dökmüştür:^[57]

*Ey 'Âtike! Hiç şüphe yokken boşandın.
Sonra meydana gelen bir durum için geri döndün
Allah'ın emridir bu, bir şöyle gelir bir böyle
Sevgi ve zıtlık bulunan durum insan içindir.
Ve kalbim ayrılıktan kaçmaya devam eder.
Kalbim Allah'ın yaklaştırdığıyla sukûnete erer.
Sende memnun olmadığım bir şey görmüyorum
Gerçekten sende bütün güzellikler toplanmış
Çünkü sen Allah'ın yüzüne güzellik verdiklerindensin
Allah'ın güzellik verdiği yüzü ayıplayan olamaz.*

Kısa zaman sonra eşi 'Âtike bint Zeyd'e dönen Abdullah b. Ebû Bekir'in, kendi ölümünden sonra başkası ile evlenmemesi için eşinden söz aldığı ve ona bahçesinden ya da servetinden bir pay bıraktığı rivayet edilir.^[58] 'Âtike'ye yeniden kavuşan Abdullah, babası Hz. Ebû Bekir'e verdiği söz üzerine bu kez Hz. Peygamber'in gazvelerine katılmaktan geri durmaz. Nitekim biz onun Mekke Fethi'ne, Huneyn Gazvesi'ne ve Tâif kuşatmasına iştirak ettiğini görüyoruz. Katıldığı Tâif kuşatması esnasında Ebû Mihcen es-Sekâfi'nin attığı okla yaralanan Abdullah bir süreliğine iyileşti.^[59] Kısa zaman sonra ağrılarının yeniden nüksetmesi üzerine tekrar rahatsızlandı. Bu rahatsızlığı

[56] İbn Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-hamdûniyye*, 4/254; Ru'aynî, Ebû Mûsâ 'Îsâ b. Süleyman el-Endelusi, *el-Câmî' lima fi'l-cevâmi' min esmâ'i's-sahâbeti'l-a'lâm*, nşr. Mustafâ Bâcû (b.y.: Mektebetu'l-İslâmî, 2009), 1/274.

[57] İsfahânî, *el-Eğâni*, 18/300-301; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 4/1876-1877;

أَعَاتِكَ قَدْ طَلَّقْتَ فِي غَيْرِ رِيَاءٍ... وَزَوَّجْتَ لِلْأَمْرِ الَّذِي هُوَ كَائِنٌ
كَذَلِكَ أَمْرُ اللَّهِ غَسَادٌ وَرَائِحٌ... عَلَى النَّاسِ فِيهِ أَلْفَةٌ وَتِسَائِينَ
وَمَا زَالَ قَلْبِي لِلتَّفَرُّقِ طَائِرًا... وَقَلْبِي لِمَا قَدْ قَرَّبَ اللَّهُ مَسَاكِينَ
لِيُهَيِّبَكَ أَنِي لَا أَرَى فِيكَ سَخَطَةً... وَأَنَّكَ قَدْ تَمَثَّلْتَ عَلَيَّكَ الْمَحْسَابُ
فَأَنَّكَ مَبْنُورٌ زَيْنَ اللَّهِ وَجَهَهُ... وَلَيْسَ لَوْجُو زَانَهُ اللَّهُ شَسَائِينَ

[58] Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâ'il, *et-Târîhu'l-'evsat*, nşr. Teysîr b. Sa'd, Yahyâ b. 'Abdullâh (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1426/2005), 1/366; İsfahânî, *el-Eğâni*, 18/300-303; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 10/108-109'da Abdullah'ın kendisinden olduğu yedi dinar bıraktı. Hz. Ebû Bekir ise onu arttırdığı kaydedilmektedir; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-hamdûniyye*, 4/254; el-Muttakî el-Hindî, 'Alâ'u'd-Dîn 'Alî b. Hisâmî'd-Dîn b. Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânfüri, *Kenzu'l-'ummâl*, nşr. Bekrî Hayyânî (b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1401/1981), 13/633.

[59] Vâkîdî, *el-Meğâzi*, 3/930; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/874; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/389; Mehmet Ali Sönmez, "Abdullah b. Ebû Bekir es-Sıddîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/96.

sonucu Şevvâl 11/632-33'de babası Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde vefat etti. Onu defnetmek üzere mezarına Hz. Ömer, Talha b. Ubeydullah ve kardeşi Abdurrahman indi. Namazını babası kıldırdı.^[60] Abdullah'ın 'Âtike ile evliliğinden çocuk sahibi olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanılmaktadır. Ancak İbn Sa'd *Tabakât*'da Abdullah'ın Âişe bint İyâs isimli bir kadından İbrahim adında bir oğlu olduğunu bildirir.^[61] Abdullah'ın oğlunun nesli devam etmemiştir.^[62] 'Âtike eşine olan sevgisini, ona olan hayranlığını ve onun ardından duyduğu derin özlemini, "yemin ederim gözüm senin için yanıyor, bedenim senden kopamıyor..." "gözlerim onun gibi cesur bir genci görmedi, ölüme dalanım..." vb ifadelerle mersiyesinde dile getirmiştir.^[63]

'Âtike, ilk eşi Abdullah'ın ölümünden sonra bir rivayete göre Hz. Ömer'in abisi Zeyd b. Hattab ile evlendi.^[64] Ancak bu konu ihtilafıdır. Zira Abdullah'ın vefat tarihi ile Zeyd b. Hattab'ın şehit olduğu Yemâme savaşının tarihi 12/632-33 çok yakındır. Abdullah'ın vefatından sonra iddet süresi, az sonra zikredeceğimiz Hz. Ömer ile nikâhlanması esnasında Hz. Ali ile 'Âtike arasında geçen konuşma ve 'Âtike bint Zeyd'in vefat eden diğer eşleri için yazdığı şiirlerin günümüze ulaşmasına rağmen, Zeyd b. Hattab ile ilgili bir şiirine rastlamayıp da bu evliliğin gerçekleşmemiş olabileceğine dair görüşümüzü kuvvetlendirmektedir.

2. Hz. Ömer

Hz. Ömer, Abdullah b. Ebû Bekir'in vefatının ardından iddet süresi dolan 'Âtike bint Zeyd'e evlenme teklifinde bulunmak için bir aracı gönderdi. Ancak, 'Âtike, Abdullah'ın vefatından sonra evlenmeyeceğine dair verdiği söz ve hatta bunun için Abdullah tarafından kendisine bırakılan mal-mülk gerekçesi ile bu teklifi reddetti. Bu gerekçeleri yeterli bulmayan Hz. Ömer

[60] Vâkidî, *el-Megâzi*, 3/931; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 2/486; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/20; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/92; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/305; Zehebî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, nşr. Dr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (b.y.: Dâru el-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 2/34.

[61] Bir diğer rivayette Abdullah b. Ebû Bekir'in İsmail adında bir oğlu olduğu, ancak soyunun devam etmediği kaydedilir. Bk. İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelüsî, *Cemheretu ensâbi'l-Arab*, nşr. Heyet (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 137.

[62] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/20; Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureys*, 277.

[63] Bu mersiye bir sonraki başlıkta yer vereceğiz.

[64] İbn 'Abdilberr, *el-İstizkâr*, 2/468; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 4/1876; İbn Raslan, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Huseyn, *Şerhu suneni Ebî Dâvûd*, nşr. Heyet (b.y.: Dârü'l-Felâh, el-Feyyûm 1437/2016), 3/589; Suyûtî, Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Şerhu şevâhidi'l-muğni*, nşr. Muhammed Mahmûd İbnu't-Telâmîd (b.y.: y.y., 1386/1966), 72; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 7/199-201; Bedruddîn el-'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *'Umdetu'l-kâri şerhu şahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâsi'l-Arabî, ts), 2/754; Suyûtî, *Şerhu şevâhidi'l-muğni*, 72; Hakan Temir, "Hz. Ömer'in Ağabeyi Zeyd b. Hattab'ın Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (Mart 2020); 135.

“Allah'ın helal kıldığını neden kendine haram kılıyorsun?” diyerek 'Âtike'ye bu işi bir bilene danışmasını tavsiye etti. Hz. Ali'ye meselenin sorulması üzerine bahçeyi Abdullah b. Ebû Bekir'in ailesine iade ederek Hz. Ömer ile evlenmesinin uygun olacağı cevabını almıştır.^[65] Bu arada farklı bir rivayette, Hz. Ömer'in kefareti için yirmi dinar gönderdiğinden söz edilir.^[66]

İbn Sa'd'da yer alan bir rivayette bahsedildiğine göre ise 'Âtike Hz. Ömer ile evlenince, Hz. Aişe kendisine haber göndermiş, kardeşi Abdullah'ın ona verdiği hediyeleri iade etmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Hatta 'Âtike'nin Abdullah b. Ebû Bekir'in vefatından duyduğu büyük acı ile dile getirdiği “*Yemin ederim, nefsim senin için yas tutmaya devam ediyor. Tenim de senden kopamıyor, rengi soluyor*” beytine gönderme yaparak topraklarını geri istemiştir.^[67]

Abdullah'a verdiği yeminle ilgili sorunu çözen 'Âtike bint Zeyd'in bu kez evlenme teklifini kabul edebilmek için Hz. Ömer'e iki şart öne sürdüğü görülmektedir. Biri Mescid'e gitmesine engel olmaması, diğeri de kendisini dövmemesidir.^[68] Sonunda 'Âtike'nin şartlarını kabul eden Hz. Ömer 12/633 senesinde, Resûlullah'ın ashabının da aralarında bulunduğu merasimde düğün yemeği ikram ederek 'Âtike ile evlendi.^[69] Bu düğüne katılanlar arasında Hz. Ali de vardı. 'Âtike ile konuşmak için Hz. Ömer'den izin istedi. Hz. Ömer'in izin vermesi üzerine 'Âtike ile perde arkasından konuşan Hz. Ali, ona Abdullah b. Ebû Bekir'in arkasından söylediği şiirde geçen “*Yemin ederim, gözüm senin için yanmaya devam ediyor. Bedenim de senden kopamıyor, rengin soluyor*” beyitlerini hatırlattı. 'Âtike'nin ağlamaya başlaması ile Hz. Ömer, Hz. Ali'ye eşi ölen her kadının yeniden evlenebileceğini söyleyerek neden böyle yaptığını, sordu.^[70] Ali (ra) Yüce Allah'ın “*Yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.*”^[71] buyruğu gereği onu uyarmak istediğini söyledi. Hz. Ömer de onu anlayışla karşıladı.^[72]

[65] İsfehânî, *el-Eğânî*, 18/300-303; İbn. Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-hamdûniyye*, 4/254.

[66] İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî, *Ahbâru'n-nisâ* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1403/1982), 214.

[67] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 10/252-253.

[68] İleride de temas edeceğimiz üzere 'Âtike aynı şartları Zübeyr b. Avvâm ile evliliğinde de öne sürecektir: İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 7/201; İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. 'Alî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, nşr. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1429/2008), 14/20.

[69] Taberî, *et-Târîh*, 3/385; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 2/444; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 2/182; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/111; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/247; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/536.

[70] Zübeyr b. Bekkâr, Ebû 'Abdullâh ez-Zübeyr b. Bekkâr el-Kureşî, *el-Fukâhe ve'l-muzâh*, nşr. Huseyn b. Haydar el-Hâşimî (b.y.: y.y., 1439/2017), 41; Merzûkî, Ebû 'Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-Merzûkî el-İsfehânî, *Şerhu divânü'l-hamâse*, nşr. Garîd eş-Şeyh (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 773-776;

[71] Saff 61/3

[72] Veşşâ, *ez-Zarf*, 102-103; İbn. Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-hamdûniyye*, 4/254.

Hız. Ömer ile evliliği esnasında namazlarını mescitte kılan 'Âtike'nin bu durumundan kocasının rahatsız olduğu zikredilir. Ancak eşinin kendisini cemaatle namazdan men etmemesi üzerine namazlarını mescitte eda etmeye devam eden 'Âtike, kocasının vefatına sebep olan suikast girişimi esnasında mescitte bulunmaktadır.^[73]

Bu evlilik esnasında Halife Hız. Ömer'in Basra ve Kufe valiliğini yürüten Ebû Musa el-Eş'ari, halifenin eşi 'Âtike bint Zeyd'e elbiselik kumaş hediye etti. Yöneticilerinin hediye alıp vermesi konusunda hassasiyeti bilinen Hız. Ömer, bunu öğrenince celallendi ve o kumaşı alıp karısının başına çarptı. Aynı şekilde valisi Ebû Musa el-Eş'ari'yi de yanına çağırıp fırçaladı ve hediyesini iade etti.^[74] Ayrıca prensipleri gereği Hız. Ömer'in yönetim işlerine eşlerini karıştırmak istemediği de bir vâkıdır. Nitekim Bahreyn'den Hız. Ömer'e misk getirilmişti. Bunu taksim edecek birini arayan Halife, taksim işini üstlenmek istemesine rağmen 'Âtike'yi bundan men etmiştir. Zira 'Âtike miskleri taksim ederken eline bulaşan miktarın dahi adaletsiz paylaşımına sebep olacağını düşünen Hız. Ömer'in^[75] doğabilecek dedikoduların önüne geçmek istediğini de söyleyebiliriz.

Hız. Ömer ile 'Âtike'nin evliliğinden 'İyad isimli bir çocukları olmuştur.^[76] 'İyad b. Ömer hakkında tabakât, terâcim ve tarih kitaplarında yaptığımız araştırmada, annesinin kimliği dışında tatmin edici herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

3. Zübeyr b. Avvâm

İkinci evliliğini Hız. Ömer ile yapan 'Âtike'nin halifenin vefatından sonra Zübeyr b. Avvâm ile evlendiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birinde Zübeyr b. Avvâm'ın 'Âtike ile evlenmek için oldukça çaba gösterdiği görülmektedir. Hız. Ömer'in vefatından sonra Talha b. Ubeydullah'ın iddet süresi dolan 'Âtike bint Zeyd'e bir aracı vasıtasıyla evlenme teklifinde

[73] Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 3/99.

[74] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/287; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 10/362; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/376; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâlüddîn b. Manzûr er-Ruvefî'î (ö.711/1311), *Muhtasarü târîhi Dimeşk*, nşr. Rûhiyye en-Nehhâs, v.dğr. (Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1402/1984), 18/342.

[75] Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Vera'-rivâ-yetu'l-Mervezî*, nşr. Semîr b. Emîn ez-Zuheyrî (Riyâd: Dâru's-Samî'î, 1418/1997), 46; Ömer b. Şebbe, Ebû Zeyd 'Ömer b. Şebbe en-Numeyrî, *Târîhu'l-Medîne*, nşr. 'Alî Muhammed Dendel - Yâsin Sa'du'd-Dîn Beyân (b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/373.

[76] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/245; Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureys*, 349; Ömer b. Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1/345; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 10/294; Ebû Nu'aym, Ahmed b. 'Abdullâh b. Ahmed el-İsbehânî, *Ma'rifetu's-sahâbe*, nşr. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî (Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1419/1998), 1/54; İbn Hazm, *Cemheretu ensâbi'l-'Arab*, 152; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* 4/132; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/411.

bulunduğu ancak Zübeyr b. Avvâm'ın 'Âtike'nin arkadaşı olan Hannad b. Esved'in eşini araya koyarak onunla evlendiği anlatılmaktadır.^[77]

Zübeyr b. Avvâm eşlerine karşı sert mizaçlı ve kıskanç idi.^[78] Zübeyr'in mizacını bilen 'Âtike'nin namazlarını mescitte kılama ve eşinin kendisine şiddet uygulamaması hususlarında kararlı davrandığını, bu iki hususu evlilik için ön şart olarak sunduğunu görmekteyiz.^[79] Bu şartları kabul etmesine rağmen kıskanç bir adam olan Zübeyr b. Avvâm, 'Âtike'nin namazlarını mescitte kılamasından dolayı rahatsız oluyordu. Zübeyr, Mescide giden eşini engellemek istiyor, ancak Allah Resûlünün "Allah'ın kullarını mescitten alıkoyamayız" buyruğu nedeni ile bu isteğini fiiliyata dökemiyordu. Kendince bir çıkış yolu bulan Zübeyr, bir sabah namazı vakti kılık değiştirerek evden çıkar, yol üzerinde kuytu bir yere gizlenir. Sabah namazını cemaatle kılamak için mescide doğru ilerleyen eşine arkasından gizlice dokunur. Derhal evine dönen 'Âtike, insanların ahlâkının bozulmuş olduğunu düşünerek artık namaz için Mescid'e gidemeyeceğini, namazlarını evinde kılacağını söyler.^[80]

Zübeyr b. Avvâm 36/656 yılında vuku bulan Cemel savaşında Hz. Ali'ye karşı Talha b. Ubeydullah ve Hz. Aişe ile birlikte hareket ediyordu. İslam tarihine elim bir vakıa olarak geçen bu savaşın bir anında Hz. Ali ile Zübeyr arasında geçen bir konuşma sonucu Zübeyr'in Medine'ye dönmek üzere yola çıktığı nakledilir.^[81] Lakin Amr b. Cürmüz isimli şahıs tarafından takip edilerek Sibâ vadisinde şehit edilir.^[82] Vefat ettiğinde 61, 62, 64, 66 yahut 67 yaşında

[77] İbnu'l-Cevzî, *Ahbâru'n-nisâ'*, s.214.

[78] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 10/219; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 10/497; Câhız, *el-Mehâsin*, 215; Hâkim, *el-Mustedrek*, 3/514.

[79] İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 7/201; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 14/20.

[80] İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Uyûnu'l-ahbâr*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 4/112; İsfahânî, *el-Eğânî*, 18/302-303; İbn 'Abdiberr, *el-İstî'âb*, 4/1879-1880.

Aynı olayın failinin Hz. Ömer olduğuna dair anlatım da bulunmaktadır. Ancak Zübeyr b. Avvâm ile evliliğinde de mescide çıkma şartı koyduğuna dair haber ve bu olayın yaşanmasının ardından bir daha mescide çıkmadığına ilişkin ifade göz önüne alındığında, bu durumun Zübeyr b. Avvâm ile evliliği esnasında yaşanmış olması daha makul gelmektedir. Hz. Ömer'li anlatım için bk. Abdülmelik b. Habîb, *Edebu'n-nisâ'*, 243; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 9/536

[81] Hz. Ali Zübeyr b. Avvâm'a, Hz. Peygamber'in ilerleyen yıllarda çok sevdiği Ali'ye karşı haksız yere savaşaçağını, dolayısıyla kendisine zulmetmiş olacağını söylediğini hatırlattığı anlatılmaktadır. Bu hatırlama üzerine Zübeyr savaş alanından uzaklaştığı kaydedilir. Bk. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, nşr. Halil el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/64; Ya'kübî, Ebû Ya'kûb Ahmed b. İshâk, *et-Târîh*, Beyrut: Dâr Sâdr, ts., 2/182; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/48.

[82] Seyf b. Ömer, Seyf b. 'Ömer el-Esedî et-Temîmî, *el-Fitne ve vakatu'l-Cemel*, nşr. Ahmed Râtib 'Armûş, (Beyrut: Dâru'n-Nefâ'is, 1413/1993), 174; İbnu'l-Kelbî, *Cemheretu ensâbi'l-arab*, 13; Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Esemî, *er-Rîdde me'a nebzetin min futûhi'l-İrâk ve zikri'l-musennâ b. Hârîse eş-Şeybânî*, nşr. Yahyâ el-Cebbûrî (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1410/1990), 48; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/29,103-105; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 8/333.

olduğuna dair farklı rivayetler bulunmaktadır.^[83] Diğer eşlerinin vefatından sonra olduğu gibi Zübeyr b. Avvâm'ın vefatından sonra da hissettiği acıyı dizelere döken 'Âtike'nin bu şiiri günümüze kadar ulaşmıştır.

Zübeyr b. Avvâm'ın terekesinin miktarı hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Kaynaklarda yer alan bilgilerden anlaşılacağı üzere bu konu bir netliğe kavuşmamaktadır.^[84] Konumuz ile ilgili olan kısım bu mirastan 'Âtike'ye düşen paydır. Bu hususta da farklı bilgiler ile karşılaşmaktayız. Bir tarafta dört eşinden her birine düşen miktarın bir milyon ikiyüz bin olduğu,^[85] diğer tarafta ise Abdullah b. Zübeyr tarafından 'Âtike'ye gönderilen sekiz-yüzbinden bahseden haberler dikkat çekmektedir.^[86] İbn Asâkir, 'Âtike'nin Abdullah b. Zübeyr'e babasının ölümünden sonra evlenmediği, bu nedenle mirastan kendine ait olan payı istediğini bildiren bir mektup yazdığını nakleder.^[87] Abdullah ise Adiyyoğullarından olması sebebiyle 'Âtike'yi, Ese-doğullarının mallarına karıştırmak istemez. 'Âtike bunu kabul etmeyince Abdullah tarafından kendisine 80.000 dirhem gönderilerek anlaşma sağlanır.^[88]

4. Hz. Hüseyin

Kimi rivayetlerde Hz. Hüseyin de 'Âtike'nin eşleri arasında zikredilmektedir.^[89] Yâkût el-Hamevî, Kerbelâ başlığı altında Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinin ardından yakılan ağıttan bahsederken, bu ağıtı eşi 'Âtike b. Zeyd'in

[83] Ebû 'Ubeyd, Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Bağdâdî, *en-Nâsîh ve'l-mensûh fî'l-Kur'ânî'l-'azîz ve mâ fîhi mine'l-ferâ'îdi ve's-sunen*, nşr. Muhammed Sâlih el-Mudeyfir (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1418H), 87; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/110; İbn Manzûr, *Muhtasaru târîhi Dimeşk*, 9/28; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/105

[84] Zübeyr b. Avvâm'ın Cemel vakası esnasında Abdullah'a vasiyet ettiği, borcunu ödemesini istediği nakledilir. Babasının vefatının ardından borcunu ödeyebilmek için gayret sarfeden Abdullah'ın, mirası pay etmek için dört sene boyunca babasından alacaklı olup-olmadığını ilan ettirdiği, dört sene sonunda terekeyi pay ettiği görülmektedir. Zübeyr'in bıraktığı miras miktarı hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Rivayetlerde terekenin toplam miktarı da eşlerine düşen pay da farklılıklar görülmektedir. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/101; Buhârî, "Farzû'l-humus", 12 (No:3129); Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/48; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/110; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/333; İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. 'Alî, *Fethu'l-bârî şerhu sahîh el-Buhârî*, nşr. Muhibbuddîn el-Hatîb (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379/1959), 6/232; 'Aynî, *'Umdu'tu'l-kârî*, 15/49. 'Aynî, Dimyâtî'nin Zübeyr b. Avvâm'ın soyundan gelen ve ferâiz ilminde derinleşmiş olan İbn Bekkâr'ın dedesinin mirası konusundan uzak kalmasının şaşılacak bir şey olduğunu, bu konudaki farklı görüşlerin toparlanamayacağını ifade ettiğini nakleder.

[85] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/101; Buhârî, "Farzû'l-humus", 12 (No:3129); Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/48; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/110; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/333; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 6/232; 'Aynî, *'Umdu'tu'l-kârî*, 15/49.

[86] Hâkim, *el-Mustedrek*, 6/150; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 4/1880; 'Aynî, *'Umdu'tu'l-kârî*, 15/49

[87] İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 18/429. Bu ifade 'Âtike'nin Zübeyr b. Avvâm'dan sonra evlendiğine dair haberlere itiyatla yaklaşılmaya işaret eden önemli bir karinedir.

[88] Rivayetlerde zikredilen miktarın farklılığı muhtemeldir ki, terekede bulunan ev/arsa değerindeki değişimden kaynaklanmaktadır.

[89] İsfehânî, *el-Eğâni*, 18/302; Yâkût el-Hamevî, Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1995), 4/445; İbn. Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-hamdûniyye*, 4/255; Süyûtî, *Şerhu şevâhidi'l-muğnî*, 1/72.

yaktığını kaydeder.^[90] Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in yanağını topraktan kaldıran ilk kişi olarak 'Âtike bint Zeyd'in ismi geçmektedir. Ancak 'Âtike'nin H. 40-43 yılları civarında^[91] ve Muaviye'nin halifeliliğinin ilk yıllarında vefat etmiş olduğuna dair rivayetler de karşımıza çıkmaktadır.^[92] Bütün bu rivayetler dikkate alındığında Kerbelâ vakasının tarihi ile 'Âtike'nin vefat tarihi arasında yirmi yıla yakın zaman farkı, bu evliliğe dair haberlere itibatla yaklaşmamız gerektiğini düşündürmektedir.

C. 'Âtike Bint Zeyd'in Şairliği

Cahiliye döneminde de yaygın olan şiir, Arapların duygularını ifade edebilmelerinin en genel biçimidir. Hz. Peygamber devrinde Arap şiiri son derece gelişmişti.^[93] Ticaret için kurulan panayırarda, devrin en büyük şairlerinin hakemlik ettiği şiir yarışmaları düzenlenirdi.^[94] Bunların en iyileri Kâbe'ye asılırdı. Kâbe'ye asılan yedi askı (Mu'allaka-yı Seb'a) çok meşhur olup, günümüze kadar gelmiştir.^[95]

Hz. Peygamber döneminin sadece erkek şairleri değil en az onlar kadar değerli kadın şairleri ve bunların divanları da bilinmektedir. 'Âtike bint Zeyd b. Amr, işte bu devrin ünlü kadın şairlerinden biridir. O, Hz. Peygamber'in vefatı üzerine de mersiye yazarlardandır. Ayrıca vefat eden eşleri için söylediği mersiye kaynağlarımızda yer almaktadır.

İlk olarak Hz. Peygamber'in vefatının ardından söylediği ağıtı nakledelim:^[96]

*Binekleri, yabanileşti/boş kaldı
Hâlbuki onlara o güzel insan binerdi.
Bu binekler hıçkırma hıçkırma,*

[90] Isfehâni, *el-Eğâni*, 18/302; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 4/445.

[91] Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 6/402; el-Câhız, *el-Hayevân*, 7/464; Asri Çubukçu, "'Âtike bint Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/73-74.

[92] İbn Kesir, *el-Bidâye*, 11/153. İbn Kesir, 'Âtike'nin Zübeyr b. Avvâm'ın vefatından sonra bir daha hiç evlenmediğini söyler ki bizce de doğru olanı budur.

[93] Muhammed Çetkin, "Cahiliyye Dönemi Şiir ve Nesrinde Nübüvvet", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/1(19) (Nisan-2018), 291

[94] İbrahim Yılmaz, *Panayırar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 4.

[95] Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: 1979), 3/139-140.

[96] أمست مراكبه أوحشت ... وقد كان يركبها زيناها
وأمست تبيكي على سيدي ... تردد عبرتها عيناها
وأمست نسائك ما تستفيق ... من الحزن يعتادها دينها
وأمست شواجب بئيل النصال ... قد غطلت وكبا لونها
يعالجن حزنا بعيد الذهاب ... وفي الصدر مكتنخ حنينها
يضرين بالكف حز الوجوه ... على ويظه جادها شونها
هو الفاضل السيد والمصطفى ... على الحق مجتنب دينها
فكيف حياتي بعد الرسول ... وقد حان من ميتة حنينها
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/288; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 14/602.

Efendisine gözyaşı döker oldular
Eşleri hüzünden kendine gelemedi.
Hep dinlerini sende hatırlıyorlar.
Hayalet gibi, iskelete döndüler.
Boş oturdular; yüzlerinin rengi değişti.
Kalplerindeki sıkıntıyla,
Uzun sürecek üzüntüden acılar çekmekte.
Yakınları olan kadınlar, O hür yüzlere elleriyle vurmaktalar; Ona olan hüzünden dolayı ve akılları uçmuşçasına.
Faziletli olan, O seyyid ve Mustafa olan,
O dini de hak üzere toplayandır.
Ölümü gelip çattı.
Hayatım nasıl olacak Peygamber 'den sonra?

‘Âtike bint Zeyd’in Hz. Peygamber için yaktığı bu ağıt, Peygamber eşlerinin vefat sonrası tasvirini yapması açısından önemlidir. Bu tasvir içerisinde Resûlullah’ın eşlerinin onun vefatı sonrasında avuçlarıyla yüzlerine vurma ifadesinin aktarılması, Arap kültüründeki bazı cenaze ritüellerinin İslami dönemde de uygulanmaya devam ettiğine bir işaret sayılabilir.^[97]

‘Âtike Resûlullah’tan sonra vefat eden eşi Abdullah b. Ebû Bekir’in kay-bından duyduğu acıyı dizelere dökmüştür. Bu şiirde Abdullah’ın savaşlarda gösterdiği cesarettten ve gözü karalığından bahseden ‘Âtike, onun ölümünden sonra gözünden yaşın eksilmeyeceğine dair yemin etmiştir.^[98]

Allah için bakan göz! Kim onun gibi bir genç gördü?
Savaşta saldırdı, çatışmaya girdi ve sabretti.
Ona kılıçlar doğrultulduğunda, onlara karşı durdu.
Nihayet ölünceye kadar mızrak kırmızıda bırakıldı,
Yemin ederim, gözüm sana yanmaya devam ediyor.
Solgun renkteyim, bedenim de senden kopamıyor,
Asırlar boyunca Eyke kumruları söyler şarkı
Gece, sabah aydınlığına kadar kovmaz onları

[97] Abdullah Muaz Güven, *Sahâbe-i Kirâm’ın Hz. Peygamber İçin Yazdıkları Mersiyeler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 108-109.

[98] فَلِلَّهِ عَيْشًا مَنْ رَأَى مِثْلَهُ مَعَى ... أَعْفَى وَأَكْفَى فِي الْأُمُورِ وَأَصْبَرَ إِذَا شُرِعَتْ فِيهِ الْأَيْمَةُ خَاصَّهَا ... إِلَى الْمُؤْتِ حَتَّى يَبْرُكَ الرُّمُوحُ أَحْمَرًا فَالَيْتُ لَا تَنْفَكُ عَيْنِي حَزِينَةً ... عَلَيَّكَ وَلَا يَنْفَكُ جِلْدِي أَعْبَرَ وَمَا طَرَدَ اللَّيْلُ الصَّبَاخَ الْمُؤْتِرَا مَدَى الدَّعْوِ مَا عَشَّتْ حَمَامَةُ أَيْكَةِ
Kaynaklarda şiirin lafzi farklılıkları bulunmaktadır. Bk. Zubeyr b. Bekkâr, *el-Fukâhe ve'l-Muzâhi*, 41; Veşşâ, *ez-Zarf*, 102-103; Harâ’iti, *İ’tilâlu’l-kulûb*, 224; İbn. Hamdûn, *et-Tezkiretu’l-hamdûniyye*, 4/253; Merzûkî, *Şerhu dîvânü’l-hamâse*, 773

'Âtike bint Zeyd, Abdullah b. Ebû Bekir'in vefatından sonra Hz. Ömer ile evlenmiştir. Mescitte uğradığı suikast sonucu şehit edilen Hz. Ömer'in, ihtiyacı olan insanlara karşı merhametini dile getirdiği bir ağıt yakan 'Âtike bu şiirinde şöyle seslenmiştir:^[99]

Feryat ve gözyaşları ile cömertliğim bir pınardır.
Soylu ve cömert olan Halife'ye ağlamaktan usanma.
Bilinen kahramanın ölümü beni dehşete düşürdü.
Savaş gününde ve hazırlık zamanının kahramanı
Allah'ın koruduğu, belalara uğrayanlara yardımcı
Mahrum olanlara ve yenilmişlere rahmettir o.
Zararlı ve kötü kimselere ölünüz deyin.
Ecel ona ölüm kâsesinden bâde içirdi.

'Âtike şehit edilen eşi Hz. Ömer için yazdığı başka bir mersiyede de onun vefatından duyduğu acı ve bu acıdan dolayı yaşadığı uykusuzluktan bahsetmektedir:^[100]

Uykuyu engelledi, gözüme inen ağırlıklar.
Kalbimin umdukları, hayallerim ve biriktirdiklerim.
Ey gece! Senin yıldızların benim zimmetime geçti.
Geçmiş olsun dilekleri ile geceleri uykusuz geçirdim.
Senin kederin bir kez daha beni uykusuz bıraktı.
Bugün de uykusuzluk gözümün nasibi oldu
Müminlerin emirine ve onun dengi olmayanlara ağlıyorum.
Ziyaret edenlere geniş mekânlar zirveler vardır.

İsfahanî Eġanî isimli eserinde bahsettiği üzere Tuveys isimli ünlü şarkıcı, 'Âtike'nin bu şiirini bestelemiştir. Ayrıca bu eserde Tuveys, şiirlerinin yansıra 'Âtike'nin evlilikleri hakkında bilgiler de aktarmıştır.^[101]

[99] فَجَعَنِي فَيَرُورُ لَا دَرَّ دَرُهُ ... يَا أَيُّضًا نَالِ لِلْقُرَّانِ مُنِيبٍ
عَطُوفٍ عَلَيَّ الْأَدْنَى غَلِيظٌ عَلَيَّ الْعَدَى ... أَسْبَى نَفَقَةً فِي التَّائِبَاتِ نَجِيبٍ
مَتَى مَا يَحُلُّ لَا يَكْذِبُ الْقَوْلُ فَعَلُهُ ... سَرِيعٌ إِلَى الْخَيْرَاتِ غَيْرَ قَطُوبِ
Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/430 (bunun metni farklı); İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/437.

عَيْنُ جُودِي بِعَثْرَةٍ وَنَجِيبٍ ... لَا تَمَلِّي عَلَيَّ الْجَوَادِ النَّجِيبِ
فَجَعَنِي الْمَنُونُ بِالْفَارِسِ الْمُعَدِّ ... لِمَ يَوْمَ الْهِنَاجِ وَالشُّنُوبِ
قُلْ لِأَهْلِ الضَّرَاءِ وَالْبُؤْسِ مَوْتُوا ... قَدْ سَفَتَهُ الْمَنُونُ كَأَنَّ شُعُوبِ
Harâ'itî, *I'tilâlu'l-kulûb*, 224; Hâkim, *el-Mustedrek*, 5/278; İbn 'Abdilberr, *el-İsti'âb*, 4/1878;
İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/437.

[100] İbn 'Abdilberr, *el-İsti'âb*, 4/1879.

مُنِعَ الرَّقَادُ فَعَادَ عَيْنِي عَسِيدُ ... مَسَامًا تَضَمَّنَ قَلْبِي الْمَعْمُودُ
يَا لَيْلَةَ حُبْسَتْ عَلَيَّ نَجْوَمُهَا ... فَسَهَرْتُهَا وَالشَّابِثُونَ هُجُودُ
قَدْ كَانَ بُسْهَرِي جِدَارًا مَرَّةً ... فَالْيَوْمَ حَقَّ لِعَيْنِي الشُّسْهَادُ
أُبْجِي أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَدُونَهُ ... لِلزَّالِرِينَ صَفَائِحَ وَصَعِيدُ

[101] İsfehânî, *el-Eġânî*, 18/300-304.

Bilindiği üzere 'Âtike bint Zeyd, Hz. Ömer'in vefatından sonra Zübeyr b. Avvâm ile evlenmişti. Zübeyr'in Cemel savaşının taraflarından biriyken, bu vakanın Müslümanlar açısından vehametini anlayarak Medine'ye dönüşü esnasında şehit edilmesi üzerine onun cesaret sahibi bir süvari olduğunu, iddianın aksine savaş meydanından kaçan biri olmadığını dile getirdiği şiiri günümüze kadar ulaşmıştır.^[102]

İbn Cürmuz şecaat sahibi kahraman süvariye ihanet etti.

Çatışma günü meydanı bırakıp kaçmayan kahraman

Ey Amr! Eğer onu uyarsaydın, elbette onu bulurdun.

Onun dili de eli de çelişki içinde değildir.

Gerçekten bir Müslümanı öldürdün, annen seni kaybetsin!

Kasten adam öldürenin cezasını çekmek hakkın senin.

'Âtike bint Zeyd'in Hz. Hüseyin ile de evlilik yaptığına dair rivayetlerden bahsettik. Bu rivayetlerde Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edildiği esnada yanında olduğu ve onun için bir ağıt yaktığı nakledilir.^[103]

Vah Hüseyin! Hiç unutmadım Hüseyin'i

Hedef aldı onu düşman mızrakları

Hızlıca Kerbelâ'da haksız yere saldırdılar ona

Kerbelâ sığınağında bulutlar ağladı ona.

'Âtike'nin Zübeyr b. Avvâm'ın vefatından sonra Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Bekir ile evlendiğine dair rivayet de dikkat çekmektedir.^[104]

[102] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/104; Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureys*, 366; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 2/ 260; 9/433; Harâ'itü, *I'tilâlu'l-kulûb*, 224; Isfehânî, *el-Eğâni*, 18/ 299; Hâkim, *el-Mustedrek*, 6/150; İbn 'Abdiberr, *el-İstî'âb*, 4/1879.

عَدَرَ ابن جُرْمُوزٍ بِغَارِسِ نَهْمَةٍ ... يَوْمَ الْفَاءِ وَكَانَ غَيْرَ مُعَرَّدٍ
يا عمرو لو نَهَمْتَهُ لَوَجَدْتَهُ ... لَا طَائِشًا رَعِشَ الْجَنَانِ وَلَا الْيَدِ
شَلَّتْ يَمِينُكَ إِنْ قَتَلْتَ لِمُسْلِمًا ... حَلَّتْ عَلَيْكَ عُقُوبَةُ الْمُتَعَمِّدِ
نَكَلْتِكَ أُمَّكَ هَلْ ظَلَمْتَ بِمِثْلِهِ ... فِيمَنْ مَضَى فِيمَا تَرَوُحُ وَتَعْتَدِي؟
كَمْ عَمْرَةَ قَدْ خَاضَهَا لَمْ يَتِيهْ ... عَنْهَا طِرَادًا يَا ابْنَ قَعْقَعِ الْقَرْدِ

[103] Isfehânî, *el-Eğâni*, 18/302; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 4/445. Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 8/155' da bu ağıtı yakan kişi olarak Hz. Hüseyin'in eşi, Emru'l Kays'ın kızı Rubâb ismini zikrettikten sonra dipnotta şairin nesebinin Eğani ve Mucemu'l Buldan'da 'Âtike bint Zeyd olarak verildiğini bildirir.

أَقْصَدْتَهُ أَسْتَةَ الْأَعْدَاءِ ... وَحَسِينًا فَلَا نَسِيْتُ حَسِينًا
جَادَتْ الْمَرْؤُ فِي ذُرَى ... غَاذِرُوهُ بِكِرْبَلَاءَ صَرِيعًا

[104] Eşlerinin arasında Muhammed b. Ebû Bekir isminin de zikredilmesi bu iki ismin karışmış olacağını düşündürmektedir. Diğer yandan Muhammed b. Ebû Bekir ile evliliğine de itiyatla yaklaşmak gereklidir. Zira Muhammed'in 38/658'de vefat ettiği bilinmektedir. Yukarıda kaydettiğimiz Zübeyr b. Avvâm'ın mirasının paylaşılmasının oğlu Abdullah tarafından babasının borçlarının ödenebilmesi için dört sene ertelendiği bilgisi bulunmaktadır. Bu da H. 40'a tekabül etmektedir ki eğer Muhammed b. Ebû Bekir ile evlenmiş olsa 'Âtike'nin bu mirastan pay alması düşünülemez. Ayrıca Abdullah b. Zübeyr'e yazdığı mektupta babasından sonra evlenmediğinden bahsetmektedir ki 'Âtike'nin Zübeyr'den sonra evliliklerine dair haberler konusunda önemli bir delil olarak karşımıza çıkmaktadır.

Muhammed vefat edene kadar onunla evli kalan 'Âtike'nin onun ölümünden sonra ona da bir beyit yazdığı görülmektedir:^[105]

Muhammed'i öldürür ya da sakat bırakırsanız.

Bu kadınlar ya da şarap için değildi.

Sonuç

Hız Peygamber'in risâlet görevini üstlenmesinin ardından başladığı tebliğ yolculuğunda ona ilk inanan kadınlardan biri olan 'Âtike bint Zeyd'in, bu davranışının temelinde babasının etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İslam öncesi Mekke'de putperestlikten uzak duran Zeyd b. Amr'ın tevhid inancının çocuk yetiştirmede de etkili olduğu görülmektedir. Gerek oğlu Said b. Zeyd, gerekse 'Âtike bint Zeyd ilk Müslümanlar ve ilk muhacirlerdendi. 'Âtike'nin yaşamının Mekke dönemine dair tek edindiğimiz bilgi de budur. Medine dönemi hayatına dair çıkarımlarda bulunduğumuz rivayetler ise evlilikleri ile vefat eden eşlerine dair yazdığı mersiyeler üzerinden olmuştur.

Resûlullah'ın ilk halifesi Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdullah ile ilk evliliğini gerçekleştiren 'Âtike'nin, kusursuz güzelliği, iffeti ve mahareti ile meşhur olduğu anlaşılmaktadır. Hem fiziksel hem de karakter olarak sahip olduğu tüm bu güzellikler Abdullah'ın 'Âtike'ye derin bir aşk ile bağlanmasını sağlamıştır. Kayınpederi Hz. Ebû Bekir oğlunun eşine duyduğu bu büyük aşktan endişe etmiş, onun görevlerini aksatmasına sebep olmasından çekinmiştir. Bu endişesi Abdullah ve 'Âtike'nin ayrılığı ile sonuçlanmıştır. Lakin yaşadıkları bu süreç fazla uzun sürmemiş, Ebû Bekir (ra)'in izni ile tekrar evlenmişlerdir. Evlilikleri esnasında yaşadıkları ayrılık muhabbetlerini eksiltmemiştir. Öyle ki Abdullah, vefatından sonra başka biri ile evlenmemesi için karısına yemin ettirmiştir. Ancak Abdullah'a verdiği yemine rağmen, dönemin hayat ve toplumsal şartlarının onu yeniden evlenmeye yönlendirdiği söylenebilir. İkinci evliliğini Hz. Ömer ile yapmıştır. Burada dikkatimizi çeken rivayet, Hz. Ömer'in 'Âtike'nin ilk eşi Abdullah'a ettiği yeminin kefareti ödediğidir. Ömer b. Hattâb'ın vefatından sonra Allah Resûlü'nün yakın arkadaşlarından Zübeyr b. Avvâm da 'Âtike ile evlenebilmek için gayret etmiştir. Sahabenin önde gelenlerinin kendisi ile evlenmek hususunda gösterdiği bu çaba, onun toplum nezdinde sahip olduğu saygınlık ve karizmatik kişiliğine işaret etmektedir.

[105] İbn ed-Decâcî, Sa'dullâh b. Nasr b. Sa'îd el-Hanbelî, *Siftu'l-millî ve zâhu't-terh* (b.y.: y.y., ts.), 79.

فإن تقنلوا أو تمثلوا بمحتمٍ... فما كان من أجل النساء ولا الخمر

Ayrıca 'Âtike'nin Muhammed b. Ebû Bekir ile evlendiğine dair rivayetler için bk. Âbî, *Nesru'â-durri*, 69; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 7/241. Ayrıca Muhammed b. Ebû Bekir ile evliliği ve Muhammed'in ölümünden sonra 'Âtike'nin de Mısır'da vefat ettiği, türbesinin Seyyide Rukiyye'nin yanında olduğunda dair rivayet için bk. Zeynuddîn İbnü'l-Muvaffak, *Murşidu'z-zuvvâr*, 2/279.

Evlilikleri ile ilgili rivayetlerden edindiğimiz bir diğere çıkarım da ‘Âtike’nin doğru bildiği konularda direnecek bir özgüvene sahip olduğudur. Şöyle ki gerek Hz. Ömer gerekse Zübeyr b. Avvâm ile evliliğinde namazlarını mescitte kılma hususunda kararlı davranmıştır. Hz. Ömer’in kadınların mescide gitmesi konusundaki sert tavrına karşı, onunla evliliği müddetince namazlarını cemaatle mescitte kılacak kadar ibadetine düşkün bir kadın olduğu söylenebilir. Hanımlarına karşı tavizsiz tavrı ve kıskançlığı ile tanınan Zübeyr b. Avvâm’a karşı da dik duruşundan ödün vermeyen ‘Âtike, aynı kararlılığını son evliliği sırasında da göstermiştir.

Hz. Peygamber’in ve eşlerinin vefatının ardından hissettiklerini dizelere dökerek ifade eden ‘Âtike, duygusal bir kişiliğın yanı sıra duygularını ifade edecek entelektüel birikime sahip bir kadındır. Acılarını şiiirlerinde açıkça dile getiren ‘Âtike, birden fazla evlilik yapmasına rağmen her eşine karşı sadık ve sevgi doludur. Özellikle Abdullah ile aralarındaki büyük aşk, kocasının vefatından sonra gerçekleştiremeyeceği büyük yeminler etmesine sebep olmuştur. Dönemin öne çıkan şairlerinden biri olarak gösterilebilecek ‘Âtike bint Zeyd inançlı, akıllı, iffetli, maharetli, güçlü, kültürel donanıma sahip kusursuz güzellikte bir kadın portresi çizmektedir.

Kaynakça

- Âbî, Ebû Sa’d Mansûr b. el-Huseyn er-Râzî. *Nesru’d-durri fi’l-muhâdarât*. nşr. Hâlid ‘Abdulğani Mahfût. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1424/2004.
- Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî. *el-Musannef*. nşr. Heyet. 10 Cilt. Kahire: Dârü’t-Te’sîl, 1435/2015.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fedâilu’s-sahâbe*. nşr. Vasiyyullâh Muhammed ‘Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1404/1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Vera’-ri-vâyetü’l-Mervezî*. nşr. Semîr b. Emîn ez-Zuheyri. Riyâd: Dâru’s-Samî’î, 1418/1997.
- Ateş, Ali Osman. “Putlara Kurban Kesme ve Allah’tan Başkası Adına Kesilenlerden Yeme Konusunda Hz. Peygamber’in Tutumu”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (DEÜİFD) 4 (1987), 363–402.
- Bedruddîn el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *‘Umdetu’l-kârî şerhu sahâhi’l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâsi’l-‘Arabî, ts.
- Beğavî, Ebû’l-Kâsim ‘Abdullâh b. Muhammed. *Mu’cemu’s-sahâbe*. nşr. Muhammed ‘Avd el-Menkûş - İbrâhîm İsmâ’il el-Kâdî. 4 Cilt. Kuveyt: Mibretü’l-Âl ve’l-Ashâb, 1432/2011.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbü’l-eşraf*. nşr. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Zirikli. 13 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1417/1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. ‘Alî el-Husrevcirdî. *es-Sünenü’l-kübrâ*. nşr. ‘Abdullâh et-Türkî. 22 Cilt. by: Merkezu Hecer, 1432/2011.
- Buhârî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ’il. *el-Câmi’u’l-musnedü’s-sahîhü’l-muhtasar*. nşr. Muhammed Züheyr en-Nâsir. 9 Cilt. Beyrut: Dârü Tavki’n-Necât, 1422 H.

- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâ'il. *et-Târîhu'l-'evsat*. nşr. Teysîr b. Sa'd, Yahyâ b. 'Abdullâh. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005.
- Câhız, Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî. *el-Hayevân*. Beyrut: Dârü'r-l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1424/2003.
- Câhız, Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Leysî. *el-Mehâsin ve'l-'eddâd*. Beyrut: Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423/2002.
- Cevâd 'Alî. *el-Mufassal fî târîhi'l-'arab kable'l-İslâm*. 20 Cilt. b.y.: y.y. 1422/2001.
- Çetkin, Muhammed. "Cahiliye Dönemi Şiir ve Nesrinde Nübüvvet". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 10/1 (19) (Nisan-2018), 290-306.
- Çiçek, Mustafa. "Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Zübeyr b. el-Avvâm". *İstem* 4/7 (2006), 135 – 158.
- Çubukçu, Asri. "'Âtike bint Zeyd'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/73-74. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ebû Ahmed el-Hâkim, Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed el-Kerâbîsî. *el-Esâmî ve'l-kunâ*. nşr. Muhammed b. 'Alî el-Ezherî. 5 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fârûk, 1436/2015.
- Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, 'Alî b. el-Huseyn el-Kureşî. *el-Eğânî*. 25 Cilt. Beyrut: Dârü İh-yâ'î't-Turâsî'l-'Arabî, 1415 H.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. 'Abdullâh b. Ahmed el-İsfehânî. *Ma'rîfetu's-sahâbe*. nşr. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî. 7 Cilt. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1419/1998.
- Ebû Zür'a ed-Dimeşkî, 'Abdurrahmân b. 'Amr. *Târîhu Ebî Zür'a*. nşr. Ni'metullah el-Kücânî. Dimeşk: Mecma'u'l-Luğati'l-'Arabîyye, ts.
- Efendioğlu, Mehmet. "Zübeyr b. Avvâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/522-524. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Erkocaaslan, Recep. "Hanîflerden Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in Hayatı ve Şahsiyeti". *Amasya İlahiyat Dergisi* 15 (Aralık / December 2020), 421-451.
- Fâkihî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk el-Mekkî. *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadîsihi*. nşr. 'Abdumelik 'Abdullâh Dehîş. 6 Cilt. Beyrut: Dârü Hadar, 1414H.
- Fayda, Mustafa. "Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/44-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Fellas, Ebû Safî Amr b. 'Alî. *et-Târîh*. nşr. Muhammed et-Taberânî. Riyad: Merkezu'l-Melîl Faysal, 1436/2015.
- Güven, Abdullah Muaz. *Sahâbe-i Kirâm'ın Hz. Peygamber İçin Yazdıkları Mersiyeler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Güven, Osman. *Saîd b. Zeyd'in Hayatı ve İslâm Tarihindeki Yeri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullâh en-Nisâbüri. *Ma'rîfetu 'ulûmi'l-hadîs*. nşr. Zuheyr Şakîk el-Kebbî. b. y. Dârü İhya'î'l-'Ulûm, 1416/1996.
- Hâkim, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüri. *el-Mustedrek âle's-sahihayn*. nşr. Heyet. 8 Cilt. b.y.: Dârü't-Te'sîl, 1435/2014.
- Halebî, Ebû'l-Ferec 'Alî b. İbrâhîm b. Ahmed Nüreddîn b. Burhâneddîn. *İnsânu'l-'uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1427 H.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât el-'Ufurî. *et-Târîh*. nşr. Ekrem Dîyâ el-'Umerî. Dimeşk-Beyrut: Dârü'l-Kalem - Müessesetü'r-Risâle, 1397/1977.

- Halıfe b. Hayyât, Ebû 'Amr Halıfe b. Hayyât el-'Uşfurî. *Tabakâtu Halıfe b. Hayyât*. nşr. Süheyl Zekkâr. b.y.: Dârü'l-Fıkr, 1414/1993.
- Harâ'itî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer es-Sâmerrî. *İ'tilâlü'l-kulüb*. nşr. Hamdî ed-De-mirdâş. Riyad: Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1421/2000.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. 3 Cilt. İstanbul: 1979.
- İbn 'Abdiberr, Ebû 'Omer Yûsuf b. 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Abdiberr el-Kurtubî. *el-'İstî'âb fî ma'rifeti'l-'aşhâb*. nşr. 'Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1413/1992.
- İbn 'Abdiberr, Ebû 'Omer Yûsuf b. 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Abdiberr en-Nemerî. *el-İstizkâr*. nşr. Sâlim Muhammed 'Atâ - Muhammed 'Alî Mu'avvid. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen. *Târîhu Dimeşk*. nşr. 'Omer b. Ğarâme el-'Amravî. 80 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fıkr, 1415/1995.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî. *Ahbâru'n-nisâ'*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1403/1982.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî. *el-Muntazam fî târîhi'l-mulûk ve'l-'umem*. nşr. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ - Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbn Ebî Hayseme. Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme. *et-Târîhu'l-kebir*. nşr. Salâh b. Fethî. 4 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadise, 1427/2006.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî. *el-Musannef*. nşr. Sa'd b. Nâsır eş-Şetrî. 25 Cilt. Riyâd: Dâru Kunûzi İşbîliyâ, 1436/2015.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Cezerî. *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. nşr. 'Âdil Ahmed er-Rufâ'î. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, 1996.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-Târîh*. nşr. 'Umar 'Abdusselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, 1417/1997.
- İbn ed-Decâcî, Sa'dullâh b. Nasr b. Sa'îd el-Hanbelî. *Siftu'l-milh ve zîhu't-terh*. b.y. ts.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî. *el-Muhabber*. nşr. Ilse Lichtentadter. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, ts.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. 'Alî. *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*. nşr. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Türkî. 14 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1429/2008.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelusî. *Cemheretu ensâbi'l-'arab*. nşr. Heyet. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *es-Sîretu'n-nebeviyye ve âhbâru'l-hulefâ'*. nşr. 'Azîz Bey v.dğr. 2 Cilt. Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417/1996.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *Meşâhîru 'ulemâi'l-emsâr ve a'lâmu fukahâi'l-'aktâr*. nşr. Merzûk 'Alî İbrâhîm. b.y. Dârü'l-Vefâ', 1411/1991.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. 'Ahmed el-Bustî. *es-Sikât*. nşr. Şerefu'd-Dîn Ahmed. 9 Cilt. b.y. Dârü'l-Fıkr, 1395/1975.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdulmelik b. Hişâm el-Himyeyî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. nşr. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955.
- İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. *es-Sîre (Kitâbu's-siyer ve'l-meğâzî)*. nşr. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1398/1978.

- İbnü'l-Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye. *Zâdu'l-me'âd fi hedyi hayri'l-'ibâd*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1415/1994.
- İbnü'l-Kelbî, Ebû'l-Munzir Hişâm b. Muhammed. *Cemheretu ensâbi'l-'arab*. b.y., ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. 'Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *es-Sîretu'n-nebevîyye*. nşr. Mustafâ 'Abdulvahid. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1395/1976.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. nşr. Abdullâh b.Abdü'l-Muhsin et-Turkî. 21 Cilt. b.y. Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-siyâse*. 2 Cilt. nşr. Halîl el-Mansûr. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*. nşr. Servet 'Ukkâşe. b.y. el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme, 1413/1992.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Uyûnu'l-ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî. *Muhtasaru târihi Dimeşk*. nşr. Rûhiyye en-Nehhâs, Riyâd 'Abdulhamîd Murâd, Muhammed Mutî'. 29 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1402/1984.
- İbn Raslan, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Huseyn. *Şerhu suneni Ebi Dâvûd*. nşr. Heyet. 20 Cilt. el-Feyyûm: Dârü'l-Felâh, 1437/2016.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî. *et-Tabakât*. nşr. 'Alî Muhammed 'Omer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1421/2001.
- İbn Seyyidi'n-Nâs, Ebû'l-Feth Muhammed b. Muhammed el-Ya'mûrî. *Uyûnu'l-eser fi funûni'l-meğâzî ve's-şemâil ve's-siyer*. nşr. İbrâhîm Muhammed Ramadân. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1414/1993.
- Kaya, İsmail. *Hz. Ömer ve Ailesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Makrîzî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî el-Huseynî. *İmtâ'ü'l-esmâ'*. nşr. Muhammed 'Abdulhamîd en-Nemîsî. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvatta'*. nşr. Muhammed Mustafâ el-'A'zamî. 8 Cilt. Abu Dabi: Muessesetu Zâyid b. Sultân, 1425/2004.
- Merzûkî, Ebû 'Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-Merzûkî el-İsfehânî. *Şerhu divânu'l-hamâse*. nşr. Ğarîd eş-Şeyh. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. el-Hüseyn b. 'Alî. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. nşr. Abdullah İbrâhîm es-Sâvî. Kahire: Dâru's-Sâvî, ts.
- Mus'ab ez-Zubeyrî, Ebû 'Abdullâh Mus'ab b. 'Abdullâh. *Nesebû Kureyş*. nşr. Levi Provensal. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, ts.
- Muttakî el-Hindî, 'Alâ'u'd-Dîn 'Alî b. Hisâmi'd-Dîn b. Kâdî Hân. *Kenzu'l-'ummâl*. nşr. Bekrî Hayyânî. 18 Cilt. b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1401/1981.
- Nesâ'î, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Hurâsânî. *Fedâilu's-sahâbe*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984.
- Ömer b. Şebbe, Ebû Zeyd en-Numeyrî. *Târîhu'l-Medîne*. nşr. 'Alî Muhammed Dendel - Yâsin Sa'du'd-Dîn Beyân. 2 Cilt. b.y. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Ru'aynî, Ebû Mûsâ 'İsâ b. Süleyman el-Endelusî. *el-Câmî' lima fi'l-cevâmi' min esmâ'i's-sahâbe ti'l-a'lâm*. nşr. Mustafâ Bâcû. 6 Cilt. b.y. Mektebetu'l-İslâmî, 2009.

- Sav, Hüseyin. *Said b. Zeyd'in Hayatı, Kişiliği ve Siyasi Konumu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Sıbt İbnül-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtu'z-zamân fi tevârîhi'l-a'yân*. nşr. Muhammed Berekât v.dğr. 23 Cilt. b.y. Dimeşek 1434/2013.
- Suyûtî, Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Şerhu şevâhidi'l-muğni*. nşr. Muhammed Mahmûd ibnu't-Telâmîd. 2 Cilt. b.y., 1386/1966.
- Süfyân es-Sevrî, Ebû Abdullah Süfyân b. Sa'id b. Mesrûk el-Küfî. *Tefsîrû's-Sevrî*. nşr. Ebû Ca'fer Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Süheylî, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahman b. 'Abdullâh b. Ahmed. *er-Ravd'ul-unf fi şerhi's-sîretî'n-nebevîyye*. nşr. 'Umar 'Abdusselâm es-Selâmî. 7 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, 1421/2000.
- Sönmez, Mehmet Ali. "Abdullah b. Ebû Bekir es-Sıddîk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/95-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed eş-Şâmî. *el-Mu'cemu'l-kebir*. nşr. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, 1983
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk ve Silatu Târîh et-Taberî*. 11 Cilt. Beyrut: Dârü't-Turâs, 1387/1967.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *el-Muntehab min zeyli'l-müzeyyel*. Beyrut: Mu'essesetu'l-'A'lemî, ts.
- Temir, Hakan. "Hz. Ömer'in Ağabeyi Zeyd b. Hattâb'ın Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (Mart 2020), 132-142.
- Vâkidî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer b. Vâkid el-Esemî. *el-Meğâzi*. nşr. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Alemî, 1409/1989.
- Veşşâ, Ebû't-Tayyib Muhammed b. Ahmed. *ez-Zarf ve'z-zurefâ*. nşr. Kemâl Mustafâ. Mısır: Mektebetu'l-Hâncî, 1371/1953.
- Yahya b. Sellâm, Ebû Zekerıyyâ Yahya b. Sellâm el-Kayravânî. *Tefsîrû Yahyâ b. Sellâm*. nşr. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Ya'kûbî, Ebû Ya'kûb Ahmed b. İshâk. *et-Târîh*. 2 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdr, ts.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî. *Mu'cemu'l-buldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, 1995.
- Yılmaz, İbrahim. *Panayırılar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz. *Siyerü a'lâmî'n-nübelâ'*. 18 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1427/2006.
- Zehebî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz. *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. nşr. Dr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. b.y.: Dârü el-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.
- Zeynüddîn İbnu'l-Muvaffak, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn b. 'Abdurrahmân İbni'ş-Şeyh Ebî'l-Haremi Mekki b. 'Osmân eş-Şâri'î eş-Şâfi'î. *Murşidü'z-zuvvâr 'ilâ kubûri'l-'ebrâr*. 2 Cilt. Kâhire: ed-Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lubnâniyye, 1415.
- Zübeyr b. Bekkâr, Ebû 'Abdullâh el-Kureşî. *el-Fukâhe ve'l-muzâh*. nşr. Huseyn b. Haydar el-Hâşimî. b.y.: yy., 1439/2017.

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF SIRAĞ STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138
Sayı: 13 • Temmuz 2022
Issue: 13 • July 2022

Abdurrahman b. Sehl el-Ensârî

Abdurrahman b. Sahl el-Ansari

Hatice Dokgöz*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

<https://doi.org/10.56288/siyer.1108417>

Geliş Tarihi: 24 Nisan 2022/Date Received: 24 April 2022

Kabul Tarihi: 15 Haziran 2022/Date Accepted: 15 June 2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hatice Dokgöz)

* Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı PhD student, Uludağ University Faculty of Theology Department of Islamic History, 711922006@ogr.uludag.edu.tr , ORCID: 0000-0001-8936-4916

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

İslâm dininin temellerinin atılmasında önemli bir yere sahip olan sahâbenin hayatını tüm yönleriyle bilme işi tarihinin erken dönemlerinden itibaren merak edilen bir konu olmuştur. Muasır araştırmacıların ilgisini ise artık daha fazla çekmektedir. Tarih okumalarında özellikle tarihin çalkantılı olayları ve bu olaylarda aktif rol oynayan şahıslar daha fazla merak uyandırmış ve öncelikli olarak çalışılmıştır. Bu ön adımdan sonra sıra diğerlerine doğru gelmiş durumdadır. Çalışmamıza konu olan Abdurrahman b. Sehl el-Ensârî de bu sahâbeden biridir. Onun hayatını araştırmak için kaynaklara yöneldiğimizde aynı isimde birden fazla şahsın olduğunu tespit edip künye ve nispesinden hareketle şahsiyetini belirledik, böylece hayatını araştırdığımız sahâbinin hangi Abdurrahman b. Sehl olduğu netleştirilmiş oldu. Araştırmamızda Medine'ye hicretten sonra Müslüman olan Medineli Benî Hârise'den Abdurrahman b. Sehl'in nesebi, ailesi, Resûlullah ile birlikte katıldığı gazveler, ilk üç halife zamanındaki faaliyetleri incelenmiştir. Abdurrahman b. Sehl el-Ensârî Medine döneminde müşrikler ile Müslümanlar arasında vuku bulan savaşlara katılmıştır. Hz. Osman ve Hz. Ömer'in halifelîği dönemlerinde de fetih hareketlerine iştirak etmiştir. Doğum tarihi bilinmeyen sahâbinin üçüncü halife Hz. Osman döneminde vefat ettiği saptanmıştır. Makalemizde birbirinden farklı bilgiler içeren haberler aktarılmış ve rivayetlere dair değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmamız kaleme alınırken özellikle sahâbe biyografilerinin ele alındığı Tabakât kitapları ve Umumî Tarih kitapları temel alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Sahâbe, Ensâr, Abdurrahman b. Sehl el-Ensârî, Gazve

Abstract

Knowing all aspects of the life of the Companions, which has an important place in laying the foundations of the religion of Islam, has been a subject of curiosity since the early periods of history. It attracts the attention of contemporary researchers more and more. In retrospective history readings, especially the turbulent events of history and the people who played an active role in these events aroused more curiosity and were primarily studied. After this preliminary step, it is the turn of the others. The subject of our study, Abdurrahman b. Sahl al-Ansari is one of these Companions. When we turned to the sources to research his life, we determined that there was more than one person with the same name and determined his personality based on his identifier and relative, so it became clear which Abdurrahman Sehl was the companion whose life we researched. In our research, Abdurrahman b. Sahl's ancestry, his family, the wars he participated in with the Messenger of Allah, and his activities during the time of the first three caliphs were examined. Abdurrahman b. Sahl al-Ansari participated in the wars between the polytheists and the Muslims during the Medina period. He participated in the conquest movements during the caliphate of Hz. Osman and Hz. Omar. It has been determined that the Companion, whose date of birth is unknown, died during the reign of the third caliph, Hz. Osman. In our article, news containing different information from each other were conveyed and evaluations were made about the passing ons. While writing our study, Tabakat books and General History books, which deal with the biographies of the Companions, were taken as the basis.

Keywords: Islamic History, Companions, Ansar, Abdurrahman b. Sahl el-Ansari, Battle

Giriş

Şahısların hayatının odak noktaya alınıp incelendiği araştırmalar olan biyografi çalışmaları, hakkında araştırma yapılan şahsın siyasî ve sosyal konumuna göre daha da ilgi çekici bir hâl almaktadır. Dönemin yöneticileri, komutanları, ilim erbabının hayatlarını konu edinen çalışmalar insanların meraklarını mucip olmuştur. “Resûlullah döneminde mümin olarak yaşamış, Resûlullah’ın sohbetinde bulunmuş ve mümin olarak ölmüş kimse”^[1] şeklinde tarif edilen sahâbenin hayatları da insanlar tarafından merak konusu olmuş, haklarında ilk dönemlerden itibaren çok sayıda çalışma telif edilmiştir. Tabakât, ricâl vb. kitapların yazılmaya başlandığı tarihlere bakıldığında da Müslümanların biyografi araştırmalarını kaleme alınmasının ne kadar erken tarihlerde başladığı görülmektedir.

Vahyin ilk muhatapları olan ve Kur’ân’ın nüzulüne bizzat şahit olan sahâbîlerin hayatlarını öğrenmek, döneme dair bilgi edinmek Kur’ân’ı anlamak açısından da önem arz etmektedir. Bir takım sınıflandırmalara tabi tutulan sahâbenin üst tabaka olarak nitelendirilen kısmının hayatlarının muhtelif çalışmalarda sıkça incelendiğine şahit olmaktayız. Bununla birlikte muasır araştırmacılar tarafından hayatlarına dair herhangi bir çalışma yapılmamış çok sayıda sahâbî olduğu da su götürmez bir gerçektir. Çalışmamıza konu olan Abdurrahman b. Sehl el-Ensârî hakkında şimdiye kadar herhangi bir araştırma yapılmamış olması, pek çok gazveye katılmış olması ve özellikle ikinci halife Hz. Ömer dönemindeki fetih hareketlerindeki görevleri sebebiyle ilgimizi çekmiştir. İlk dönem kaynakları taranıp hakkındaki bilgiler derlendiğinde hangi tarihte doğduğu, ne zaman öldüğü ve dahi ne zaman Müslüman olduğu hakkında rivayetler mevcut olmayıp bazı bilgiler muallâkta kalsa da Resûlullah döneminde ve ilk üç halife döneminde pek çok önemli olayda isminin zikrolunduğu tespit edilmiştir.

A. Nesebi, Ailesi, Kabilesi ve Müslüman Oluşu

Kaynaklarda Abdurrahman b. Sehl el-Ensârî isminde birden fazla kişi karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri Abdurrahman b. Sehl b. Huneyf el-Ensârî’dir. İbnü’l Esîr (ö. 630/1233), Ebû Dâvûd’dan naklen bu kişinin sahâbî olduğu bilgisini aktardıktan sonra bu rivayetin sahih olmadığını nakleder ve sahâbî olanın babası Sehl b. Huneyf^[2] olduğunu ekler.^[3] İbn Hacer (ö. 852/1449),

[1] Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Nisan 2022).

[2] Detaylı bilgi için bkz. Tevhit Bakan, “Sehl b. Huneyf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Nisan 2022).

[3] Ebü’l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe* (Beyrut: Dârü’l-Küttübi’l-İlmiyye, 1997), 3/453. Ebû Abdullâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *Tecridü esmai’s-sahâbe* (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, ty.), 349.

Abdurrahman b. Sehl el-Ensârî ve Abdurrahman b. Sehl el-Hârise olarak iki ayrı başlık altında ele alır ve ikisinin farklı kişiler olabileceği ihtimali üzerinde durur lakin aktardığı rivayetlere bakıldığında ikisinin de aynı kişi olması daha muhtemeldir.^[4] Yazımıza konu olan sahâbî ise Abdurrahman b. Sehl b. Hârise el-Ensârî'dir ve sahâbî olduğu konusunda ittifak vardır.

1. Nesebi, Ailesi ve Kabilesi

Soy şeceresi Abdurrahman b. Sehl b. Zeyd b. Ka'b b. Âmir b. Adî b. Mecdea b. Hârise el-Ensârî şeklinde zikredilmektedir. Annesi Leylâ bnt. Râfi' b. Âmir b. Adî b. Mecdea b. Hârise'dir.^[5] Anne ve baba tarafından nesebi Benî Hârise kabilesine dayanmaktadır.

Beni Hârise, Medine'nin iki önemli kabilesinden (Evs ve Hazrec) biri olan Evs Kabilesinin Amr b. Mâlik kolunun alt boylarından biridir.^[6] Resûlullah Uhud Savaşı öncesi Beni Hârise'nin oturduğu mahallede karargâh kurmuştur. Medine'nin kadim yerleşim yerlerinden olan bu yer Yesrib köyünde bir mahalledir ve Uhud mevki ile Medine şehrinin merkezi arasında bulunmaktadır.^[7] Resûlullah'ın savaş öncesi burada konaklaması Hârise oğullarının hicretin erken dönemlerinde İslâm'a girmiş olduklarını düşündürmektedir.

Abdurrahman b. Sehl'in ne zaman doğduğuna dair kaynaklar incelendiğinde net bir bilgiye rastlanmaz. Uhud ve Hendek gibi hicretin erken dönemlerinde vuku bulan gazvelere katıldığı^[8] bilgisinden yola çıkıldığında bu olaylarda aktif rol alması için yaş bakımından belli bir olgunluğa erişmiş olması gerekmektedir. Dolayısıyla 622 yılında gerçekleşen Resûlullah'ın Medine'ye hicretinden önce doğduğu ve bu sıralar çocukluk devresini geçmiş olduğu söylenebilir.

Abdurrahman b. Sehl'in iki oğlu olduğu aktarılmaktadır. Fatıma bnt. Beşir b. Adî'den olan oğlu Muhammed'in nesli devam etmemiştir. Ümmü Beşir bnt.

[4] Ebû'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed b. Alf b. Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 4/162.

[5] Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' Zührî b. Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 4/286. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 3/453. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/163.

[6] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Târihü't-Taberî: Târihü'l-ümem ve'l-müluk* (Kahire: Dâru'l-Mearif, 1967), 2/531.

[7] Nüreddîn Ali b. Abdillâh b. Ahmed es-Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1984), I, 191-192. Detaylı Bilgi İçin: Tahsin Koçyiğit, *İslâm Tarihinin İlk Yıllarında İskân* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006). (Bu çalışma baştan sona İslâm tarihinin ilk yıllarında Medine'deki kabilelerin sosyal ve siyasî yönlerine dair detaylı bilgiler içermektedir.)

[8] İbn Sa'd, *Tabakâti'l-kebir*, 4/287. Ebû Ömer Cemâleddîn Yüsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Adilberr en-Nemirî, *el-İsti'âb fî ma'rifeti'l-ashâb* (Kahire: Dâru'l-A'lem, 2002), 456. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 3/453.

Beşir'den olan oğlu Abdullah ise hicri 63 yılında vuku bulan Harre Vakası'nda katledilmiştir. Kızı Ümâme'nin annesi ise ümmü veledir.^[9]

Medine'ye hicretin 7. yılında gerçekleşen Hayber'in fethinden sonra Yahudiler tarafından şehit edilen Abdullah b. Sehl onun kardeşidir. Abdurrahman b. Sehl'in kardeşi Abdullah, Uhud (3/625), Hendek (5/627) gazvelerine, Hudeybiye Antlaşmasına (6/628) ve Hayber'in fethine (7/628) katılmıştır. Resûlullah Hayber'i fethettikten sonra Fedek arazilerini bölge halkına yarıcılık usulüyle vermişti. Abdullah b. Sehl bu arazilerde dolaşmak için çıkmış ama arkadaşları kendinden haber alamayınca onu aramaya çıkmışlar ve bir su kanalında öldürülmüş olarak bulmuşlardır. Kardeşi Abdurrahman b. Sehl ve amca çocukları Resûlullah'ın yanına gelip Yahudilerin onu öldürdüklerini söyleyip kan talebinde bulunmuşlardır. Maktulün Hz. Peygamber ile görüşmeye gelen akrabaları içinde yaş olarak en küçüğü olan Abdurrahman b. Sehl söze girmiş Resûlullah'ın uyarısıyla sözü yaşça büyük olan amca çocuklarından Huveysiyya almıştır.^[10] Resûlullah olayları dinledikten sonra Cahiliye Dönemi'nde de uygulanan kaseem uygulanmış ve kardeşleri Abdullah'ı Yahudilerin öldürdüğüne dair elli kere yemin etmelerini istemiştir. Olayı gören olmadığı için aileden hiç kimse yemin edememiştir. Daha sonra Resûlullah, Yahudilere mektup yazdırarak bu ölüm olayına katılmadıklarına dair aynı şekilde yemin etmelerini istemiş ve bunun neticesinde maktulün kan bedeli ödenmiştir. Diyetin bir kısmını Yahudilerin bir kısmını da Resûlullah'ın ödediğine dair rivayetlerin yanı sıra Yahudilerin öldürmediklerine yönelik yemin ettikleri için tamamını Resûlullah'ın ödediği yönünde de haberler mevcuttur.^[11]

2. Müslüman Oluşu

Medineli Evs Kabilesine mensup Hârise oğullarından olan Abdurrahman b. Sehl'in ne zaman Müslüman olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir, bununla birlikte Resûlullah ile hicretin erken dönemlerinde vuku bulan gazvelere katıldığı bilgisinden hareketle hicretin ilk yıllarında

[9] İbn Sa'd, *Tabakâti'l-kebir*, 4/286.

[10] Sözü'nün büyüğe verilmesi meselesi eski bir Arap geleneğidir. Bunun yanında kabilede sadece söz hakkı değil pek çok konuda öncelik her zaman yaş olarak büyüğe verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Âdem Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 25. İslâmî dönemde de Resûlullah bu uygulamayı bazı düzenlemeler yaparak devam ettirmiştir. Büyüklere bir saygı göstergesi olarak söz hakkında öncelik tanınmıştır.

[11] Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Kahire: Darü'l Kütübü'l Arabî, 1990), 3/302. Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer b. Vakîd el-Eslemi Vakîdî, *el-Megâzi* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984), 2/714. İbn Sa'd, *Tabakâti'l-kebir*, 4/286. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî Buhârî, *el-Câmi'us-Sahîh*, (Kahire: Matbuatü's-Selefiyye, 1983.), "Muvâda'a ve'l-Musâlaha", 12 (No:3173). İbn Adülber, *el-İstiab*, 440.

Müslüman olduğunu söyleyebiliriz. Zira ilk fetihlere katılması ve Hayber'de cereyan eden hadisede yer alması onun erken dönemden itibaren İslâm saflarında yer aldığını göstermektedir.

B. Resûlullah Döneminde Abdurrahman b. Sehl el-Ensârî

Resûlullah 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicret ederek geniş bir coğrafyaya yayılan İslâm Devleti'nin temellerini burada atmıştır. Hicretle birlikte Müslümanların hayatında Medine Dönemi olarak isimlendirilen yeni bir dönem başlamış ve devletleşme politikasıyla birlikte İslâm düşmanlarına karşı askerî ve siyasî pek çok faaliyet gerçekleştirilmiştir.^[12] Abdurrahman b. Sehl de yaşadığı dönemde vuku bulan Bedir (2/624), Uhud ve Hendek gazvelerine Resûlullah ile beraber katılmıştır.^[13] İbn Hacer, *el-İsâbe* adlı eserinde Bedir Savaşına katıldığı konusunu ihtilafı olarak belirtir.^[14] Medine'ye hicretin akabinde Resûlullah'ın Mekkeli Muhacirler ile Medineli Ensâr arasında gerçekleştirdiği muâhât/kardeşleştirmede Abdurrahman b. Sehl veya kardeşi Abdullah'ın ismi mevcut değildir. Muâhâtın Bedir Gazvesi'nden önce gerçekleştirdiği ve gazveden sonra kardeşleştirmenin yapılmadığı^[15] bilgisinden yola çıkıldığında İbn Hacer bu tereddüdünde haklı gözükmemektedir. Resûlullah'ın katıldığı son gazve olan Tebük Seferinde ise Abdurrahman b. Sehl'in adı geçmemektedir lakin savaşa katılmayan sahâbe arasında da anılmayan sahâbinin bu gazveye de katılmış olması ihtimal dâhilindedir.

Kaynaklarda geçen bir rivayette Ebvâ ile Mekke arasında bulunan, insanların Yılanlı Arazi olarak isimlendirdikleri ve terk ettikleri bir mekânda dolaşırken Abdurrahman b. Sehl'i yılan soktuğu ve durumunun ağırlaştığı nakledilmektedir. Resûlullah'a durum haber verilmesinin akabinde Umâre b. Hazm'a (ö. 12/633) ona bazı dualar okumasını emrettiği ve sonrasında şifa bulduğu aktarılmaktadır.^[16] Bu olayın tarihine yönelik kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Asâkir (ö. 571/1176), Ebû Bekir b. Muhammed'den naklettiği rivayette yılan sokan sahâbîyi Abdullah b. Sehl olarak aktarır.^[17] Bütün rivayetlerde Abdurrahman olarak anılan ismin Abdullah olarak zikredilmesinin metinlerin tahkiki esnasında yanlış bir okumadan kaynaklandığını veya zühul eseri olduğunu düşünmekteyiz.

[12] Ahmet Önkal, "Hicret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Nisan 2022).

[13] İbn Sa'd, *Tabakâti'l-kebir*, 4/287. İbn Adülber, *el-İstiab*, 456. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 3/453.

[14] İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/163.

[15] Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *Kitâbü'l-Muhabber* (Beyrut: Beyrut : Dârü'l-Âfâkı'l-Cedide, ts.), 75.

[16] İbn Sa'd, *Tabakâti'l-kebir*, 4/287. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/162.

[17] Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkı İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk* (Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1996), 34/423.

Mekke'de müşrikler tarafından alıkonulmuş olan ve -Bedir Savaşı'nda esir alınan- Ebû Süfyân'ın (ö. 31/651) oğlu Amr b. Ebî Süfyân b. Harb'e karşılık Müslümanlara iade edilen sahâbînin Abdurrahman b. Sehl olduğu rivayet olunmaktadır. İbn Hacer, İbn Sa'd'dan (ö. 230/845) aktardığı rivayette Bedir Savaşı'nın akabinde umre yapmak için yola çıkan grup arasında bulunan sahâbînin Kureyşli müşrikler tarafından esir alındığı ve Ebû Süfyân tarafından oğluna karşılık Müslümanlarla takas edildiğini aktarmaktadır.^[18] Lakin İbn Hacer bu haberde yalnız kalmıştır. Diğer kaynakların ittifak ettiği rivayette ise Ebû Süfyân tarafından esir alınan kişinin Ensârdan Sa'd b. Nu'mân olduğu bilgisi verilmektedir.^[19] Üstelik İbn Hacer'in rivayeti isnad ettiği İbn Sa'd eliyle kaleme alınan *Tabakât* kitabında da müşrikler tarafından esir alınan kişi Sa'd b. Nu'mân olarak zikredilmektedir.^[20]

Abdurrahman b. Sehl Resûlullah'tan 3 hadis rivayetinde bulunmuştur. Muaviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680) ile aralarından geçen olay neticesinde şarap içme konusunda Resûlullah'tan bir rivayet aktarmıştır.^[21] Bir başka rivayeti peygamberlikten sonra hilâfetin geleceğini haber vermesidir.^[22] Üçüncü olarak aktardığı hadis ise gasp/haksızlık konusu ile alakalıdır.^[23]

C. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Abdurrahman b. Sehl

Resûlullah'ın vefatıyla beraber İslâm ümmeti için yeni bir dönem kapılarını aralamıştır. Hicretin ilk yıllarında Müslüman olan Abdurrahman b. Sehl'in ilk üç halife dönemindeki bazı olaylarda ismi zikrolunmaktadır.

1. Hz Ebû Bekir Dönemi

Resûlullah'ın vefatının hemen akabinde biat edilen ve Müslümanların halifesi seçilen Hz. Ebû Bekir döneminde (11/632-13/634) vuku bulan ve bu dönemin önemli olaylarından biri olan dinden dönenlere ve peygamberlik iddiasında bulunanlara karşı gerçekleştirilen Ridde Savaşlarına^[24] Abdurrahman b. Sehl'in katıldığına dair herhangi bir rivayet mevcut değildir.

[18] İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/162. Ebû'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed b. Alî b. Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2014), 2/514.

[19] Taberî, *Târihü't-Taberî*, 2/466. Ebû'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*. (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 2/69.

[20] İbn Sa'd, *Tabakâti'l-kebir*, 4/286.

[21] Ebû'l-Hüseyin Abdülbâkî b. Kânî' b. Merzuk b. Kânî', *Mu'cemü's-sahâbe* (Medine: Mektebetü'l-Gurabai'l-Eseriyye, 1997), 2/151.

[22] İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/162.

[23] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (Kahire: Dârü'l Hadîs, 1995), 2/292 (No: 1639).

[24] Mustafa Fayda, "Ridde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Haziran 2022).

Abdurrahman b. Sehl'in miras ile alakalı bir olaya müdahil olduğu ve halife Hz. Ebû Bekir'i uyardığı rivayet olunmaktadır. Miras paylaşımı için halifenin yanına iki yaşlı kadın geldi. Hz. Ebû Bekir aralarında miras taksimi yaparken anneye altıda bir oranında pay verirken babaanneye pay vermedi. Bu durumu fark eden Abdurrahman b. Sehl, halifeye yaptığı taksimin yanlış olduğu ve asıl mirastan pay sahibi olması gerekenin babanın annesi olduğunu söylediği ve bunun sonucunda halifenin mirası iki kadın arasında eşit olarak paylaştırdığı aktarılmaktadır.^[25]

Bu rivayetten hareketle Abdurrahman b. Sehl'in halife tarafından sözüne itibar edilen ilim sahibi bir sahâbî olduğu anlaşılmaktadır.

2. Hz. Ömer Dönemi

İkinci halife Hz. Ömer döneminde İslâm Devleti'nin sınırları genişlemeye hız kesmeden devam etmiştir. Bu dönemde (11/634-23/644) vuku bulan fetih hareketlerinde Abdurrahman b. Sehl'in de adı karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Ömer döneminde halifenin emriyle Utbe b. Gazvân (ö. 17/638) tarafından Güney Irak'ta askerî karargâh olarak kullanılmak için Basra şehri kurulmuştur.^[26] Utbe b. Gazvân'ın vefatından sonra halife tarafından Basra şehrine âmil olarak Abdurrahman b. Sehl'in atandığı rivayet olunmaktadır.^[27] Halife b. Hayyât'ın (ö. 240/854) tarihinde geçen bir rivayette ise Basra'nın fethi için gönderilen Utbe b. Gazvân'ın savaşmadan birkaç ay beklediği aktarılmaktadır. Rivayetin devamında halifenin bu durum karşısında Utbe'nin yerine Abdurrahman b. Sehl veya kardeşi Abdullah'ı görevlendirildiği bilgisi verilmekte ve bu kişinin Basra'ya varmadan öldüğü zikrolunmaktadır.^[28] Abdullah b. Sehl, yukarıda bahsettiğimiz gibi Hayber'in fethinden sonra Yahudiler tarafından öldürülmüştür, bundan mütevellit mezkûr rivayette bahsedilen kişi olma ihtimali mümkün gözükmemektedir. Abdurrahman b. Sehl'in ise aşağıda aktaracağımız üzere Hz. Osman dönemindeki bazı olaylarda adı anılmaktadır. Dolayısıyla Basra'nın fethine katılması mümkündür lakin bu fetih esnasında şehit olması olasılık dâhilinde gözükmemektedir.

Nu'mân b. Mukarrin (ö. 21/642) komutasındaki ordu tarafından İran'daki Tüter (Şüşter) şehri de bu dönemde fethedilen yerler arasındadır.^[29] Tüter'in

[25] İbn Adülber, *el-İstî'âb*, 456. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/454. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/163.

[26] Erdinç Ahatlı, "Utbe b. Gazvân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Nisan 2022).

[27] İbn Sa'd, *Tabakâti'l-kebir*, 4/287. Ebû'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Ömer b. Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*. (Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997), 10/403.

[28] Ebû Amr Halife b. Hayyât eş-Şeybânî, *Târih* (Riyad: Riyad: Daru Taybe, 1985), 127.

[29] Rıza Kurtuluş, "Şüşter", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Nisan 2022).

ikinci defa fethine dönemin halifesi Hz. Ömer'in Basra valisi Ebû Musa'ya (ö. 42/662) yazdığı mektupla Abdurrahman b. Sehl'in de katılması emredilmiştir.^[30]

Mezkûr rivayetlerden de anlaşıldığı üzere Abdurrahman b. Sehl, Hz. Ömer dönemi fetih hareketlerine bizzat iştirak etmiş, özellikle karargâh olarak kurulan Basra şehrinde askerî faaliyetlerde bulunmuştur.

3. Hz. Osman Dönemi

Hız. Ömer'in şehit edilmesinin sonrasında Müslümanların biatini alarak hilâfet makamına Hız. Osman üçüncü halife olarak seçilmiştir. 644 yılında başlayan bu dönem 656 yılında halife Hız. Osman'ın şehit edilmesiyle son bulmuştur.

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Şam valisi olduğu esnada savaş hazırlıkları yapıldığı ve orduda Abdurrahman b. Sehl'in de olduğu rivayet olunmaktadır. Bu hazırlıkların hangi savaş için yapıldığı ve bu olayın hangi tarihte vuku bulduğuna dair kaynaklarda bilgi mevcut olmamakla birlikte garip bir rivayetten bahsedilir. Söz konusu rivayete göre savaş alanında içi şarap dolu tulumları gören Abdurrahman b. Sehl'in onları mızrağıyla delince yaptığı hareket Muâviye b. Ebî Süfyân'a haber verilmiştir. Bu durum karşısında vali "yaşlı ve muhakemesi zayıflamış bir adam" olarak nitelendirdiği bu kişiyi itham etmeden bırakmalarını söylemiştir. Buna mukabil Abdurrahman'ın sinirlenerek "Resûlullah bize şarap içmeyi ve kaplarımıza şarap doldurmaya yasakladı, eğer Muâviye'nin Resûlullah'ın bu buyruğuna aksi hareket ettiğini görsem gereğini yapardım." dediği rivayet olunmaktadır. İbn Hacer rivayeti aktardıktan sonra sıhhat durumunun zayıf olduğunu belirtir. İbn Kânî ise olay anlatısında kopukluklar olduğunu ve eksik olduğunu ekler.^[31] Kaynaklardaki bilgilerin net ve güvenilir olmayışından dolayı olayın içeriğine dair yorum yapmak mümkün değildir.

İbn Kesîr (ö. 774/1373), Abdurrahman b. Sehl'i "Hız. Osman döneminde vefat eden ama vefat tarihi tam olarak bilinmeyen sahâbiler" başlığı altında incelemektedir.^[32] Nasıl öldüğü ve öldüğünde kaç yaşında olduğu bilinmemekle beraber Resûlullah döneminde savaşlara katılacak yaşta olması ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminin sonlarına kadar yaşamış olmasından mütevellit yaşının bir hayli ilerlemiş olduğunu düşünmekteyiz.

[30] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye.*, 10/58.

[31] İbn Kânî, *Mu'cem*, 2/151; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/454; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/162.

[32] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/403.

Sonuç

Abdurrahman b. Sehl el-Ensârî hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Doğum tarihi, Müslüman oluşu ve vefat tarihi net olarak zikredilmemekle birlikte sahâbînin pek çok olayda ismi anılmaktadır. Fiziksel özelliklerine dair de herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Benî Hârîse kabilesinden olan sahâbînin iki oğlu ve bir kızının ismi kaynaklarda zikredilmektedir. Abdurrahman b. Sehl ve kardeşi Abdullah hicretin ilk yıllarında Müslüman olmuştur.

Bedir Gazvesi'ne katıldığı konusu ihtilafı olsa da Uhud ve Hendek Gazvelerine ve Haber'in fethine katıldığı konusunda kaynaklar müttefiktir. Resûlullah'tan rivayet ettiği hadisler mevcuttur. Bilhassa kardeşinin ölümü üzerine gelişen olaylar neticesinde sözün büyüklere bırakılması gerektiği düsturu Müslümanlar için örneklik teşkil etmektedir.

İlk üç halife döneminde yaşayan sahâbî Hz. Ömer döneminde fetih hareketlerine komutan olarak olmasa bile fetih ordusunun bir neferi olarak katılmıştır. Özellikle Basra şehrinde görevli olarak bulunmuştur. Vefat tarihi ve yeri net olarak saptanamamakla birlikte Hz. Osman döneminde ilerlemiş bir yaşta vefat ettiği tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *El-Müsned*, Kahire: Dâru'l Hadîs, 1995.
- Ahatlı, Erdinç. "Utbe b. Gazvân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Nisan 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/utbe-b-gazvan>
- Apak, Âdem. *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- Bakan, Tevhit. "Sehl b. Huneyf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Nisan 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehl-b-huneyf>
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî. *Sahîhü'l-Buhârî*. Kahire : Matbuatü's-Selefiyye, 1983.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Nisan 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahabe>
- Fayda, Mustafa. "Ridde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ridde#2-ridde-olaylari>
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî. *Târih*. Riyad: Daru Taybe, 1985.
- İbn Adülber, Ebû Ömer Cemâleddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemirî. *el-İstî'âb fî ma'rîfeti'l-ashâb*. Kahire: Dâru'l-A'lem, 1. Basım, 2002.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî. *Târîhu Medîneti Dımaşk*. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1996.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb İbn Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *Kitâbü'l-Muhabber*. Beyrut: Dârü'l-Âfâkı'l-Cedîde, ty.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed b. Alî b. Hacer. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed b. Alî b. Hacer. *Tehzîbü't-tehzîb*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2014.
- İbn Hişâm, Ebü Muhammed Cemâleddîn Abdülmelik. *Es-Sîretü'n-nebeviyye*. Kahire: Darü'l Kütübü'l Arabi, 1990.
- İbn Kâni', Ebü'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni' b. Merzuk. *Mu'cemü's-sahâbe*. Medine: Mektebetü'l-Gurabai'l-Eseriyye, 1997.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997.
- İbn Sa'd, Ebü Abdullâh Muhammed b. Sa'd b Menî' Zührî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1. Basım, 2001.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddîn Alî b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kâmil fî't-târih*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddîn Alî b. Muhammed b. Abdülkerim. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Koçyiğit, Tahsin. *İslâm Tarihinin İlk Yıllarında İskân*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Kurtuluş, Rıza. “Şüşter”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Nisan 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suster>
- Önkâl, Ahmet. “Hicret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Nisan 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hicret>
- Semhûdî, Nüreddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed. *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Târihü't-Taberî: Târihü'l-ümem ve'l-müluk*. 11 Cilt. Kahire: Dârü'l-Mearif, 1967.
- Vakîdî, Ebü Abdullâh Muhammed b. Ömer b. Vakîd el-Eslemî. *el-Megazi*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1984.
- Zehebî, Ebü Abdullâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tecridü esmai's-sahâbe*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ty.

Çeviri
Translation

Tarih Öncesi Dönemden Göçebe Sanata – Suudi Arabistan’da Kabile Sanatının Tarihi ve Gelişiminin Özeti

From Prehistoric To Nomadic Art – A Synopsis of the
History and Development of Tribal Art in Saudi Arabia

Majeed Khan*

Çev: Hakan Temir**

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Çeviri Makalesi/Article Type: Translation Article

Geliş Tarihi: 6 Kasım 2021/Date Received: 6 November 2021

Kabul Tarihi: 1 Aralık 2021/Date Accepted: 1 December 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hakan Temir)

* Dr., Danışman arkeolog, Suudi Arabistan Turizm ve Antikalar Komisyonu, P.O. Box 3734, Riyad 11481, Suudi Arabistan Krallığı; E-Mail: majeedkhan1942@yahoo.com. (Consultant archaeologist, Saudi Commission for Tourism and Antiquities, P.O. Box 3734, Riyadh 11481, Kingdom of Saudi Arabia; E-Mail: majeedkhan1942@yahoo.com). American International Journal of Social Science (Vol. 8, No. 2, June 2019) da yayımlanan bu çalışmanın tercüme izni alınmıştır.

** Doç. Dr., Tokat Üniversitesi İşlâmî İlimler Fakültesi, İşlâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı/Tokat University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic History and Arts, h.temir@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-4142-6310.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Özet

Kaya sanatı, eski kültürlerin ayinlerini, ritüellerini, dinlerini, toplumsal yapılarını ve ekonomilerini tasvir eden en ilkel görsel formlardan biridir. Kayaların üzerindeki görsel kayıt, Arabistan'ın geçmiş toplumların yaşam biçimlerinin birer tezahürüdür. Onlar için kaya, yaşantılarına dair tek iletişim ve belge kaynağıdır. Bunlar sayesinde, Suudi Arabistan'da, bedevî dediğimiz eski insanların günlük yaşamlarının mükemmel ve eşsiz kaydına sahibiz. Zira mevcut Arap gelenekleri ve kültürleri, çoğunlukla birkaç bin yıl boyunca hüküm süren eski kültürlerine dayanmaktadır.

Abstract

Rock art is one of the most primitive visual form used to express the rites, rituals, religions, social and economy of early cultures. The visual record on the rocks is the manifestation of past societies of Arabia. For them rock was the only source of communication and documentation of their way of life. Here, in Saudi Arabia we have an excellent and unique record of the daily life of ancient people to whom we call Bedouins. The present Arab traditions and cultures mostly based on their ancient cultures prevailing over several millennia.

Giriş

İnsan ırkının bir milyon yıl önce Arap Yarımadası'na girmiş olduğunu söyleyebiliriz. O döneme ait taş objeler, Suudi Arabistan'ın kuzeyinde Şuveythiya,^[1] orta bölgesinde Duvadmi,^[2] güneyinde Bi'r Hima^[3] ve Vâdi Fâtima'da^[4] bulunmaktadır. İnsanlar başlangıçta mağaralarda ve kaya sığınaklarında yaşadıklarından yaşamları avcılık ve yiyecek toplayıcılığına bağlıydı. [İlkel hayatın en bariz dönemi olan] Taş Devri dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Arabistan'da da birkaç bin yıl devam etti.

Suudi Arabistan, kültürel miras açısından zengindir. Krallık'ta şimdiye kadar 4.000'den fazla arkeolojik alan ve 1.500 kaya sanatı alanı bulunmaktadır. Suudi Arabistan arkeolojisinin kronolojisi, Arap Yarımadası'ndaki insan varlığının bir milyon yıldan günümüze kadar devam ettiğini göstermektedir. Neticede Suudi Arabistan dünyanın en zengin kaya sanatı bölgeleri arasında dördüncü sırada yer almaktadır (Bednarik ve Khan 2002).

A. Sanatsal Faaliyetler

Arabistan'da, bundan 10.000 yıl öncesine kadar, insan yaşamı avcılık ve yiyecek toplamaya dayalıydı. Arabistan'ın eski insanları, dans, avcılık, dövüş ve diğer sosyal aktivitelerini kayaların üzerine (alanı kullanışlı hale getirmek için yontup) boyayarak veya oymalar yaparak tasvir etmişlerdir. Bu eski insanların ülkenin dört bir yanındaki dağlarda, tepelerde ve kayalarda bulunan sanatsal çalışmaları, günümüzde Suudi Arabistan olan topraklarda yaşayan insanların sosyal, kültürel, dinî ve ekonomik hayatını gözler önüne sermektedir.

Neolitik döneme (M.Ö. yaklaşık 12.000) atfedilebilecek hemen hemen tüm sanat yapıtlarında insan figürleri hayvanlarla, özellikle de sığırlarla ve köpeklerle ilişkilendirilir. Bu, iki hayvanın evcilleştirildiği ve günlük hayatın yanı sıra sosyal ve kültürel faaliyetlerin bir parçası olduğu anlamına gelir. Neredeyse tüm durumlarda insan yüzleri belirsiz, boyunlar uzun, kafalar ve yüzler tuhaf olsa da (Resim 1) belki de bunlar insan benzeri bedenleri ve soyut yüzleri ile metafizik dünyanın görüntülerini temsil ederler (Resim 2).

[1] Suveydira (الصويدرة), Medine'nin doğusunda, Medine'ye 70 km uzaklıkta bulunan bir Suudi şehridir (çev.).

[2] Duvadmî (الدوامي), Suudi Arabistan'ın Riyad Bölgesi'nde bulunan bir şehirdir. Şehir Riyad'ın 200 km batısında Necid tepelerinin üzerinde yer almaktadır. (Çev.).

[3] Bi'r Himâ (بنر حما), Suudi Arabistan'ın güneybatısında, Necrân şehrinin yaklaşık 200 kilometre (120 mi) kuzeyinde yer alan bir kaya sanatı alanıdır. Eski bir Paleolitik ve Neolitik alan olan bu Kompleks MÖ 7000-1000 zaman dilimini kapsar (Çev.).

[4] Vâdi Fâtima (وادي فاطمة) Mekke ile Cidde arasındaki eskiden (Batın Merr) ve (Merrü'z-zahran) olarak da bilinen vadidir (Çev.).

Resim 1

Birçok yerde görülen, belirsiz yüzler ve doğal insan görünümünün bir taklidi olan başsız figürler ve bu figürlerin resmedildiği konumlar, sanatçıların kendi ilahlarını ya da tanrılarını çizdiğini düşündürür. Sanatçılar ya tanrılarının yüzlerini net olarak ifade edemediler ya da etmek istemediler (Resim 3).

Resim 2

Resim 3

Cübbe, Hanakiya ve Şiveymis'te bulunan antropomorfik temsiller, Arap Yarımadası'nda ve kuzeyde Ürdün, Irak, Suriye, Negev ve Sina Çölü ile güneyde Yemen, Uman, Körfez Ülkeleri gibi komşu ülkeler ile Yarımada'nın doğusunda bulunmaz (Khan 1993, 2000, 2007). Suudi Arabistan Krallığı olarak bilinen bu bölümde, sanatçıların belirli bir tür imgeleme ile sınırlı olduğu benzersiz sanatsal yetenekleriyle doğal insan benzeri vücut özelliklerine sahip antropomorfik temsiller ve hafif veya alçak kabartma yöntemi ile oluşturulmuş abartılı uzun boynuzlu büyük boy sığır figürleri çizen bir kavim yaşıyordu.

Resim 4

Ülkenin kuzeyindeki Şüveymis bölgesinde (UNESCO'nun dünya mirası alanı) bulunan en eski kaya sanatı görüntüleri, Cebeli Mancûr^[5] ve Cebeli Rât^[6] adlı iki paralel tepededir. Volkanik ve çöl ortamında yer alan bu iki tepe sırası, iki farklı kültürel dönemi temsil eder. Cebeli Rât, çok iyi korunmuş kumtaşı kayalara derinden oyulmuş en eski ve en heyecan verici insan ve hayvan görüntülerini içerir (Khan 2007, 2010). Bir mil ötede Cebeli Rât'ın karşısında bulunan Cebeli Mancûr, bedevî veya sözde Semûdî yazıtları ile ilişkili yüzlerce deve petroglifi ile daha sonraki okuryazarlık dönemine ait kaya sanatını içerir (Resim 5).

Resim 5

Daha sonraki (günümüzden 4500-2500 yıl önce), çeşitli hayvan türleri, temsili olmayan ve geometrik motiflerle ilişkili insan ve hayvan figürlerinin büyük yapıtları, kaya sanatının hem rotasını hem de amacını yavaş yavaş değiştirdiğini göstermektedir. Figürler şematik hale gelmiş, çoğunlukla ana hatları çizilmiş ve ilk kez kaya sanatı yapıtlarında çubuk veya doğrusal ve basitleştirilmiş insan ya da hayvan figürleri ortaya çıkmıştır. Bu, kaya sanatında ayak ve el izlerinin (Resim 6) yanı sıra deve, dağ keçisi, geyik, aslan, köpek, kurt ve ceylan gibi çeşitli hayvan türlerinin kaya sanatı yapıtlarının ortak unsurları haline geldiği yeni bir akımın başlangıcı olmuştur. Bu dönemde çok sayıda deve figürü ortaya çıkarken, öküz figürleri tamamen ortadan kalkarak iklimde serin ve nemliden aşırı sıcak ve kuru koşullara doğru şiddetli bir değişiklik olduğunu düşündürmektedir (Resim 7).

[5] Cebeli Mancûr (جبال المنجور) ve Cebeli Rât (راط) Hâil şehrinin güneyinde, yaklaşık 320 kilometre ve Şüveymis köyünün batısında , şehir surunun yaklaşık 35 km'sinde bulunan iki konumdur ve iki yeni keşif yeri hazırlar (Çev.).

[6] Mekanın ismi yanlış yazılmış olmalıdır. Zira doğrusu Rât'tır (Çev.).

Resim 6

Resim 7

Böylece geometrik ve temsili olmayan motiflerin yanı sıra çeşitli insan ve hayvan figürleri ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistan'ın Neolitik kaya sanatı, tüm sosyal grupların, kabilelerin veya klanların, belirli hayvan türlerinin, sığırların ve köpeklerin baskın bir şekilde tasvir edildiği ortak bir kozmolojiyi paylaştığı oldukça önemli bir bilişsel sistemi yansıtmaktadır (Khan, 1993a, 2017). Hemen hemen her aktivitede, uzun boynuzlu öküz ve köpeklerin dans etmesi veya avlanması, erkek ve kadınlarla ilişkilendirilir (Resim 8).

Resim 8

İçerisinde bulunulan zamandan 10.000 ila 6.000 yıldan önce, Arabistan'ın eski insanların hayatları çoğunlukla hayvan avcılığına; çobancılığa; vahalarda, vadilerde ve taşkın ovalarında yetiştirilen mahsullerin erken yerleştirilmesine/kültürlemesine bağımlıydı. Günümüzden 5000 yıl öncesine kadar Arap toplumu çoğunlukla göçebeydi; birkaç aile grubu birlikte çadırlarda ve kulübelerde yaşıyordu. Taş yapılar, çemberler ve diğeri arkeolojik kanıtlar, vaha ve vadilerin çevresinde küçük ölçekli yerleşimlerin başladığını gösterir (Resim 9).

Resim 9

Büyük ölçekli toplulukların kurulması, kabilelerin ve batınların gelişmesi ve develerin evcilleştirilmesinin başlamasıyla birlikte, hayvan sembollerinin veya yerel olarak “Wusum” adıyla adlandırılanların temsili şekillerin kullanımını ortaya çıkardı. Arabistan’da Wusum sadece hayvan sembolleri olmayıp, kabile sembolleri olarak da kullanılır ve deve gövdeleri, çadırlar, bıçaklar, kılıçlar ve tepeler üzerinde kabilelerin toprak sınırları, belgelerdeki imzalar veya çöldeki kuyuların mülkiyeti olarak işaretlenirdi (Resim 10).

Resim 10

Küçük kasabalar ve köyler, günümüzden yaklaşık 4.000 ila 3.500 yıl önce Bronz Çağı’nda ortaya çıktı. Kuzeyde el-Ulâ, Teyma, Dumetü’l-Cendel, doğuda Tâc, güneyde el-Fav ve Uhdud ve batıda Mekke ve Cidde küçük kasaba ve şehirler olarak gelişti. Ancak [bir alternatif yaşam modeli olarak] bedevî yaşamı günümüze kadar devam etti.

İslâm’ın yükselişi Arabistan’a kısa bir süre için refah getirdi. Fakat hilafetin Irak, Suriye ve Bağdat’a taşınmasından sonra bu ilerleme tekrar durdu. Göçebe ve bedevî yaşamı yeniden geniş çapta gelişmeye başladı.

Yerel dilde “Bedevîler” olarak adlandırılan Arap göçebeler, kökleri tarih öncesi çok eskilere dayanan bir kültürü temsil ederler. Ancak vahşetin ve barbarlığın bir kalıntısı olarak kabile fikrini destekleyebilecek hiçbir şeye sahip olmadıkları da açıkça ortadadır. Günümüzde ilerleyen imkânlara rağmen yine de, Arabistan’da antik çağlardan beri güçlü sosyal ve kültürel gelenekleri sürdüren kabile sistemi hala mevcuttur.

Göçebeler veya bedevîler anavatanlarının yani şimdiki Suudi Arabistan’ın temel parçasıdır ve aslında orijinal Arap ırklarının, geleneklerinin, sosyal ve kültürel değerlerinin özünü bünyelerinde barındırırlar. Arap Yarımadası’na

son on yılda giren tüm modern gelişmelere rağmen, kabile yaşam sistemi etkilenmemekte ve günümüzde modern yaşam tarzını benimseyen bedeviler, şaşırtıcı bir şekilde özgün sosyal ve kültürel değerlerini korumaktadırlar. Gelenekleriyle gurur duyup topraklarını severler ve tatillerini hala binlerce yıldır korudukları geleneksel tarzda çölde kamp yaparak geçirirler.

Bedevilerin ataları hem yarı kurak hem de yemyeşil bölgelerde göçebe nüfusun çöl bölgelerinde yeni kurulan küçük kalıcı yerleşim yerlerinininkinden daha fazla olabileceğinden, tarih öncesine kadar izlenebilir. Bedevilerin çoğu son zamanlarda büyük kasaba ve şehirlere yerleşmiş ve modern yaşam olanaklarını benimsemiştir; ancak geleneklerine, sosyal ve kültürel varlıklarına, folklorlarına ve danslarına sıkı sıkıya bağlı oldukları için kalplerinde ve ruhlarında hâlâ “Bedevî”dirler. Kabile yasaları, gelenekleri ve kabile toprakları çölde hâlâ korunurken, büyük şehirlerde ve kasabalarda insanlar genellikle belirli kabilelere gayrı resmi olarak atfedilen kabile sektörlerinde yaşamayı tercih ederler. Kabile, batın ve aile sistemi hala asırlık kabile yaşam modeline dayanmaktadır.

Ülkenin her yerinde yüzlerce ve binlerce kaya sanatı alanı bulunmaktadır. Sanat Prehistorik ve kabile dönemine atfedilebilir. Bazı Arap dansları ve sanat içerikleri, bilinmeyen zamanlardan beri kabile sanatının sürekliliğini göstermektedir.

Resim 11

Yukarıdaki yapıtta (Resim 11) erkekler ve kadınlar, maske takarak dans ediyor veya muhtemelen insan benzeri vücutlara ve kaçağa benzer yüzlere sahip doğaüstü varlıkların bir dansı olabilir. Bu bağlamda Suudilerin, Kuzey Suudi Arabistan’da; Cübbe, Milihya, Cenin ve Tebük’teki kayalarda tasvir

edilenle neredeyse aynı görünen bir tarzda icra edilen, erkek grupları halinde icra edilen özel bir geleneksel halk dansı “Arda”ya^[7] sahip olduklarını belirtmek ilginçtir. Kaya sanatı temsillerinden anlaşıldığı kadarıyla, eşleştirme, bacaklar, kollar ve eller (her bir kişi diğer dansçının elini tutar) simetri içinde hareket ederken, dans sırasında benimsenen duruşlar günümüz kabile halk danslarıyla temelde aynıdır.

Sonuç olarak, modern bedevî veya kabilelerin kabile yakınlığına, kültürel ve sosyal değerlere ve onların danslarına yönelik tutumlarını, tarihin çok gerilerine kadar izlenebilecek kültürel geleneğin hayatta kalması olarak görmek cezbedicidir.

Kültürel faaliyetlere başka bir örnek de ülkenin kuzeybatısında yer alan ve batıdaki Cidde eyaletinde halen icra edilen “Mizmar” adlı dansa benzer bir dansı temsil eden bir kaya sanatı paneli içermektedir. Mizmarda, dansçılar ellerindeki sopa veya kılıçlarla müziğin şarkı ve ritmine göre hareket ettiği gruplar halinde dans ederler.

Tarih öncesi sembolik sanattan kabile temsili sanatına geçişte, Arabistan’ın her yerinde, bazen eski Arap bedevî yazıtlarıyla ve bazen de “Wusum” veya kabile sembolleriyle bağlantılı olarak tasvir edilen yüzlerce deve figürü görülebilir (Resim 12).

Resim 12

[7] el-‘Arda (العرضة), Arabistan’da bir tür halk dans ritüelidir. Dans, her birisinin elinde bir kılıç ya da baston bulunan birbirine omuz mesafesinde dayanan davullar ve sözlü şiir eşliğinde yapılan folklor gösterisinden ibarettir. Arda ilk başlarda orta Necid bölgesindeki kabilelerin erkekleri tarafından savaşa gitmeden önce yapılırdı. Fakat günümüzde kabilelerin erkekleri tarafından kutlamalarda, düğünlerde ve ulusal ve kültürel etkinliklerde yapılır. Halk tarafından geniş alanlarda sürdürülen dansın farklı türleri bulunmaktadır (Çev.).

Yazının icadından ve okuryazarlığın artmasından sonra bile Arap kabileleri, geçmişte kullandıklarıyla aynı amaç için “Wusum”u kullanmaya devam etmiştir. Nesilden nesile aktarılan sembolizm bilgisi, bazı işaret ve semboller tarih öncesi için binlerce yıl geriye dayanmaktadır.

Böylece eski kültürel ve sosyal geleneklerle vücut bulan modern bir topluma tanık olabiliriz. En erken modern yaşam tarzıyla eski geleneklerin bu birleşimi, modern tarihte yaşayan eşsiz bir örnektir. Sadece bedeviler değil, Suudi Kraliyet ailesi de “Vesm” kelimesini kabile sembolü olarak kullanır ve develerine işaretler (Resim 12). Majesteleri merhum Kral Abdülaziz, kabile topraklarını resmen tanıyan ve bu konuda çeşitli kabilelerle iletişimde resmî belgeler kullanan ilk Arap hükümdarıydı. Kral Abdülaziz, Vesm’i kabile ve mülk sembolü olarak kullandı ve oğulları hala bu geleneği sürdürüyor. Majesteleri Kral Abdülaziz es-Suud’un Vesm’i, devenin sağ uyluğunda tasvir edilen “oIo” dur. Bu Vesm hala kraliyet ailesi tarafından kullanılıyor. Geleneksel kabile Ardha ve Mizmar dansları, Kraliyet ailesinin üyeleri tarafından diğer insanlarla birlikte tüm özel günlerde icra edilmeye devam eder ve böylece aynı kabile toplumunun, aynı sosyal ve kültürel varlıkların bir parçası olduklarını gösterir.

Tarih öncesi dönemden itibaren bedevî sanatına veya kabile sanatına doğru stil, içerik, bağlam ve kavramsallıkta kademeli değişim; hayvan temsilleri, kabile sembolleri ve daha sonra Demir ağı’nda gelişen bedevî yazıları temelinde, açıkça tanımlanabilir. Bedevî halk dansları, damgalı deve figürleri, oymalı kabile ve kişi isimlerinin yanı sıra kaya sanatı yapıtları, kaya sanatının tarihöncesinden erken İslâm dönemine kadar Arabistan’ın sosyal, kültürel ve dini varlıklarının tanımlanmasında önemli bir rol oynadığını kanıtlamaktadır.

Eski Arabistan’da tanrıların ve tanrıçaların heykellerini kayalara oymak ve kazımak gibi bir gelenek vardı. Bu nedenle, çöllerde oluşturulan duvarsız açık hava tapınakları ki birçoğu hala hayattadır, iyi birer örnektir. Kayalara ve tepelere yontulmuş çeşitli tanrı veya tanrıçalar, çeşitli insan inançlarını, düşüncelerini, fikirlerini ve inandıkları metafizik dünyayı temsil eder (Resim 13).

Resim 13

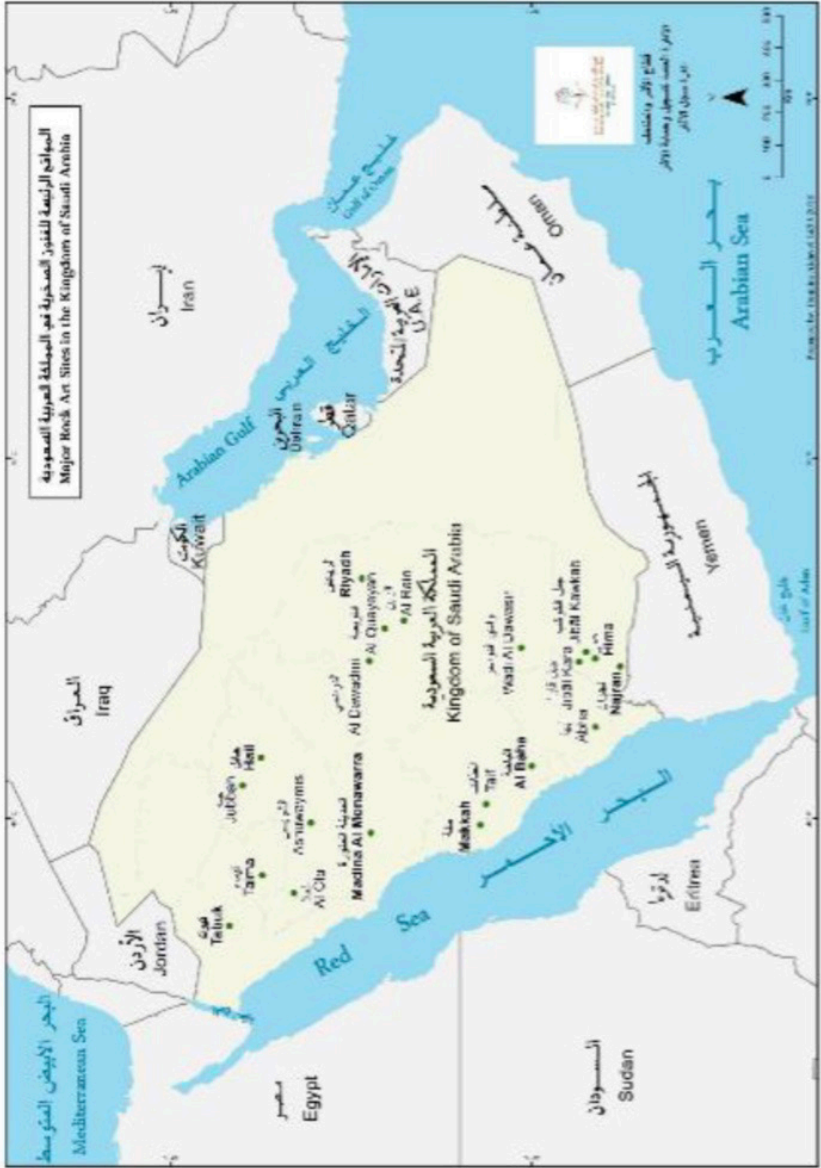

İslâm öncesi Arabistan'da putlara tapılırdı. Bedevîler (çöl göçebeleri) için çölde, değişen kumlara gömülebilecek tapınaklar inşa etmek mümkün değildi. Bununla birlikte, açık hava tapınakları yarattılar ve ilahlarının ve tanrıların görüntülerini daha yüksek yerlerde kayaların üzerinde tasvir ettiler. Bu tür açık hava ibadet yerleri sayesinde hem kum fırtınalarından hem de değişen kum tepelerinden kurtulabilmişlerdir. Bunlar hala Arabistan çöllerinde çeşitli yerlerde korunmaktadır (Resim 14).

Resim 14

Arabistan'ın diğer bölgelerindeki müteakip gelişmelerle karşılaştırıldığında, Şüveymis ve Cübbe'deki sanatın süreksizliği daha da çarpıcı hale geliyor, çünkü ikonografik bir sekans, Neolitik'ten İslâm öncesi ve İslâmî çağda belirgin bir kesinti olmaksızın izlenebiliyor. Antik ticaret ve hac yolları boyunca kayalara ve tepelere yüzlerce erken İslâmî yazıt oyulmuştur.

Harita: Arabistan'daki Kaya Sanat Alanları'nı gösterir harita.

Kaynakça

- Bednarik, R.G. and Khan, M. (2002). The Saudi Arabian rock art mission of November 2001., *Atlatl*, vol.17: 75-99. 2005.
- Scientific Study of Saudi Arabian Rock Art. *Rock Art Research* vol.22 no.1 49-81.
- Khan Majeed. (1985) Rock Art and Epigraphic Survey of northwestern Saudi Arabia, *Atlatl*, vol.9.
- Khan, M., Kabawi, A, Al-Zhrani, A (1986) "Preliminary Report on the Second Phase of Rock Art and Epigraphic Survey of Northern Saudi Arabia". *Atlatl*, 10.
- Khan, M 1988a. Rock Art and Epigraphic Survey of Northern Saudi Arabia, *Atlatl* vol.11.
- 1988b. Schematization and Form in the Rock Art of Northern Saudi Arabia, *Atlatl* vol.11,
1990. Art and Religion: Sacred Images of Prehistoric Metaphysical World, *Atlatl* vol.12,
- 1991a. Female Profile Figures from Wadi Damm, NW Saudi Arabia, *Atlatl* vol.,13.
- 1991b. Recent Rock Art and Epigraphic Investigations in Saudi Arabia, *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, University of London..
- 1993a. Origin of Urbanism in Saudi Arabia - *Seminar on Urbanism* , Kenya.
- 1993b .Origin and Evolution of Ancient Arabian Inscriptions. *Bilingual (Eng./Arabic) published by the Ministry of Education*, Kingdom of Saudi Arabia.
- (1993 c) Prehistoric Rock Art of Northern Saudi Arabia.
- Ph. D Thesis , University of Southampton, U.K., *published by the Ministry of Education*,
- (1996) Rock Art Research in the Arabian Peninsula, Levant and Anatolia. *News of the World* 1, pp. 95-103 . *Edited by Paul Bahn and Angelo Fassati*. Oxbow Publications 72.
1998. A Critical Review of Rock Art Studies in Saudi Arabia, *East and West* vol.48,no.3. Italy.
1999. Human Figures in the Rock Art of Saudi Arabia. *Publications of the International Rock Art Congress, Ripen, Wisconsin USA*.
- Khan, Majeed. (2000) Al-Bid – History and Archaeology, Published by the Ministry of Education, Riyadh, Saudi Arabia. *Department of Antiquities and Museums, Riyadh, Saudi Arabia*, (bi-lingual English/Arabic).
- 2000a. Wusum - the tribal symbols of Saudi Arabia. *Bilingual (Eng./Arabic) published by the Ministry of Education*, Kingdom of Saudi Arabia on the occasion of "Riyadh, the Capital of Arabian Culture 2000".
- 2000b. Bir Himma – the Center of Prehistoric art and culture. *Admatu* Issue no.6,July.
2005. Jubbah – the most prominent rock art site of Saudi Arabia. *Indo-Koko-Kenkyu*, no.26:2004-2005, Japan, page.63-72.
- 2007 Sacred Images of Metaphysical World- Perspective of Prehistoric Religion in Arabia. XXII Valcamonica Symposium 2007. *Rock Art in the frame of the Cultural Heritage of Humankind papers*.
- 2007 *Rock Art of Saudi Across Twelve Thousand Years*, Published by the Ministry of Education, Riyadh, Saudi Arabia.
- 2008 *Rock Art Studies (How to study rock art) Bilingual Eng. Arabic*.. Published by the Ministry of Education, Riyadh, Saudi Arabia.
2010. Jubbah – The Land of Golden Sand and the Lost Civilization of Arabia. Published by the Saudi Commission for Tourism and Antiquities.

2012. The Arabian Horse - Origin, Development and History, *Layan Cultural Foundation*, Riyadh Saudi Arabia.
- 2017 Camel in the Ancient Art, History and Culture of Saudi Arabia, *King Abdul Aziz Library*, Lyan cultural; Foundation, Riyadh.
2018. An Introduction to Rock Art of Saudi Arabia .*Published by Saudi Commission for Tourism and National Heritage*, Riyadh.

Kitap Tanıtımı

Book Reviews

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF SIRAH STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138

Sayı: 13 • Temmuz 2022

Issue: 13 • July 2022

“Fransız Oryantalizmde Hz. Muhammed İmajı” Kitabının Tanıtımı *

A Review on “Fransız Oryantalizmde Hz. Muhammed İmajı”

Ahmet Erdem Işık**

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 08 Mayıs 2022/Date Received: 08 May 2022

Kabul Tarihi: 11 Haziran 2022/Date Accepted: 11 June 2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ahmet Erdem Işık)

* Dr. İsmail METİN, *Fransız Oryantalizmde Hz. Muhammed İmajı*, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022 (288 sayfa).

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları/Master Student, Eskişehir Osmangazi University Institute of Social Sciences, History and Arts of Islam, aerdem.isik@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0548-0069.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Az. Muhammed (sas); Allah'ın göndermiş olduğu peygamberlerin sonuncusu, dinin tamamlayıcısı ve insanlığa doğru yolu gösterme amacıyla gelen bir örnek şahsiyettir. Yaşadıklarını, fikrî ve dinî hayatını inceleyen birçok biyografik İslâm tarihi eserinin yanı sıra dünyada bu kadar fazla müntesibi ve inananı bulunan bir dinin son peygamberinin hayatını, gayrimüslimler de incelemiş, hakkında birtakım biyografiler telif etmişlerdir. İslâm dinine ve Hz. Muhammed'e (sas) en büyük ilgiyi de çoğunlukla oryantalistler göstermişlerdir.^[1]

Oryantalizm, bir tefekkür şekli ve ihtisas alanı olması itibariyle başlarda Avrupa ve Asya arasında değişken tarihî ve kültürel alakaı, devamında 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Batı tarafından muhtelif çeşitli Doğu örf, adet ve geleneklerinin akademik disiplin çerçevesinde incelenmesini, sonraları ise dünyanın "Doğu"suna ait ideolojik yaklaşım tarzlarını, birtakım imge ve resimleri içerir.^[2] Oryantalist kelimesine tarihin farklı zamanlarında farklı manalar yüklenmiştir. 1683'te oryantalist denildiğinde Yunan veya Doğu kilisesinin bir üyesi kastedilmekteydi. Anthony Wood, 1691'de Samuel Clark'ı "Doğu dillerinden bazılarını bilen kişi" manasında *orientalian* olarak tavsif etmekteydi.^[3] "Doğu araştırmalarında uzman şahıs" anlamında oryantalist kelimesi İngilizcede ilk olarak Edward Pococke hakkında 1779 yılında kaleme alınmış bir makalede, Fransızcada da 1799'da *Magasine encyclopédique*'te görülür.^[4] *Journal Asiatique*'te Louis Langlés için 1824 yılında yayımlanan vefat ilanında oryantalist kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.^[5] Oryantalizm "Doğu'yu inceleme ve araştırma" manasıyla 1838 yılında *Dictionnaire de l'Académie française*'e girmiştir. Oryantalizm Türkçede başlarda şarkiyat, daha sonraları Doğu bilimi; Arapçada ise istiştirâk kelimeleriyle karşılık bulmuş, oryantalist için müsteşrik sıfatı kullanılmıştır.

- [1] Hilal Görgün, "Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/474.
- [2] Yücel Bulut, "Oryantalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33/428.
- [3] Arthur John Arberry, "British Orientalists", *Journal of the Royal Asiatic Society* (Londra: Cambridge University Press, 2011), 75/47.
- [4] Gerhard Endress, *Islam: An Historical Introduction*, trans. Carole Hillenbrand (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002), 9, 11.
- [5] Lisa Lowe, *Critical Terrains: French and British Orientalisms* (New York: Cornell University Press, 1994), 3.

Oryantalizm genel itibariyle bir düşünce sistemi olarak tesisi 9 ve 10. yüzyıllara dayanan, başlarda misyonerliğe hizmet eden, devamında ise Haçlı Seferleri, Rönesans ve Reform hareketleriyle gelişen ve 1789 Fransız İhtilali'nden sonra modern dönemini yaşayan tarihî bir olgudur.^[6] Fransa tarihinde, bilhassa 19. yüzyıl itibarıyla Hz. Muhammed'in (sas) hayatını ve kişiliğini konu edinen roman, tiyatro, öykü, şiir ve benzer edebî eserler ortaya konulduğu görülmektedir. Buna ilaveten Doğu'ya yapılan yolculuklar, çeviri faaliyetleri ve ticari ilişkiler sonucunda Doğu kültürü değerleri de ön plana çıkmaya başlamıştır. Bunun tabii bir neticesi olarak, İslâm'a ait değerler ve Hz. Muhammed'in (sas) hayatı araştırmalara ve incelemelere konu olmuş ancak birtakım karalama ve ön yargıların gölgesinde, olumsuz bir peygamber imajı zuhur etmiştir. Bu bağlamda, İngiliz oryantalist William Montgomery Watt, dünya tarihinde büyük şahsiyetler arasında hiç kimsenin Hz. Muhammed (sas) kadar kötülenmediğini belirtir.^[7]

Oryantalizmin teşekkül ettiği, diğer bir ifadeyle teşekkül etmesine büyük oranda katkısı bulunması hasebiyle Fransa'da ve Fransız oryantalistlerin telif etmiş olduğu eserlerdeki Hz. Muhammed (sas) imajı ve bunun bir sonucu olarak peygamber imajının tarihî boyutunu gözler önüne sermek, günümüzde var olan ön yargı ve ithamların menşesini tespit etmenin önemi yadsınamaz. Ülkemizde mevzubahis hedefler doğrultusunda çalışmalar yapanlardan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yapan Prof. Dr. Seyfettin Erşahin ile Prof. Dr. Mehmet Özdemir ve vefat ettiği 2017 yılına kadar aynı üniversitede ve aynı fakültede görev yapmış olan Prof. Dr. İbrahim Sarıçam'ın 2011 yılında Nobel Yayın tarafından basılmış *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru* adlı kitapları örnek verilebilir.^[8] Bununla beraber, Prof. Dr. Seyfettin Erşahin danışmanlığında İsmail Metin tarafından 2015 yılında Ankara Üniversitesinde İslâm Tarihi alanında hazırlanan "Fransız Oryantalistlerin Siyer Literatüründe Hz. Muhammed İmajı: Maurice Gaudefroy-Demombynes, Régis Blachère ve Maxime Rodinson Örneği" isimli doktora tezinin yeniden gözden geçirilmiş, düzenlenmiş ve geliştirilmiş hâli olan bu kitapta,^[9] 20. yüzyıl Fransız oryantalizminin başlıca isimlerinden Maurice Gaudefroy-Demombynes (1862-1957), Régis Blachère (1900-1973) ve Maxime Rodinson'un (1915-2004) Hz. Muhammed (sas) ile ilgili

[6] İsmail Metin, *Fransız Oryantalizmde Hz. Muhammed İmajı* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022), 7.

[7] W. M. Watt, *Muhammad at Medina* (Oxford: Clarendon Press, 1973), 324.

[8] Seyfettin Erşahin v.dğr., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2011), 512.

[9] Metin, *Fransız Oryantalizmde Hz. Muhammed İmajı*, 8.

görüş ve düşünceleri; sırasıyla *Mahomet*, *Le Problème de Mahomet* ve *Mahomet*^[10] adlı eserlerinde ortaya koydukları tahliller mukayeseli olarak ele alınmakta, olaylara yaklaşım tarzları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bunların yanı sıra Fransızca yazılmış olan Hz. Muhammed (sas) biyografilerinden olan Émile Dermenghem'in (1892-1971) 1929 yılında kaleme aldığı *La Vie de Mahomet* ve Anne-Marie Delcambre (1943-...) tarafından telif edilmiş *Mahomet, La Parole d'Allah* gibi eserlerden de kısaca bahsedilmiştir. Metin, bilhassa bu üç Fransız oryantalisti çalışma konusu etmesinin sebebi olarak da öncelikle Fransa'nın Batı dünyasının önemli bir kültür ve entelektüel merkezi olmasını, burada ortaya konulan yaklaşımların Batı'nın diğer yerlerinde de bir şekilde etkili olduğunu belirtmiş; böyle bir merkezde Hz. Muhammed (sas) üzerine eserler telif eden ve bu eylemlerini -nispeten- etik ve akademik temeller üzerine inşa etme çabasını göstermiş bu müellifleri özellikle tercih ettiğini belirtmiştir. Çalışmanın metodu olarak da mevzubahis oryantalistlerin, Hz. Muhammed'in (sas) hayatını konu alan biyografik eserlerini tasvirî bir yöntemle ele almak olduğunu belirtmiş; çalışmaya temel teşkil eden bu kitaplar konuları itibariyle karşılaştırılarak, her üç eserde bulunan müşterek konular ortaya konulmuştur. Bunlar ele alınırken, doğumunun öncesinden vefatına kadar Hz. Peygamber'in (sas) hayatının bütününi içeren konular önce Gaudefroy-Demombynes, sonra Blachère ve sonunda da Rodinson'un görüşleri verilerek aktarılmıştır. Konu sonlarında ise bu oryantalistlerin benzer ve farklı yaklaşımlarına kısaca dikkat çekilmiştir.

Yazarın çalışmasının bir kısmını Fransa'da hazırladığı bu eser, oldukça geniş bir mukaddime kısmından ve beş bölümden oluşmaktadır. Mukaddime kısmında çalışmanın önemi, metodu ve kaynakları üzerine bilgi verilmektedir. Ayrıca burada bahsi geçen oryantalistlerin telif etmiş oldukları biyografik eserler incelenmekte; tarihî süreç içerisinde Hz. Muhammed (sas) imajı, Fransız oryantalizmi ve başlıca kurumları gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Birinci bölümde (77 ve 99. sayfalar arası) oryantalistlerin siyer kaynaklarına yaklaşımları; Kur'ân-ı Kerim'e, Hz. Peygamber'in hadislerine, hayatına ve meğazi kaynaklarına yaklaşımlar incelenmiştir. Avrupa'da İslâm ile ilgili araştırmalar yapanların bir kısmı bilimsel metodoloji ve etik kurallara bağlı kalarak konuları ele alırken önemli bir kısmının da dinî, siyasi veya fikrî ön yargı ile hareket etmelerinden bahsedilmiştir. Avrupalı oryantalistlerin kaynak, metodoloji ve içerik yönlerinden İslâm düşüncesine, sanatına ve kültürüne önemli perspektifler getirdikleri gibi, azımsanmayacak bir

[10] Türkçe çevirisi için bk. Maxime Rodinson, *Muhammed: Yeni Bir Dünyanın ve Peygamberin Doğuşu*, trc. Atilla Tokath (İstanbul: Doruk Yayınları, 2013), 376.

kısımının da İslâm medeniyetine tarafgir bir açıdan yaklaşmaktan kendilerini alamadıklarına da değinilmiştir.^[11]

İkinci bölümde (101 ve 127. sayfalar arası) Hz. Muhammed'in (sas) risâlet öncesi hayatına karşı olan yaklaşımlar öncelikle yetişmiş olduğu çevre bağlamında coğrafi, dinî, sosyokültürel, ekonomik, idari ve siyasi durum çerçevesinde incelenmiş; devamında ise doğumu, çocukluğu ve gençlik döneminde yaşadığı ve gerçekleştiği bilinen olaylara karşı yaklaşımlar incelenmiştir.

Üçüncü bölümde (129 ve 173. sayfalar arası) Hz. Muhammed'in (sas) risâletine ve hayatının Mekke döneminde meydana gelen olaylara, İslam ve davet ekseninde bir inceleme sunulmuştur. Vahiy kavramı ve bu kavrama yüklenen anlamlar etraflıca ele alınmış, oryantalistlerin vahye yaklaşımları ile vahyi yorumlama biçimlerine değinilmiştir. Vahyin mahiyeti, Kur'ân'ın oryantalistlerin gözündeki sahihliği gibi konular da yine bu bölümde işlenmiştir.

Dördüncü bölümde (175 ve 222. sayfalar arası) ise Hz. Muhammed'in (sas) risâletiyle beraber hayatının Medine dönemindeki olaylara değinilmiş ve bu olaylara yaklaşımlar ele alınmıştır. Yine bu bölümde meşic inşa faaliyetleri, Medine'deki Muâhât (kardeşlik) uygulaması, Medine Sözleşmesi, kıblenin değişmesi, diğer dinlere mensup olan topluluklarla Müslümanların ilişkileri gibi gelişmeler ve İslam toplumunun inşasına etkilerine; bununla beraber gazve ve seriyyeler, Hudeybiye Antlaşması, Mekke'nin Fethi, Veda Haccı ve Hz. Peygamber'in vefatı gibi olaylar çerçevesinde yaklaşımlar tahlil edilmiştir.

Beşinci bölümde (223 ve 251. sayfalar arası) mevzubahis ise Hz. Muhammed'in (sas) kişiliğine, fiziksel özelliklerine, örnek şahsiyet oluşuna, ahlaki ve ruhsal özellikleri ile Hz. Hatice, Hz. Aişe, Hz. Zeyneb bint Cahş ve Hz. Cüveyriye başta olmak üzere Hz. Peygamber'in evliliklerine odaklanılmış, bu konulara sırasıyla Gaudefroy-Demombynes, Blachère ve Rodinson'un yaklaşımları ele alınmıştır. Çalışmanın ana kaynakçası yanında, kitabın sonunda bu konularda araştırma yapmak isteyenlere bir kolaylık olması amacıyla hazırlanmış oldukça zengin ek bir kaynakça da verilmiştir.

Netice itibarıyla İslâm'ın doğuşundan şimdiye kadar, Hz. Muhammed'in (sas) hayatını kaleme alan bütün yazarlar kendi asırlarının zihni altyapısını ve içtimai çevrelerinin birtakım tesirlerini eserlerine yansıtmışlardır. Fransız oryantalistlerin kahir ekseriyetinin, tarihî birikimin bir neticesi olarak Hz. Muhammed'e (sas), ön yargıyla yaklaşımlarının yanı sıra, sayıları az olsa da Gaudefroy-Demombynes, Blachère ve Rodinson gibi kısmi bilimsel metotlar vasıtasıyla konuya yaklaşan kişilerin de olduğunu söyleyebiliriz.

[11] İbrahim Sarıçam – Seyfettin Erşahin, "Batı Oryantalizminin Hz. Peygamber'e Bakışı", *EskiYeni* 5 (Mayıs 2007), 6.

Mevzubahis Fransız oryantalistler, Hz. Muhammed'i (sas) okurken kendi tarihî, kültürel ve zihnî arka planlarının tesiri altında olmalarına ilaveten, İslâm'dan önceki Arabistan tasviri gibi bazı mevzularda olgusal bir yaklaşım ortaya koydukları görülmektedir.

Çalışmada ortaya koyulan veriler ışığında bütün bu eserlerin ortak özelliğini şöylece özetlemek mümkündür: Oryantalistlerin önemli bir kısmının İslâm'a, Kur'ân-ı Kerim'e, Hz. Peygamber'in hadislerine ve bittabi Hz. Muhammed'in (sas) şahsiyetine karşı ön yargılı tavır takındığını görmekteyiz. Bu ön yargı neticesinde kaleme alınan telifler, daha sonraki çalışmaları da etkilemiştir. Bunun bir neticesi olarak, Maxime Rodinson, Hz. Muhammed'i (sas), indirgemeci bir perspektifle, şahsi fikrî ve tarihî altyapısının tesiri ile "Devrimci Peygamber" şeklinde değerlendirmiştir. Oryantalistlerin başta Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber'in hadisleri, vahiy ve nübüvvet gibi temel mefhumları ele alışları; nesnel ve bilimsel kriterlere riayet etmeksizin ortaya koydukları Hz. Muhammed (sas) tahlilleri daima eksik kalacaktır. Bu çalışma, mevzubahis Fransız oryantalistlerin belli temel konulardaki fikir ve iddiaları incelenerek bir karşılaştırma yapma amacı gütmektedir. Bu bağlamda, "Fransız Oryantalizminde Hz. Muhammed İmajı" kitabı bizlere kapsamlı incelemeler, değerlendirmeler ve karşılaştırmalar sunmaktadır. Bilhassa İslâmofobi ve Zenofobi gibi^[12] akımların kendisine zemin bulmaya başladığı Batı'da İslâm'ın doğru bir yöntemle anlaşılabilmesi için gerekli olan perspektifin nasıl olması gerektiğini de yine bu kitapta bulabilmekteyiz. Ülkemizde Fransız oryantalisti üzerine yazılmış eserlerin niceliği göz önüne alındığında mevzubahis kitabın, metot ve konu bakımıyla bir boşluğu doldurduğu ifade edilebilmektedir. Bu yönüyle iş bu kitabın, mevzubahis alanlarda çalışacak kimselere geniş bir perspektif sunduğunu belirtmeliyiz.

Kaynakça

- Arberry, Arthur John. "British Orientalists". *Journal of the Royal Asiatic Society*. Londra: Cambridge University Press, 2011.
- Bulut, Yücel. "Oryantalizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/428-437. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Endress, Gerhard. *Islam: An Historical Introduction*. trans. Carole Hillenbrand. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002.

[12] Yazarın bu konuda yapmış olduğu ilgili çalışmaları için ayrıca bk. İsmail Metin, "Tiyatro, Karikatür ve Film Provokasyonları Bağlamında Fransız Basınında İslam ve Hz. Muhammed İmajı". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (2013), 91-104; İsmail Metin, "İslamofobi ve Zenofobi Bağlamında Fransa'da Karikatür Krizleri", *Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresi*, 12-14 Ekim 2016, (Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, 2016), 1287-1295.

- Erşahin, Seyfettin –Sarıçam, İbrahim – Özdemir, Mehmet. *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2011.
- Görgün, Hilal. "Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/474-476. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Lowe, Lisa. *Critical Terrains: French and British Orientalisms*. New York: Cornell University Press, 1994.
- Metin, İsmail. "İslamofobi ve Zenofobi Bağlamında Fransa'da Karikatür Krizleri". *Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresi*. 12-14 Ekim 2016. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, 2016, 1287-1295.
- Metin, İsmail. "Tiyatro, Karikatür ve Film Provokasyonları Bağlamında Fransız Basınında İslam ve Hz. Muhammed İmajı". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (2013), 91-104.
- Metin, İsmail. *Fransız Oryantalizmde Hz. Muhammed İmajı*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022.
- Rodinson, Maxime. *Muhammed: Yeni Bir Dünyanın ve Peygamberin Doğuşu*. Trc. Atilla Tokatlı. İstanbul: Doruk Yayınları, 2013.
- Sarıçam, İbrahim. Erşahin, Seyfettin. "Batı Oryantalizminin Hz. Peygamber'e Bakışı". *EskiYeni* 5 (Mayıs 2007), 5-21.
- Watt, William Montgomery. *Mohammad at Madina*. Oxford: Clarendon Press, 1973.

“Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği EleŐtiriler” Adlı Eser Üzerine *

A Review on “Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği EleŐtiriler”

AyŐenur Şimşek Ergül**

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

GeliŐ Tarihi: 27 Ekim 2021/Date Received: 27 October 2022

Kabul Tarihi: 10 Mayıs 2022/Date Accepted: 10 May 2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (AyŐenur Şimşek Ergül)

* Erul, Bünyamin. *Hız. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği EleŐtiriler*. Ankara: Otto Yayınları, 9. Basım, 2016

** Yüksek Lisans Mezunu, Milli EĞitim Bakanlığı, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni/ Master's Degree, Ministry of National Education, Religious Culture and Ethics Teacher, simsekaysenur00@gmail.com, Orcid No: 0000-0003-4985-4683.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Aadisler İslâm'ın ikinci temel kaynağıdır. Bu kaynaklık sebebiyle hadislerin sahihliği, Hz. Peygamber'e aidiyetinin gerçekliği ve bunun tespiti büyük önem arz etmektedir. Bu noktada sahâbenin katkısı çok fazladır. İlk olarak sahâbenin hadisleri rivayet etmesindeki etkenleri ele almak gerekirse bunların en başında temel kaynağımız Kur'ân-ı Kerim'de geçen “Peygamber’in verdiği alın ve yasakladığından da sakının.”^[1], “Peygamber kendi hevesinden konuşmaz (o her ne söylemişse) onun bildirdikleri vahiy edilenden başkası değildir.”^[2] âyetleri gelmektedir. Diğer bir etken ise Peygamberimiz'in tavsiyeleridir. Bu bağlamda Peygamberimiz sözlerinin orada bulunanların bulunmayanlara iletilmesini istemesi, sahâbeyi Hz. Peygamber'in sözlerini rivayet etmeye teşvik etmiştir. Bunun yanında sözün doğruluğunu araştırmak ve ona göre rivayet etmek de Kur'ân-ı Kerim'in bir emridir: “Ey Mü'minler! Bir fasık size haber getirirse onu araştırın.”^[3] Nitekim Resûlullah da “Kim bilerek bana yalan isnad ederse ateşteki yerine hazırlansın.”^[4] diyerek kendisine dayandırılan sözün sahihliğinin ehemmiyetini dile getirmiştir. İşte bu âyetler ve hadisler ışığında sahâbe, Peygamberimiz'den duyduklarını aktarmıştır. Resûlullah hayatta iken kendisine sorulan sorular onun vefatıyla hadislerin korunması ve gelecek nesle aktarılması ihtiyacı şeklinde kendisini göstermiştir. Ancak zamanla fazlaşan hadis rivayeti ve siyasî olaylar bazı hataları, düşünce ayrılıklarını ve kötü niyetli insanların icraatlarını beraberinde getirmiştir.^[5] Bu sebeplerden ötürü sahâbî, tâbiîn ve ilerleyen dönemde muhaddisler çeşitli tedbirler almış, rivayetler konusunda sıhhat şartları aramış, bu bağlamda çeşitli kriterler geliştirmişlerdir. Sözelimi râvinin adalet ve zabt sıfatlarına sahipliği, hadis senedinde kopukluklar yaşanmaması, rivayetin şâz ve muallel olmaması geliştirilen kriterlerdir. Bu kriterlerin temel olarak ortaya çıkmasında muhaddislerden önce sahâbenin büyüklerinin payı yadsınamayacak kadar önem teşkil etmektedir.

[1] el-Haşr, 59/7.

[2] en-Necm, 53/3.

[3] el-Hucurat, 49/6.

[4] Buhârî, “Ahâdisu'l-Enbiya”, 50.

[5] Mehmet Emin Çiftçi, “Sahabenin Hadis Rivayeti ve Sahih Hadis Algısı” *Akademik Platform* 3/1 (2019), 42-53.

Hız. Peygamber'e vahyin inmeye başladığı ilk günden itibaren sahâbe İslâm'ın gereklerini tam bir mukavemetle öğrenmek istemiş; sorgulayıcı, bazen tenkitçi tavırlar sergilemişlerdir. Resûlullah'ın yanında anlayamadıkları konuları sormaktan çekinmemişler, ilim yolunda en doğruyu bulma çabası karşılığında hiçbir zorluktan çekinmemişlerdir. Bu sahâbiler arasında Hız. Peygamber'le küçük yaşta evlenmiş,^[6] vahye şahitlik etmiş ve 2210 hadis rivayetiyle^[7] muksirün arasında yer almış Hız. Âişe'yi ise ayrı ele almak gerektiği açıktır. Hadis sayısının fazlalığı bize Resûlullah ile irtibatının derecesi bilgisini ve tenkitte yeterliliği konusunda şüpheye mahal bırakmayacak konumunu da göstermektedir. Bunda Hız. Âişe'nin ferâseti, belâgâtı ve hatipliği ile daha başka sebepler de etkili olmuştur.^[8]

Sahâbe dönemi, hadis konusunda birbirlerini tenkit etme hususu genel itibariyle 'unuttu, yanıldı, hata etti, eksik işitmiş' şeklindeki sözlerle olagelmıştır. Bunların sebebi de hadisi iyi anlayamamak, farkında olamamak gibi beşerî kaynaklı kusurlardır. Hız. Âişe ise; "Allah onu bağışlasın; Allah rahmet etsin; o hata etti; yanlış işitmiş; yanlış nakletmiştir." şeklinde başlayan tashihler yapmıştır. Bunlardan anlıyoruz ki sahâbe döneminde gayet dinamik bir eleştiri zihniyeti mevcuttur.

Yukarıda zikredildiği gibi Hız. Âişe'nin özel konumu ve hadislerin doğrusunu bilme ve bildirme yolundaki bu tenkitçi kimliği doğrultusundaki tashihatları neticesinde müellifler bunları bir araya getirerek çeşitli eserler telif etmişlerdir. Yazılan müstakil eserler de mevcuttur. Ebû Mansûr Abdülmuhşin b. Muhammed eş-Şihî el-Bağdâdî'nin içinde yirmi beş hadisin yer aldığı bildirilen 'İstidrâk-ü Ümmil-mü'minîn Âişe ale's-sahâbe' adlı risalesi bildiğimiz en eski eserdir.

Bu konuda teferruatlı bir telif gerçekleştiren, Prof. Dr. Bünyamin Erul'un tahkikli neşrini yaptığı, değerlendirmemizin de konusunu teşkil eden Bedrudîn ez-Zerkeşî'ye (ö. 794/1392) ait "el-İcâbe li îradi mâstedrekethu Âişe alâ's-sahâbe" adlı eseridir. Türk asıllı olup Kâhire'de doğan ve orada vefat eden Zerkeşî altın

[6] Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshak el-İsfehânî, *Mâ'rîfetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Azîzî, (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998), 6/3208; Ebû Ömer Yusuf b. Abdullâh İbn Abdilber en-Nemerî, *el-İstîâb fî Mâ'rîfeti'l-ashâb*, thk. Âdil Mürşid, (Amman: Dâru'l-A'lâm, 2001), 4/919; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmed Yazgan, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 563.

[7] Ebû Abdullâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî et-Türkmanî el-Farîkî ed-Dimaşkî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaut, 3. Baskı (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 2/139.

[8] İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 4/ 919; İbn Kayyim el-Cevziyye Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Zürâî ed-Dimaşkî, *Zâdû'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*, thk. Şuayb Arnaût-Abdülkâdir Arnaût (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 1/110; İzzeddin İbnü'l-Esir Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fî mâ'rîfeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l İlmiyye, 1994), 7/189; İbn Seyyidünnâs Ebü'l-Feth Fethüddin Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, *Uyûnü'l-eser fî fünûni'l-megâzi ve's-şemâilî ve's-sîra*, thk. Muhyiddin Mustû- Muhammed el-İd el-Hadravî, (Medine: Mektebetü Dâri't-Turâs, 1992), 2/395; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/135; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 563.

ve gümüş işleme sanatında ustalaştığı için bu ismi almıştır.^[9] Çeşitli İslâmî ilimlerde birçok eser veren Zerkeşî'nin tahkik edilen bu eserinin önemi Hz. Âişe'nin hadis yolundaki başarısını ve tenkitlerini tedvin ederek özelde muhaddislere, usûl alimlerine ve fukahaya genelde tüm Müslümanlara bir kriter ortaya koymuş olmasındandır. Eserin temel kaynakları Kütüb-i Sitte olmakla beraber et-Tayâlisî, el-Begavî, Beyhakî, Dârekutnî de yararlanılan bazı isimlerdir. İlk olarak 1939 yılında Dımaşk'ta Said el-Efgâni tarafından neşredilen eser daha sonra Beyrut'ta 1970, 1980, 1985 yıllarında yine Efgâni tarafından yayınlanmıştır. Eseri tarih verilmeyerek Zekeriyya Ali Yusuf Kâhire'de, Rıf'at Fevzî Abdülmuttalib'te 2001'de yine Kâhire'de neşretmişlerdir.^[10] Bu neşirlerin son baskılarında bile hataların çokluğu nedeniyle 2004 yılında Prof. Dr. Bünyamin Erul farklı başlıklar, farklı bölümler ve genişçe bir sunuş, kapsamlı bir önsöz, detaylı dipnotlar ve dizinle okuyucuya sunmuştur.

Eserin içeriğine geçmeden önce Erul hakkındaki vereceğimiz kısa bilginin muhakkikin yetkinliği ve telifi hakkında bize fikir vereceğini düşünüyöruz. 1987-1989 yılları arasında Hadis Anabilim Dalı'nda "Sünnet'in Kur'an Dışında Hükümler Getirmesi Meselesi" adlı tezi hazırlayarak Yüksek Lisans yapan Erul, "Sahabenin Sünnet Anlayışı" adlı tezi ile 1996 yılında doktor oldu. Bu teziyle TDV İslam Araştırmaları 1997 birincilik ödülü aldı. 2009-2012 arasında DİB tarafından hadis projesinin koordinatörlüğünü yürüttü ve çalışma 7 büyük cilt halinde 2013 yılında basıldı. Çok çeşitli çalışmaları ve eserleri bulunan, el-İcâbe'yi ilk kez Türkçeye çeviren ve bunu haklılıkla bahtiyarlık olarak addeden Prof. Dr. Bünyamin Erul'dur. OTTO yayınlarından çıkan kitap toplam 222 sayfadan oluşmaktadır. Tahkikli bir şekilde neşredilen eser yazımızda aktarılmaya çalışılacağı üzere yeniden hayat bulmuştur desek mübalağa etmiş olmayacağımızı ümit ediyoruz. Neşrini hatasız olarak niteleyen Erul, Zerkeşî'nin rivayetleri aldığı kaynakları tek tek tarayarak bir kıyaslama yapmıştır. Bulamadığı rivayetleri bulamadığını veya eksikliklerini dipnotlarda belirtmiştir. Bu yolla en başta Zerkeşî'nin alıntıladığı bölümleri bugün elimizde bulunanlarla karşılaştırmış hem de ilk neşredilmiş olan eserlerin eksikliklerini görmüş olmaktadır.

Zerkeşî'nin sahabîlere göre tertip ettiği eserde Erul, daha çok hadis metninin Hz. Âişe tarafından eleştirilen yönlerini ortaya çıkarmak istemiştir. Erul 'metin tenkidi klâsiği' dediği neşrinde tüm hadislere bu çerçevede bir başlık vermiş ve şekillendirmiştir. Esere verilen bu yeni şekillendirmenin konusu bağlamında önemini artırdığı kanaatini taşıyoruz.

[9] Menderes Gürkan, "Bedreddin Ez-Zerkeşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/289-293.

[10] Bünyamin Erul, "el-İcâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/378-379.

Kitaba uzun bir sunuş yazısıyla giriş yapılmıştır. Sunuşun ilk kısmında Bedruddin ez-Zerkeşî'nin hayatı hakkında bilgi verilmiş, ardından *el-İcâbe*'nin ilk neşri ile daha sonraki neşirleri ve bu neşirlerin eksik yönleri noktasında bazı malûmatlar verilmiştir. Ayrıca eserin önemi ve Zerkeşî'nin eseri nasıl tasarladığı, Hz. Âişe'nin hadis metninin eleştirisi noktasında öncü olması gibi konulara değinilmiştir. Sunuş bölümünde son olarak çeviri hakkında on dört başlık oluşturularak kitap detaylı bir şekilde tanıtılmıştır.

Eserin içinde bulunan istidrâk, hankâh, ıyne, kırat, terhîm, huveyhiye gibi terimler dipnotlarda açıklanmıştır. Örnekler ve geniş değerlendirmeler için adeta bir kaynakça özelliği gösteren 'bakınız' ibarelerine sıklıkla yer verilmiştir. *el-İcâbe*'yi ilk kez neşreden Efgani'nin yaptığı eklemeler de dipnotlarda yerini almıştır. Yine aynı şekilde *el-İcâbe*'nin özeti sayılan Suyûtî'nin 'Aynu'l-isâbe' adlı eserindeki tek ilâvesi de ihmâl edilmemiştir. Ayrıca kitabın içerisinde ismi geçen tüm şahısların vefat tarihleri hicrî ve milâdî olarak verilmekle kalmayıp dipnotta kısa bir bilgi ya da detaylı bilgi için araştırılabilecek kaynaklar da yerini almıştır.

Eserin temelini oluşturan ilk bölüm Hz. Âişe'nin yaptığı tenkitlerden müteşekkildir. Hareket noktası Kur'ân ve sünnet olan Hz. Âişe'nin ilk olarak Kur'ân'dan getirdiği delillerle itirazları ele alınmış ve bu bölüme 'Kur'ân'a Arz' isimlendirmesi verilmiştir. Bu bölüm alt başlıklara ayrılmış ve Hz. Âişe'nin karşı çıktığı rivayetler temel alındığı için ilk alt başlığa 'Rivayetler' denilmiştir. Sonrasında uygulamalara gösterdiği tepkiler için ve sorulan sorulara verdiği yanıtlar için de ayrı bölümlemeler yapılmış ve Kur'ân'a arz bölümü toplam üçe ayrılmıştır. Ayrıca her bir rivayet için de kendi arasında anlaşılması kolay olabilmesi amacıyla başlıklandırma yoluna gidilmiştir. Örneğin İbn Abbâs'ın Allah'ın görülmesi hakkındaki rivayetine karşı çıkması, Hz. Ömer'in 'ailesinin ağlamasıyla ölünün azap çekeceği' rivayetine karşı çıkması, Ebû Hüreyre'nin 'uğursuzluk üç şeydedir' rivayetine karşı çıkması bu başlıklardan bazılarıdır.

Kur'ân'a arz kısmından sonra Hz. Âişe'nin sünneti delil getirdiği rivayetler ele alınmış ve bu bölüme 'Sünnete Arz' başlığı verilmiştir. Bu bölümde de çeşitli alt başlıklar oluşturulmuştur. Sırasıyla Hz. Âişe'nin önce bazı rivayetlere, sonra fetvalara, uygulamalara itirazları; sorulara cevapları ile tavsiye ve uyarılar bölümü yer almıştır. Kendi arasında her bir rivayet için konusuna göre ayrı başlıklar verilmiştir. Daha sonra sırasıyla 'Hadise Arz, Tarihe-Vakaya Arz, Aklına ve Kanaatine Arz, Mantık ve Dile Arz' şeklinde toplamda altı adet bölümlendirme yapılmıştır. Bu bölümler de yine ilk iki başlık altında verilen alt başlıklara ayrılmış ve konularına göre isimlendirilmiştir. Aklına ve kanaatine arz ile mantık ve dile arz bölümlerine ayrıca 'yorumlar' başlığı altında Hz. Âişe'nin tashih ettiği ya da itiraz ettiği yorumlar eklenmiştir.

Bu bölümde yer alan tashihlere birkaç örnekle değinilecek olursa, şunlar zikredilebilir:

Cuma guslünün farz olduğu yönündeki fetvalara Hz. Âişe itiraz etmiş ve insanların bu konuda çok ileri gittiklerini ifade etmiştir. Bazı kişilerin Cuma namazına Medine dışındaki köylerden üzerlerinde yün elbise olduğu halde geldiklerini ve öncesinde hurmalıklarda çalışıp toz ter içinde kaldıkları için koktuklarını söylemiştir. Hz. Peygamber'in ise “Siz bu (Cuma) günler için temizleniniz ya?!”^[11] buyurduğunu ifade ederek cuma günü gusletmenin mutlak olduğuna dair fetvalara sünnetle karşı çıkmış, açıklama getirmiştir.

Başka bir rivayette İbnu'z-Zübeyr ‘kadının ihramdan çıkması için saçından dört parmak uzunluğunda kesmesi gerektiği’ yönünde fetva vermiş, Hz. Âişe ise “İbnu'z-Zübeyr'e şaşmıyor musunuz?” diyerek karşı çıkmış ve bir kadının ihramdan çıkmış olması için saçının ucundan az miktarda kesmesinin yeterli olacağını söylemiştir.^[12]

Hz. Âişe'nin tashih ettiği en dikkat çekici rivayetlerden bir diğeri ise şu şekildedir: Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'in “Kadın, eşek ve köpek namazı bozar. Fakat önünde deve semerinin arka tarafındaki yaslanılan tahta parçası kadar bir şey bulunursa bu onu korur.” buyurduğunu rivayet etmiştir. Bazı rivayetlerde ‘hayız görmüş kadın’ ilavesi de vardır. Ebû Hüreyre'nin dışında başka sahâbilerden de bu şekilde rivayet edenler olmuştur. Hz. Âişe bu rivayeti duyunca itiraz etmiş ve “Bizi eşeklere ve köpeklere mi benzettiniz?” diyerek tepki göstermiştir. Ardından “Allah'a yemin ederim ki ben Resûlullah'ın kible yönünde, sedirin üzerinde yatarken onun namaz kıldığını gördüm. Bazen ihtiyacım oluyor, Resûlullah'ı rahatsız etmemek için oturmak istemiyordum ve ayakları arasından çıkıyordum”^[13] diyerek bu rivayeti kabul etmemiştir. Görüyoruz ki Hz. Âişe, Resûlullah ile yaşadığı durumu doğrudan delil getirerek ‘kadının namazı bozacağı’ yönündeki rivayetlere karşı çıkmıştır.

Özelde yetmiş bir meselede genelde hadis metninin nasıl değerlendirileceği konusunda çok önemli kriterler ortaya koyan Hz. Âişe'nin bazı itirazları tasvip edilmemiş^[14] olsa dahi hem Peygamberimiz döneminde hem de daha sonra sahâbenin bakış açısını, gayretini, hadise ve sünnete verdiği önemi göstermesi açısından çok değerlidir. Erul'un bu detaylı isimlendirmelerinin

[11] Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır, *el-İcâbe li İrâdi mestedrakethü Âişe ale's-sahâbe*, thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib, 1. Baskı, (Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 165. Bünyamin Erul, *Hiz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler*, Otto Yayınları, Ankara 2016, s.98.

[12] Zerkeşi, *el-İcâbe*, 140. Erul, *Hiz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler*,108.

[13] Zerkeşi, *el-İcâbe*, 153. Erul, *Hiz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler*,91.

[14] Sahâbenin Hiz. Âişe'ye itirazları konusu için bkz. Bünyamin Erul, *Hiz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler*, Otto Yayınları, Ankara 2016, s.159-163.

sebebi de ifade edildiği üzere bir hadis metninin tenkidi noktasında göz önünde bulundurulması gereken kriterleri ortaya çıkarmaktır. Çünkü daha önce kitap sahâbîlere göre tertip edilmiştir.

İkinci bölümde Zerkeşi'nin Hz. Âişe'nin 40 özelliğini sıraladığı ve ilk sıraya yerleştirdiği, Erul'un ise eleştirilerden sonraya bıraktığı 'Hz. Âişe'nin Hayatı ve Özellikleri' kısmı yer almaktadır. Bu yer değişikliği; Hz. Âişe'nin ilmî vasfını, tenkitçi kimliğini, hadislere olan vukûfiyetini ön plâna çıkarmak içindir.

'Hz. Âişe'nin Hayatı ve Özellikleri' kısmından sonra kitabın aslından olmayan 'Sahâbenin Hz. Âişe'ye Yönelttiği İtirazlar' bölümü eklenmiştir. Bu bölüm Peygamberimiz'in eşleri ve Zeyd b. Sabit'in itirazları, Ebû Hüreyre'nin ise Hz. Âişe'ye bir cevabından oluşmaktadır. İkinci ekte ise Zerkeşi'nin otuzdan fazla eseri yer almıştır. Erul bu eserleri gelişigüzel vermemiş ilim dallarına göre tasnif ederek önce matbu sonrasında ise el yazması olanlara yer vermiştir. Üçüncü ek ise sadece Hz. Âişe'nin örnekliğini Müslüman hanımlara yansıtmayı amaç edinmiştir. 'Örnek Bir İslam Kadını Olarak Hz. Âişe' ismini taşıyan bu bölüm, "Ebû Bekir'in İyi Yetiştirilmiş Kızı ve Hz. Peygamber'in Gözde Eşi", "Bir Siyasî Hareket Lideri", "Mü'minlerin Bilge Annesi" adlı üç başlıktan oluşmaktadır.

Yazılmış birkaç çalışmaya dayanan bu sebeple dipnot gösterilmeye gerek görülmemen ve Hz. Âişe hakkında ihtilaflara yer verilmeyen efradını cami, ağyarını mâni bir bölümdür. Yer yer günümüzdeki kadın anlayışına da temas edilerek yorumlar yapılmış, sonuçlar çıkarılmıştır. Hz. Peygamber yanında müstesna bir yere sahip olan Hz. Âişe ile Resûlullah'ın evliliklerinin Müslüman çiftlere örnekliğine temas edilmiştir. Hz. Âişe'nin toplumun ıslahı için giriştiği hareketlerin günümüz kadınlarının da yeri geldiğinde bir lider olabileceği, çeşitli eylemlere girişebileceği ve aktif olmaları gerektiği şeklinde yorumlar yapılmıştır. "Mü'minlerin Bilge Annesi" başlığını taşıyan son bölüm ise tahkik edilen bu eserin muhtevasına yakın olarak Hz. Âişe'nin muhakeme gücü, yorumları ve yöntemlerinin nasıl ufuk açıcı olduğu ve etkileri üzerinedir. Erul ifade ettiği üzere Zerkeşi'nin Hz. Âişe'nin özelliklerini sıralarken kırka tamamlamak için bazı zayıf rivayetleri de irdelemeden almasını doğru bulmamıştır. Bu sebeple olacak ki küçük bir araştırma mahiyetindeki bu bölüm eklenmiştir. Erul'un zayıf rivayetlerin alınması konusunda yaptığı eleştirisini haklı bulmak bir tarafa aynı zamanda eklenen bu bölüm günümüz hanımlarına Hz. Âişe'nin rol-model olması yönünde ele alınmış değerli bir bakış açısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dördüncü ekte Hz. Âişe'nin metin tenkidinde kullandığı yöntemler yazar tarafından ele alınmıştır. Kitabın net bir biçimde anlaşılmasına katkı sağlayan

bu bölüm *el-İcâbe*'nin hem daha açık hâli hem de bir muhtasarı niteliği taşımıştır diyebiliriz. Erul kitabın asıl kısmında bazı rivâyetlerin sıhhati ve çeşitli değerlendirmeleri tartışılır bulunduğu halde müdahale etmemek adına bu rivâyetleri okuyucuların tasarrufuna bıraktığını belirtmişti. Eklenen bu bölümde ise daha rahat davranılmış ve çeşitli izahlar yer yer dile getirilmiş; 'bizce, kanaatimizce...' ile başlayan cümleler okuyucuya sunulmuştur. Sadece rivayetler hakkında değil, eleştiriler neticesinde Hz. Âişe'nin sünnete olan vukûfiyeti, yorumlarında isabet edişi, zekâsı ve kavrayışı konularında da çeşitli çıkarımlarda bulunulmuştur.

Erul, sahâbe döneminde aktif bir zihin faaliyeti olup en küçük bir şüphede bile ictihad yoluna gidildiği ve bu konuda Hz. Âişe'nin öncü olduğu sonucuna ulaşmıştır. *el-İcâbe*'nin ise günümüz metin çalışmaları için bile vazgeçilmez ölçüler sunduğunu ifade etmiştir. Tenkit yapılırken kullanılan ifadeleri kısaca değerlendirmiş ve son olarak *el-İcâbe*'nin çeşitli zafiyetlerini maddeler halinde sıralamıştır. Kitabın düzeni kişilere göre yapıldığı için eleştiriler gerektiği kadar öne çıkmamıştır. Erul bu eksikliği gidererek eseri yeniden tertib etmiş ve şahıslara göre değil tenkid usûllerine göre dizayn etmiştir. Zerkeşi'nin istidrakleri fazlalaştırmak niyetiyle zayıf rivayetleri de kitabına almasını bir zafiyet olarak kaydetmiş ve kitabın kemiyet özelliğini eleştirmiştir. Muhtelif rivayetlerde Zerkeşi'nin kendi görüşünü nakletmemesi eksiklikler arasında sayılmıştır. Müellifin ilk bölümde yer verdiği Hz. Âişe'nin vasıflarını anlatan kısımda zorlama çıkarımlara gidildiği hatta bu sebeple Erul'un bu bölümü ilk sıraya değil ikinci sıraya yerleştirdiğini de ifade etmiştik. Bu eksikliklerin sebepleri konusunda ise eserin müsvedde bir hâlde oluşu ya da Zerkeşi'nin yaşadığı dönemin ilme bakışı şeklinde izah edilmiştir.

Günümüz metin çalışmaları için bile değerli ölçütler sunan bu eserin Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde yer alan yazma nüsha ile matbu nüshanın karşılaştırılarak yazılmış olması daha sağlıklı bir tahkik ortaya çıkarmıştır. Kanaatimizce eser hem oluşturulmuş bu yeni yapııyla hem de verilen ve tavsiye edilen detaylı bilgilerle bir taraftan hak ettiği öneme kavuşturulmuş bir taraftan da eser daha önemli hale gelmiştir düşüncesindeyiz. Böyle değerli bir eserin Türkçe ilk neşir olarak günümüze kadar ele alınmamış olması üzücü olmakla birlikte bundan sonrası için daha emin adımlar atılmasına yardımcı olması açaşından bir ihsandır diyebiliriz.

Kaynakça

- Çiftçi, Mehmet Emin. “Sahabenin Hadis Rivayeti ve Sahih Hadis Algısı”. *Akademik Platform* 3/1 (2019),42-53.
- Erul, Bünyamin. “el-İcâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/378-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah (v.463/1071). *el-İstiâb fî mârifeti'l-ashâb*. 4 Cilt thk. Âdil Mürşid. Amman: Dâru'l A'lâm, 2001.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed Cezerî (v.630/1232). *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. 8 Cilt thk. Ali Muhammed Muavvîd - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî (v.734/1334). *Uyûnü'l-eser fî funûni'l-megâzî ve's-şemâli ve's-siyer*. 2 Cilt thk. Muhyiddin Mustû - Muhammed el-Îd el-Hadravî. Medine: Mektebetü Dâri't-Turas, 1992.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî (v.751/1350). *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*. 5 Cilt thk. Şuayb Arnaût - Abdülkâdir Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshak (v.430/1038). *Ma'rifetü's-sahâbe*. 7 Cilt thk. Âdil b. Yusuf istizî. Riyad, Dâru'l-Vatan, 1998.
- Gürkan, Menderes. “Bedreddin Ez-Zerkeşi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/289-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (v.748/1374). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt nşr. Şuayb el-Arnaut. 3. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır (v.794/1392). *el-İcâbe li îrâdi mestedrakethü Âişe ale's-sahâbe*. thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib. Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 2001.

A) YAYIN İLKELERİ ve ETİK KURALLAR

1. Siyer Araştırmaları Dergisi (Bundan sonra Dergi şeklinde anılacaktır) hakemli bir dergi olup (en az iki hakem) her yıl altı ayda (**1 Ocak ve 1 Temmuz'da**) bir yayımlanır.
2. Makale kabul tarihleri: **Ocak** sayısı için **15 Kasım**; **Temmuz** sayısı için **15 Mayıs** tarihine kadar makaleler kabul edilecektir.
3. Dergiye gönderilen her türlü yazıların kabul ya da ret etme hakkı dergi editörü ve/veya yayın kurulu aittir. Bilimsel bulunmayan, millî, ahlâkî ve kültürel değerlere aykırı görülen yazılar editörce değerlendirilmeye alınmaz.
4. Dergi editörü tarafından kabulü yapıp yayımlanan tüm eserlerin yasal sorumlulukları yazarlarına aittir.
5. Metinlerde bulunabilecek yazım ve imla hataları yazarına aittir.
6. Özgün makaleler uluslararası dergi kurullarına uygun olarak **öz**, **abstract ve kaynakça** içermelidir.
7. Editör, dergiye gönderilen eserlerde düzeltme yapmak, yayımlamak ya da yayımlanmamak hakkını saklı tutar.
8. Dergiye gönderilen makale metninde kesinlikle yazar ad-soyad, künye bilgisi ve şayet makale tez, proje, tebliğ vb. üretilmişse buna dair bir bilgi bulunmamalıdır. Bu gibi bilgilerin tamamı Telif Hakkı Sözleşmesinde olmalıdır.
9. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen makaleler ön kontrol, intihal taraması, hakem değerlendirmesi ile Türkçe-İngilizce dil kontrolü aşamalarından geçirilmektedir. Ön kontrol aşamasını geçen çalışmalar (Vefayâtlar hariç, bunlar editör ve editör yardımcısı marifetiyle gözden geçirilir) ise çift taraflı kör hakemlik ilkesi çerçevesinde en az iki hakemin görev aldığı değerlendirme sürecine alınmaktadır. İki hakemin onayından geçen yazılar yayımlanır.
10. Yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir.

B) YAZIM KURALLARI

1. Siyer Araştırmaları Dergisi, "Siyer" alanında uluslararası düzeyde, bilimsel niteliklere sahip çalışmalarını yayımlayarak söz konusu alanda bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
2. Siyer Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
3. Siyer Araştırmaları Dergisi, etik kurallardan olan dürüstlük, açıklık, diğer araştırmacıların fikir ve bulgularına saygı ve atıfta bulunarak kullanma, alıntılarının etik ve bilimsel ilkelere uygun olması, objektiflik ve yapılan araştırma ile ilgili mevcut yasa ve yönetmeliklere uygun davranmak gibi hususlara uymayı taahhüt eder.
4. Dergiye gönderilen yazılar, editörler kurulu (editör ve yardımcıları) tarafından ilgili yazının derginin yayın şartlarını taşıdığına karar vermesi halinde, hakemlere gönderilir.
5. Editör ve editör yardımcıları yayın kurulunun tabii üyesidirler.
6. Dergide çalışma ve yazışma dilleri Türkçe, İngilizce ve Arapça'dır.
7. Dergiye gönderilen çalışmalar "Araştırma Makaleleri", "Çeviriler", "Kitap Tanıtımları" ve "Vefayât" üst başlıkları altında nesredilecektir.
8. Dergiye kabul edilecek makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün çalışmalar olmalıdır. Çalışmaların başka bir yerde yayımlanmamış olması veya yayımı için değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir. Yazılar önceden herhangi bir kongre, sempozyum ya da toplantıda bildiri olarak sunulması durumunda, yer ve tarih belirtmek koşuluyla; tez ya da basılı kitaplardan istifadeyle hazırlanması halinde, istifade edilen kaynak zikredilmek koşuluyla Yayın Kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde yayımlanabilir. Ayrıca bilimsel alana katkı niteliğindeki çeviriler, kitap eleştirileri yayımlanabilir. Yayımlanması uygun görülen çalışmaların bütün yayım hakları Siyer Araştırmaları Dergisi'ne aittir. Yayımlanan yazıların bilimsel içerik, hukuk ve dil açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.
9. Dergiye gönderilen yazıların takibi ve değerlendirilme süreci azami 4 (dört) aydır.
10. Yayımlanan makaleler için yazarlara telif ücreti ödenir.
11. Siyer Araştırmaları Dergisi, açık erişim politikası benimsemiştir.
12. Makale göndermek için, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/siyer/index> adresine yazar kaydı yapılarak üye olduktan sonra, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/itad/author/submit/1> adresindeki "Yeni Gönderi Başlat: Beş adımda makale gönderisinin ilk adımı için TIKLAYINIZ" butonuna basılarak adımların takip edilmesi gerekmektedir.
13. Makale gönderimi için adımlar takip edilirken verilen "Yazım Kurallarına" mutlaka uyulmalıdır.